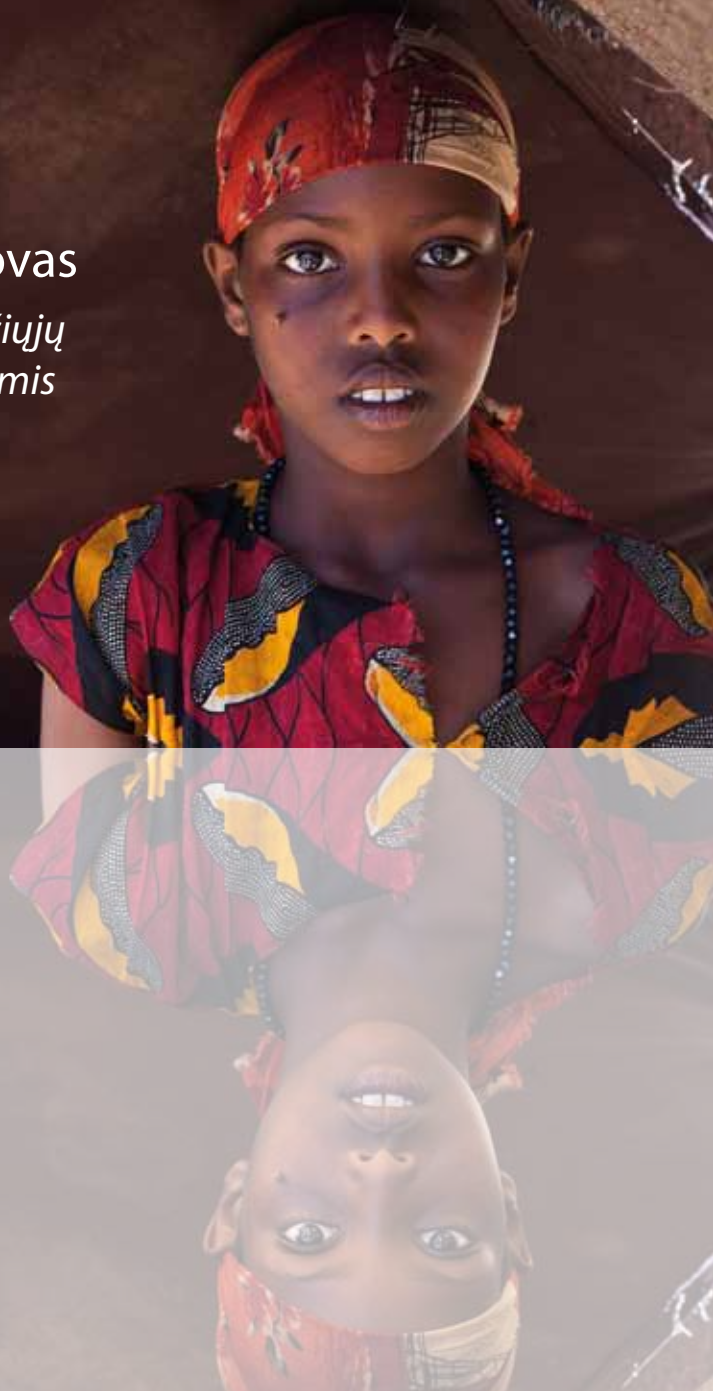

Tarpkultūrinio
pažinimo vadovas
*dirbantiems su trečiųjų
šalių piliečių šeimomis*

EUROPOS SĄJUNGA
Europos fondas trečiųjų
šalių piliečių integracijai

IOM • OIM

Tarptautinė Migracijos Organizacija

Tarpkultūrinio pažinimo vadovas
dirbantiems su trečiųjų šalių piliečių šeimomis

Projektas

„Pagalba vaikui ir jo šeimai:
specialistų tarpkultūrinės kompetencijos didinimas“

UDK 008
Ta254

Redaktorės: dr. Audra Sipavičienė, Rita Augutienė

Recenzentė: dr. Eglė Šumskienė

Autoriai: dr. Egdūnas Račius, dr. Agnė Budriūnaitė, Andrius Juozeliūnas, dr. Šarūnas Paunksnis, Marat Iliyosov, Inga Šeženytė, Dainius Kinderis, dr. Laura Gumuliauskienė, Rita Augutienė, Ksenija Voropaj.

Leidinyje parengtas ir išleistas vykdamas projektą „*Pagalba vaikui ir jo šeimai: specialistų tarpkultūrinės kompetencijos didinimas*“, įgyvendinant Europos fondo trečiųjų šalių piliečių integracijai 2011 m. metinę programą pagal prioriteto „Valstybių narių politinių gebėjimų ugdymas, koordinavimas ir tarpkultūrinės kompetencijos didinimas skirtinguose valdžios lygmenyse ir institucijose“ veiksmą „Gebėjimų ugdymas tarp valdžios skirtingų lygių ir departamentų“. Projektą iš dalies finansuoja Europos Sąjunga. Projektą remia Lietuvos respublika. Projektą įgyvendina Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras ir Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga.

Leidinyje pateikta informacija nebūtinai atspindi oficialią TMO ir jos šalių narių poziciją.

Visos teisės saugojamos. Kopijuoti visą ar dalimis, taip pat naudoti komerciniais tikslais be Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO) Vilniaus biuro raštiško leidimo draudžiama.

Leidinio viršelyje bei visame leidinyje panaudotos nuotraukos iš Tarptautinės migracijos organizacijos vizualinės bibliotekos © IOM bei asmeninių A. Budriūnaitės archyvų.

Turinys

Įvadas	9
I skyrius. Šeimos santykiai skirtingose kultūrinėse zonose	11
Musulmonų visuomenės ir bendruomenės	15
Vietoj įžangos: islamas skaičiais.....	16
Kontekstas: islamo daugialypiškumas	18
Šeimos samprata: tarp religijos ir kultūros.....	22
Santuoka	23
Lyčių vaidmenys šeimoje	25
Kūnas, sveikata, apranga	26
Lytiniai santykiai	28
Homoseksualumas.....	29
Vaikai ir santykiai tarp kartų	30
Problemų šeimoje sprendimo būdai	32
Skyrybos, našlystė ir paveldėjimas.....	33
Santuoka su kitatikiu, mišri šeima.....	35
Vietoj epilogo: globalizacijos ir liberalizacijos poveikis musulmonų šeimoms ..	35
Šeimos samprata Kinijos kultūroje	39
Vietoj įžangos: Kinija trumpai	40
Tradicinė šeimos samprata Kinijos kultūroje.....	42
Šeima ir religija.....	44
Šeimos sukūrimas.....	45
Lyčių vaidmenys šeimoje	46
Seksualumas ir lytiniai santykiai.....	48
Šeimos pokyčiai	50
Įvaikinimo tradicijos	52
Šeimos dydis ir demografinė politika	54
Tėvų ir vaikų santykiai.....	56
Šiandieninė šeima Japonijoje	65
Japonija – trumpa apžvalga	66
Religija.....	66
Japonų bendravimo ypatumai.....	67
Šeimos samprata. Tradicijos ir šiuolaikiškumas	68
Šeimos dydis.....	69
Namų ūkio (šeimos) registras	69
Santuoka	69
Lyčių vaidmenys šeimoje.....	70

Skyrybos.....	70
Vaikai japonų šeimose	71
Moterų padėtis: šeimos ir karjeros derinimas	72
Japonijos jaunimas: kultūros įtaka	73
Tautinė ir kultūrinė savimonė. Etnocentrizmas (<i>nihonjinron</i>)	75
Šeima Indijoje ir sociokultūrinis heterogeniškumas.....	79
Trumpa kultūrinės zonos apžvalga bei specifiškumas	80
Šeimos samprata Indijos kultūroje	84
Tradicinės šeimos Indijoje bruožai	84
Šeima šiuolaikinėje Indijoje	85
Vedybos.....	87
Vaikai.....	88
Senatvė	89
Religija ir šeima	90
Lyčių vaidmenys šeimoje	91
Problemų šeimoje sprendimo būdai	94
Skirtingų Kaukazo tautų šeimos struktūra: panašumai ir skirtumai	99
Įvadas	100
Geografinių, istorinių ir religinių veiksnių įtaka skirtingų Kaukazo tautų šeimoms.....	101
Šiaurės vakarų Kaukazo regionas	102
Šiaurės rytų Kaukazo regionas.....	103
Pietų Kaukazo regionas.....	104
Tradicinės Šiaurės kaukaziečių šeimos	106
Tradicionalizmą apsprendžiantys aspektai.....	106
Šiaurės Kaukazas.....	107
Šiaurės rytų regionas.....	107
Tarp rytų ir vakarų: osetinų šeimos	113
Šiaurės vakarų Kaukazas. Čerkesų šeimų ypatumai.....	115
Šeimos institutas Pietų Kaukaze	116
Azerbaidžanas.....	117
Gruzija.....	118
Armėnija.....	120
Išvados	121
Afrikos šeima	125
Afrikos kultūrinė zona: trumpa apžvalga ir specifiškumas.....	126
Šeimos samprata	128
Šeimos modelis	128
Santuoka	129
Vaidmenų pasiskirstymas šeimoje	130

Šeimos vertybės	131
Religija ir šeima	133
Vaikai	135
Vaikų vertė	136
Tėvų ir vaikų santykiai	137
Tėvystė / globėjai vaiko gyvenime / įvaikinimas	137
Konfliktai šeimoje ir jų sprendimas	138
Pokyčiai Afrikos šeimoje	139
Šeimos santykiai Okeanijos šalių kultūroje	143
Kultūrinės zonos apžvalga ir specifiškumas	144
Geografinis pasiskirstymas ir istorinė apžvalga	145
Ekonomika	147
Religija.....	148
Šeimos samprata Okeanijos šalyse: tradicijos ir šiandiena	149
Santuoka	150
Kitoks šeimos suvokimas: daugpatystė, daugvyrstė, homoseksualumas	151
Lyčių vaidmenys	152
Vaiko samprata šeimoje	153
Šeimos dydis.....	156
Šeimos konfliktai	157
II skyrius. Teisinė tarpkultūrinė kompetencija dirbant su trečiųjų šalių piliečių šeimomis	165
Teisinė tarptautinių šeimų reglamentavimo bazė Lietuvoje	168
Užsieniečių vaikų teisinė padėtis Lietuvoje	173
Teisė į gimimo registravimą ir įtraukimą į civilinės metrikacijos apskaitą.....	173
Teisės į mokslą užtikrinimas	174
Teisė į tinkamą medicininę pagalbą.....	176
Kitų vaiko teisių užtikrinimo ypatumai.....	177
Teisinių ginčų mišriose šeimose reglamentavimo ir sprendimo ypatumai	179
Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimas teisme	180
Teismų sprendimų įgyvendinimo problemos.....	185
Taikinamojo tarpininkavimo skatinimas	190
III skyrius. Trečiųjų šalių piliečių šeimų ir specialistų tarpusavio sąveikos integracijos procese ypatumai.....	199
Socialiniai ir psichologiniai veiksniai, apsunkinantys pagalbos teikimo procesą.....	202
Migrantų patiriamas psichologinis stresas.....	202
Kalbos barjeras.....	203
Migracijos poveikis santykiams šeimoje	203

Socialinių tinklų nebuvimas	204
Finansiniai pokyčiai ir socialinis statusas.....	204
Priimančios bendruomenės požiūris: stereotipai ir diskriminacija.....	205
Kultūrų skirtumai	206
Tarpinstitucinės komandos veiksmai, teikiant pagalbą: pagalbos sritys, galimi iššūkiai.....	207
Psichologinė pagalba vaikui ir jo šeimai.....	207
Pedagoginė pagalba tėvams ir vaikams.....	208
Socialinė pagalba vaikui ir jo šeimai	209
Teisinė pagalba.....	211
Medicinos pagalba.....	211
Tarpinstitucinės komandos formavimas	212

Įvadas

Nuolatos vykstanti žmonių migracija, skirtingų kultūrų ir tradicijų samplaika – tai tik keli nesustabdomo globalizacijos proceso padariniai. Šio proceso metu natūraliai kuriasi mišrios šeimos, t. y. šeimos tarp skirtingų rasių ir tautybių žmonių, skirtingų valstybių piliečių. Net ir tos pačios tautybės ar tos pačios valstybės piliečių šeimos, persikėlusios nuolat ar laikinai gyventi į kitas valstybes, taip pat susiduria su kultūrų, tradicijų, teisinės aplinkos skirtumais.

Europos Sąjungoje (ES) kasmet susituokia 2,2 mln. porų ir net 16 proc. iš jų yra etniškai mišrios šeimos. Trečiųjų šalių piliečių atvykimas į ES šeimos susijungimo pagrindu įgauna vis didesnę svarbą. 2010 m. ES valstybės narės išdavė apie 2,5 milijono leidimų gyventi. 30 proc. jų išduota šeimos susijungimo pagrindu. Panašios tendencijos stebimos ir Lietuvoje, kur per metus išduodama apie 700 leidimų gyventi šeimos susijungimo pagrindu ir priimama apie 3000 sprendimų pakeisti leidimą gyventi šeimos susijungimo pagrindu¹.

Deja, ES kasmet išsiskiria 875 tūkst. porų ir beveik 20 proc. (170 tūkst.) šių atvejų sudaro „tarptautinės“ skyrybos². Europos Komisijos vertinimu, tokios skyrybos dažnėja visose ES šalyse. Etniškai mišrios santuokos neretai susiduria su dideliais sunkumais. Tokiose santuokose pora arba vienas iš sutuoktinių atsiduria naujame gyvenimo kontekste, kuriame ir išryškėja kultūriniai tarpusavio skirtumai, vėliau tampantys nesusipratimų, konfliktų, neretai pasibaigiančių skyrybomis, priežastimi. Lietuvoje santuokų su užsieniečiais taip pat nuolat daugėja: Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2005 m. su užsieniečiais susituokė 2400 lietuvių, o 2011 m. užregistruota jau 3010 santuokų su užsieniečiais. Deja, statistika pateikia ir kitus duomenis: išsiskiria kas trečia mišri šeima (2011 m. užregistruotos 826 lietuvių ištukos su užsieniečiais)³. Dėl nesutarimų tokiose šeimose ypač kenčia vaikai.

Tiek mišrios šeimos, tiek Lietuvoje gyvenančios užsieniečių šeimos susiduria su adaptacijos ir integracijos keliamais iššūkiais. Neretai skirtingos tradicijos, kultūriniai ypatumai, religiniai įsitikinimai ir kiti veiksniai tampa nesutarimų tarp skirtingų valstybių piliečių, skirtingų tautybių sutuoktinių dėl teisių ir pareigų vienas kito bei savo vaikų atžvilgiu priežastimi, kurių metu pirmiausia nukenčia socialiai labiausiai pažeidžiamų sluoksnių, t. y. vaikų, teisės ir interesai. Dar viena problema – į kitą valstybę atvykusių užsieniečių šeimų integracija į šalies socialinį, kultūrinį bei ekonominį gyvenimą. Kaip rodo praktika, užsienio šalių piliečiai, integruodamiesi į kitos nei jų kilmės valstybės gyvenimą, vis dar susiduria su vienokio ar kitokio pobūdžio diskriminacija. Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO) Vilniaus biuro tyrimo duomenimis⁴, lietuviai, patys būdami viena labiausiai migruojančių visuomenių ES, yra gana neigiamai nusiteikę imigrantų atžvilgiu. Net 57,8 proc. apklaustų Lietuvos piliečių vertina imigraciją į Lietuvą kaip neigiamą reiškinį, o blogiausiai vertinami iš trečiųjų šalių atvykę migrantai (78,1 proc.).

¹ „Fiktyvios santuokos kaip nelegalios migracijos kanalas“, Tarptautinė migracijos organizacija, Vilnius, 2012.

² <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+IM-PRESS+20070913STO10370+0+DOC+PDF+V0//LT&language=LT>

³ Lietuvos statistikos departamentas, *Demografijos metraštis 2011*. Vilnius, 2012.

⁴ <http://www.iom.lt/documents/Lietuvos%20gyventoju%20poziuris.pdf>

Lietuvoje, ilgą laiką buvusioje homogeniška šalimi ir praktiškai neturėjusioje kitos spalvos, rasės ar religijos atstovų, tarpkultūrinių skirtumų keliama iššūkiu – vis dar naujas reiškinys. Specialistams, net ir turintiems didelę patirtį dirbant su lietuvių šeimomis bei vaikais, neretai kyla sunkumų, klausimų, susijusių su trečiųjų šalių piliečių religija, šeimos santykiais, teisiniais klausimais. Išitiktai krizės šeimai, kad sėkmingai įveiktų sunkumus, dažnai reikalinga įvairių specialistų – socialinių darbuotojų, psichologų, vaikų teisių apsaugos specialistų, pagalba. Neretai į pagalbos šeimai procesą reikia įtraukti ir švietimo darbuotojus, medikus, policijos pareigūnus. Neturint reikiamos patirties arba pakankamos visapusiškos informacijos, būtinos tokio pobūdžio atvejams kontroliuoti, negali būti garantuotas ir tinkamas vaikų bei kitų šeimos narių teisių gynimas ir įgyvendinimas.

TMO Vilniaus biuras, siekdamas, kad tiek trečiųjų šalių piliečių, tiek mišrios šeimos gautų kokybišką pagalbą, o specialistai padidintų savo kompetenciją, teikdami paslaugas tokioms šeimoms, kartu su Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga inicijavo projektą „Pagalba vaikui ir jo šeimai: specialistų tarpkultūrinės kompetencijos didinimas“. Projekto įgyvendinimo metu buvo parengtas šis leidinys, kuriame įvairių sričių specialistai, savo darbe susiduriantys su trečiųjų šalių piliečių šeimomis, ras informacijos apie:

- **Kultūrų skirtumus**, būdingus šeimoms, atvykusioms gyventi iš skirtingų pasaulio kultūrinių zonų;
- **Teisinę tarpkultūrinę kompetenciją**;
- **Socialinius ir psichologinius veiksmus**, apsunkinančius pagalbos procesą.

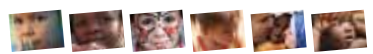
Ypatingas dėmesys šiame praktiniame leidinyje skiriamas skirtingų kultūrinių zonų – Afrikos, Azijos (Kinijos, Japonijos), Indijos, Okeanijos, musulmoniškų kraštų – šeimos santykiams pažinti. Čia pateikiama informacija apie skirtingų kultūrų šeimos sampratą, tradicijas, lyčių vaidmenis šeimose, vaikų vertinimą, auklėjimo ypatumus. Leidinyje specialistai taip pat ras pagrindinę informaciją apie teisinę tarptautinių šeimų reglamentavimo bazę, užsieniečių vaikų teisinę padėtį ir jų teisių užtikrinimo ypatumus, taikinamąjį tarpininkavimą, teismų įgyvendinimo problemas bei praktiką. Leidinyje taip pat trumpai aptariamos psichologinės migracijos pasekmės, žinotinos specialistams, susiduriantiems su migrantų šeimomis, ir institucijų, teikiančių pagalbą trečiųjų šalių piliečiams, bendradarbiavimo galimybes.

Leidinyje parengtas pasitelkus nemažai kompetentingų autorių, įvairių skirtingų sričių specialistų. Jų dėka pirmą kartą lietuvių kalba išleistas specializuotas vadovas, galintis padėti pažinti trečiųjų šalių piliečius – jų tradicijas, visuomenės sąrangą bei tarpusavio santykius, pagerinti jų šeimoms teikiamų paslaugų kokybę ir pagelbėti sėkmingiau integruotis Lietuvoje.

I skyrius

Šeimos santykiai skirtingose kultūrinėse zonose

Pasaulyje gausu įvairių kultūrų. Skirtingų kultūrų žmonės tuos pačius dalykus neretai vertina skirtingai, dažnai skiriasi ir jų elgesio normos. Kultūrinis kontekstas vaidina svarbų vaidmenį bendravimo procese. Tačiau skirtingoms kultūroms atstovaujančių žmonių elgesys nėra nuspėjamas. Žinant tam tikros tautos nacionalinio elgesio kultūrinės šaknis, galima ganėtinai tiksliai įvertinti, kaip bus reaguojama į konkrečias situacijas, numatyti kitataučių elgesį ar galinčias kilti problemines situacijas bei būti pasiruošusiems jas spręsti ar net mokėti jų išvengti.

Tradiciškai, pagal geografinius, istorinius ir religinius požymius, skiriamos aštuonios kultūrinės zonos: Vakarų krikščioniškoji, Lotynų Amerikos, Eurazijos, Islamo, Indijos, Rytų Azijos, Afrikos, Okeanijos (Česnavičius, Gerulaitis, 2008). Šiame leidinyje, atsižvelgiant į ekspertų specialistų rekomendacijas, surinkta ir pateikta informacija apie šeimos santykius šiose kultūrinėse zonose:

- Islamo
- Rytų Azijos (Kinija, Japonija)
- Indijos
- Okeanijos
- Eurazijos (Kaukazas)
- Afrikos

Kiekvienoje dalyje, aprašant tam tikros zonos šeimų santykių specifiką, buvo siekiama atskleisti to regiono šeimos tradicijas, vertybes, įprastus lyčių ir kartų vaidmenis bei jų kaitą šiuolaikiniame gyvenime, religijos įtaką, vaikų vertinimą skirtingose visuomenėse, jų auklėjimo ypatumus, konfliktų sprendimo būdus.

Svarbu pažymėti tai, kad kiekvieną šeimą, atvykusią gyventi į Lietuvą, reikia vertinti kaip autonominį vienetą su skirtingais tarpasmeniniais santykiais. Ir nors šiandieniniame pasaulyje pagrindinės vertybės bei tradicijos yra pakitusios, socialinę elgseną, gyvenseną, santykius tarp lyčių ir kartų apsprendžia veiksmai, tarp kurių neabejotinai svarbūs yra religija, etninės ir visuomenės normos, tradicijos, visuma. Visa tai žinodami, specialistai, dirbantys su trečiųjų šalių piliečiais, galės jiems suteikti geresnes paslaugas ir taip padės sėkmingiau integruotis naujoje aplinkoje.

Musulmonų visuomenės ir bendruomenės

DR. EGDŪNAS RAČIUS

Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Regionistikos katedros vedėjas, profesorius (nuo 2011 m.). 2001–2011 m. dirbo Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, o prieš tai, 1994–2001 m., – to paties universiteto Orientalistikos centre. 1999 m. baigė Niujorko universitetą, kuriame įgijo Artimųjų Rytų studijų magistro laipsnį. 2004 m. Helsinkio universitete apgynė daktaro disertaciją Arabų ir islamo studijų srityje.

Vietoj įžangos: islamas skaičiais

Skirtingai negu įsivaizduoja daugelis Lietuvos gyventojų, demografinis islamo centras yra ne Arabijos pusiasalis ir net ne Vidurio Rytai (Arabų pasaulis), o Pietų ir Pietryčių Azija. Šiuo metu pasaulyje gyvena maždaug 1,6 milijardo musulmonų (t. y. apie 22–23 proc. žmonijos), iš jų 450 milijonų – vien Pietų Azijoje, teritorijoje, kažkada sudariusioje Britų Indiją (dabar – Indija, Pakistanas ir Bangladešas). Pridėję gausingiausią musulmonų valstybę Indoneziją su jos daugiau kaip 200 milijonų gyventojų musulmonų, gautume, kad minėtose keturiose valstybėse gyvena daugiau nei trečdalis visų pasaulio musulmonų! Tačiau šalių, kuriose musulmonai sudaro gyventojų daugumą, pasaulyje priskaičiuojama daugiau kaip 50, t. y. beveik ketvirtadalis visų šiandien egzistuojančių suverenių valstybių. Dauguma jų – Vakarų ir Centrinėje Azijoje bei į šiaurę nuo pusiaujo esančioje Afrikos dalyje.

Nors neretai islamas siejamas su arabų etnosu ir jų gyvenamuoju arealu (išties, islamas kilo Arabijos pusiasalyje ir savo šaknimis yra arabiškas), šiandien arabai musulmonai sudaro mažiau nei ketvirtadalį visų pasaulio musulmonų – jų yra apie 350 milijonų. Pažymėtina, kad ne visi arabai yra musulmonai (Artimuosiuose Rytuose – Sirijoje, Libane, Jordanijoje, Palestinoje, gyvena keli milijonai arabų krikščionių), taip pat ne visi kalbantys arabiškai save tapatina su arabų etnosu (pvz., istoriniai Egipto gyventojai krikščionys koptai yra praradę savo gimtąją kalbą ir kasdieniame gyvenime bendrauja arabiškai).

1 lentelė. Daugiausia musulmonų turinčios valstybės

Valstybė	Musulmonai, mln.	Gyv. dalis, %
Indonezija	203–207	86–88
Pakistanas	171–174	96–97
Indija	156–161	13–14
Bangladešas	138–145	88–89
Egiptas	75–78	90–94
Nigerija	75–78	50
Turkija	74–77	98–99
Iranas	74	99

Parengta pagal „Pew Research Center“ duomenis.

Šiandien Europoje jau nebėra valstybės, kurioje nebūtų musulmonų bendruomenių, o musulmonų skaičius Europoje per pastaruosius penkis dešimtmečius augo geometrine progresija: XX a. viduryje senajame žemyne jie nesudarė nė vieno procento, o šiandien jų jau yra daugiau nei 5 proc. žemyno gyventojų. Nors ir nėra tikslios statistikos, manoma, kad bendras musulmonų skaičius Europoje (neskaitant Rusijos) jau priartėjo ar net galimai perkopė 30 milijonų. Rusijos europinėje dalyje gyvena dar maždaug 15 milijonų musulmonų.

Ir nors daugelis šiuo metu Europoje gyvenančių musulmonų yra neseni atvykėliai (imigrantai) iš Azijos ir Afrikos bei jų palikuonys, didelė dalis Europos musulmonų yra vietiniai (autochtonai) – jų ne tik tėvai ir seneliai, bet ir protėviai jau buvo europiečiai. Tai pirmiausia pasakytina apie islamą viduramžiais ir ankstyvaisiais moderniaisiais amžiais priėmusius Balkanų gyventojus – albanus, slavus (makedoniškai kalbančius torbešus, bulgariškai kalbančius pomakus, serbo-kroatiškai kalbančius bosniakus) ir romus. Prie vietinių priskirtini ir milijonas Balkanų šalyse gyvenančių turkų, kurių protėviai kolonistai į šį regioną atsikraustė tarp XVI ir XVIII a., ir, žinoma, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje įsikūrę totoriai. Nors pastarųjų šiais laikais telikę apie dešimt tūkstančių, kai kurie istorikai mano, kad XVI–XVII a. jų galėję būti iki šimto tūkstančių.

Nepamirština, jog Europoje taip pat nuolat gausėja ir į islamą atsivertusių europiečių. Ir nors kiek patikimesnės statistikos apie atsivertėlius į islamą Europos valstybėse nėra, skaičiuojama, kad bendras jų skaičius galbūt jau pasiekė šimtą tūkstančių. Tokių žmonių palikuonys gimsta jau musulmonais. Tad visoje Europoje vis intensyviau diskutuojama apie musulmonų teises ir laisves bei jų vietą liberaliose pokrikščioniškose visuomenėse ir valstybėse.

2 lentelė. Musulmonai Europoje

Valstybė	Musulmonai	Gyv. dalis, %
Rusija	16 482 000	11,7
Vokietija (ES)	4 026 000	~5
Prancūzija (ES)	3 554 000	~6
Albanija	2 522 000	79,9
Kosovas	1 999 000	89,6
Jungtinė Karalystė (ES)	1 647 000	2,7
Bosnija ir Hercegovina	1 522 000	~40
Nyderlandai (ES)	946 000	5,7
Bulgarija (ES)	920 000	12,2
Makedonijos Respublika	680 000	33,3
Likusi Europa	3 814 000	1,1
Visa Europa	38 112 000	5,2

Parengta pagal „Pew Research Center“ duomenis.

Kontekstas: islamo daugialypiškumas

Kalbant apie islamą ir musulmonus, būtina suvokti skirtį tarp to, kas vadintina „islamiška“ ir kas „musulmoniška“, arba, kitaip tariant, tarp islamo religijos kaip normatyvinės sistemos ir musulmonų visuomenių bei bendruomenių kultūrų kaip paralelinių normatyviniam (legalistiniam) islamui praktinių vertybinių sistemų – religija ir kultūra nebūtinai sutampa. Kitaip tariant, tuo, kas reikalaujama iš tikinčiojo šventraščiuose ir religinėje teisėje, nebūtinai vadovaujamosi kasdieniame gyvenime. Neretai nominaliai/formaliai kuriai nors religinei tradicijai priklausantis asmuo ar grupė savo kasdieniame gyvenime netaiko religinių dogmų ir reikalavimų. Dar dažniau tos dogmos ir normos yra perinterpretuojamos taip, kad tai, kuo realiai vadovaujamosi, būna ganėtinai nutolę nuo „originalo“. Išorinės kultūrinės įtakos, gamtinės ir kitokios aplinkybės dar labiau atitolina gyvenseną nuo religinių idealų. Todėl islamo (kaip ir beveik bet kurios kitos religijos) atveju, musulmonų kultūrų nevalia sutapatinti su islamo mokovų (*ulama*) skelbiamu normatyviniu islamu. Tad specifinės (tarpusavyje neretai labai skirtingos) musulmoniškos kultūros, nors negali būti visiškai atskirtos nuo islamo – tarp musulmonų kasdienės gyvensenos ir islamo normų yra akivaizdus ryšys, negali būti vertinamos ir kaip Islamo (iš didžiosios raidės) reprezentacija.

3 lentelė. „Islamiško“ ir „musulmoniško“ perskyra

„Islamiška“ vs. „musulmoniška“	
ISLAMIŠKA	MUSULMONIŠKA
Idealas (kaip turėtų būti)	Realybė (kaip yra)
Teisė (teisinės tradicijos)	Kultūra (-os)

Daugeliui europiečių, artimiau nesusipažinusių nei su islamo tiesomis, nei su musulmonų pasaulėžiūromis bei gyvenimo būdais, ši perskyra jokių būdu nebuvo ir vis dar nėra akivaizdi. Todėl dauguma nemusulmonų europiečių beveik bet kokį musulmonų veiksmą mato kaip religijos sąlygotą (ar net prisakytą) ir nuo jos neatsietiną.

Bet tai nėra vien neišsprusių europiečių yda – neretai ir patys musulmonai negeba suvokti šio istoriškai susiformavusio neatitikimo tarp realybės ir idealo. Tačiau kai kurie musulmonai šią istorinę perskyrą atpažįsta savo visuomenėse ir bendruomenėse ir dėl jos labai išgyvena. Tokie mokslinėje literatūroje vadinami „reivalistais“ – islamo atgimimo šalininkais, sudarančiais alternatyvią dimensiją klasikinėms-istorinėms islamo dimensijoms – legalistinei, mistinei ir liaudies islamo.

Normatyvinis-legalistinis ir kultūrinis-istorinis (liaudies) islamas yra viena kitai prieštaraujančios ar net viena kitą neigiančios islamo dimensijos. Skirtumus tarp šių istorinių islamo dimensijų, jo pavadintų „mokovų aukštuoju“ ir „liaudies žemuoku“, įtikinamai parodo Ernestas Gellneris savo knygoje „Postmodernizmas, protas ir religija“ (Gellner 1993: 23-39). Tiesa, Gell-

neris liaudies islamui priskyrė daugelio islamo tyrinėtojų savarankiška dimensija traktuojama mistinę islamo plotmę, vadinamą sūfizmą, o legalistinį islamą praktiškai sutapatino su fundamentalizmu. Tačiau istoriškai santykis tarp legalistinio ir fundamentalistinio islamo dažniau būdavo pažymėtas priešišku ir įtampa, o ne sutarimu ar juo labiau tapatinimusi. Todėl papildant, o iš dalies ir pataisant Gellnerį, reikėtų pridurti, kad šiandien islamą galima vertinti kaip daugiamačį, kur, be minėtųjų istorinių (legalistinio, fundamentalistinio, liaudies ir mistinio), dar yra ir revaivalistinio islamo (susidedančio iš neo-fundamentalizmo ir politizuoto islamo, dar vadinamo islamizmu) dimensija, o susidūrus visoms šioms plotmėms, XX a. antroje pusėje išryškėjo dar ir hibridinės dimensijos – tokios kaip kvazilegalistinis islamas, ypač būdingas konvertitams.

Legalistinis islamas. Legalistinio (normatyvaus) islamo dimensijos esmę sudaro musulmonų teisinė teorija (vadinama *fikh*, jurisprudencija) ir praktika. Musulmonų juristai išsikėlė tikslą suformuluoti musulmoniškoms visuomenėms konkrečias teisinio elgesio taisykles ir normas, kuriomis šios visuomenės galėtų vadovautis savo kasdieniame socialiniame ir privačiame gyvenime. Tačiau nors ir sutardami dėl jurisprudencijos pagrindų-šaltinių, pozityviosios teisės arba teisės šakų lygiu musulmonų teisininkai vis dėlto nuėjo skirtingais keliais – pamažu suformavo tarpusavyje besiskiriančias teisines tradicijas. Skirtumai tarp teisinių pozicijų išryškėjo dar ankstyvajame musulmoniškosios jurisprudencijos etape, kai iškiliausi teisininkai, remdamiesi skirtingomis ir kai kada viena kitai prieštaraujančiomis Kurano¹ ištaromis, savo nuožiūra priimdavo skirtingus sprendimus beveik tapačiose situacijose. Tų teisininkų mokiniai sekė pradininkų pėdomis, taip didindami atotrūkį, kol pamažu susiformavo tuzinas teisinių tradicijų, kurių eponimais ir tapo ankstyvieji teisininkai. Tiesa, tik keturios sunitų teisinės tradicijos (*chanafi*, *maliki*, *šafi*, *chanbali*) įsitvirtino musulmoniškose visuomenėse ir išliko iki naujųjų laikų. Tačiau formaliai visų keturių tradicijų atstovai vieni kitus laikė tikraisiais (ortodoksiniais) musulmonais, o tarpusavio skirtumų ne tik kad nevertino kaip trūkumo, bet net manė juos esant privalumu. Tarp mažumą sudarančių šyitų įsitvirtino trys savarankiškos teisinės tradicijos.

Vis dėlto, nepaisant išplėtos ir sofistikuotos teisės teorijos, kultivuotos musulmonų mokslo ir švietimo centruose (gausybjėje medresijų ir universitetų lygio edukacinių institucijų), iš tikrųjų musulmonų teisės praktikavimas istoriškai buvo ribotas. Teisininkai praktikai (*kadi* ir *mufti*) daugiausia įtakos turėjo sprendžiant šeimos teisės klausimus, o kitas teisės šakas (komercinę, administracinę, tarptautinę, neretai net baudžiamąją) palikdavo krašto administracijos ar vietinių neformalių valdžios struktūrų (genčių, klanų), praktikavusių paprotinę teisę (*urf*, *ada*), nuožiūrai.

Mistinis islamas. Paraleliai legalistiniam islamui per kelis pirmuosius islamo istorijos šimtmečius susiformavo šiai dimensijai diametraliai priešingas – *tasavuf* – musulmonų misti-cizmas, europinėse kalbose įsitvirtinęs sūfizmo pavadinimu. Pirmieji musulmonų mistikai buvo pavieniai atsiskyreliai, išsižadėję žemiškų gėrybių bei pagundų ir susitelkę į Dievo kontempliavimą (*zikr*). Netrukus apie tokius mistikus pradėjo burtis sekėjų grupės, kurios vėliau (maždaug nuo XII a.) virto brolijomis (*taryka*). Brolijų nariai tradiciškai gyvendavo drauge, neretai atsiskyrę nuo žmonių atskirose nuo mečečių, religinių mokyklų (medresijų) ir kitų religinės paskirties pastatų patalpose (*zavija*, *ribat*). Kiekviena brolija buvo savarankiška, turėjo savitą ideologiją,

¹ Šis terminas tekste naudojamas remiantis islamo specialistų rekomendacijomis būtent taip teisingai vadinti musulmonų šventraštį.

iniciacijos, dvasinio tobulėjimo, meditatyvinės (*zīkr, khalva*) praktikas, ritualus bei apeigas ir susidėjo iš kelių šimtų ar net tūkstančių inicijuotų narių, o jai vadovavo *šeikh* (dar vadinamas *pyr, muršid*), nenutrūkstama tiesioginio palaiminimo grandine (*silsila*) susijęs su prieš jį buvusiais brolijos vadovais iki pat paties brolijos įkūrėjo (kuriuo neretai būdavo nurodomas vienas iš Mahometo bendrininkų). Sūfizme esminė santykio tarp tikinčiojo ir Dievo kategorija yra būtent meilė, ilgėjimasis, troškimas priartėti ir net susiliesti su Dievu dar šiame gyvenime. Ilgėdamiesi Dievo ir siekdami prie Jo priartėti, musulmonų mistikai pasitelkia įvairiausias estetizuotas meditatyvinės praktikas (*zīkr*), kurias atlikdami tikisi susiliesti su Dievu, iširti Jame (*fana*)². Aplink mistikų brolijas nuolat būrėsi neinicijuoti, bet joms palankūs apylinkių gyventojai, kuriems būdavo leidžiama dalyvauti kassavaitinėse *zīkr* apeigose. Tad vienaip ar kitaip dauguma musulmonų būdavo susiję su sūfizmu. Tačiau dėl savo dažno neortodoksiškumo tiek tikėjime, tiek praktikoje mistikai legalistinio islamo puoselėtojų teisininkų ir musulmonų šalių valdovų neretai būdavo ne tik smerkiami kaip iškrypę iš teisingo kelio, bet ir persekiojami. Būta laikų, kai mistikai būdavo įkalinami, teisiami ir pasmerkiami myriop kaip atsimetėliai nuo islamo (*mur-tad*).

Liaudies islamas. Artima sūfizmui ir dažnai sutampanti, bet vis dėlto netapatintina su juo, yra liaudies (populiariojo, kultūrinio) islamo dimensija, persmelkusi visų musulmonų bendruomenių ir visuomenių gyvenimą. Kalbant objektyviai, istoriškai absoliuti dauguma musulmonų praktikavo vieną ar kitą liaudies islamo formą. Liaudies islamą sudaro įvairiausi legalistinio islamo normų neatitinkantys (susiformavę jas iškraipius arba perimti iš kitų religinių tradicijų) tikėjimai ir praktikos, bendruomenėse palaikomi kultūrinės tradicijos (papročių, tarp jų ir paprotinės teisės). Kadangi liaudies islamą paprastai praktikavo žemesnieji, dažniausiai mažaraščiai, visuomenės sluoksniai, jame teologijos, jurisprudencijos ir kitų mokslų vietą užima prietarai, burtažodžiai ir užkalbėjimai, žodžių ir skaičių magija, atsrologija, kuriais paremta liaudies medicina. Liaudies islamui būdingas sinkretizmas – įvairias jo atmainas praktikuojantys musulmonai sugebėjo derinti skirtingų religinių tradicijų tikėjimus ir ritualus, savotiškai „islamizuodami“ neislamiškas religines praktikas. Be to, liaudies islame itin suvežėjo legalistinio islamo griežtai draudžiamas šventųjų kultas, kur šalia mirusiųjų šventųjų veikia ir gyvieji šventieji (marabūtai). Kai kur (pvz., Centrinėje Azijoje, Malajų archipelage) liaudies islamas net balansavo ties stambeldystės riba, kai šventumo aureole bei stebuklinėmis galiomis būdavo apgaubiami gamtoje randami objektai (medžiai, krūmai, uolos). Dėl savo tariamo nukrypimo nuo teisingo kelio (*as-sirat al-mustakym*) liaudies islamas, kaip ir sūfizmas, daugumos legalistinį islamą vieninteliu teisingu islamu pripažįstančių musulmonų juristų buvo niekinamas, o valdovų neretai ir persekiojamas.

Revaivalistinis islamas. XIX a. antrojoje pusėje musulmonų kraštuose kilo reakcingi revaivalistiniai sąjūdžiai, skatinami imperializmo, kolonializmo, pramonės revoliucijos ir kitų sociopolitinių modernaus amžiaus procesų, vykusių musulmonų visuomenėse, kurių atstovai neofundamentalistai, kartais dar vadinami skripturalistais ar literalistais, siekdami reislamizuoti, jų įsitikinimu, nuo teisingo islamiško kelio nukrypusią musulmonų bendriją (*uma*), reikalavo įdiegti (sugrąžinti) musulmonų visuomenėse religinę teisę. Musulmonai neofundamentalistai savo laikų musulmonų visuomenėse pasigenda teisingų religinių normų laikymosi tiek asmeni-

² Bene geriausiai sūfizmas pristatomas Annemarie Schimmel knygoje „Mystical Dimensions of Islam“ (Schimmel 1975).

niame, tiek socialiniame gyvenime ir kaltina musulmonus per šimtmečius į tikėjimo ir praktikos dalykus išleidus gausybę nepateisintų naujovių (*bida*), kaip antai misticizmas (*tasavuf*), liaudies tikėjimai, šventųjų kultas ir pan. Siekdami reislamizuoti musulmonų visuomenes, musulmonų neofundamentalistai rūpinasi visuomenės religingumo kėlimu plėtodami religinį švietimą (*tarbija*) ir misionierišką veiklą bendruomenės viduje (*dava*), turinčius atvesti į religinės (islamiškos) valstybės sukūrimą „iš apačios“. Per šią veiklą neofundamentalistai tikisi iš naujo atversti, jų manymu, tik nominaliais musulmonais esančius bendratikius į tikrąjį islamą, neofundamentalistų aptinkamą Kurane ir chadysuose (pranašui Mahometui priskiriamuose pasisakymuose, veiksmuose ir nutikimuose), kurių ištaros, neofundamentalistų įsitikinimu, taikytinos be jokio interpretavimo, t. y. pažodžiui.

Su neofundamentalistais, nors turi panašių siekių (t. y. reislamizuoti musulmonų visuomenes), polemizuoja iš dalies iš neofundamentalistų sąjūdžio XX a. pirmoje pusėje susiformavusio ir antroje amžiaus pusėje po visą pasaulį išplitusio islamistinio sąjūdžio atstovai. Islamistams, kitaip negu musulmonams tradicionalistams (liaudies islamo praktikuotojams), kuriuos jie kaltina religinių prievolių nepaisymu, religiniu aplaidumu ar net atsimetimu nuo tikrojo tikėjimo, ir musulmonams neofundamentalistams, kuriems prikašioja politinį neveiklumą, būdingas selektyvus religinių imperatyvų taikymas ir politinis aktyvizmas. Islamistų įsitikinimu, religija ir politika yra neatsiejamos, ir antroji turi būti pirmosios vedama. Kitaip tariant, islamistai siekia sukurti religiškai (islamiškai) tvarkomą visuomenę bei valstybę, ir šį tikslą jie tikisi pasiekti užėmę, dažniausiai revoliuciniu būdu, valdžią.

4 lentelė. Religinio angažuotumo spektras

Sekuliaristai (agnostikai, ateistai)	Modernistai (vesternizuoti reformistai)	Tradicionalistai (istorinių-kultūrinių islamo formų praktikuotojai)	Neofundamentalistai (apolitiški revaivalistai, reakcingi skripturalistai)	Islamistai (politiškai angažuoti progresyvūs revaivalistai)	Džihadžiai (destruktyvūs nihilistai)
neteikia religijai didelės reikšmės ar net ją menkina	nors yra tikintys, subordina religiją politikai	atskiria religiją nuo politikos	suabsoliutina religiją ignoruodami politiką	subordinuoja politiką religijai	suabsoliutina ginkluotą kovą

← liberalus sparnas

→ radikalus sparnas

Apibendrinant galima teigti, kad socialinę musulmonų visuomenių gyvenimą bendrai bei santykius tarp lyčių ir kartų (t. y. šeimoje) atskirai, apsprendžia visetas veiksmų, tarp kurių, jei ir ne patys svarbiausi, tačiau neabejotinai svarbūs yra:

- religijos įtaka politinei aplinkai ir teisinei sistemai;
- oficialiai propaguojamos (legalistinio islamo) ir neoficialiai praktikuojamos religingumo (tiek liaudies, tiek revaivalistinio islamo) formos;
- visuomeninis spaudimas (skirtis tarp normalumo ir nenormalumo);
- kolektyvinė atmintis (kolonijinė patirtis) ir nacionalinė vizija;
- gamtinės sąlygos.

Tolesniuose skyriuose daugiausia aptariamos tradicinės musulmonų šeimos – ir todėl, kad dar visai neseniai jos sudarė absoliučią musulmonų šeimų daugumą, ir todėl, kad tokiose šeimose tarpasmeniniai santykiai skyrėsi nuo šiandieninių vakarietiškos (modernios, liberalių visuomenių) šeimos bei jos narių tarpusavio santykių sampratos. Modernios, šiuolaikinės, dažniausiai sekuliarios musulmonų šeimos iš esmės nesiskiria nuo europietiškos (o kartu ir nuo lietuviškos), todėl apie jas kalbėti nėra taip informatyvu, kaip apie tradicines.

Šeimos samprata: tarp religijos ir kultūros

„Tikintieji ir tikinčiosios yra vieni kitų patikėtiniai“

Kuranas, 9:71

Vakarų (o kartu ir Lietuvos) žiniasklaidoje santykiai tarp lyčių musulmonų bendruomenėse jau seniai yra tapę karšta tema. Dažniausiai jų aptarimas susijęs su moters – tariamai patriarchalių mizoginiškų vyrų užguitos aukos – įvaizdžiu, nededant pastangų atskirti, ar kalbama apie islamo šventraščio Kurano ištarose ir/ar islamo pradininkui Mahometui priskiriamų veiksmų ir pasisakymų (vadinamuose chadyuose) rinkiniuose randamas ir iš jų tiesiogiai kylantis nuostatas, ar apie musulmonų visuomenėse istoriškai įsitvirtinusias socialines (kultūrinės) tarpasmeninio bendravimo formas. Tiesą sakant, dažniausiai pastarosios pristatomos kaip pirmosios. Deja, neretai kultūrinė musulmonų santykių tarp lyčių praktika ne tik kad būna ne islamiška, bet netgi anti-islamiška. Kitaip tariant, ji dažnai būna svetima ne tik Kurano dvasiai, bet ir jo raidei. Todėl kalbant apie musulmonų šeimą būtina laikytis jau aptartos perskyros tarp normatyvinio (legalistinio) ir kultūrinio-istorinio lygmenų. To nuosekliai siekiama visuose toliau esančiuose skyriuose.

Bendriausia prasme, legalistiniame islame šeima apibrėžiama kaip vyro ir moters (ar kelių moterų, iki keturių vienu metu – sankcionuota poliginija) sąjunga su iš jos išplaukiančiomis pasekmėmis – prisiimtomis sutuoktinių teisėmis ir pareigomis, bendru ūkiu ir bendrais vaikais.

Šeima vertinama kaip socio-ekonominis vienetas, pirmiausia skirtas giminei pratęsti (tad vaikais – vertybė) ir šeimos narių saugumui bei gerovei užtikrinti.

Žvelgiant iš istorinės (kultūrinės) perspektyvos, absoliuti dauguma musulmonų šeimų buvo monogamiškos – pirmiausia dėl ekonominių, bet ir dėl kitų priežasčių musulmonai vyrai negalėjo sau leisti vienu metu turėti daugiau nei vieną žmoną, nes papildomos žmonos atsiradimas reikšdavo finansinius įsipareigojimus ne tik jai, bet ir visiems jos pagimdytiems vaikams. Tradicinėse vienos žmonos musulmonų šeimose vidutiniškai būdavo po 6–8 vaikus, tuo tarpu esant dviem žmonoms vaikų skaičius potencialiai perkoptų tuziną, o tai, nepaisant bendros nuostatos, kad vaikai – turtas, jau būtų didelė ekonominė našta.

Kultūriškai musulmonų šeimose vyravo patriarchalizmas, sankcionuotas paties Kurano, kuriame sutuoktinis (tėvas) paskelbiamas šeimos galva – jos maitintoju ir globėju, o sutuoktinei (motinai) paliekamas sutuoktinio valios vykdytojos, namų židinio puoselėtojos ir vaikų auklėtojos vaidmuo.

Santuoka

Santuoka, o ir visas musulmonų šeimyninis gyvenimas, yra griežtai reglamentuoti musulmonų jurisprudencijos. Šeimos (civilinė) teisė istoriškai musulmonų valstybėse buvo praktikuojama (tiek institucionalizuotu lygiu, tiek realiai) labiau nei kita kuri teisės šaka (artimiausiai ją vijosi baudžiamoji teisė). Šeimos teisės perspektyvoje santuoka suprantama kaip socio-ekonominis kontraktas tarp dviejų giminių per jų atstovus – sutuoktinius, todėl už jo (kontrakto) sąlygų laikymąsi atsakingi ne tik sutuoktiniai, bet ir jų abiejų artimieji.

Formaliai, santuokos (*nikach*) procedūra yra labai paprasta – jaunieji pasirašo santuokos kontraktą ir dviejų liudininkų akivaizdoje mečetei vadovaujančio teisininko sutuokiami virš Kurano. Šventės ir linksmybių teisė nereglamentuoja, tad jos istoriškai skyrėsi nelygu kultūrinės tradicijos krašte, kuriame vyko santuoka. Tradiciškai moterys ir vyrai linksmindavosi atskirose erdvėse. Konservatyviose bendruomenėse dar ir šiandien taip tebedaroma.

Santuokos, kaip kontrakto, vaidmenį liudija ir įstatymiškai (remiantis Kurano ištatomis 2:229, 236–237, 4:4, 19–21, 25; 5:5) numatyta vertinga dovana – *mahr*, kurią jaunojo pusė deklaruoja vedybų sutartyje ir sumoka nuotakai. Kai kuriose musulmonų šalyse tokia skiltis yra dar ir šiais laikais pasirašomuose oficialiuose (valstybės pripažįstamuose kaip legalūs dokumentai) vedybų kontraktuose; kitur, kur valstybė tokių dokumentų nereikalauja ar net nepripažįsta, *mahr* davimas daug kur praktikuojamas tiesiog laikantis Kurano raidės. Dovana gali būti ilgalaikę vertę turinčios prekės – brangakmeniai, perlai, papuošalai, nekilnojamasis turtas ar tiesiog pinigai. Ši dovana teisiškai traktuojama kaip neliečiama žmonos privati nuosavybė, ištuokos (ne dėl sutuoktinės kaltės) ar našlystės atveju turinti užtikrinti bent minimalų laikiną pragyvenimą

be maitintojo likusiai moteriai. Deja, istorijoje fiksuota aibė atvejų, kai sutuoktiniai neperduodavo žadėtosios dovanos, o jeigu ir perduodavo, netrukus priversdavo žmonas atiduoti ar paprasčiausiai iš jų atimdavo tą dovaną.

Chadysuose leidžiama suprasti, kad islamo pradininkas Mahometas laikėsi nuostatos, kad tuoktis žmonės turėtų kaip galima anksčiau – lytinį susilaikymą jis vertino mažą mažiausiai kaip ydą. Vadovaujantis šia nuostata, istoriškai musulmonų bendruomenėse dažnai besituokiantieji būdavo dar paaugliai. Tiesa, vedybos inicijuojamos ne jų pačių, bet jų globėjų – tėvų ar jų nesant, globojančių giminaičių. Tokiu būdu kultūriškai daugelyje musulmonų visuomenių ir bendruomenių susiformavo „sutartų“ (angl. *arranged*) santuokų tradicija – kai jauniems atstovaujantys tėvai ar kiti globėjai tiesiog be globotinių žinios susitardavo dėl jų sutuokimo. Žinoma, jauniems turėdavo būti leidžiama vienas kitą pamatyti (dažnai pirmą kartą gyvenime) dar iki tuoktuvių, tačiau jų apsisprendimas įvykių eigos pakeisti beveik negalėjo. Dažniausiai iš pagarbos tėvams jų parinkti sutuoktiniai būdavo priimami nuolankiai. Tiesa, sūnūs dar iki pradėdant santuokos procedūrą galėdavo tėvams įrodyti nenorį vesti konkrečios parinktos nuotakos, bet tai dažnai reikšdavo tik tiek, kad kita parinkta tiktų.

Tokio dalyko kaip santuoka „iš meilės“ musulmonų teisė nenumato, o tradicija nepalaidavo. To priežastis labai paprasta – tradicinėse bendruomenėse ne tos pačios šeimos vaikinai ir merginos beveik neturėdavo galimybių susitikti dėl visą visuomenę persmelkusios lyčių segregacijos – vyrai ir moterys bendraudavo (mokydavosi, dirbdavo, linksmindavosi, meldavosi) tik savo lyties atstovų rate. Viešojoje erdvėje moterys dažnai prisidengdavo veidus, o bendravimas su vyrais, nesusijusiais su jomis giminystės ryšiais, būdavo suprantamas kaip potencialiai amoralus ar net nusikalstamas – artėjantis prie svetimavimo, kuris jau patenka į baudžiamosios teisės numatytų nusikalstamų veikų sąrašą (išsamiau apie svetimavimą ir kitus lytinius nusikaltimus skyrįje „Lytiniai santykiai“). Todėl vaikinui ar merginai pareiškus, kad norėtų vesti „mylimą“ žmogų, tėvams tai galėdavo sukelti greičiau įtarimų dėl jų atžalų netinkamo (amoralaus ar net nusikalstamo) elgesio negu džiugesį, kad jų vaikas turi pasirinkęs antrą pusę. Tad nei teisiškai, nei kultūriškai meilė nebuvo pozityvus veiksnys santuokai sudaryti. Kita vertus, niekur neneigta, kad tarp sutuoktinių meilė yra jų santuoką stiprinantis jausmas.

Islamiška šeimos teisė (remiantis Kuranu 4:3) institucionalizavo daugpatystę – vyras vienu metu gali turėti iki 4 žmonių, kurios tarpusavyje ir savo vyro atžvilgiu yra lygiateisės. Tačiau daugybė juristų savo teisiniuose traktatuose akcentavo, jog būtina vengti favoritizmo – „mylimiausios“ žmonos būti negali. Vyras privalo vienodai rūpintis visomis. Vis dėlto daugpatystė nebuvo itin paplitusi – tik turtingesnieji ją galėjo sau leisti.

Iš dalies dėl incesto išvengimo Kurane (4:23) išvardijama visa virtinė musulmonių moterų, kurių musulmonas vyras negali vesti: pirmiausia tai jo paties sesuo, motina, duktė. Be šių artimiausių giminaičių, musulmonui neleidžiama tuo pačiu metu turėti dviejų žmonių, kurios yra seserys, vesti moterį, kurią žindė jo motina (vadinamąją „pieno seserį“), savo žmonos dukterį iš kitos santuokos.

Tačiau kultūrinio lygmeniu teisinių reikalavimų santuokos klausimais dažnai nepaisyta: neretai religinės-teisinės normos ignoruotos, iškraipytos (pvz., Centrinėje Azijoje, vietoj reika-

laujamo *mahr kalymo* mokėjimas jaunosios tėvui lyg perkant nuotaką), vyravo paprotinė teisė ir tradicija (kaip nuotakos pagrobimas Šiaurės Kaukaze ar daug kur paplitęs vaikų pažadėjimas ir sužadėtuvių jiems tebesant kūdikiais ar net naujagimiais).

Kai kuriose musulmonų bendruomenėse, be klasikinės santuokos „jis ir ji (jos) neapibrėžtam laikui, ideliai – „kol mirtis išskirs“, legalia pripažįstama ir kitokia santuoka – vadinamosios malonumo vedybos (*zavadž muta*). Tai laikinos santuokos institutas šyitų imamių teisinėje tradicijoje. Praktikuota ikiislaminėje Arabijoje, islamo pradininko Mahometo neuždrausta, *muta* paskelbta nelegalia antrojo kalifo Umaro (valdė 634–644 metais) valdymo pabaigoje. Vadovaujantis Umaro sprendimu, visose klasikinėse sunitų teisinėse tradicijose *muta* draudžiama įstatymu. Šyitai su tokiu sprendimu nesutiko ir argumentuodami tuo, kad Mahometas *muta* toleravo, ją savo teisinėje tradicijoje institucionalizavo. *Muta* gali sudaryti suaugęs vyras ir netekėjusi moteris. Santuokos (*nikach*) kontrakte, be vedybų kontrakto galiojimo laiko, numatomos visos kitos standartinei santuokai būtinos sąlygos, tarp jų ir *mahr* – vertinga sutuoktinio dovana sutuoktinei. Šyitų teisininkai iki šiol nesutaria dėl minimalaus laikotarpio, kuriam gali būti sudaroma *muta* vedybų sutartis, tačiau linkstama į nuostatą, jog tai turėtų būti ne trumpiau kaip viena para. Laikotarpio pabaiga nenustatyta – *muta* santuoka gali būti sudaroma dešimtmečiams. Tačiau kitaip negu klasikinė, *muta* santuoka skirta pirmiausia legaliai patenkinti seksualinius poreikius (malonumui), o ne šeimai kurti ir susilaukti palikuonių. Be to, *muta* santuoką sudarę sutuoktiniai vieno iš jų mirties atveju nepaveldi mirusiojo turto dalies. Pasibaigus *muta* kontraktui, buvusi sutuoktinė privalo išlaukti nustatytą laikotarpį (*ida*, apie tai išsamiau skyriuje „Skyrybos“) iki vėl galės ištekti už kito vyro. *Muta* iki šiol praktikuojama šyitų imamių bendruomenėse Libane, Irake, o Irane oficialiai įteisinta.

Santuoka iš principo laikoma amžina, tačiau teisė nedraudžia išsituokti, žinoma, esant neišvengiamai būtinybei (išsamiau apie ištuoką skyriuje „Skyrybos“).

Lyčių vaidmenys šeimoje

Moterys Kurane vienaip ar kitaip minimos ne mažiau nei kelis šimtus kartų. Nors Kurane Dievo kreipimosi objektas dažniausiai yra vyrai (pirmiausias pats pranašas Mahometas ir kiti pranašai), neretai musulmonų šventraštyje kalbama kartu apie abiejų lyčių atstovus, tiek tikinčiuosius ir tikinčiąsias, tiek netikėlius ir netikėles. Negana to, daugiau nei tuzine ištarų Dievas netgi tiesiogiai kreipiasi į moteris (pvz., 33:55).

Vis dėlto jau pačiame Kurane numatomas nelygiavertis lyčių statusas: 4:34 skelbiama, kad „vyrai yra moterų globėjai“, nes Dievas esą jiems suteikė daugiau stiprybės nei moterims ir jie išlaiko moteris. Tad istorinis daugumos musulmonų visuomenių patriarhalumas išties įtvirtintas jau pačiame Kurane. Tačiau patronažas jame matomas per geranoriško „globėjo“ prizmę: daugybėje ištarų Kurane vyrams prisakoma rūpintis moterimis ir kuo švelniausiai elgtis su jomis, net jei jų elgesys nepakenčiamas ar nepateisinamas. Atitinkamai, nederamas, o juo labiau šiurkštus

ar despotiškas, vyrų elgesys su moterimis Kurane, tiesa, netiesiogiai, smerkiamas. Tačiau neretai musulmonai vyrai, nepaisydami ar savaip interpretuodami Kuraną, iš globėjų tapdavo moterų engėjais. Tuo tarpu moterys Kurane raginamos būti dėkingos savo vyrams (sutuoktiniams) ir klusnios jiems.

Tad „šeimos taisyklės“ bei vaidmenų pasiskirstymas tiesiogiai išvestini iš Kurano ir ypač chadysų, kuriuose gausu Mahometui priskiriamų pasisakymų ir veiksmų lyčių santykių šeimoje tematika. Mat Mahometas pats buvo vedęs tuziną kartų, o didelė individualių chadysų dalis tariamai papasakoti tiesioginės liudininkės, jauniausios Mahometo žmonos Aišos, kurią musulmonai sunitai tradiciškai itin gerbia (šyitai, priešingai, dėl jos priešiško pirmajam šyitų imamui Ali ją niekina). Tačiau būtina nepamiršti, kad istoriniu-kultūriniu lygmeniu tarpasmeninius santykius didele dalimi lėmė paprotinė teisė bei vietinės kultūrinės tradicijos.

Tradicinėje musulmonų šeimoje jos maitintojo statusą turėjo vyras (sutuoktinis-tėvas). Tačiau tai visai nereiškia, kad tik jis vienas „dirbo“. Kaimo bendruomenėse šeimos kultivuojamuose laukuose plušdavo ne tik šeimos vyrija, bet ir moterys. Miestuose kai kuriais amatais ir paslaugomis (ypač tokiais darbais, kuriuos galima atlikti savų namų erdvėje) užsiimdavo ir moterys. Pastarosios nedirbdavo tik tokių darbų, kurie atliekami viešai ir reikalavo fizinio kontakto su giminytės ryšiais su jomis nesusijusiais vyrais. Kitaip tariant, materialinių gėrybių kūrimo procese dalyvaudavo visi šeimos nariai, kas galėjo, tiek moterys, tiek vyrai, bet perteklinės ar specialiai prekybai skirtos produkcijos realizavimas rinkoje (tradiciškai – didžiuliuose bazaruose miestuose) buvo veik išimtinai vyrų prerogatyva. Tad pajamos, gaunamos iš prekybos ar paslaugų, galų gale vis tiek patekdavo šeimos galvos dispozicijon. Vyras, kaip šeimos galva, gautas lėšas paskirstydavo savo nuožiūra. Žmonos vaidmuo šiame procese būdavo daugiau kaip poreikių sąrašo pateikėjos. Modernėjant visuomenėms, šis vaidmenų pasiskirstymas kito ir šiandien moterys nepalyginti daugiau dalyvauja ne tik gamybos, bet ir realizavimo procese, taip veikdamos ir būdamos matomos viešojoje erdvėje. Disponavimo lėšomis klausimas taip pat jau nebėra toks vienareikšmiškas kaip prieš kelis šimtmečius.

Kūnas, sveikata, apranga

Didžiosiose pasaulio religinėse tradicijose kultivuojama skirtis tarp materialiosios žmogaus dalies – kūno, ir neapčiuopiamos sielos. Dažnai kūnas įvardijamas kaip atsitiktinis indas, kuriame dieviška valia nemari siela laikinai patalpinama. Siela yra amžina, o kūnas laikinas, todėl pasmerktas dūlėti ir išnykti. Ši skirtis neabejotinai egzistuoja ir islame. Siela islame suprantama kaip žmogaus esmė – arabų kalbos žodis, reiškiantis „sielą“ (*nafs*), yra toks pat, kaip ir reiškiantis „pats“. Dievobaimingi musulmonai tiki pranašui Mahometui priskiriamais žodžiais, jog jis neva teigęs, kad dar įsčiose esančiam vaisiui Dievo pasiųstas angelas per šnerves įpučia sielą, kurioje iš anksto surašyti gimsiančio žmogaus charakterio bruožai ir gyvenimo kelias. Kai kurios šio pasakojimo versijos netgi teigia, kad sieloje įspaustas ir lemties ženklas, Dievo skirtas konkrečiam žmogui.

Kad ir kaip ten būtų, kūnas islame toli gražu nenuvertinamas iki paprasčiausio atsitiktinio nereikšmingo indo ar, dar blogiau, sielos kalėjimo. Kūnas atlieka savo funkcijas, ir ne tik fiziologines, bet ir religines. Pirmiausia tai sietina su religiniais ritualais – meldžiantis, dalyvaujant piligriminėse apeigose, kūnas atlieka pagrindinę funkciją – ritmiškus ir kitokius judesius. Simbolinis religinis ritualas, turintis ir praktinę (higienos bei seksualinę, o per tai ir moralinę) dimensiją, yra apipjaustymas. Tai daugumos musulmonų tradiciškai praktikuojamas ritualas, kai pašalinama apyvarpė ar dalis klitorio (kai kurios musulmonų bendruomenės, ypač Rytų Afrikoje, praktikuoja ne tik vyrų, bet ir moterų apipjaustymą). Nors Kurane apipjaustymas neminimas, chadysuose leidžiama suprasti, kad ikiislaminėje Arabijoje apipjaustymas buvo paplitęs. Be to, musulmonai tiki, kad Mahometas gimė apipjaustytas. Tačiau musulmonai taip ir nesutarė, ar apipjaustymas yra būtinas (*vadžib*), ar tik prideramas (*suna*). Daugumos musulmonų teisininkų nuomone, vyrams jis prideramas, o moterims rekomenduojamas. Taip pat nesutarta ir dėl amžiaus, kada asmuo turėtų būti apipjaustytas. Skirtingose musulmonų teisinėse tradicijose jis svyruoja nuo septynių dienų iki penkiolikos metų amžiaus. Tradiciškai berniukų apipjaustymą lydi išskilmės ir vaišės.

Musulmonai religijos mokovų raginami visam kūnui skirti deramą dėmesį. Tai labiausiai pasireiškia higienos srityje – skatinama dažnai prausti, kvėpintis, nes švara tiesiogiai siejama ne tik su ritualiniu švarumu (skaistumu), reikalingu kasdieniam penkiakartiniam meldimuisi, bet ir su sveikatos išsaugojimu. Chadysuose esama Mahometui priskiriamų pasisakymų medicinos bei higienos tematika, tapusių bendresnės sampratos – „pranašo medicinos“ – pagrindu. Iš chadysų galima daryti išvadą, kad Mahometas skatino rūpintis ne tik savo sveikata, bet ir gydymo priemonių bei būdų paieška. Tuo remdamiesi vėlesnių laikų musulmonai mokslininkai pažengė labai toli medicinos ir jai gimininguose moksluose.

Kita vertus, pastebėtina, kad tradicinėse, mažiau raštingose ar net apskritai neraštingose (dažniausiai kaimo) bendruomenėse į mokslinę mediciną žiūrėta, o kai kur ir tebežiūrima, su nepasitikėjimu. Neretai negalavimams ir ligoms gydyti pasitelkiamos „liaudies medicinos“ priemonės ir būdai, kuriuose dominuoja magiškos formulės, užkalbėjimai, amuletai, stebuklines-gydomąsias galias neva turinčios medžiagos. Tradicionalistiškai ar neofundamentalistiškai nusiteikę tėvai neretai atsisako suteikti reikiamą profesionalią medicininę pagalbą savo atžaloms tiek dėl religinio įtarumo, tiek dėl tarp žemesniųjų musulmonų sluoksnių išplitusio fatalizmo.

Tačiau nors kūno švara bei sveikata islame yra svarbūs, kūno estetikos kulto nei legalistiniame islame, nei musulmonų kultūrose nebūta; jo beveik nėra ir dabar. Mat viešai rodyti (ir vaizduoti) nuogą (kad ir kokį sveiką ir gražų tiek vyrišką, tiek moterišką) kūną musulmonų teisininkai, vadovaudamiesi pranašo Mahometo prisakymais, besąlygiškai uždraudė. Istoriskai bodėjimosi viešu kūno demonstravimu tradicija yra gana universali.

Kurane (24:31) pabrėžiama, kad kuklumas ir santūrumas (ypač svetimųjų akivaizdoje) yra vertybė: moterų puikavimasis savo papuošalais ar intymesnių kūno vietų rodymas yra tiesiog nepadoru. Vadovaudamiesi šia bei kitomis (ypač 33:59) ištaromis ir siekdami užtikrinti musulmonių moterų kuklumą, moralumą, privatumą ir saugumą, musulmonų religijos mokovai (*ulama*) sutartinai reikalauja, kad jos dėvėtų drabužius, dengiančius didžiąją kūno dalį; tokia apranga vadinama *chidžab*. Vyresnio amžiaus moterims, nebegalinčioms gimdyti ir nebeplanuojančioms ištekti, Kuranas (24:60) suteikia teisę rengtis laisviau nei jaunoms. Tačiau Kurane

nėra griežtai apibrėžta, ką ir kaip konkrečiai moterys turėtų dengtis. Dažniausiai *chidžab*, be pilvo, rankas ir kojas dengiančių ilgų ir laisvų drabužių, reiškia galvos apdangalą (skarą), dengiantį plaukus, ausis ir kaklą. Neretai musulmonės dar apsigobia ir skraiste (*abaja*). Kai kuriose konservatyviose musulmonų visuomenėse moterys nešioja *burka* – visą kūną nuo galvos iki kulکشų dengiantį vienspalvį (populiariausia – žydra spalva) berankovį drabužį, turintį tik retos medžiagos „langelį“ akių aukštyje. *Burka* paplitusi Pakistane ir Afganistane. Pastarajame, valdant radikaliai Talibano judėjimui, *burka* buvo oficialiai reikalaujamas moters, pasirodančios viešumoje, viršutinis drabužis. Kai kuriuose arabų kraštuose (ypač Arabijos pusiasalyje) moterys dėvi *nikab* – *burka* primenantį juodos spalvos drabužį, kuriame paliktas siauras plyšelis akims. Nors nei Kurane, nei chadysuose *burka* / *nikab* neminima, jų šalininkai teigia tokius apdarus esant geriausia Kurane reikalaujamo moterims dėvėti *chidžab* forma. Tačiau dauguma musulmonų teisininkų laikėsi nuomonės, kad *burka* / *nikab* nėra privalomi, nors neabejotinai leistini (ar net rekomenduojami). Šiais laikais kai kuriose musulmonų valstybėse *chidžab* yra vyriausybių ribojamas (Turkmėnistane, Uzbekistane) ar net draudžiamas įstatymų (Turkijoje), kitose, priešingai, reikalaujamas (Saūdų Arabijoje, Irane). Kai kuriose Europos valstybėse (Prancūzijoje, Belgijoje, Vokietijoje) *chidžab* (ir ypač veidą dengianti *burka* / *nikab*) taip pat ribojami. Pastaraisiais dešimtmečiais visame pasaulyje *chidžab* tapo musulmonių revaivalisčių tapatybės sudedamoji dalis – savanoriškai (priešingai nusistovėjusiai nereflektuojamai kultūrinei formai) apsispręsto ir įsisąmoninto jų dievobaimingumo ir islamiškumo išraiška.

Lytiniai santykiai

Kurane gana daug dėmesio skiriama seksualumui ir seksui. Viena vertus, lytiniai santykiai tarp sutuoktinių vertinami kaip viena esminių santuokinio gyvenimo formų. 2:222–223 sutuoktiniui suteikiama teisė į žmonos kūną, kuris vaizdžiai įvardijamas dirva: „Jūsų moterys yra jūsų dirva, įeikit į ją kaip tinkami“. Negana to, iš chadysų galima suprasti, kad lytiniai santykiai tarp sutuoktinių gali būti beveik bet kokios formos, su sąlyga, kad tam pritaria abu sutuoktiniai.

Kita vertus, nesantuokiniai ryšiai (tiksliau – nelegalūs seksualiniai santykiai, vadinami *zina*) Kurane (17:32: „Nesiartinkite prie svetimavimo, nes tai išties ištvirkavimas ir pakeliui į blogį“; žr. t. p. 4:24; 25:68–9) griežtai smerkiami, už juos žadama didelė bausmė po mirties. Musulmonų baudžiamojoje teisėje svetimavimas priskiriamas prie kriminalinių nusikaltimų, pažeidžiančių Dievo teisę (*chak ilahi*), kategorijos, už kurį abiem nusikaltėliams (4:15–16) skiriama vadinamoji ribinė (*chad* – Kurane arba Sunoje nustatyta) bausmė. Priklausomai nuo nusikaltimo sudėties ir nusikaltėlių socialinio statuso, *zina* skirstoma į du porūšius – kai lytiškai santykiavusieji neturi sutuoktinių ir kai abu ar bent vienas jų turi sutuoktinį. Sutuoktinių neturintiems nusikaltėliams, remiantis Kurano 24:2 („Svetimautoją moterį ir svetimautoją vyrą nuplakite kiekvieną jų šimtu rimbo kirčių“), taikoma švelnesnė – nuplakimo (100 kirčių) bausmė, o sutuoktinį turintiems, remiantis Mahometui (bet ne Kuranu) priskiriama praktika, jo perimta iš žydų, – mirties bausmė užmėtant akmenimis. Pagal teisinius reikalavimus, kaltei už svetimavimą

įrodyti reikalingi keturi liudininkai (4:15–16) – geros reputacijos suaugę musulmonai vyrai, arba savo akimis matę nusikaltimą, arba turintys nenuginčijamų jo įrodymų. Šytai leidžia liudyti ir moterims, jei, be šešių liudininkų, yra bent vienas liudininkas vyras. Mirties bausmė už *zina* plačiai taikyta Talibano Afganistane, pastaraisiais dešimtmečiais jos paskelbimų pasitaikė Saūdų Arabijoje, Nigerijoje, Sudane, Jemene, Irane. Papildoma bausmė sutuoktinio neturintiesiems gali būti išvaymas iš bendruomenės. Be to, 24:3 nurodoma, kad svetimautojai gali tuoktis tik tarpusavyje arba su netikėliais.

Su kaltinimu *zina* susijęs kitas Dievo teisę pažeidžiantis nusikaltimas – melagingas kaltinimas *zina*, šmeižtas (*kazf*). Melagingas kaltinimas svetimavimu Kurane (24:23–25) griežtai smerkiamas – šmeižikai yra prakeikti ir šiame, ir kitame pasaulyje. Musulmonų baudžiamojoje teisėje *kazf* yra vienas iš šešių Dievo teisę (*chak ilahi*) pažeidžiančių nusikaltimų, už kuriuos skiriama *chad* bausmė. Už *kazf* svetimavimu Kurane (24:4) numatyta 80 rykštės kirčių bausmė. Tyrinėtojų teigimu, *kazf* buvo paskelbtas nusikaltimu po to, kai svetimavimu, nepateikiant įrodymų, buvo apkaltinta mylimiausia Mahometo žmona Aiša.

Tačiau musulmonų visuomenių ir bendruomenių istorijoje apstu atvejų, kai, įtariant seksualiniais nusikaltimais, teisingumo vykdymas imtas į savo rankas. Tokie veiksmai vadinami „garbės nužudymais“ (angl. *honor killings*) (išsamiau apie tai skyriuje „Problemų šeimoje sprendimo būdai“).

Homoseksualumas

Homoseksualumo, taip pat transseksualumo, transvestizmo ir kitų panašių seksualinės raiškos formų klausimas musulmonų teisininkų aptarinėjamas jau daugiau nei tūkstantį metų. Kurane yra kelios ištarnos, griežtai smerkiančios ir kriminalizuojančios homoseksualinius santykius, vadinamus *livata*. Pavyzdžiui, Kurane 26:165–166 ir 27:55 vienareikšmiškai smerkiami vyrai, kurie geidžia vyrų ir ignoruoja moteris (kurios Dievo jiems skirtos į žmonas, t. y. be viso kito, ir seksualiniams poreikiams tenkinti). Nors Kurane tiesiogiai nekalbama apie moterų homoseksualumą, 4:15 ir keliuose kitose ištarse smerkiamas moterų „gašlumas, nepadorumas“, vėlesnių musulmonų teisininkų suprstas būtent kaip homoseksualumas. Homoseksualumas (kartu ir pederastija) Kurane priskiriamas prie *zina* nusikaltimų rūšies: 4:15–16 prisako lesbietes įkalinti jų pačių namuose, o homoseksualūs vyrai taip pat baustini. Tačiau Kuranas nenurodo konkrečios bausmės.

Chadysuose bausmės už homoseksualumą sukonkretinamos. Mahometas esą pasakęs, kad vykstant homoseksualiam lytiniam aktui Dievo sostas yra supurtomas. Kadangi lytiniai santykiai už santuokos ribų tarp skirtingų lyčių asmenų, anot Mahometo, baustini nuplakimu arba mirties bausme užmėtant akmenimis, bausmės už homoseksualius santykius turi būti analogiškos. Mahometui taip pat priskiriamas tiesioginis pasakymas, kad homoseksualai turi būti baudžiami mirtimi. Dalyje šiandieninių musulmonų valstybių homoseksualumas išlieka bau-

džiamojo kodekso nusikalstamų veikų sąrašė, nors tik keliuose jų numatoma mirties bausmė. Ir tik Iranas bei Saūdų Arabija iš tiesų vykdo mirties bausmes nuteistiesiems už homoseksualumą.

Tačiau, kaip ir daugeliu kitų atvejų, islamiškos teisės nuostatų šiuo klausimu islamo istorijoje nebuvo griežtai paisoma. Ir nors oficialiai homoseksualumas daugelyje musulmonų šalių buvo už įstatymo ribų, jo persekiojimas ne visuomet buvo įgyvendinamas. Taip atsitiko todėl, kad, nepaisant homoseksualams nepalankios teisinės kazuistikos, musulmonų visuomenės buvo gana tolerantiškos privačiai (viešumoje neafišuojamai) homoseksualinei praktikai. Musulmonų menininkų ir mąstytojų darbai iš skirtingų epochų ir kraštų leidžia susidaryti įspūdį, kad homoseksualumas visuomeniniu lygmeniu dažnai būdavo vertinamas veikiau kaip ekstravagantiškas pomėgis, būdingas kultūriniam, ekonominiam bei politiniam elitui, nei nusikalstama ir todėl baustina veika. Čia būtų galima prisiminti ir pedofiliją, dėl kurios islamiškos teisinės nuostatos ir visuomeninė nuomonė taip pat nesutapo.

Nors homoseksualumas musulmoniškuose kraštuose iki šiol dar toli gražu netapo viešu reiškiniu – homoseksualų vaivorykštės spalvų vėliavų ar seksualinių reikmenų parduotuvių niekur nepamatysi – neformalios homoseksualų grupės buriasi jau kuris laikas. Matomiausia tokių grupių veiklos forma – jų kuriami apologetiniai internetiniai portalai, kuriuose jos siekia save legitimuoti kaip homoseksualius musulmonus. Pastaraisiais metais, panašu, jiems pradeda sektis keisti iki šiol buvusią nepalankią viešąją nuomonę. Vis dažniau liberalesnių pažiūrų musulmonų intelektualai ima kalbėti apie homoseksualumą kaip apie dar vieną, bet vis dėlto natūralią žmogiško seksualumo formą. Bet tai tik pirmosios kregždės, kurios pačios dažnai nukenčia nuo reakcingai mąstančių musulmonų revaivalistų. Musulmonų teisininkų luomo nauji vėjai dar apskritai beveik nepasiekė. Todėl naujo islamiško teisinio požiūrio į homoseksualumą dar teks ilgokai palaukti.

Vaikai ir santykiai tarp kartų

Santykiams tarp lyčių Kurane, Sunoje, o dėl jų ir šeimos teisėje skiriama išties daug dėmesio, tuo tarpu santykiams tarp kartų pamatiniuose islamo tekstuose vietos yra santykinai mažai. Todėl kalbant apie vaikų padėtį musulmonų šeimose, labiau ryškūs bendri kultūriniai bruožai.

Vaikai tradicinėse musulmonų bendruomenėse vertinami kaip turtas, ypač berniukai, o daugiavaikės šeimos laikytos Dievo palaimintomis. Nenaudojant jokių kontraceptinių priemonių bei gimdymo planavimo, neretai tradicinėse šeimose moterys gimdydavo dažniau nei dešimt kartų, pirmajam gimdymui vykstant gimdyvei pačiai dar tebesant paauglei (14–16 metų).

Savatoriškas gimstamumo ribojimas, ypač bevaikystė, tradiciškai smerktas, nes manyta, kad tai prieštarauja žmogaus prigimčiai (susilaikymas nuo lytinių santykių – neleistinas natūralių poreikių patenkinimo ribojimas) bei misijai (giminės pratęsimui) ir yra savanaudiškas (atsa-

komybės vengimas) ar net rizikingas (potencialus vaikų teikiamo socialinio saugumo senatvėje nebuvimas).

Tiesa, esant gana prastai sveikatos priežiūrai, o neretai ir sanitarinei-higieninei aplinkai, dėl aukšto kūdikių (taip pat ir gimdyvių) mirtingumo lygio pilnametystės sulaukdavo gerokai mažiau atžalų. Kai kuriose musulmonų daugumos šalyse (Afganistane, Pakistane, daug kur rytinėje ir centrinėje Afrikoje) iki šiol padėtis nėra patenkinama. Kita vertus, kylant bendram sveikatos apsaugos bei švietimo lygiui, didelėje dalyje musulmonų visuomenių jau pradėta kalbėti apie ar net naudoti gimstamumo planavimą, o kai kur ir kontraceptines priemones, nors dėl kultūrinio stigmatizavimo bei griežto reglamentavimo jos toli gražu nėra paplitusios.

Pamatinė nuostata, kylanti iš Kurano, yra ta, kad vaikai visuomet besąlygiškai turi paklusti tėvų valiai. Kurano dvasioje tikima, kad tėvai niekada nelinkės blogo savo atžaloms, o būdami suaugę, t. y. su gyvenimiška patirtimi, visuomet patars teisingai. Dėkingumo ženklai vaikai privalo karšinti nusenusius tėvus savo namuose. Todėl senelių prieglaudų musulmonų šalyse iki šiol beveik nėra.

Lyčių segregacija tradiciškai galioja ne tik suaugusiems, bet ir vaikams, nors jos griežtumas priklauso tiek nuo kultūrinės, tiek nuo socialinės terpės, kurioje gyvena konkreti šeima. Žiūrint istoriškai-kultūriškai, iki maždaug 7–8 metų berniukai ir mergaitės auginami kartu „moteriškoje“ namų dalyje – jie ir miega toje pačioje patalpoje, ir žaidžia drauge, prižiūrimi moterų. Tačiau sulaukę šio amžiaus berniukai dažniausiai perkraustomi į „vyriškąją“ namų dalį ir jų natūralus bendravimas su mergaitėmis ir jaunomis moterimis, ypač konservatyvesnėse šeimose, beveik nutrūksta. Tiesa, tos pačios šeimos vyrai ir moterys tradiciškai bendrauja „bendrojoje“ namo dalyje – svetainėje ar vidiniame kieme. Atskirti berniukai ir mergaitės pradedami ruošti jų lyčiai priskiriamiems vaidmenims – berniukai dažniausiai auklėjami būti patriarchaliniais globėjais, prisiimančiais atsakomybę už sprendimus, tuo tarpu mergaitėms tradiciškai diegiamas nuolankumas, drovumas ir panašios savybės. Liberalesnėse šeimose fizinės segregacijos galėjo ir nebūti, bet socializacijos procesas vis tiek būdavo taikomas griežtai atskirtų lyčių vaidmenims mokyt.

Horizontalios (su savo kartos atstovais) socializacijos už šeimos ribų tradiciškai beveik nebūta. Išskyrus mokymosi procesą (medresėje), jaunuoliai laiko sau, kai nebūtų prižiūrimi suaugusiųjų, beveik neturėdavo. Tiesa, berniukai, kuriems būdavo suteikiama daugiau laisvės už namų valdų, į bendraamžių būrį įsiliedavo laisviau. Tačiau tikrojo laisvalaikio, ypač kaimo bendruomenėse, kurios istoriškai sudarė musulmonų visuomenių daugumą, būta mažai. Šiuolaikinė paauglių ir jaunimo popkultūra, žinoma, išplito į daugelio musulmonų kraštų didmiesčius. Tad liberalesnėje aplinkoje augantys vidurinėsios klasės miestiečių vaikai jau turi laisvo laiko, kurį praleidžiant neretai tarpusavyje bendrauja abiejų lyčių atstovai.

Tarpsnis tarp 8 ir 12–14 metų kultūriškai musulmonų bendruomenėse laikytas paauglyste, ypač mergaitėms, kurios tradiciškai būdavo ištekinamos būdamos tarp 14 ir 16 metų, nors neretai ir anksčiau. Berniukams paauglystė galėdavo užsitęsti keleriais metais ilgiau – iki 17 ar 18. Santuokinio gyvenimo pradžia (beveik neišvengiamai pažymėta pirmojo nėštumo ir tėvystės) reikšdavo įžengimą į suaugusiųjų (nors dar kelerius metus nebūtinai kaip savarankiškų

asmenybių) pasaulį. Neturėdama savo gyvenamojo ploto, jaunoji šeima dažniausiai gyvendavo sutuoktinio tėvų ūkyje, kur anyta marčią mokydavo ne tik būti suaugusia, bet ir gyventi pagal sutuoktinio giminės įpročius. Ir tik įsigijusi nuosavą nekilnojamąjį turtą, šeima tapdavo visiškai savarankišku socialiniu ir ūkiniu vienetu. Šiandien daugelyje musulmonų daugumos valstybių minimalus santuokinis amžius nustatytas įstatymais ir tik nedaugelyje šalių jis yra žemesnis nei 18 metų (tiek vaikinams, tiek merginoms). Tačiau konservatyviose bendruomenėse (ypač Afganistane, Pakistane ir Indijoje) tėvai savo nuožiūra vis dar ištekina atžalas, nepasiekusias oficialaus santuokinio amžiaus.

Gyvendami pas tėvus, vaikai tradiciškai būdavo finansiškai (o ir visaip kitaip) nuo jų priklausomi – berniukai dar galėdavo užsidirbti šiek tiek kišenpinigių, o mergaitėms, nedalyvaujančioms viešuose ekonominiuose mainuose, tokios galimybės būdavo išimtinės. Todėl net sukurdami savo šeimą jaunieji netapdavo finansiškai savarankiški.

Atskirai paminėtinas nesantuokinių vaikų klausimas. Tokiais vaikais turėtų pasirūpinti patys tėvai, žinoma, jei nėra nubausti mirties bausme už svetimavimą ar kitaip suvaržyta jų judėjimo laisvė ir globos teisė. Nesant tėvų (dėl mirties ar kitų nuolatinių ar laikinų priežasčių), už tokius vaikus taptų atsakingi artimieji. Šiems dėl vienokių ar kitokių priežasčių atsisakius, tokiais beglobiais vaikais turėtų pasirūpinti vietinis religijos mokovas (mula).

Problemų šeimoje sprendimo būdai

Kuranui suteikus vyrui (sutuoktiniui) galią kitų šeimos narių atžvilgiu, vidinių šeimyninių konfliktų sprendimo teisė natūraliai patikėta šeimos galvai – vyrui. Didesnėms problemoms spręsti galėdavo pririnkti, kad ištrauktų ir vienos ar abiejų pusių giminės, o kraštutiniu atveju arbitro vaidmuo patikėtas religijos mokovui-juristui. Tiesa, į juriskonsultą (muftį) patarimo šeimyninio gyvenimo (kaip ir bet kokiais kitais) klausimais (o tiksliau, su prašymu patarti, kaip pasielgti būtų islamiškiau(sia)) gali kreiptis bet kuris šeimos narys. Istoriskai dievobaimingi musulmonai dažnai konsultuodavosi su muftiais. Nūdien konservatyvesni musulmonai tai taip pat tebedaro.

Kultūriškai-istoriskai sutuoktinio galios principas – „vyras visuomet teisus“, buvo neginčijama tiesa, kuriai pasipriešinti moterys neturėdavo ne tik realios teisinės bazės (muftio patarimai-rekomendacijos, vadinamos *fatva*, nebuvo įpareigojančios), bet ir bendruomeninio palaikymo. Priešgyniavimas vyro priimtiems sprendimams galėdavo būti net baudžiamas: nepaklusnias žmonas vyrai, laikydamiesi Kurano 4:34, gali pabarti, atsisakyti dalintis lova, o kraštutiniu atveju net suduoti. Jei žmona ir toliau nepaklūsta vyrui, šis gali pradėti skyrybų procesą (apie skyrybas – toliau, skyryjuje „Skyrybos“).

Bene viena jautriausių temų, sprendžiant šeimos problemas, yra vadinamieji „garbės nužudymai“ (angl. „honor killings“), kai šeimos (ar platesnės giminės) vyrai įvykdo linčo teismą

seksualiniais nusikaltimais įtariamai šeimos (giminės) narei ją nužudydami. Nors tokia praktika yra anti-islamiška (niekas neturi teisės į savivaliavimą, ir ypač kai kaltė nėra neginčijamai įrodyta teisme), kultūriškai-istoriškai ji musulmonų praktikuota daug kur. Kad ir kaip būtų paradoksalu, neretai savivaliaujantys vyrai ne tik kad nepatraukiami baudžiamojon atsakomybėn už nužudymą (ar kūno sužalojimą), bet net traktuojami kaip pagarbos verti teisuoliai. Kad garbės nužudymai yra išlikę kai kurių individualių musulmonų ar jų bendruomenių socialiai sankcionuotų veiksmų sąrašė, liudija dešimtys visame pasaulyje kasmet registruojamų tokių susidorojimų. Tikėtina, kad dar daugiau jų nepatenka į teisėsaugos ir kitų suinteresuotų žinybų bei organizacijų akiratį. Kita vertus, „garbės nužudymai“ neturėtų būti vertinami kaip universali musulmonų praktika – jie veikia nuokrypis.

Skryrybos, našlystė ir paveldėjimas

Nors skyrybos vertinamos kaip nepageidaujama išeitis – kraštutinė priemonė santuokos kontrakto netesybų atveju, jos įteisintos jau pačiame Kurane, kur gana išsamiai nustatoma, kaip procesas turi būti vykdomas. Kurane skyrybos numatytos triapakopės: kiekvieną pakopą žymi viešas vyro pareiškimas – žodžio *talak* ištarimas, kuris reiškia, kad vyras skiriasi su savo žmona. Du kartus tai paskelbęs vyras turi laukti keturis mėnesius (taip nustatyta 2:226) iki galės pakartoti savo apsisprendimą. Tie keturi mėnesiai skiriami tam, kad abu sutuoktiniai, be ar su artimųjų pagalba (tokia galimybė numatyta 4:35), rastų sprendimą, kaip išsaugoti santuoką. Jei tai nepavyksta, vyrui telieka trečią kartą viešai (65:2 leidžiama suprasti, kad turi būti bent du liudininkai) pareikšti, kad jis išsiuokia, po ko ištuoka laikoma formaliai įsigalėjusi. Formaliai, remiantis 4:128, skyrybų gali siekti ir moteris, ypač jei ji „baiminasi prasto vyro elgesio su ja ar kad bus apleista“, tačiau praktiškai tokia jos teisė dažnai būdavo labai apribota. Kuranas (2:229, 4:20) skatina vyrus po ištuokos neatsiimti vedybų metu žmonai dovanotos dovanos – taip skatinamas socialinis teisingumas silpnesniųjų atžvilgiu.

Musulmonų teisė išsiuokusiam vyrui leidžia nedelsiant vesti kitą moterį. Kultūriškai dažnai nutikdavo, o reikia manyti, jog ir tebenutinka, kad vyras užsigeisdavo išsituokti dėl jau kitos nusižiūrėtos, dažniausiai ženkliai jaunesnės už buvusią žmoną, moters. Nors moraliai tai smerktina, tačiau teisiškai yra legalu, todėl nevertinta kaip anti-islamiška praktika. Kultūriniu lygmeniu neretai apskritai būdavo nusižengiama teisiniam ištuokos reglamentavimui – vyrai ne tik išsituokdavo dėl trivialių ar net neetiškų priežasčių, bet ir nepaisydami procedūrinių reikalavimų – neišlaukdami nustatytų intervalų tarp „*talak*“ ištarimo. Kita vertus, tradicionalistinėse bendruomenėse ištuoka būdavo gana retas reiškinys, nes santuokos nutraukimas galėdavo turėti pasekmių ne tik buvusiems sutuoktiniams, bet ir jų platesnių giminių tarpusavio bendravimui. Kaimo vietovėse paprastai kelios giminės tarpusavyje dažnai būdavo susijusios daugiau nei vienomis santuokomis ir neretai turėjo bendrus ūkius ar verslus.

Ištuokos atveju, išskirtoji žmona formaliai praranda teisę gyventi vyro namuose ir dažniausiai grįžta į tėvų namus. Viena gyvenanti moteris musulmoniškae pasaulyje aplinkiniams

sukelia neigiamų asociacijų. Nors tam tikra stigma išsituokusios moters atžvilgiu neabejotinai lieka, islamiškoji teisė nenuvertina išsituokusių moterų. Gal net priešingai – išsituokusi pilnametė moteris jau turi teisę pati sau pasirinkti vyrą, su kuriuo santuoka būtų sėkmingesnė. Tačiau šeimos teisėje, remiantis Kuranu (2:228, 231, 234; 65:04), išsiskyrusiai moteriai nustatytas laukimo laikas (*ida*), prieš leidžiant jai vėl ištekti. Išsituokusiai moteriai (taip pat suėjus laikinos santuokos (*muta*) terminui) *ida* trunka tris mėnesius. *Ida* reikalinga tam, kad būtų galima nustatyti, ar moteris nėra nėščia, o nėštumo atveju – būsimo naujagimio tėvą, kuriuo pagal nutylėjimą laikomas buvęs sutuoktinis. Kuranas išsituokusioms moterims draudžia slėpti nėštumą. Praėjus trims mėnesiams po skyrybų (ir paaiškėjus, kad nėštumo nėra), vadovaujantis 2:231-2, buvęs sutuoktinis privalo atsisakyti bet kokių pretenzijų ir teisių į savo buvusią žmoną. Jei paaiškėja, kad ji laukiasi, po gimdymo dvejus metus buvęs sutuoktinis-kūdikio tėvas privalo rūpintis, kaip liepiama 2:233, „žindančios motinos maitinimu ir aprengimu“. Toks Kurane išreikštas reikalavimas gali būti vertinamas kaip dar vienas socialinio teisingumo siekimo pavyzdys. Buvusiam sutuoktiniui užginčijus (neigiant) tėvystę, gali būti pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl svetimavimo (*zina*). Daugelyje konservatyvių musulmonų bendruomenių *ida* neformaliai tebepraktikuojama iki šiol, o kai kuriose musulmonų šalyse net nustatyta civiliniuose kodeksuose.

Kurane (2:230) numatyta (matyt, remiantis istoriniu precedentu) ir procedūra, kaip buvęs sutuoktiniai vėl galėtų tarpusavyje sudaryti naują vedybų sutartį: svarbiausia sąlyga yra ta, kad norinti už savo buvusio vyro ištekti moteris privalo būti ištekėjusi už kito vyro, su kuriuo jau būtų išsiskyrusi ir pralaukusi reikalaujamus tris mėnesinių periodus.

Išsituokus tėvams, vaikų globa tradiciškai (ir teisiškai) atitenka tėvui. Tiesa, mažamečiai vaikai gali kuriam laikui būti palikti motinos globai – tai ypač galioja žindomų kūdikių atveju, tačiau taip pat ir vaikų iki maždaug aštuonerių metų. Motinos ir vaikų pasimatymų klausimas spręstas individualiai. Šiais laikais kai kuriose musulmonų valstybėse vaikų globa ištuokos atveju reglamentuojama įstatymais, kurie ne(be)atitinka religinės teisės reikalavimų, todėl neretai vaikų globa patikima motinai arba nustatomas laikas, kada motinai leidžiama pasimatyti su savo vaikais.

Kaip ir išsituokusios moterys, našlės privalo išlaukti tam tikrą laiką tarpą iki vėl galėtų tekėti už kito vyro. Kuranas (2:234) joms numato keturių mėnesių ir dešimties dienų laukimo periodą (*ida*). Laukimas numatytas tiek dėl nėštumo (ir tėvystės) nustatymo, tiek dėl gedulo, kurio intensyvioji fazė trunka 40 dienų – joms praėjus, rengiamas paminėjimas.

Kuranas (4:7) numato, kad artimųjų (sutuoktinio, tėvų, vaikų) mirties atveju moteris paveldi dalį jų turto. Tačiau pastebėtina, kad 4:11–12 esančios ištarnos, sukonkretinančios, kad moteris (duktė, sesuo) paveldi pusę to, ką paveldi vyras (sūnus, brolis), darsyk parodo Kurane įtvirtintą žemesnį moters socialinį statusą, palyginti su vyru.

Santuoka su kitatikiu, mišri šeima

Sekant Kurano dvasia, ideali santuoka įmanoma tik tarp musulmonų. Tačiau musulmonų šeimos teisė neuždraudė ir mišrių santuokų, tiesa, jų spektrą labai apribodama. Musulmonė moteris negali ištekti už nemusulmono (Kurano 2:221 išaroje konkrečiai nurodomi stabmeldžiai) – vyras, prieš vesdamas musulmonę, privalo atsiversti į islamą. Tuo tarpu musulmonams vyrams Kuranas (5:5) nedviprasmiškai suteikia teisę vesti „Knygos žmonių“ (monoteistinių tikėjimų, kuriems musulmonai priskyrė judaizmą, krikščionybę, zaraostrizmą ir kai kada sabijų tikėjimą) atstoves. Tokiu atveju sutuokimas vykdomas lygiai taip, kaip ir dviejų musulmonų, pagal musulmoniškas tradicijas. Nemusulmonei moteriai, tekančiai už musulmono, neprivalu atsiversti į islamą nei prieš santuoką, nei po jos – sutuoktinis turi jai garantuoti religinę laisvę. Vis dėlto tokioje santuokoje gimę vaikai „paveldi“ tėvo religiją, todėl yra musulmonai ir tokiais turi būti auklėjami.

Esant situacijai, kai vyras turi kelias žmonas, kurių viena nemusulmonė, teisė nėra kaip nors išskirtinai palankesnė žmonai musulmonei. Tačiau paveldėjimo atveju nemusulmonė nepaveldi vyro turto, tuo tarpu musulmonė paveldi tam tikrą jo dalį. Kita vertus, nemusulmonės vaikai tėvo musulmono mirties atveju paveldi tiek pat, kiek ir jų netikri broliai ir seserys musulmonės vaikai.

Musulmonai nebuvo skatinami vesti nemusulmonės, tačiau islamiškos teisės leidime musulmonams vesti nemusulmonės esama latentinio prozelitizmo. Per mišrias santuokas, kuriose gimę vaikai statistiškai priskiriami musulmonų bendrijai, taikiu būdu pasaulyje plinta islamas. Pastebėtina, kad neretai ištekėdamos atsiversti į islamą neketinusios moterys dėl aplinkybių spaudimo anksčiau ar vėliau priima vyro religiją.

Vietoj epilogo: globalizacijos ir liberalizacijos poveikis musulmonų šeimoms

Dauguma ankstesniuose skyriuose aprašytų tarpasmeninio elgesio formų galiojo tradiciniams musulmonų šeimoms, kuriose vyravo kultūrinės tradicijos bei papročiai, promaišomis (kai kada prieštaraujant, kai kada sutinkant) su Kurano bei Sunos raide ir dvasia. Iki XX a. vidurio tokios šeimos sudarė absoliučią musulmonų šeimų daugumą. Tačiau pokolonijiniame periode, kai musulmonų visuomenės sukūrė nacionalines suverenas valstybes, tarpasmeninių santykių musulmonų šeimose sritis patyrė kokybinių pokyčių. Tai pirmiausia susiję su teisiniu reglamentavimu, kai pirmą kartą daugelio musulmonų visuomenių istorijoje įstatymais moterų teisės sulygintos su vyrų – taip pradėta vykdyti moterų emancipacija „iš viršaus“. Tuomet moterys

musulmonės ne tik gavo formalią teisę dalyvauti viešame savo visuomenių gyvenime – siekti išsilavinimo, karjeros, bet ir, pasitelkdamos naujai atsiradusius teisinius įrankius, spręsti savo asmeninius ir šeimyninius reikalus. Pažvelgus į dabar musulmonų šalyse galiojančius civilinius kodeksus, reglamentuojančius tarpasmeninius santykius, galima lengvai pamatyti, kad dauguma jų yra savotiškos Europos valstybėse galiojančių civilinių kodeksų kopijos ir variacijos. Tad žiūrint formaliai – „iš viršaus“ – musulmonių moterų padėtis daugelyje musulmonų valstybių nūdien yra neabejotinai geresnė nei prieš pusšimtį ar juo labiau šimtą metų.

Tačiau ne mažiau svarbus, o gal net svarbesnis, yra ir emancipacijos procesas „iš apačios“, kai vis dažniau jaunos moterys ir merginos išdrįsta pasipriešinti jų šeimose ir platesnėje visuomenėje vis dar klestinčiam patriarhalizmui (tiek partnerio pasirinkimo atveju, tiek apsisprendimo būti vieniša motina (vadinamoji „vieno tėvo šeima“ tradicinėje visuomenėje praktiškai netoleruota), galiausiai tiek dėl apsisprendimo likti viengungiu / viengunge). Tokie pokyčiai labiau pastebimi miestuose, kuriuose giminis ir visuomeninis spaudimas nebėra toks didelis ir vyresnės kartos kontrolė jaunesniosios atžvilgiu yra susilpnėjusi, o kai kur ir išnykusi.

Nepamirština, kad musulmonų visuomenėms evoliucionuojant jos ypač pluralėja religinės praktikos atžvilgiu – šiandien gausu musulmonų agnostikų ir net ateistų, kurie savo asmeniniame gyvenime ne(be)sivadovauja religinėmis kategorijomis. Tokių žmonių, kuriuos galima įvardyti modernistais ar liberalais, dalis musulmonų visuomenėse nuolat didėja. Tačiau net ir dievobaimingi musulmonai gali būti modernūs ir liberalūs. Pastarieji, nors ir giliai tikintys, yra selektyvūs, kalbant apie religinius reikalavimus, ir juo labiau kritiškai kultūrinėms tarpasmeninių santykių tradicijoms, palaikytoms liaudies islamo. Tad religingų vaikinių ir merginų ėjimas į pasimatymus prieš vedybas nebėra anomalija.

Viena didžiausių globalizacijos pasekmių yra globalaus raštingumo ir išprusimo lygio kilimas. Šiandieninė jaunoji musulmonų karta yra ne tik paprasčiausiai raštinga, ji yra ir technologiškai raštinga – musulmonų jaunimas yra ne tik pasaulinio žiniatinklio vartotojai, bet ir kūrėjai. Musulmonai nuolat kuria tūkstančius svetainių, skirtų tarpasmeniniams santykiams aptarti ir plėtoti, ir jose lygomis teisėmis dalyvauja abiejų lyčių atstovai. Savaiame suprantama, užsienio kalbas, pirmiausia anglų, mokantys jauni musulmonai dalyvauja ir tarptautiniuose tinkluose, kur susiduria su dar didesne tarpasmeninių santykių formų ir nuomonių apie jas įvairove.

Galiausiai, visuotinis raštingumas apskritai ir profesinis išsilavinimas konkrečiai besiformuojančios rinkos ekonomikos sąlygomis vis labiau suteikia jaunajai musulmonų kartai galimybę tapti ekonomiškai-finansiškai nepriklausomai nuo vyresnės kartos, o tai, savo ruožtu, pasitarnauja bendram jaunimo savarankiškumo lygio kilimui. Sprendimo laisvės įgijimas yra fundamentaliausia virsmo tarpasmeninių (tiek tarp kartų, tiek tarp lyčių) santykių srityje sąlyga. Kaip ta laisvė pasinaudoti – individualaus musulmono ir musulmonės prerogatyva.

Kita vertus, globalizacijos nereikėtų pervertinti – musulmonų visuomenėse vis dar dominuoja tradicionalistai, tad ir šeimos modelis su šeimyniniais santykiais daug kur vis dar tebėra tradiciniai. Todėl tiek šiandien, tiek ateityje, kalbant apie musulmonų šeimas, kiekvieną jų reikėtų matyti kaip autonomišką (jei ne unikalų) vienetą, tarpasmeniniai santykiai (kaip ir religijos įtaka jiems) tarp kurių gali ženkliai skirtis.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

- Abd al-Ati, Hammūdah. *Šeimos struktūra Islame*, „Liaudies kultūra“, 1999, nr. 3.
- Armstrong, Karen. *Islamą: trumpa istorija*, Vilnius: „Tyto Alba“, 2003.
- Deroche, Francois. *Koranas: Pažintis su islamo Šventuoju raštu*, Vilnius: „Žara“, 2007.
- Hameen-Anttila, Jaako. *Islamo vadovas*, Vilnius: „Versus Aureus“, 2009.
- Hourani, Albert. *A History of Arab Peoples*, New York: Warner Books, 1991.
- Momen, Moojan. *Introduction to Shi'i Islam*, New Haven and London: Yale University Press, 1985.
- Račius, Egdūnas. *Islamo žinynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- Said, Edward. *Orientalizmas*, Vilnius: „Apostrofa“, 2006.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*, Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Schimmel, Annemarie. *Islamo įvadas*, Vilnius: „Regnum“, 2002.
- Schimmel, Annemarie. *Mystical Dimensions in Islam*, Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 1975.
- Tomlinson, John. *Globalizacija ir kultūra*, Vilnius: „Mintis“, 2002.
- Wells, Suzi, Bazza al-Batini. *Tradicijos: Kuveito moterys ir vaikai*, „Liaudies kultūra“, 1996, nr. 1.

E. Račiaus straipsniai:

- *Religinis fundamentalizmas ir jo iššūkiai nūdienos pasaulyje*, „Kultūros barai“, 1997, nr. 4.
- *Moteris Islame: tarp religijos ir kultūros*, „Prizmė“, 1999, nr. 1.
- *Pasaulio pabaigos ir pomirtinio gyvenimo vizijos Islame*, „Liaudies kultūra“, 2000, nr. 1.
- *Islamą – jauniausioji abraomiškųjų tikėjimų šaka*, „Sandora“, 2000, nr. 2.
- *Islam in Lithuania*, in Göran Larsson (ed.) *Islam in the Nordic and Baltic Countries*, Routledge, 2009.
- *Muslims in Lithuania. Revival at the expense of survival?*, in Katarzyna Górak-Sosnowska (ed.) *Muslims in Poland and Eastern Europe. Widening the European discourse on Islam*, Faculty of Oriental Sciences, University of Warsaw, 2011.
- Norvilaitė, Vaida ir Račius, Egdūnas. *Musulmonų bendruomenių reakcija į sekuliarizacijos procesą Lietuvoje*, „Kultūra ir visuomenė“, t. 2, nr. 3, 2011.

Šeimos samprata Kinijos kultūroje

DR. AGNĖ BUDRIŪNAITĖ

*VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Filosofijos katedros docentė
ekspertė, Azijos studijų centro vyresnioji mokslo darbuotoja.*

Vietoj įžangos: Kinija trumpai

Kinija – vienas didžiausių kultūrinių ir administracinių regionų Rytų Azijoje. Kinijos Liaudies Respublika (KLR; *People's Republic of China – PRC*) yra didžiausia pagal gyventojų skaičių ir viena didžiausių pagal užimamą plotą valstybė pasaulyje; jos teritorija apima beveik visas klimato juostas. 2012 metų duomenimis, Kinijoje gyvena apie 1,34 milijardo gyventojų; XX a. pabaigoje buvo apie 33 milijonus etninių kinų, gyvenančių už Kinijos, Honkongo ir Taivano ribų (Skeldon 2011). KLR teritorija *de jure* apima tiek nuo seniausių laikų kinų apgyventas žemes, tiek skirtingu metu prie imperijos ar KLR prijungtas teritorijas (pavyzdžiui, Makao, Tibetą, Taivaną, Sindžiangą, Vidinę Mongoliją).

KLR oficialiai deklaruoja valstybės vieningumą, tačiau administraciniai vienetai labai skirtingi, nuolat kovojantys dėl savo nepriklausomybės, turintys skirtingą autonomiškumą. Juose skiriasi ne tik kalba ar kultūrinės tradicijos, bet ir savivaldos įstatymai ar net valiuta. Pavyzdžiui, Taivane įsikūrusi Kinijos Respublika (*Republic of China – ROC*) turi savo vėliavą, valiutą, renka savo prezidentą, turi savo kalbą (nors oficiali kalba – mandarinų). Nepaisant tokio savarankiškumo, kitų pasaulio valstybių Taivanas vertinamas įvairiai, priklausomai nuo lojalumo KLR valdžiai, – kaip KLR provincija arba kaip nepriklausoma valstybė. Panaši situacija yra ir kitose nuo Pekino nutolusiose provincijose, todėl bet kokie apibendrinimai, kalbant apie Kiniją, yra tik sąlyginiai. Taip pat reikia nuolat turėti omenyje, kad komunistinė kinų valdžia griežtai kontroliuoja ir cenzūroja bet kokią informaciją apie savo šalį ir jos gyventojus. Todėl statistiniai duomenys, ypač apie problemines gyvenimo sritis, dažnai yra tiesiog neskelbiami arba nepatikimi.

Kinija taip pat yra civilizacija, jungianti daug kultūrinių tradicijų. Pasak Colino Mackerras, 1955 metais Kinijoje buvo priskaičiuojama apie 400 etninių grupių. Vėliau, remiantis Stalino „tautybės“ apibrėžimu, oficialiai pripažintos 56 etninės grupės (Mackerras 2003: 23). Didžiausia etninė grupė hanai, pagal 2000 metų surašymą, sudaro apie 91,5 proc. visų Kinijos gyventojų. Likusi dalis, apie 8,5 proc., gyventojų, priklauso kitoms 55 etninių mažumų grupėms. Nors šios etninės mažumos sudaro labai nedidelę dalį bendro Kinijos gyventojų skaičiaus, tačiau jų apgyventos teritorijos užima 60 proc. viso Kinijos ploto, turi naudingų išteklių, jų geografinė padėtis strategiškai reikšminga. Kinijoje labai didelė galia suteikta provincijų ir savivaldybių valdžios organams. Nors pabrėžiama visų etninių grupių lygybė, skirtingoms etninėms grupėms gali būti taikomos skirtingos lengvatos ir reikalavimai. Kai kurių etninių grupių kultūrinės tradicijos ir šnekamoji kalba labai skiriasi nuo oficialiosios mandarinų kalbos, todėl nemaža dalis Kinijos gyventojų vartoja dvi kalbas – oficialiąją ir vietinę.

Nepaisant didelių skirtumų Kinijos viduje, žvelgiant iš šalies galima pastebėti ir bendrų bruožų, kurie būdingi visai įvairiaspalvei kinų kultūrai. Pasak prancūzų sinologo Jacques'o Gernet, Kinijai svetima absoliutaus transcendentinio Kūrėjo idėja ir opozicinis mąstymas, atskiriantis žmogų nuo aplinkos, mąstymą nuo materijos, o teoriją nuo praktikos. Žymiai labiau Kinijos civilizacijai būdingas integralumas ir holistiškumas, pasireiškiantis ne tik kinų kalbos specifika, bet ir religijos, ekonomikos ar politikos srityse (Gernet 1999: 29-32).

Tradiciškai Kinija yra agrokultūrinė šalis, dauguma žmonių gyvena kaime ir dirba žemės ūkio srityje. Tai buvo viena priežasčių, sąlygojusių kultūrinių tradicijų konservatyvumą. Kita vertus, kinai nuo seniausių laikų pasižymėjo technologiniais išradimais, kurie paplito po visą

pasaulį. Taigi, kinų mąstymui nesvetimas ir inovatyvumas. Prasidėjus industrializacijai bei globalizacijai, vis didėjo skirtumas tarp kaimo ir miesto gyventojų išsilavinimo, darbo ir gyvenimo kokybės užtikrinimo galimybių, finansinės padėties, o kartu vis labiau ėmė skirtis kultūrinės vertybės bei nuostatos.

Problemos šeimoje ir jų sprendimo būdai

Šeima Kinijoje nuo seno yra laikoma pačia didžiausia vertybe, todėl tradiciškai kinai vengia, kad aplinkiniai žinotų apie problemas šeimoje, stengiasi bet kuria kaina išlaikyti gerą reputaciją. Iki šių dienų populiarūs patarlė „Neskalbk viešai savo nešvarių baltinių“. Kai kuriuose regionuose (pavyzdžiui, Honkonge ar Taivane) išpopuliarėjusiuose TV šou žymūs žmonės kartais dalinasi savo šeimyninio gyvenimo detalėmis, tačiau visuomenėje tai laikoma netinkamu elgesiu, net jei laidoje pasakojami vien geri dalykai.

Imperinėje Kinijoje buvo savaime suprantama, kad dauguma šeimos problemų sprendžiamos šeimoje, kartais pasitelkiant į pagalbą tolimesnius giminaičius. XX a. Didžiosios kultūrinės revoliucijos laikotarpiu, kai buvo skatinamas artimųjų sekimas ir įdavinėjimas valdžios organams, šeimos uždarumas dar sustiprėjo. XXI a. toks uždarumas išliko ir dėl gyvų kultūrinių tradicijų, ir todėl, kad kai kurios problemos (pavyzdžiui, smurtas šeimoje, nepageidaujamas nėštumas ar gimdymas) tiesiogiai susijusios su pinigėmis baudomis, galinčiomis sužlugdyti *visą* šeimą. Gyvenantys emigracijoje kinai savo problemas taip pat linkę spręsti šeimoje arba patikėti jas atsitiktiniams nepažįstamiesiems, tačiau ne kinų bendruomenės nariams. Kinai emigrantai labai retai kreipiasi pagalbos už šeimos ribų, į socialines tarnybas ar vaikų mokyimo įstaigas.

Šiuolaikinė Kinijos kultūra yra beveik lygiomis dalimis veikiamą trijų faktorių – tradicinių papročių ir religijų, komunistinės ideologijos bei vakarietiškos kultūros. Visi trys faktoriai veikia ir šeimos sampratą. Vis dėlto tam, kaip žmonės suvokia šeimos prasmę ir tikslą didžiausią įtaką daro tradicinės nuostatos ir vertybės, keičiančios savo raiškos formas, tačiau vis dar giliai įsišaknijusios šeimų ir individų gyvenime. Dauguma kinų šeimose kylančių problemų yra panašios į tas, su kuriomis susiduria ir kitų šalių šeimos, tačiau Kinijoje labiau jaučiamas tradicinės ir modernios kultūrų konfliktas. Emigrantų šeimose atskirtį tarp kartų dar padidina požiūris į kalbą: dažnai tėvai ir seneliai nekalba vietine kalba, o vaikai nebekalba arba nenori kalbėti kiniškai. Seneliai, auklėti tradicinės kultūros dvasioje, žiūri į gyvenimą labai tradiciškai „kiniškai“ ir siekia išsaugoti papročius. Tėvai, augę komunistinio režimo laikotarpiu, bando pasirinkti, kurios kultūrinės tradicijos neprieštarauja dabartinės valdžios nuostatoms ir jas puoselėti, o kitų atsisaiko kaip atgyvenos. Vaikai auga esant glaudesniems ryšiams su Vakarų šalimis ir didesnei Vakarų kultūros įtakai, o tradicinius kinų papročius dažnai laiko pasenusiais ir neberekalingais. Vis dėlto visus juos veikia tradicinė kultūra, pasireiškianti vertybėmis, siekiniais, socialiniais įpročiais, tam tikro elgesio toleravimu arba netoleravimu – tuo, kas visuomenėje laikoma savaime suprantamais dalykais.

Kultūrinės, per daugelį šimtmečių susiklosčiusios šeimos kūrimo ar transformavimo tradicijos aiškiai skiriasi nuo dabartinių įstatymų, kurie bando kinų gyvenimą priartinti prie vakarietiško modelio. Įstatymai¹ Kinijoje įtvirtina kai kurias kultūrinės nuostatas (žr., pavyzdžiui, *Santuokos įstatymo* 4 straipsnį priede Nr. 1 šio skyriaus pabaigoje) ir kartu atskleidžia daug tradicinių

¹ Pagrindiniai įstatymai, liečiantys šeimą, moters ir vaiko teises, anglų kalba skelbiami „Visos Kinijos Moterų Federacijos“ puslapyje <http://www.women.org.cn/english/index.htm>. Federacija yra oficiali, valstybinės valdžios remiama moterų teises ginanti organizacija Kinijoje.

papročių, kuriuos tais įstatymais bandoma pakeisti: moterų diskriminacija, moteriškos giminės naujagimio nužudymas arba nelygios moters ir vyrų teisės į nuosavybę žr. priedus Nr. 1 ir Nr. 2).

Kaip ir kitose šalyse, lengviau sprendžiamos tos šeimos problemos, kurias viešai pripažįsta valstybė. Pavyzdžiui, paliekamų vaikų, itin didelio mirtingumo vaikų namuose ar prostitutijos problemos yra nutylimos, o informacija apie jas griežtai cenzūruojama. Geresnė situacija yra sprendžiant smurto šeimoje klausimą. Įstatymuose numatytos konkrečios baudos, tačiau tokių problemų viešinimo vengia patys nukentėjusieji. Pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiriama senyvo amžiaus žmonių priežiūrai ir psichologiniam komfortui. Vis dėlto patys įstatymai dar negarantuoja jų laikymosi, o kultūrinės tradicijos dažnai veikia žmonių sąmonę stipriau, negu norėtų leisti oficiali valdžia. Todėl siekiant suprasti, kas kinų šeimoje laikoma problema ir kaip ją tikimasi spręsti, visų pirma reikia atsigręžti į tradicinę šeimos sampratą, papročius ir tikėjimus.

Tradicinė šeimos samprata Kinijos kultūroje

Šeima Kinijoje nuo seno sudarė visuomenės ir valstybės pagrindą. Nuo pirmųjų dinastijų laikų ji buvo suprantama taip, kaip dabar įvardijama „išplėstinė šeima“, t. y. šeima, kurią sudaro kelios kartos su savo sutuoktiniais. Idealus šeimos modelis buvo patriarchas ir jo žmona, jų sūnūs su žmonomis bei jų sūnūs, t. y. patriarcho anūakai, su savo žmonomis. Visos ištekėjusios dukterys priklausė savo vyrų šeimoms. Vėlyvosios imperijos laikotarpiu Kinijoje šeima oficialiai buvo laikoma grupė žmonių, siejamų santuokos ir artimos giminystės arba įvaikinimo ryšiais, būtiniausius gyvybinius poreikius tenkinantys bendru darbu, nepriklausomai nuo to, ar vertėsi žemės ūkiu, prekyba, amatais ar karyba.

Nors šeimos samprata, struktūra, lyčių santykis šeimoje aiškiai skyrėsi ir tebesiskiria įvairiuose Kinijos regionuose, galima paminėti keletą **tradicinės kinų visuomenės santykio su šeima bruožų**, kurie bus plačiau aptariami tolesniame tekste.

1. Šeimos narių santykiai, kaip valstybės modelis. Konfucianizmas, kaip valstybinė ideologija, suformavo harmoningos šeimos idealo sampratą. Tinkami, t. y. konfucianizmo principais grindžiami, šeimos narių santykiai buvo laikomi sėkmingo valstybinio gyvenimo pamatu; jiems buvo skiriamas didelis dėmesys, nepriklausomai nuo šeimos socialinės padėties. Kadangi konfucianizmas imperijos laikais buvo valstybinė religija, jo pagrindu kūrėsi ir valstybinės ideologijos, o konfucianizmo religijos ir filosofijos suformuotos socialinės vertybės bei normos persikėlė į šiuolaikinės politikos bei ekonominių santykių sritis.

Konfucianizme pabrėžiama „sūniško atsidavimo“ (*xiao*) dorybė ir įvardijami šeši hierarchinių santykių modeliai, apimantys visas gyvenimo sritis: santykiai tarp tėvo ir sūnaus, vyro ir žmonos, vyresniojo ir jaunesniojo brolių, valdovo ir pavaldinio, dviejų draugų, mokytojo ir mokinio. Kiekvienu iš šių atvejų viena pusė yra „viršesnė“. Nors „žemesnė“ pusė „sūnišką atsidavimą“ galima lengvai interpretuoti kaip vienpusį nuolankumą ir paklusnumą, tradiciškai santykis pabrėžia abipusę pagarbą ir rūpestį vienas kitu. Tokia tvarka buvo suprantama ne kaip žmogaus sugalvotų taisyklių, o kaip natūralios prigimtinės harmonijos gamtoje įgyvendinimas.

2. „Pralaidžios“ šeimos ribos. Tradiciškai Kinijoje giminystė ir paveldimumas buvo labai svarbūs, tačiau giminystė nebuvo tokia sureikšmintą ir izoliuota kaip, pavyzdžiui, Indijos kastų ar viduramžių Europos luomų sistemose. Kinijoje nuo senų laikų buvo praktikuojamas įvaikinimas. Vis dėlto šeima aiškiai skyrėsi nuo *šeimynos*, arba namiškių, kuriais galėjo būti tarnai, ūkio darbininkai ar net vietinis šventikas. Šeimos samprata apėmė ir tolimesnius giminaičius, tačiau aiškiai skyrėsi nuo *klano*. Klano nariai, taip pat valdantys bendrą nuosavybę, dažniau imituodavo giminystės ryšius ir neturėdavo jokių bendros kilmės įrodymų arba kildindavo save iš įsivaizduojamų, dažnai mitologinių, protėvių. Klano narius, kaip ir šeimos narius, neretai vienydavo ta pati pavardė, o tai padėdavo rasti paramą nuvykus į kitą provinciją, toli nuo šeimos ir namų.

Buvo praktikuojama ir „priesaikos brolystė“ (rečiau „priesaikos seserystė“), kai du draugystės ryšiais siejami maždaug to paties amžiaus žmonės prisiekdavo vienas kitam amžiną ištikimybę bei lojalumą. Vis dėlto toks „brolis“ ar „sesuo“ šeimoje niekada nebūdavo laikomas visaverčiu vaiku.

3. Šeima suprantama kaip ekonominis vienetas. Tiek miestuose, tiek kaimo vietovėse šeima buvo pagrindinis darbo jėgos vienetas, mokesčių mokėtojas ir karo prievolės atlikėjas. Kinijoje tradiciškai svarbų vaidmenį vaidino valstiečių šeimos. Šeima, kaip ekonominis vienetas, buvo atsakinga tiek už darbo organizavimą (pavyzdžiui, šeimos ūkyje), tiek už darbo atlikimą. Turtingesnės šeimos, turinčios daugiau žemės, nei reikėjo saviems poreikiams patenkinti, mėliau išnuomodavo žemę kitoms šeimoms negu samdydavo papildomų darbininkų. Tokiu būdu jos išvengdavo papildomos rizikos planuodamos derlių ir kasdienius darbus (Lang 1946: 17).

Ekonominiu aspektu imperinėje Kinijoje buvo galima išskirti tris šeimų tipus:

- Turtingos šeimos, kurios galėjo išvengti fizinio darbo savo ūkyje ir visą laiką skirti ūkiui planuoti;
- Pasiturinčios šeimos, kurios turėjo nuosavos žemės ir pačios ją apdirbdavo. Paprastai tokių šeimų nariai vertėsi ir amatais bei prekyba;
- Šeimos, neturinčios savos žemės. Jų nariai dirbdavo samdomais darbininkais kitų šeimų ūkiuose arba ieškodavosi paprasto fizinio darbo mieste.

Bet kurioje šeimoje didžiausia vertybė buvo pati šeima, pagarba vyresniems jos nariams, tarpusavio palaikymas ir pagalba. Šeima turėdavo vieną biudžetą, net jei šeimos nariai gyveno skirtingose vietose ir dirbo skirtingą darbą. Pavyzdžiui, dalis šeimos gyveno kaime ir vertėsi žemdirbyste, vienas iš šeimos narių gyveno virš savo krautuvėlės mieste, o kitas – tarnavo kariuomenėje. Visi jie savo išlaidas ir pajamas suvokė kaip bendrus šeimos finansus. Net ir šiais laikais, šeimos nariams gyvenant skirtingose šalyse, dažnai bandoma išlaikyti bendrą šeimos biudžetą.

Tradicinė šeimos samprata išliko beveik nepakitusi iki pat KLR įkūrimo 1949 metais, nepaisant daugybės politinių, ekonominių ir socialinių perversmų bei pokyčių. Vykdam kolektivizaciją, šeima miestuose ir kaimuose iš savarankiško ekonominio vieneto virto grupe žmonių, gaunančių pajamas iš anapus šeimos gyvenimo vykdomos veiklos. Drauge su valstybine gyventojų mažinimo politika, drastiškiausią formą įgavusia „vieno vaiko įstatymu“ 1979 metais (apie tai plačiau skaitykite skyrelyje „Šeimos dydis ir demografinė politika“), tai lėmė ir šeimos struktūros paprastėjimą, ir šeimos apimties mažėjimą. Pastaraisiais dešimtmečiais vyriausybei

ėmus vykdyti dekoloktyvizacijos kaime politiką, šeimoms grąžinama vis daugiau ekonominių funkcijų (Zeng 1986).

Iki XIX a. vidurio nebuvo esminių skirtumų tarp kaimo ir miesto šeimų struktūros bei sampratos. Nedaug skyrėsi ir įvairios socialinės bei finansinės padėties šeimos. Pokyčiai prasidėjo žlungant visai tradicinei kultūrai, t. y. augant industrializacijai, stiprėjant uostams bei sostinei, formuojantis proletariatui ir išsiskiriant elitui, orientuotam į Vakarų kultūrą. Taip vis labiau ėmė skirtis tradicinės ir modernios šeimos samprata kaime ir mieste. Šiuo metu daugelis tradicinių papročių vis dar išlikę atokiose kaimo vietovėse, tačiau miestuose įvairaus amžiaus žmonės derinasi prie besikeičiančio gyvenimo tempo, sąlygų ir patiria vis didesnę Vakarų kultūros įtaką. Tai, gi, šeimos samprata, papročiai ir vertybės aiškiai priklauso nuo gyvenamosios vietos: atokiuose regionuose, kuriuose reta didesnių miestų, – vyrauja labiau tradicinė, o daugiamilijoniniuose miestuose – moderni ir į Vakarų kultūrą orientuota šeimos samprata.

Šeima ir religija

Religiniu požiūriu šeima taip pat buvo ir yra suprantama kaip vienetas. Jei skirtingiems šeimos nariams nesiseka darbe ar moksle, jie serga ar, pavyzdžiui, įgyja blogų įpročių, tai suprantama kaip visos šeimos „liga“. Ir atvirkščiai, tikima, kad nesantarvė šeimoje tiesiogiai paliečia kiekvieną jos narį.

Kinijoje ne tik šeima suprantama kaip vienetas religijoje, kaip išorinėje sistemoje, bet ir pati šeima religijos ir ritualų dėka išlaiko savo vientisumą. Protėvių garbinimas nuo seno laikomas kiekvieno kaimo pareiga, nepriklausomai nuo to, kokiai religijai jis save priskiria. Paprastai vyriausias šeimos sūnus (jei toks buvo), būdavo atsakingas už finansinę protėvių garbinimo dalį. Nors ritualai būdavo skiriami daugiausia vyro giminės protėviams, išskirtinės pagarbos sulaukdavo tie protėviai, kurie žymiai prisidėjo prie materialinės šeimos gerovės (net jei buvo moteriškos giminės). Kitiems protėviams skirti pagerbimo ritualai buvo atliekami ne asmeniškai, o bendrai pagal kalendorines šventes. Bet kuriuo atveju, religiniai ritualai padėjo išlaikyti dvasinį ryšį tarp skirtingų kartų: pradedant ankstyviausiais žinomais protėviais ir baigiant ateityje dar tik gimšančiais vaikais, nuo kurių atliekamų ritualų priklausė sielų gerovė.

Po Didžiosios kultūrinės revoliucijos (1966–1976) Kinijoje oficialios religinės struktūros buvo aiškiai susilpnėjusios ar net pasitraukusios į pogrindį. Vis dėlto, oficialių apklausų duomenimis, dauguma kinų (apie 86 proc.) šiuo metu yra tikintys, net jei formaliai nepriskiria savęs jokiai religijai ar denominacijai ir aktyviai nepraktikuoja jokie tikėjimo (Malek 2011: 34).

Daugelis socialinių, moralinių ir net politinių vertybių kyla iš religijų, nuo seno populiarių Kinijoje, – **konfucianizmo, daoizmo ir budizmo**. Šios trys religinės intelektualinės tradicijos daugelį amžių gyvavo vienoje kinų kultūroje dažnai remdamosi tais pačiais senovės išminčių tekstais, darydamos viena kitai įtaką, perimdamos viena iš kitos filosofines sąvokas ir religinius ritualus. Pasak liaudies išminties, kiekvienas kinas yra kartu ir konfucianistas, ir daoistas, ir budistas: konfucianistas, kai jam sekasi, daoistas, kai nesiseka, ir budistas, kai ateina laikas mirti. Trijų religinių mokymų derinys ir šiandien ypač ryškus kasdienių religinių praktikų lygmeniu.

Kai kuriose vietovėse (pavyzdžiui, Taivane) netgi šventyklos išoriškai skiriasi labai nedaug, jose galima rasti visų trijų religijų simbolikos bei dievybių. Kasdienėse religinėse praktikose labiausiai išryškėja skirtingų regionų **liaudies tikėjimai**, kurie dažnai neturi savo rašytinių kanonų ir šliejasi prie kurios nors iš pagrindinių religinių tradicijų. Be minėtųjų, Kinijoje nuo VII a. gyvuoja **islamo** tradicija, buvusi ypač įtakinga valdant mongolų dinastijoms, bei **krikščionybė**, įsitvirtinusi pirmiausia nestorijonų Bažnyčios² pavidalu, o nuo XVI a. plitusi aktyvių jėzuitų misijų dėka.

Bendra kultūrinė šeimos samprata Kinijoje labiausiai paveikta trijų pagrindinių religinių tradicijų, ypač konfucianizmo, kurio idėjos, apvalytos nuo religinio turinio, virto oficialiomis etikos normomis ir socialinėmis vertybėmis. Tačiau visuomet reikia prisiminti, kad konkrečios šeimos santykių modelis gali priklausyti nuo religinės tradicijos artimiausioje aplinkoje. Regione, kuriame vyrauja islamas, pavyzdžiui, Sindžiangos uigūrų autonominiame regione, šeimos samprata bus paveikta islamo religijos labiau nei konfucianizmo ar budizmo.

Šeimos sukūrimas

Santuoka – vienas esminių gyvenimo įvykių, pakeičiančių tiek jaunosios, tiek jaunojo, tiek jų šeimų ekonominę, socialinę ir psichologinę situaciją. Kinijoje pabrėžiama giminystės linijos reikšmė, o tuoktis su tos pačios giminystės linijos nariu visada buvo laikoma kraujomaiša ir draudžiama įstatymu. Tradiciškai santuoka buvo grindžiama ne laisva dviejų asmenų valia, o dviejų šeimų sėkmingos sąjungos sudarymu. Planuojant ir kuriant santuoką, labai svarbų vaidmenį vaidino ir iki šiol kaimo vietovėse vaidina piršliai (Lang 1946: 32-37). Romantiški santykiai tarp jaunojo ir jaunosios prieš sudarant santuoką buvo retenybė. Kita vertus, niekas tokių santykių ir nesitikėjo, nes dažnai vienas kitą jaunieji pirmą sykį pamatydavo tik santuokos ritualo metu.

Santuoka turėjo padėti sulaukti palikuonių ir paveldėtojų vyro giminei ir atnešti tam tikrą naudą abiem šeimoms. Todėl sakoma, kad tradicinės kinų šeimos kūrimo procesą galima lengviau suprasti įsivaizduojant šiandieninį finansinės korporacijos kūrimo modelį bei darbdavio ir darbuotojo santykius, o ne romantiško jaunuolių ryšio įteisinimą. Remiantis tokia šeimos kūrimo samprata, moteriai santuoka reiškė savo tėvų namų palikimą ir išitraukimą į visiškai svetimą vyro šeimą, kurioje svarbiausios marčios funkcijos buvo prisidėti prie šeimos gerovės kūrimo ir gimdyti bei auginti vaikus (pageidautina, vyriškos giminės).

Šeima Kinijoje tradiciškai yra orientuota į vyriškąją lytį. Šeimos linija buvo skaičiuojama pagal tėvo giminę. Po vedybų moteris buvo visapusiškai atskiriama nuo savo šeimos ir prijungiamą prie vyro šeimos. Dažniausiai savo šeimos palikimas jaunamartei siejosi su liūdesiu, ilgesiu ir viso gyvenimo pokyčiais. Tai aiškiai atsispindėdavo vedybiniuose ritualuose, nors šie ir skirdavosi įvairiuose regionuose.

² Nestorijonai – krikščionių bažnyčia, susiformavusi po to, kai 431 metais visuotinis Bažnyčios (Pirmasis Efezo) susirinkimas pasmerkė Nestorijaus doktriną, teigiančią, jog Jėzaus dieviška ir žmogiška prigimtis yra skirtingos.

Vyras pas žmonos tėvus gyventi kraustydavosi gana retai ir greičiausiai iš finansinių pasakatų: jis ateidavo gyventi į šeimą, neturinčią sūnaus, ir taip užimdavo paveldėtojo vietą. Kartais tokiu atveju vyras pakeisdavo pavardę į žmonos, nors tai ir buvo vertinama kaip didelė nepagarba jo tėvams. Vyro apsigyvenimas su žmonos šeima tradiciškai buvo laikomas pačia blogiausia išeitimi. Tokia šeima nepagarbiai buvo vadinama „atgal augančiu daigu“, o taip pasielgęs vyras iki šiol laikomas nevisaverčiu. Vis dėlto, visose šeimose vyras turėdavo absoliučią galią sprendžiant finansinius ir kitus šeimos reikalus.

Imperinėje Kinijoje naują šeimą buvo galima planuoti iš anksto. Jei šeimoje augo kelios dukterys, viena iš jų galėjo būti dar ankstyvoje vaikystėje atiduota arba parduota turtingesnei šeimai, auginančiai sūnų. Čia mergaitė (vadinta „įvaikinta marti“ arba „nuo vaikystės užauginta marti“) dirbdavo kaip tarnaitė, kartais net prižiūrėdavo savo būsimąjį vyrą, jei jis būdavo dar mažas. Tokiu būdu mergaitės šeima išvengdavo sužadėtuvių, kraičio ir vedybų išlaidų. Kadangi tokios santuokos nuo pat pradžių buvo siejamos su skurdu, jos buvo vertinamos kaip prastesnės. Šis paprotys dabar taip pat yra draudžiamas įstatymo (*Santuokos įstatymo* 3 ir 4 straipsniai, žr. 1 priedą).

Daugumoje kaimo vietovių vis dar laikomasi tradicijų, tačiau miestuose tiek šeimos kūrimo, tiek bendro gyvenimo papročiai sparčiai modernėja. Šiais laikais miestuose vis daugėja nedidelių šeimų (3–4 asmenų). Didėjant lyčių lygybei darbo ir darbo užmokesčio srityse bei jaunimui besišlavint Vakarų kultūra, šeimos sudarymo priežastimi vis dažniau tampa romantiški tarpasmeniniai santykiai, o ne ekonominiai šeimų sandėriai ir siekis turėti palikuonių. Šiuolaikiniai kinai jaunuoliai vis dažniau renkasi bendrą gyvenimą dar prieš oficialią santuoką kaip bandomąjį laikotarpį. Taip pat miestuose ryškėja vakarietiška tendencija šeimą kurti vis vyresniame amžiuje (tai ypač skatina valdžia) arba likti viengungiu.

Lyčių vaidmenys šeimoje

Tradicinėje kinų kosmologijoje vyravo tikėjimas, kad viskas pasaulyje atsirado iš dviejų pradų – *yáng* (jan) ir *yīn* (in). Šie pradai atsiskleidžia visur, taigi, ir šeimyniniame gyvenime. *Yáng* tapatinamas su vyriškumu, kietumu, dinamika, jėga, šviesa, o *yīn* – su moteriškumu, švelnumu, pastovumu, pasyvumu, tamsa. Daoistai pabrėžė šių pradų harmoniją ir tai, kad kiekviename žmoguje yra abu pradai. Konfucianistai labiau akcentavo skirtumus bei tapatino *yáng* su vyro vaidmeniu šeimoje ir visuomenėje, o *yīn* – su moters. Buvo pabrėžiama, kad vyras turi vadovauti, moteris paklusti. Nors abu pradai laikomi vienodai svarbiais ir neįmanomais vienas be kito, kasdienybėje aktyvaus vadovaujančiojo vaidmuo iki šiol atrodo svarbesnis. Ir nors be moters nebūtų palikuonių, fizinio giminės tęstinumo, daugumoje kinų šeimų laukiama būtent vyriškosios lyties kūdikio, o vyriška giminystės linija laikoma „tikrąja“.

Turint omenyje konfucianistinę šeimos ir lyčių sampratą, nekeista, kad didžiausią autoritetą šeimoje turėdavo vyriausias vyriškos giminės asmuo. Visi šeimos nariai buvo aiškiai hierarchiškai susiję: vyresni buvo aukščiau už jaunesnius, vyrai aukščiau už moteris. Kinų tautosakoje

daugybė legendų, pasakojančių, kaip vaikai aukojasi dėl savo tėvų. Be abejo, toks šeimos santykių modelis buvo idealas, o realybėje tiek autoritetas, tiek įtaka šeimos ūkiui priklausė ir nuo asmeninių savybių, ir nuo įnašo į šeimos biudžetą. Todėl ir kaimo ūkiuose, ir imperatoriaus rūmuose pasitaikydavo šeimų, kuriose didžiausią valdžią turėdavo moterys arba jaunesnieji šeimų nariai.

Vyriškosios lyties svarba atsispindėjo ir religiniuose papročiuose. Vyras atlikdavo ritualus pagerbdamas savo vyriškos giminės protėvius ir jų žmonas, o moteris turėjo pagerbti visus vyro giminės protėvius ir tik kelias kartas savo vyriškos giminės protėvių su jų žmonomis. Todėl vyriškosios lyties vaikas užtikrindavo ilgą pomirtinį garbinimą ar net gyvenimą (tikint, kad įvairūs maisto, smilkalų ir kiti aukojimai palaiko protėvių sielų pomirtinį būvį). Nesusilaukti berniuko buvo laikoma didžiule nesėkme ar net nemoralaus gyvenimo padariniu. Be to, tėvai, auginantys dvi ar tris dukteris, ateityje (dukterims ištekėjus) turėjo likti vieni. Tuo tarpu tėvai, auginantys du sūnus, ateityje turėjo tapti nemažo ūkio valdytojai. Tai buvo ypač svarbu šeimose, dirbančiose savo ar nuomotą žemę, kadangi ūkio darbininkų dažnai trūkdavo. Įsitikinimo, kad būtina turėti vyriškos giminės palikuonį, nepanaikino net „vieno vaiko politika“.

Šiuolaikinėje Kinijoje patriarchalinės nuostatos yra gerokai susilpnėjusios, tačiau vis dar gajos, ypač kalbant apie laukiamą vaiką ir vyresnio amžiaus žmonių požiūrį į šeimos narius. Įstatymais stengiamasi užtikrinti lygias vyrų ir moterų teises. Moterų teisėms skirtas atskiras įstatymas (žr. 2 priedą), tačiau tradicinės nuostatos, ypač kaime, yra dar labai stiprios. Darbas ne namie ir piniginis uždarbis suvienodino vyrų ir moterų galimybes bei jų indėlį į šeimos biudžetą. Šiais laikais moterys tampa vis labiau nepriklausomos nuo savo vyro šeimos ir giminės, turi savo banko sąskaitas; neretai prieš santuoką įvertinamas kiekvienos pusės turtas ir sudaromos vedybinės sutartys.

Šiais laikais ir kaimo vietovėse moterys turi daugiau pasirinkimo laisvės tiek ekonominiame, tiek asmeninio gyvenimo plotmėse. Pažindamos didesnę ratą žmonių, jos gali tekėti ne tik už savo ar gretimo kaimo, bet ir už miesto vyrų, tačiau dėl įsigalėjusių socialinių prietarų tik nedaugelis miestiečių renkasi žmoną iš kaimiečių tarpo. Nepaisant sąlyginio savarankiškumo ir platesnių galimybių, kaimo vietovėse moterys vis dar palieka savo tėvų namus, apsigyvena kartu su vyro šeima ir rūpinasi visu ūkiu, šeimos planavimu bei vaikų auginimu. Sūnaus svarba šiuolaikiniame kaime susijusi su bandymu užsitikrinti priežiūrą senatvėje, nes senelių namų ir pensijų sistema dar nėra išplėtotą. Kadangi kaimuose žmonės gyvena vis dar gana sėsliai, o valstiečiai yra įpareigoti vykdyti tam tikrus žemės ūkio produkcijos normatyvus, sūnus ir jo šeima išlieka svarbūs kaip darbo jėga (Attane 2002: 107).

Seksualumas ir lytiniai santykiai

Tradiciškai Kinijoje, kaip ir daugumoje senovės kultūrų, apie seksualumą ir lytinius santykius buvo kalbama nedaug ir labai santūriai. Trys pagrindinės Kinijos religijos – konfucianizmas, daoizmas ir budizmas – skirtingai interpretavo žmogaus seksualumą ir lytinius santykius.

Konfucianizme lytiniai santykiai buvo laikomi tinkamais ir padoriais tik tarp sutuoktinių. Jų tikslas buvo aiškus ir vienintelis – susilaukti palikuonių. Seksualumas dažniausiai buvo suprantamas kaip ta žmogaus prigimties dalis, kurią reikia valdyti, tramdyti, nukreipti teisinga linkme. Konfucianistams galutinis žmogaus tobulėjimo tikslas buvo darni socialinė sistema (šeima, valstybė), taigi ir seksualumas buvo toleruojamas tiek, kiek prisidėjo prie šio tikslo siekimo ir įgyvendinimo.

Kadangi moteris hierarchiškai buvo žemesnėje pozicijoje nei vyras, imperinėje Kinijoje jai galiojo daugiau paprotinių ir įstatyminių apribojimų bei draudimų. Moteriai buvo griežtai draudžiama turėti lytinių santykių ne santuokoje, kadangi vaikai, kurių ji galėjo susilaukti, būtų kitos šeimos palikuonys. Vyrams draudimai nebuvo tokie griežti, jiems buvo svarbu išlaikyti šeimą. Jei kita moteris (ne žmona) susilaukdavo nuo vyro vaiko ir šis jį pripažindavo, vaikas netgi galėjo būti oficialiai priimtas į šeimą.

Pirmoji moters dorybė – nuolankumas – turėjo pasireikšti pirmiausia santykiuose su savo vyru. Net ir po vyro mirties našlė turėjo labiau rūpintis savo sūnumis, o ne savo asmeniniu (kartu ir lytiniu) gyvenimu. Tuo tarpu vyro seksualinis gyvenimas buvo mažiau ribojamas, smerkiamas ar analizuojamas. *Yáng* ir *yīn* santykį lytinio akto ir šeimyninio gyvenimo metu konfucianistai aiškino kitaip nei daoistai. Buvo pabrėžiamas ne tik vyro aktyvumas ir stiprumas, bet ir vienareikšmis pirmumas ir svarbumas (Goldin 2002:54-56).

Budizmo, kaip vienuolių tradicijos, senuosiuose raštuose apie seksualumą buvo kalbama labai nedaug ir pabrėžiama, kad šį žmogaus prigimties aspektą privalu valdyti, norint pasiekti nušvitimą. Daoizme seksualumas – tiek vyro, tiek moters – buvo laikomas natūraliu dalyku. Daoistai siekė harmonijos su prigimtimi, todėl teigė, kad visiškas susilaikymas nuo lytinių santykių gali būti tiek pat žalingas, kaip ir besaikis mėgavimasis jais (Goldin 2002:71-72). Vis dėlto tai nebuvo vien egoistinis poreikių tenkinimas ir pomėgių pateisinimas. Lytiniai santykiai buvo toleruojami tik šeimoje. Tiesa, kartais jie tapdavo ezoterinių praktikų, populiarių kai kuriose daoistų bendruomenėse, dalimi. Tačiau net ir tokios praktikos buvo skatinamos pirmiausia tarp sutuoktinių.

Senovės daoizmo tekstuose kalbama apie neišsenkančią moters *yīn* energiją ir baigtinę vyro *yáng* energiją. Todėl buvo manoma, kad vyras pirmiausia turi sukelti moteriai orgazmą ar net kelis ir tokiu būdu pasisemti jos *yīn* energijos, o tik po to ejakuliuoti taip prarasdamas dalį savo *yáng* energijos. Kitu atveju ilgalaikiai lytiniai santykiai vyrui galėjo sukelti sunkias ligas ar net baigtis mirtimi. Dėl šios pačios priežasties buvo itin neigiamai žiūrima į vyrų masturbaciją, nors moterų masturbacija buvo visiškai toleruojama. Nevalinga vyrų ejakuliacija buvo laikoma liga.

Dabar lytiniai santykiai paliekami pačių žmonių sąžinei. Miestuose, ypač jei santuoka buvo sudaryta labiau kontrakto, o ne jausmų pagrindu, į nesantuokinius lytinius santykius žiūrima netgi palankiai, nes jaunimas, veikiamas Vakarų įtakos, vis labiau akcentuoja romantinius jausmus. Tačiau kaimo vietovėse moterų nesantuokiniai lytiniai santykiai ir dabar yra itin reti,

nes susiję su didžiule rizika netekti gyvenamosios vietos (vyro tėvų namų) ir pragyvenimo šaltinio (vietos šeimos ūkyje ar versle).

Homoseksualumas. Homoseksualūs vyrų santykiai Kinijoje žinomi nuo Šangų dinastijos laikų (XVI–XI a. pr. Kr.) ir visais laikais buvo gana paplitę. Tačiau tradiciškai Kinijoje nebuvo tokios homoseksualumo sampratos, kokia yra dabar Vakaruose. Pasak Kamo Louie, intymiems vyrų tarpusavio santykiams tradicinėje sampratoje labiau tiktų „homosocialumo“, o ne „homoseksualumo“ terminas (Louie 1999: 836-837). Taigi, norint suprasti homoseksualumo sampratą Kinijoje, reikėtų gilintis į skirtingų lyčių vaidmenis ir reikšmę kultūroje bei visuomenės gyvenime.

Kaip teigia Bretas Hinschas, vyrų homoseksualumas ir moterų homoseksualumas buvo laikomi visiškai skirtingomis seksualumo rūšimis (Hinsch 1990:6-7). Apie moterų santykius su moterimis žinoma labai nedaug. Ir greičiausiai tokiais santykiais išvis nebuvo domimasi, jei jie netrukdyt susilaukti palikuonių ir rūpintis šeima. Tuo tarpu vyrų lytiniai santykiai su vyrais buvo plačiai paplitęs reiškinys. Seksualiniame gyvenime, kaip ir visuomeniniame, dėmesys buvo skiriamas vyrams (Hinsch 1990:10).

Tačiau homoseksualių santykių prasmė buvo kitokia, negu, pavyzdžiui, dabartinėje Lietuvoje, kai dalis visuomenės kritikuoja ir niekina homoseksualumą, o kita dalis – gina ir pabrėžia žmogaus laisvę. Kinų folklore daug pasakojimų apie „priesaikos brolystę“, amžiną draugystę. Tokių santykių erotinis-seksualinis aspektas yra lengvai pastebimas, tačiau visiškai periferinis ir vertintinas kaip dvasinių santykių išraiška. Istorikų užrašuose randama daug duomenų apie imperatorių ir ministrų homoseksualumą, pirmieji misionieriai taip pat su siaubu liudijo apie dažnus homoseksualius santykius tarp pačių garbingiausių vyrų (Hinsch 1990:2-3). Tačiau Kinijoje homoseksualumas nebuvo kaip nors išskiriamas – nei kaip blogas reiškinys, nei kaip geras. Turint omenyje holistiškumą, kuris yra vienas svarbiausių kinų mąstysenos bruožų, žmogus buvo suprantamas kaip visuma, neišskiriant jo seksualinės orientacijos kaip ko nors atskiro. Tai buvo tiesiog vienas jo gyvenimo aspektų. Kilnaus žmogaus ir lytinis gyvenimas buvo kilnus. Tradiciniai papročiai tik reikalavo, kad vyras sukurtų šeimą ir susilauktų palikuonių.

Konfucianizmui įsigalėjus kaip valstybinei ideologijai, buvo vis labiau pabrėžiama šeimos svarba ir jos ryšys su valstybe. Homoseksualius santykius imta interpretuoti kaip prieštaraujantis sėkmingam šeimos funkcionavimui. 1740 metais buvo išleistas pirmasis imperinis dekretas, draudžiantis homoseksualius santykius. Vis dėlto, pasak seksualumą ir homoseksualumą Kinijoje tyrinėjančios antropologijos profesorės Zheng Tiantian, labiausiai požiūris į homoseksualumą pasikeitė XIX a. antroje pusėje, kai Kiniją ėmė vis labiau veikti vakarietiškos pažiūros. Kinijoje homoseksualūs santykiai buvo imti laikyti kriminaliniu nusikaltimu ir taip truko iki 1997 metų, liga – iki 2001 metų. Nuo 1991 metų homoseksualūs santykiai legalizuoti Honkonge. Nepaisant tokių pokyčių, homoseksualumas Kinijoje vis dar suprantamas kaip stigma ir yra netoleruojamas valdžios (Lomax 2011).

Šeimos pokyčiai

Šeimos skilimas visada buvo laikomas nesėkme ar nelaimė. Dažniausiai taip nutikdavo mirus vyriausiesiems išplėstinės šeimos nariams ir likus dviem suaugusiems broliams su savo šeimomis. Skirtingi poreikiai, skirtingas skaičius vaikų ir indėlis į bendrą šeimos ūkį galėjo lemti šeimos skilimą. Kad nekiltų tolesnių nesutarimų, dažniausiai buvo kreipiamasi į nesuinteresuotą trečiąją pusę. Pagal tradiciją tai būdavo vyresniosios į šeimą atitekėjusios moters brolis. Dažnai buvo sudaroma rašytinė sutartis. Senosios, vieningos šeimos svarba matyti iš to, kad skilimo būdu atsiradusios šeimos buvo vadinamos „dalimi/skiltimi“ (*fēn*), taip pabrėžiant jų nevisavertiškumą. Šeimą simbolizavo viryklė. Šeimos skilimo atveju būdavo naudojamos dvi viryklės, net jei dvi šeimos likdavo gyventi tame pačiame name.

Be abejo, šeimos nariai galėjo kurį laiką gyventi atskirai dėl įvairių priežasčių – darbo toli nuo namų, kelionės, mokslo, tarnavimo kariuomenėje. Net ir susituokusi pora galėjo kurį laiką gyventi atskirai vienas nuo kito. Tai nekėlė emocinių sunkumų, kadangi šeima buvo kuriama labiau ekonominiu, o ne jausminiu pagrindu.

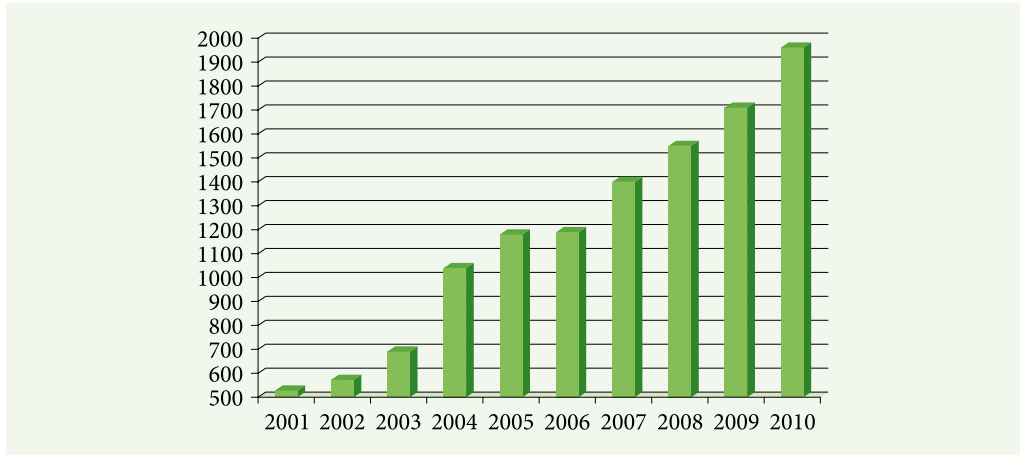
Vyro ir moters skyrybos nebuvo dažnas atvejis. Pirmiausia moteris turėjo įrodyti esanti verta būti šeimos nariu. Tik praėjus bandomajam laikotarpiui (apie metus laiko), žmonos nebėbuvo galima „atleisti“. Imperijos įstatymuose buvo numatyti atvejai, kada galima skirtis. Tai dažniausiai buvo moters netinkamumas santuokai dėl jos nepaklusnumo, negalėjimo pagimdyti vyriškosios lyties palikuonio, taip pat dėl moters vulgarumo, pavydumo, „nešvarių“ ligų, plepumo, polinkio į vagiliavimą (Lang 1946: 40).

Kaip matyti, moteriai buvo keliami gana aukšti reikalavimai, tačiau visus juos reikia suprasti tuometiniame kontekste. Kaip jau minėta, svarbiausia buvo šeima – šeima kaip vienetą, o atskiri asmenys buvo vertinami kaip šeimos dalys. Vadinasi, buvo netoleruotinos bet kokios savybės, galėjusios skaldyti visumą (nepaklusnumas, pavydas, polinkis į vagiliavimą), arba savybės, galėjusios suteršti gerą šeimos vardą (vulgarumas) ar pakenkti šeimos verslui (plepumas). Kadangi viena svarbiausių (jei ne pati svarbiausia) moters pareigų buvo pagimdyti šeimai palikuonių, bet kokia reali ar įsivaizduojama kliūtis tam turėjo būti pašalinta.

Senovės Kinijoje skyrybų būta labai retai pirmiausia dėl jau minėto įsitikinimo, kad šeimos skilimas yra nelaimė. Be to, vyrai turėjo laikytis trijų taisyklių, draudžiančių „atleisti“ žmoną. Skirtis buvo draudžiama: 1) jei moteris neturi šeimos, į kurią galėtų sugrįžti, 2) jei ji jau atliko visą vyro protėvių garbinimo ritualų ciklą (tai užtrukdavo apie metus laiko), 3) jei po santuokos vyro šeimos materialinė padėtis žymiai pagerėjo, t. y. moteris vienu ar kitu būdu prisidėjo prie šeimos gerovės (Lang 1946: 40-41).

Dabartinėje Kinijoje santuokos nutraukimas tampa socialinio gyvenimo dalimi daugumoje miestų ir yra toleruojamas jaunimo, tačiau vyresni žmonės (ne tik kaimuose) vis dar smerkia skyrybas ir laiko jas didžiule giminės nesėkme. Vis dėlto skyrybos, kaip ir santuoka, vis labiau yra laikoma tik dviejų žmonių reikalu. Gerėjant išsilavinimui ir didėjant finansinei atskirų žmonių nepriklausomybei, didėja ir skyrybų galimybė. Kurdami šeimą labiau iš romantinių, o ne pragmatinių paskatų, žmonės šiais laikais savo sutuoktiniams kelia ir didesnius reikalavimus bendro gyvenimo kokybei. Kaip matyti iš statistinių duomenų (žr. 1 lentelę), skyrybų skaičius Kinijoje sparčiai auga.

1 lentelė. Skyrybų administracine tvarka (neįtraukiant skyrybų teismo sprendimu) Kinijoje statistika

Kairėje skyrybų skaičius nurodomas tūkstančiais (nuo 500 000 iki 2 000 000).

Duomenys gauti iš naujienų portalo „China Daily“ (<http://www.chinadaily.com/>), bendradarbiaujančio su valstybiniais organais.

Augantis skyrybų skaičius rodo sparčiai besikeičiantį požiūrį į šeimos paskirtį ir prasmę. Šeima nebėra nekvestionuojama vertybė ir tai galimai aštrina konfliktą tarp skirtingų kartų. Vaikai skyrybų atveju, pagal papročius, dažniausiai lieka su motina, tačiau dabartiniai įstatymai (*Santuokos įstatymas* 21, 36, 38 straipsniai, žr. 1 priedą) užtikrina abiejų tėvų teisę matytis su vaiku ir dalyvauti jį auklėjant bei ugdat. Vis dėlto Kinijoje didėja oficialių struktūrų susirūpinimas išsiskyrusių šeimų vaikų psichine sveikata ir socializacija.

Konkubinatas. Iki pat XX a. buvo įprasta pasiturintiems vyrams turėti daugiau nei vieną žmoną. Visiškai natūralu tai atrodė tuo atveju, jei pirmoji žmona nepagimdavo sūnaus. Vėlesnės žmonos (konkubinės) niekada neturėjo tiek pat galios, kaip pirmoji žmona, dažnai atlikdavo tarnaičių ar kambarinių pareigas. Kita vertus, jei žmona nepagimdė sūnaus, o konkubinė pagimdė, pastaroji galėjo tapti įtakingesnė sprendžiant šeimos reikalus. Nors įstatymai konkubinatus draudžia, dar ir dabar išlikęs paprotys turėti slaptą antrą žmoną, kartais – kitoje šalyje.

Kai kuriuose atokiuose regionuose, kur paplitusi Tibeto kultūra, buvo leidžiama moteriai turėti daugiau nei vieną vyrą. Vis dėlto didžiojoje Kinijos dalyje tai visada buvo draudžiama.

Našlystė ir pakartotinė santuoka. Mirus žmonai, kuri nepagimdė sūnaus, ir praėjus „padoriam“ laikotarpiui, iš vyro buvo tikimasi, kad jis ves antrą kartą. Jei šis sūnų jau turėjo, antroji santuoka buvo palikta laisvam vyro apsisprendimui. Visai kitokia nuostata buvo dėl našlių moterų. Iš jų buvo tikimasi tolesnio pasiaukojimo vyro šeimai ir vaikams. Buvo trys galimybės: likti su velionio vyro šeima, grįžti pas savo tėvus arba ištekėti antrą kartą. Bet kuriuo atveju vaikai keliaudavo kartu su motina.

Kaip teigia Jennifer Holmgren, ekonominės sąlygos buvo pagrindinis veiksnys, lemiantis požiūrį į našlės elgesį po vyro mirties. Turinti daug turto moteris buvo mielai laukiama savo tėvų namuose, tačiau skurdžiai gyvenančioji savo tėvams galėjo tapti našta. Kuo labiau stiprėjo žemės

ūkis, tuo daugiau į jį buvo investuojama. Taigi, išeidama našlė galėjo pasiimti ne turto (žemės) dalį, o tik tai, kas buvo likę iš jos kraičio (Holmgren 1985: 7-8). Jei našlė likdavo vyro šeimoje, ji netapdavo šeimos ūkio valdytoja, o būdavo priklausoma nuo kitų tos šeimos vyrų, kurie valdė turtą. Tai nebuvo vienpusė priklausomybė ir vergavimas. Viena vertus, tokia moteris ir toliau tarnaudavo šeimai, kita vertus, ji ir toliau gaudavo visišką tos šeimos paramą. Todėl turinti ekonominių sunkumų velionio šeima kartais pati norėdavo atsikratyti likusios našlės (Holmgren 1985: 2).

Pasitaikydavo, kad antrą kartą ištekėdavo jaunos našlės, ypač neturinčios vaikų. Tačiau Kinijoje visais laikais buvo itin gerbiamos našlės, po vyro mirties nesukūrusios kitos santuokos ir likusios velionio vyro šeimoje. Kai kuriais laikotarpiais netekančios našlės buvo prilyginamos kankiniams, nes dažnai mirdavo nuo bado ir ligų neturėdamos šeimos maitintojo. Tačiau atsakymas kurti naują šeimą buvo siejamas su jų skaistumu ir ištikimybe, o ne su skurdu ar negebėjimu rasti vyro. Juanų, Mingų ir Čingų dinastijų valdymo metu (XIII–XVII a.) nuo jaunystės iki senatvės netekėjusioms našlėms buvo statomi paminklai, o valdžia taikė mokesčių lengvatas.

Iki XX a. klausimų dėl palikimo nekildavo, nes ne atskiras asmuo, o šeima buvo turto valdytojai. Šeimoje už turtą buvo atsakingi vyrai, jie jį ir paveldėdavo. Moteris buvo suprantama kaip vyro šeimos dalis. Kai vakarietiškos politikos paveiktas įstatymas užtikrino moterų paveldėjimo teisę, kilo didžiulis pasipriešinimas. Buvo bijoma, kad, kolektyvinį paveldėjimą keičiant asmeniniu paveldėjimu, subyrės šeimų ūkiai, nes žemę tarpusavyje ims dalytis visi vaikai. Kadangi žemės valdymas iš esmės pasikeitė dėl kolektyvizacijos, paveldėjimo klausimas nebebuvo toks aktualus. Nuo 1950 metų KLR išleisti įstatymai užtikrino našlių teisę į paveldėjimą (žr. 2 priedą).

Įvaikinimo tradicijos

Kadangi tradicinėje kinų šeimoje labai svarbų vaidmenį vaidino vyriškos giminės asmenys, šeimos, neturinčios sūnaus, kartais įsivaikindavo giminaičių sūnų. Buvo siekiama kuo artimesnės giminystės su įvaikintu asmeniu. Nors įsivaikinti berniuką, visiškai nesusijusį su šeima giminystės ryšiais, buvo laikoma bloga lemiančiu ženklų, tokia praktika taip pat pasitaikydavo visuose Kinijos regionuose. Įvaikintas berniukas buvo vadinamas „teisėtu sūnumi“ (*yizi*), o jis įtėvį vadindavo „teisėtu tėvu“ (*yifu*).

Kartais vaiką įvaikindavo visiškai formaliai, netgi palikdami gyventi senojoje šeimoje, tik gaudami pasižadėjimą atlikti visus deramus ritualus po įtėvių mirties. Kai kuriais atvejais vaiką visiškai atskirdavo nuo senosios šeimos ir duodavo naują pavardę. Kartais buvo sudaroma sutartis, kad įsūnio sūnus bus laikomas tikru anūku ir giminės tęsėju. Jei pora neturėjo savo vaikų ir nebūdavo tinkamo įvaikinti berniuko, galėjo būti įvaikinama mergaitė. Tokiu atveju jos vyras būdavo laikomas sūnumi tam, kad pratęstų giminę.

Įvaikindavo ir tuomet, kai vaikui buvo reikalinga globa, pavyzdžiui, jei šeima nepajėgė jo išlaikyti. Kaip jau minėta, kartais būdavo įvaikinama neturtingos šeimos mergaitė, kuri užaugusi turėjo tapti ją priėmusios šeimos sūnaus žmona. Pasitaikydavo, kad šeimos draugas, pasiturintis žmogus arba vienuolis imdavo globoti vaiką. Tai nebuvo tikrasis įvaikinimas, tačiau vaikas gaudavo globą ir iš jo buvo tikimasi sūniškų religinių apeigų, skirtų protėviams.

Vaikų atsisakymas ir įvaikinimas šiuolaikinėje Kinijoje

Iki 1949 metų mokslinių duomenų apie įvaikinimą Kinijoje beveik nėra, o vėlesnės XX a. antros pusės žinios fragmentiškos. Po 1995 metų BBC dokumentinio filmo apie Kinijos vaikų namus (Blewett ir Woods 1995) ir „Human Rights Watch“ 1996 metų ataskaitos apie padėtį Kinijos vaikų namuose (Human Rights Watch /Asia 1996) valdžia iki minimumo apribojo duomenų prieinamumą užsieniečiams, todėl XXI a. duomenys yra neišsamūs ir nepatikimi.

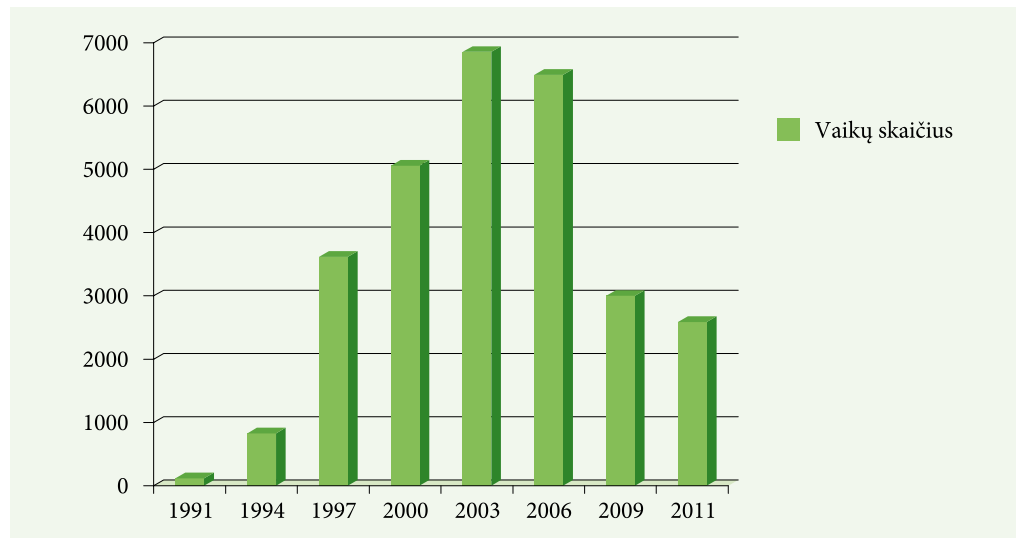
Po 1980 metų, išgalėjus „vieno vaiko politikai“ ir sustiprėjus gimstamumo kontrolei Kinijoje, žymiai padaugėjo vaikų, patenkančių į prieglaudą, nepaisant to, kad pagal oficialią statistiką 1990 metais mirdavo iki pusės į jas atvežtų vaikų, dažniausiai per keletą pirmųjų mėnesių. „Human Rights Watch“ tyrimų duomenimis, kai kuriuose vaikų namuose mirtingumas siekė iki 100 proc.

Pagal įvairiuose šaltiniuose pateikiamus duomenis, šiuo metu Kinijoje yra daugiau nei 40 tūkstančių vaikų namų, kuriuose gyvena apie 3 milijonus vaikų. Tyrimai rodo, kad beveik 90 proc. pametamų vaikų yra sveikos mergaitės, kurių didesnę dalį (daugiau kaip 90 proc.) sudaro turinčiosios vyresnę seserį, žymiai rečiau – brolių. Mergaitės, kaip pirmojo vaiko, atsisakoma retai ir dažniausiai tuomet, kai ji sunkiai serga arba yra neįgali. Iš berniukų, kuriuos paliko tėvai, 60 proc. buvo neįgalūs arba sunkiai sirgo (Johnson et al. 1998: 469-510).

Nors vaiko pametimas yra įstatymiškai apibrėžiamas kaip kriminalinis nusikaltimas, tačiau teisminių bylų šiuo klausimu beveik nėra. Vaikai dažniausiai paliekami toli nuo tėvų gyvenamosios vietos, ten, kur daug žmonių, – autobusų, metro, geležinkelio stotyse. Spėjama, kad dauguma tokių vaikų yra atvežti iš kaimo vietovių, o tėvai tokiu būdu bando išvengti baudų už šeimos pagausėjimą, kartu neprarasdami vilties, kad vaikas išgyvens.

Nuo 1990 metų vyriausybė leido užsieniečiams supaprastinta tvarka įvaikinti kinų vaikus. 1990 metais JAV piliečiai įsivaikino apie 30, o 1997 metais – jau daugiau kaip 3500 kinų vaikų.

2 lentelė. JAV piliečių įsivaikintų kinų vaikų skaičius

Duomenys gauti iš Įvaikinimo instituto JAV (Evan B. Donaldson Adoption Institute) ir JAV vyriausybės Tarptautinių įvaikinimų tarnybos (Intercountry Adoption. U.S. Department of State, Bureau of Consular Affairs).

Kaip matyti, pastaraisiais metais įvaikinimų skaičius JAV sumažėjo, tačiau tam greičiausiai turėjo įtakos ne kultūriniai ar ideologiniai pokyčiai, o 2008–2009 metais JAV prasidėjusi ir visą pasaulį sukrėtusi ekonominė krizė.

Šeimos dydis ir demografinė politika

Didelė (12–15 asmenų) šeima, kurioje gyventų keli sūnūs su savo šeimomis, buvo šeimos idealas. Vis dėlto realiai visais laikais retai kuri šeima turėjo daugiau nei vieną suaugusį sūnų, o vidutinis šeimos dydis Kinijos kaimuose buvo 4–5 asmenys. Gimus antrajam sūnui, daugelis šeimų jausdavo bendruomenės spaudimą „perleisti“ sūnų giminėms, kurie neturėjo savojo, tai yra atiduoti įvaikinti. Neturėdami finansinių galimybių išlaikyti didesnę šeimą, kai kurie tėvai išleisdavo antrąjį sūnų užkuriais, t. y. gyventi su žmonos šeima. Dėl nuolatinų karų šalies viduje ir pasienyje, gamtinių kataklizmų ir periodiškai pasikartojančio bado žmonės (ypač vyrai) mirdavo gana jauni. Seneliai retai kada sulaukdavo, kol anūkai užaugs iki pilnametystės, todėl keturių kartų šeima buvo itin retas atvejis.

Šeimos dydis skirdavosi įvairių dinastijų laikotarpiais, nes kai kurie imperatoriai, baimindamiesi aristokratų stiprėjimo ir vienijimosi, skirdavo dvigubus mokesčius šeimai, kurioje gyvena daugiau nei vienas suaugęs sūnus (Holmgren 1985: 4). Taigi, mokesčių susiejimo su vaikų skaičiumi šeimoje tradicijos siekia Činų ir Hanų dinastijų laikus (221 m. pr. Kr.–220 m. po Kr.).

Mingų dinastijos pabaigoje, Čingų dinastijos pradžioje (XVII–XVIII a.) ekonomikos augimas lėmė staigų gyventojų skaičiaus didėjimą, kurio nebesustabdė net karai ir badas. XX a. viduryje Kinijos vyriausybė dar neskyrė daug dėmesio gyventojų pertekliaus problemai. Didžiosios kultūrinės revoliucijos laikotarpiui (1966–1976) einant į pabaigą, politika gimstamumo atžvilgiu buvo formuluojama „vėliau, rečiau, mažiau“ principu, siekiant, kad moterys gimdytų ne tokios jaunos, kad tarp gimdymų būtų ilgesnis laiko tarpas ir būtų mažesnis vaikų skaičius (Hardee et al. 2004: 68-76). Buvo legalizuoti abortai, įvedami vis griežtesni apribojimai: miestuose buvo leidžiama tuoktis moterims nuo 25 metų, vyrams – nuo 28 metų ir turėti ne daugiau kaip du vaikus; kaimo vietovėse amžiaus apribojimai buvo atitinkamai 23 ir 25 metai ir leidžiama auginti tris vaikus (Attane 2002: 103). Šiuo metu santuoką sudaryti gali vyras nuo 22 metų, moteris – nuo 20 metų.

Gimstamumo mažėjimui įtakos turėjo ne tik oficiali valdžios politika. Seniau žmonės siejo savo šeimos gerovę su vaikų (sūnų) ir žmonių, galinčių dirbti šeimos ūkyje, skaičiumi. Dabar šeimos gerovė siejama su galimybe gauti geresnį išsilavinimą ir dirbti ne namie, o tai neabejotinai priklauso nuo auginamų vaikų skaičiaus. Turėti daug vaikų jau nebėra absoliuti siekiamybė. Viena vertus, šeimos ūkyje visuomet reikia savų dirbančių žmonių. Kita vertus, tik nedaugelis kaimo šeimų gali išlaikyti kelis vaikus juos visiškai aprūpindamos. Taigi, gimstamumo mažėjimas sietinas ne tik su valstybine demografinė politika, bet ir su ekonominėmis sąlygomis (Hardee et al. 2004: 70-71, 73).

1979 metais buvo oficialiai pradėta „vieno vaiko politika“, ypač stipriai palietusi miesto ir priemiesčių gyventojus. Nuo 1984 metų kaimo vietovėse šeimoms buvo leista auginti antrą vaiką, jei tai leido vietinės savivaldos šeimos planavimo komitetas, tuo tarpu miestuose apribojimai liko tokie pat griežti (Attane 2002: 103). Pagal atliktus tyrimus, 1950 metais šeimoje vidutiniškai gimdavo apie 6 vaikus, o 1990 metais – tik 2 vaikai (Hardee et al. 2004: 68-76).

Už antrą vaiką, priklausomai nuo provincijos ir vietos valdžios institucijų, gali tekti mokėti nuo 370 iki 12 800 JAV dolerių vienkartinį mokestį. Daugumai kinų neįmanoma išsimokėti tokią sumą net per 5–10 metų, todėl gresia namų ir turto atėmimas, taigi, pražūtis visai šeimai. Taip pat tokiais atvejais taikoma priverstinė sterilizacija (Johnson et al. 1998: 478). Šiuo metu didelė dalis gyventojų naudoja kontracepcijos priemones, o vyrų ir moterų sterilizacija kai kuriose provincijose siekia 30 proc.

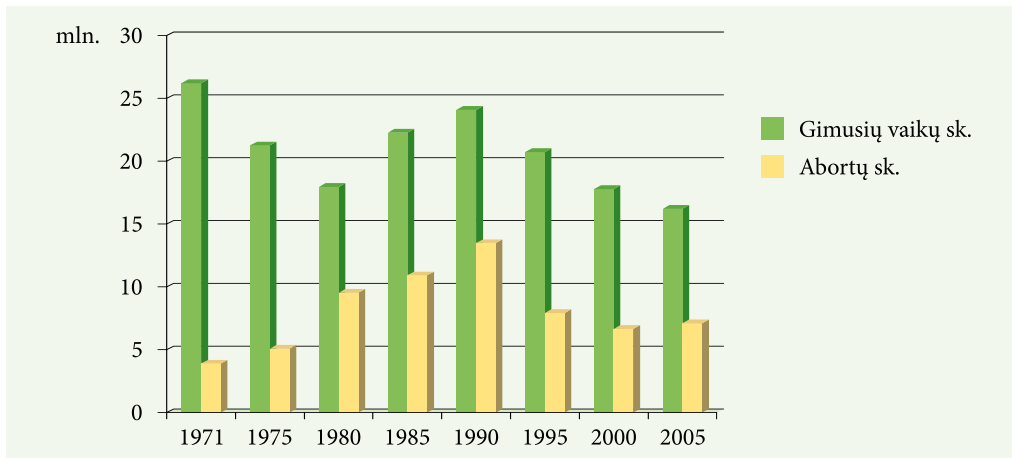
Išimtis, leidžianti auginti antrą vaiką, daroma atsižvelgiant į geo-ekonominę situaciją ir kultūrinės tradicijas; pavyzdžiui, šeimoms, gyvenančioms atokiaose vietovėse, auginančioms vieną dukterį, arba toms poroms, kurių vienas iš sutuoktinių turėjo nevaisingą brolių ar seserį, šeimoms, kuriose vyras gyvena su žmonos tėvais. Taigi tradicija siekti vyriškos giminės palikuonio ir perleisti vaiką giminaičiams dalinai išliko.

Dabar Kinijoje gyvena apie 1,34 milijardo žmonių. Manoma, kad, nesiėmus „vieno vaiko politikos“, šiuo metu čia gyventų jau daugiau nei 1,7 milijardo kinų.

Nuo seno šeimose, siekiant reguliuoti gimstamumą, naudotos liaudiškos kontraceptinės priemonės ir daromi abortai, tačiau abi praktikos buvo pavojingos sveikatai bei gyvybei. Sūnūs buvo labiau laukiami, nes galėjo pratęsti giminę. Kartais vargingose šeimose, kurios negalėjo išmaitinti daugiau burnų, naujagimės mergaitės buvo nužudomos. Visuomenė tokių elgesį smerkė kaip nežmonišką, tačiau tai, kad religinės bendruomenės nuolat pasisakydavo prieš naujagimės gyvybės atėmimą, rodo, jog tokia praktika buvo gana dažna. Šiandieniniuose įstatymuose taip pat pabrėžiama, kad draudžiama skandinti ar kitaip žudyti kūdikius, o kai kuriuose jų pažymima, kad draudžiama žudyti moteriškosios lyties kūdikius (žr. 1 ir 2 priedus). Galima numanyti, kad tokia praktika buvo gana dažna ankstesniais šimtmečiais tarp skurdžiai gyvenančių kaimo žmonių, tačiau tyrimai rodo, kad ji išlikusi ir iki šių dienų.

Prieš 1980 metus gimstančių mergaičių ir berniukų santykis buvo 100:105. 2010 metais šis santykis jau pakito iki 100:118. Vadinasi, santykinai padaugėjo gimusių berniukų arba sumažėjo gimstančių mergaičių. Mokslininkų manymu, tai nėra natūralus procesas jau vien dėl tobulėjančių galimybių iš anksto sužinoti būsimo vaiko lytį. Pavienių tyrimų ir statistiniai duomenys rodo, kad dalis gimusių vaikų nuslepia, aborto atveju žymiai dažniau atsisakoma moteriškosios, o ne vyriškosios lyties kūdikio, mirtingumas gerokai didesnis tarp moteriškosios lyties kūdikių, o paliktų vaikų didesnę dalį taip pat sudaro mergaitės (Attane 2002: 108-109; Johnson et al. 1998: 469-510). Taigi, tradicija iš esmės nepasikeitė – pakito tik jos pasireiškimo formos.

Gimstamumo ir abortų statistika Kinijoje yra vienodai nepatikima, kadangi dalis gimdymų ir abortų vyksta nelegaliose klinikose ar namų sąlygomis, taip pat dalis gimusių vaikų slepiami arba parduodami. Dalis nuslėptų vaikų miršta dėl blogų gyvenimo sąlygų, taip ir nepatekę į statistinių duomenų suvestines. Lentelėje matyti iš įvairių šaltinių surinkti ir apibendrinti gimstamumo bei abortų duomenys, skaičius nurodant milijonais (Jonston 2011).

3 lentelė. Gimstamumo ir abortų statistika Kinijoje

Duomenys gauti iš Jonston R. (2011) „Historical abortion statistics“, PR China. Jonston's Archive. <http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-prchina.html> [aplankyta 2012 06 05].

Kaip matyti iš statistinių duomenų, pradėjus „vieno vaiko politiką“ (1979 m.), gimstamumas ėmė mažėti, o abortų skaičius išaugo. Abortai 2008 metais pasiekė sukrečiantį 13 000 000 skaičių ir atkreipė pasaulio politikų ir mokslininkų dėmesį. 2009 metais abortų sumažėjo iki 6 111 375 (Jonston 2011). Deja, statistiniai duomenys nėra patikimi, o abortai Kinijoje ir toliau daromi tiek valstybinėse klinikose, tiek privačiose ligoninėse, ir savanoriškai, ir priverstinai. Kol Kinijos vyriausybė susirūpinusi gyventojų skaičiaus augimu, vargu ar ji ims gilintis į abortų žalos klausimą.

Tėvų ir vaikų santykiai

Imperinėje Kinijoje, kaip jau minėta, sūnūs dažniausiai likdavo gyventi su tėvais ir seneliais, o dukterys persikeldavo į vyro šeimą ir su ja susiliedavo. Bet kuriuo atveju, jaunesnioji karta gyvendavo su vyresniosiomis kartomis. Trumpalaikis atsiskyrimas nuo tėvų ir šeimos buvo įmanomas tam tikru metų laiku saugant derlių nuošaliuose laukuose, išvykstant į miestą mokytis arba, pavyzdžiui, tarnaujant kariuomenėje.

Tradiciškai tėvų ir vaikų santykiai buvo suprantami kaip mažesnis valstybės santvarkos modelis, todėl vaiko nepaklusimas vienam iš tėvų buvo laikomas ne tik moralinių taisyklių pažeidimu, bet ir viešu nusikaltimu. Orientavimasis į grupę (šeimą, visuomenę, valstybę), o ne į individą nuo seno lėmė, kad šeimoje buvo labiau vertinamas paklusnumas, socialinių-moralinių normų laikymasis, sugebėjimas bendrauti, o ne individualumas, savarankiškumas ir kūrybiškumas.

Tyrinėtojai pastebi, kad konfucianizmas, tradiciškai buvęs ideologiniu šeimos kūrimo ir vaikų auklėjimo pagrindu, vis dar daro didžiulę įtaką ne tik Kinijos gyventojų, bet ir kinų emigrantų šeimos sampratai, vertybių hierarchijai bei tėvų ir vaikų santykių tiek Kinijoje, tiek kitose šalyse formavimuisi (Wu et al. 2002: 481-491). Pasak mokslininkų, tyrinėjusių tėvų ir vaikų santykius kinų emigrantų šeimose, tradicinės kinų šeimos vertybės dažnai nesutampa su Vakarų šalių šeimos vertybėmis. Dėl to gali kilti konfliktų tarp tėvų ir vaikų kinų emigrantų šeimose, vaikais gali jaustis nepritampantys vakarietiškoje visuomenėje, jaustis nusivylę (Lau-Clayton 2011).

Tradiciškai viena didžiausių vertybių Kinijoje buvo ir tebėra paklusnumas bei pagarba vyresniam už save. Atitinkamai tėvai iš vaikų tikisi paklusnumo ir pagarbos labiau nei prierašumo, lipšnumo, meilumo, kas Vakaruose dažnai suprantama kaip vaikiškos meilės apraiškos. Tėvai kinai vaikams savo meilę išreiškia per disciplinos ir savi-disciplinos įskiepijimą, vaiko išmokymą padaryti maksimumą to, ką gali, ir padaryti geriausiai, kaip tik sugeba (kinų emigrantų vaikai dažnai pasiekia labai gerų rezultatų mokyklose ir koledžuose). Pasak mokslininkų, tėvų atsakomybė ir rūpestis vaikais pasireiškia, pavyzdžiui, ilgesne bendravimo su vaiku per dieną trukme, didesniu dėmesiu vaiko mokymuisi ir didesne pagalba ruošiant namų darbus nei amerikiečių šeimose. Priešingai, negu būtų galima tikėtis, kinų vaikai turi ne išorinę motyvaciją mokytis (siekdami įtikti savo reikiams tėvams), o vidinę motyvaciją, kuri susijusi su pasitenkinimu mokantis ir išmokstant naujų dalykų. Tyrimai rodo, kad tėvų reiklumas ir pasiekimų akcentavimas kinų vaikams nesukelia streso (Chen 1988: 351-358).

Kinų šeimose (gyvenančių Kinijoje ir svetur) fizinės bausmės yra plačiai paplitusios ir toleruojamos (suprantamos kaip neišvengiamos ir pateisinamos tiek vaikų, tiek suaugusiųjų), o tėvo autoritetas nekvestionuojamas. Pavyzdžiui, neįmanoma juoktis iš supykusių tėvo ar motinos arba priešgyniauti tėvams ir likti nenubaustam. Todėl vakariečiai kinų auklėjimo modelį dažnai supranta kaip autoritarinį. Tačiau patys kinai tėvų ir vaikų santykius vertina kitaip. Tėvų santykis su vaikais pirmiausia grindžiamas atsakomybe, todėl tėvai yra visiškai atsidavę savo vaikų gerovei. Netgi fizinės bausmės kinai interpretuoja kaip efektyvų vaiko charakterio ugdymo metodą, o ne kaip bausmę ar atgrasymo nuo nepageidaujamo elgesio priemonę (Lau-Clayton 2011).

Žinoma, emigrantai jaučia neigiamą vakarietiškos visuomenės požiūrį į fizinės bausmės, todėl vyresnio amžiaus vaikus auklėja kitokiomis priemonėmis. Šiuolaikiniai sociologiniai kinų šeimų Didžiojoje Britanijoje tyrimai rodo, kad ne tik vaikai, bet ir tėvai stengiasi prisitaikyti prie vakarietiško auklėjimo modelių, o tradicinių vertybių pokyčius vertina kaip viso pasaulio kaitos dalį. Vis dėlto besilaikantys tradicinės kinų šeimos santykių sampratos kinai savo tautiečius, prisitaikančius prie vakarietiško gyvenimo stiliaus, paniekina vadinant „bananais“ – geltonais tik išoriškai, o viduje baltais (Lau-Clayton 2011).

Vaikų auklėjimo modelis – tiek šiuolaikinėje Kinijoje, tiek emigracijoje – nėra nei autoritarinis, nei autoritetinis, pagal Vakarų mokslininkų apibrėžimus. Iš pirmo žvilgsnio, regis, yra daug autoritarinio auklėjimo bruožų: vaikas mokomas besąlygiškai paklusti tėvams, yra baudžiamas fizinėmis bausmėmis, privalo laikytis griežtų socialinių taisyklių jų nekvestionuodamas. Kita vertus, tėvai nuoširdžiai rūpinasi vaikais, skiria jiems daug dėmesio ir laiko, palaiko vaikus emociškai (Xu et al. 2005: 524-531). Todėl Ruth K. Chao, auklėjimo aspektu išsamiai tyrusi kinų imigrantus JAV, siūlo kinų auklėjimui taikyti „lavinimo“ terminą. Nors kiniškame vaikų auklėjimo modelyje labai svarbus paklusimas moraliniams standartams, tikslas yra ne tėvų dominavimas, o tinkamas vaiko paruošimas visuomeniniam gyvenimui ir harmonijos šeimoje puoselėjimas (Chao 1994: 1111-1119).

Šiais laikais Kinijoje tėvų ir vaikų ryšys vis dar yra labai stiprus. Viena vertus, nemažai suaugusių kinų, ypač kaimo vietovėse, gyvena drauge su savo tėvais. Kita vertus, didėjant gyvenimo ir darbo tempui bei keičiantis jaunimo gyvenimo būdai, ypač miestuose, vaikai vis mažiau laiko praleidžia su savo tėvais. Senyvo amžiaus žmonių priežiūra ir išlaikymas tampa vis didesne socialine problema ir vis daugiau senatvės sulaukusių kinų pasirenka vakarietišką gyvenimo pensiuose modelį.

Kinijos visuomenė ėmė sparčiai „senti“ pradėjus įgyvendinti vadinamąją vieno vaiko politiką. Baiminamasi, kad 2013 metais vyresnių nei 60 metų kinų skaičius pasieks 200 milijonų. Todėl 2012 m. pabaigoje vyriausybė priėmė naują įstatymą, įpareigojantį kinus, gyvenančius atskirai nuo pagyvenusių savo šeimos narių, juos dažnai lankyti, o darbdavius – sudaryti tam sąlygas. Vis dėlto baudmės už artimųjų nelankymą įstatyme nėra numatytos, o sąvoka „dažnai“ nekonkretizuojama (The China Post 2012).

Kultūrinė šeimos samprata Kinijoje formavosi tūkstantmečiais ir jos nesunaikino nei Didžioji kultūrinė revoliucija, nei globalizacija, nei kinų bandymai kopijuoti vakarietišką gyvenimo stilių. Kaip pastebi sociologai ir antropologai, esminiai šios sampratos bruožai išlieka netgi emigracijoje. Kad ir kur gyventų, kinai jaučia gilią pagarbą protėviams ir tėvams, motinos su atsidavimu augina ir auklėja savo vaikus ir svajoja apie vyriškos giminės palikuonį.

LITERATŪRA

- Attane I. (2002). China's Family Planning Policy: An Overview of Its Past and Future. *Studies in Family Planning*, t. 33, nr. 1, p. 103–113.
- Blewett K., Woods B. (directors). *The Dying Rooms* [television documentary film]. 1995. USA: Lauderdale Productions. <http://www.cultureunplugged.com/play/5073/The-Dying-Rooms> [aplankyta 2012 05 26].
- CHAO Ruth K. (1994). Beyond Parental Control and Authoritarian Parenting Style: Understanding Chinese Parenting through the Cultural Notion of Training. *Child Development*, t. 65, p. 1111–1119.
- CHEN Chuansheng (1988). Cultural Values, Parents' Beliefs, and Children's Achievement in the United States and China. *Human Development*, t. 31, p. 351–358.
- Evan B. Donaldson Adoption Institute. *International adoption facts*. New York, Boston. <http://www.adoptioninstitute.org/FactOverview/international.html> [aplankyta 2012 03 21].
- Gernet J. (1999). *A History of Chinese Civilization*. New York: Cambridge University Press.
- Goldin P. R. (2002). *The Culture of Sex in Ancient China*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Hardee K., XIE Zhenming and GU Baochang (2004). Family Planning and Women's Lives in Rural China. *International Family Planning Perspectives* (dabar pervadintas į *International Perspectives on Sexual and Reproductive Health*), t. 30, nr. 2, p. 68–76. Guttmacher Institute.
- Hinsch B. (1990). *Passions of the Cut Sleeve. The Male Homosexual Tradition in China*. Los Angeles: University of California Press.
- Holmgren J. (1985). The Economic Foundations of Virtue: Widow-Remarriage in Early and Modern China. *The Australian Journal of Chinese Affairs*, nr. 13, p. 1–27.
- Human Rights Watch /Asia. *China. Chinese Orphanages: a Follow-up*, t. 8, nr. 1 (C), kovas, 1996. <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/china96.pdf> [aplankyta 2012 06 01].
- Intercountry Adoption. U.S. Department of State, Bureau of Consular Affairs. <http://adoption.state.gov/> [aplankyta 2012 03 21].
- Johnson K., HUANG Banghan, WANG Liyao (1998). Infant Abandonment and Adoption in China. *Population and Development Review*, 24(3), p. 469–510.
- Jonston R. (2011) Historical abortion statistics, PR China. *Jonston's Archive*. <http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-prchina.htm> [aplankyta 2012 06 05].
- Lang O. (1946). *Chinese Family and Society*. Yale University Press.
- Lau-Clayton C. (2011). Contemporary British Chinese Parenting: Beyond Cultural Values. *Childhoods Today*, t. 5 (1). <http://www.childhoodstoday.org/index.php> [aplankyta 2012 05 10].
- Lomax M. (2011). Visiting anthropologist talks male homosexuality in China. *Yale Daily News*. 2011, balandžio 19. <http://www.yaledailynews.com/news/2011/apr/19/visiting-anthropologist-talks-male-homosexuality/> [aplankyta 2012 06 01].
- Louie K. (1999). Masculinity and Politics in Chinese Culture: The Case of the 'Sanguo' Hero Guan Yu. *Modern Asian Studies*, t. 33, nr. 4, p. 835–859.

- Mackerras C. (2003). Ethnic Minorities in China. *Ethnicity in Asia*. Ed. by Colin Mackerras. London: Routledge.
- Malek R. (2011). People's Republic of China: Churches and Religions. Annual Statistical Overview 2010/2011. *Religions & Christianity in Today's China*. E-journal, t. 1, nr. 1, p. 30–59. http://www.china-zentrum.de/fileadmin/redaktion/RCTC_2011-1_Complete_Issue.pdf
- Skeldon R. (2011) *China: An Emerging Destination for Economic Migration*. <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=838> [aplankyta 2012 06 13].
- WU Peixia, Robinson C., YANG Chongming, Hart C. H., Olsen S. F., Porter C. L., JIN Shenghua, WO Jianzhong, and WU Xinzi (2002). Similarities and differences in mothers' parenting of preschoolers in China and the United States. *International Journal of Behavioral Development*. *Lapkritis*, t. 26 (6), p. 481–491.
- ZENG Yi (1986). Changes in Family Structure in China: A Simulation Study. *Population and Development Review*, t. 12, nr. 4, p. 675–703.
- XU Yiyuan, Farver J. A. M., ZHANG Zengxiu, ZENG Qiang, YU Lidong, CAI Beiyong (2005). Mainland Chinese parenting styles and parent-child interaction. *International Journal of Behavioural Development*, t. 29 (6), p. 524–531.

Priedas Nr. 1.

Santuokos įstatymas (priimtas 1980 m. rugsėjo 10 d., atnaujintas 2001 m. rugpjūčio 28 d.) yra pagrindinis dokumentas, reguliuojantis vedybinius ir šeimos santykius³.

2 str. Santuoka yra sistema, pagrįsta laisvu partnerių pasirinkimu, monogamija bei vyro ir moters lygybe. Turi būti saugomos ir ginamos įstatyminės moterų, vaikų ir senų žmonių teisės bei interesai. Turi būti taikomas šeimos planavimas.

3 str. Draudžiama santuoka, kai susitarimą lemia trečia šalis; draudžiama santuoka iš savanaudiškų paskatų; draudžiamas bet koks kitas santuokos akto laisvės pažeidimas. Draudžiama dėl santuokos reikalauti pinigų ar dovanų. Draudžiama bigamija. Susituokusiam asmeniui draudžiama gyventi intymų gyvenimą su trečiąja šalimi. Draudžiama naudoti prievartą šeimoje. Draudžiamas blogas elgesys su kitais šeimos nariais; draudžiama palikti / apleisti kitą šeimos narį.

4 str. Vyras ir žmona turi būti ištikimi vienas kitam ir gerbti vienas kitą. Šeimoje jos nariai turi gerbti vyresnius ir rūpintis jaunesniais, padėti vienas kitam ir kurti lygiateisius, harmoningus ir civilizuotus vedybinius ir šeimyninius santykius.

5 str. Santuoka grindžiama laisvu ir visišku vyro ir moters sutarimu. Nė viena pusė negali naudoti prievartos. Draudžiamas bet koks trečios pusės įsikišimas.

6 str. Santuoką gali sudaryti vyras nuo 22 metų amžiaus, moteris nuo 20 metų amžiaus. Turi būti skatinamos vėlyvos santuokos ir vėlyva tėvystė / motinystė.

...

10 str. Santuoka laikoma negaliojančia, jei yra bent viena iš šių aplinkybių:

- 1) viena iš šalių sudaro bigaminę santuoką, t. y. esamu momentu jau yra galiojančioje santuokoje;
- 2) vyras ir moteris yra susiję kraujo ryšiais iki trečio giminytės laipsnio;
- 3) jei prieš santuoką kuri nors pusė serga liga, kuri medicinos mokslo apibūdinama kaip daranti žmogų netinkamą santuokai;
- 4) nepasiektas įstatymų reikalaujamas santuokinis amžius.

...

14 str. Abu – vyras ir moteris – turi teisę naudoti savo paties vardą ir pavardę.

...

21 str. Tėvai turi pareigą auginti ir lavinti bei šviesti savo vaikus; vaikai turi pareigą išlaikyti tėvus ir jiems padėti. ... Draudžiamas kūdikio skandinimas, pametimas ir bet kokie kiti veiksmai, darantys kūdikiui žalą, bei vaikžudystė.

22 str. Vaikai gali perimti tėvo arba motinos pavardę.

...

³ Autorės laisvas vertimas iš anglų kalbos. <http://www.women.org.cn/english/english/laws/mulu.htm>.

- 25 str.** Vaikai, gimę ne santuokoje, turi tokias pačias teises kaip ir vaikai, gimę santuokoje. Niekas negali daryti jiems žalos ar juos diskriminuoti. ...
- 26 str.** Valstybė gina teisėtą įvaikinimą. ... Įvaikinto vaiko teisės ir pareigos, susijusios su jo biologiniais tėvais, baigiasi įteisinus įvaikinimą / globą.
- 27 str.** Draudžiamas blogas elgesys ir diskriminacija tarp patėvio / pamotės ir podukros / posūnio. ...
- 28 str.** [Apibrėžiamos lygios senelių iš tėvo ir iš motinos pusės teisės ir pareigos]
- ...
- 32 str.** ... Skyrybos, jei pusės nesusitaria, turi būti užtikrintos, jei yra bent viena iš šių aplinkybių:
- 1) bigamija arba sutuoktinio santykiai su trečiąja puse;
 - 2) smurtas namuose, blogas elgesys ir sutuoktinio apleidimas;
 - 3) žalingi įpročiai (azartiniai lošimai arba narkotikai) nepakinta po pakartotinių perspėjimų;
 - 4) gyvenimas atskirai dėl nesuderinamumo trunka pilnus dvejus metus;
 - 5) bet kokios kitos aplinkybės, lemiančios abipusį santykių sutrikimą. Skyrybos turi būti garantuotos, jei vienas iš sutuoktinių yra oficialiai laikomas dingusiu ir kitas sutuoktinis neturi galimybės gauti sutikimą skirtis.
- ...
- 36 str.** ... Po skyrybų abu tėvai turi teisę ir pareigą toliau auginti ir lavinti savo vaikus. ...
- ...
- 38 str.** Po skyrybų tėvas ar motina, kuris tiesiogiai neaugina jų bendro vaiko, turi teisę lankyti vaiką / vaikus, o kita pusė turi pareigą sudaryti tam sąlygas.
- ...
- 42 str.** Jei skyrybų metu viena pusė turi sunkumų ir negali savęs išlaikyti, kita pusė turi suteikti paramą skirdama gyvenamojo ploto dalį. ...
- 43 str.** Patyręs smurtą šeimoje arba kenčiantis nuo blogo šeimos narių elgesio asmuo turi teisę kreiptis į valdžios institucijas, kurios turi įtikinti pažeidėją ir tarpininkauti. ...

Priedas Nr. 2.

Kinijos Liaudies Respublikos įstatymas, skirtas moterų teisėms ir interesams ginti (priimtas 1992 m. balandžio 3 d.). Įstatyme pabrėžiamos lygios moterų teisės dalyvauti politikoje, dirbti, gauti atitinkamą atlygį už darbą, teisė į nuosavybę, išsilavinimą ir kt.⁴

2 str. Moterys turi lygias teises su vyrais visais politinio, ekonominio, kultūrinio, socialinio ir šeimos gyvenimo aspektais. ... Draudžiama moterų diskriminacija, blogas ir žiaurus elgesys bet kokia forma, galintis sukelti žalą arba mirtį.

...

5 str. Visos Kinijos moterų federacija ir kitos federacijos įvairiuose lygiuose reprezentuoja ir saugo visų tautybių ir bet kokios visuomeninės padėties moterų teises, siekia užtikrinti moterų teisių ir interesų gynimą. ...

...

17 str. Tėvai ir kiti globėjai turi vykdyti savo pareigą užtikrindami, kad mokyklinio amžiaus mergaitės gautų privalomąjį išsilavinimą. Jei tėvai ar kiti globėjai neleidžia mokyklinio amžiaus mergaitės į mokyklą, vietinė liaudies taryba turi įspėti ir kritikuoti tėvus ar globėjus, taikyti veiksmingas priemones, kad jie siųstų mergaites į mokyklą. ...

...

31 str. Moterų lygias su vyrais teises į nuosavybės paveldėjimą saugo įstatymas. Draudžiama diskriminuoti moterį, esančią toje pačioje teisėtų paveldėtojų eilėje. Našlės turi teisę disponuoti paveldėtu turtu ir niekas neturi teisės į tai kištis.

32 str. Našlė, kuri stipriai prisidėjo remdama savo vyro tėvus, turi būti laikoma teisine pirmos eilės paveldėtoja. ...

...

35 str. Moteris turi teisę į gyvybę ir sveikatą. Draudžiama skandinti, palikti ar bet koku būdu žaloti moteriškos giminės kūdikius. Draudžiama diskriminuoti ar blogai elgtis su moterimis, kurios pagimdė mergaitę, arba moterimis, kurios yra sterilios. Draudžiamas žiaurus elgesys dėl prietaringumo, galintis padaryti žalą moters sveikatai ar net lemti jos mirtį. Draudžiama blogai elgtis ar apleisti pagyvenusias moteris.

⁴ Autorės laisvas vertimas iš anglų kalbos. <http://www.women.org.cn/english/english/laws/mulu.htm>.

Šiandieninė šeima Japonijoje

ANDRIUS JUOZELIŪNAS

Vilniaus universiteto Lyginamųjų Azijos studijų programos absolventas, įgijęs japonologijos bakalauro laipsnį.

RITA AUGUTIENĖ

Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuro projektų koordinatore.

Japonija – trumpa apžvalga

Japonija – Rytų Azijos šalis, esanti salyne tarp Ramiojo vandenyno ir Japonijos jūros, Korėjos pusiasalio rytuose. Japonijos vakaruose yra Kinija, Korėja ir Rusija. Pagal gyventojų skaičių Japonija dešimta pasaulyje – joje gyvena beveik 128 mln. gyventojų¹. Japonija dažnai vadinama „Tekančios saulės šalimi“. Iš čia kilęs ir šalies pavadinimas: japoniškai Nippon Koku reiškia „saulės kilmė“. Šalis yra salų valstybė. Didžiausios salos – Honšiū, Hokaidas, Kiūšiū ir Šikoku. Dauguma salų kalnuotos, yra nemažai ugnikalnių, šalis plyti tektoniškai aktyvioje juostoje, vadinamoje Ugnies žiedu. Remiantis archeologiniais radiniais, manoma, kad pirmieji žmonės Japonijos teritorijoje apsigyveno maždaug prieš 30 tūkstančių metų.

Tradiciškai Japonija skirstoma į 8 regionus, bet administraciškai šalis suskirstyta į 47 prefektūras, kurios susiformavo XIX a. pabaigoje. Japonijos sostinė **Tokijas** yra vienas didžiausių pasaulio miestų, įkurtas maždaug XV a. viduryje ir pavadintas Edo. 1869 metais iš Kioto į Edą buvo perkelta Japonijos imperatoriaus rezidencija ir miestas pervadintas Tokijumi.

Japonijos politinė sistema yra konstitucinė monarchija. Valstybės vadovas – imperatorius, kurio sostas paveldimas, tačiau jo galios labai apribotos. Didžiausią galią turi ministras pirmininkas ir į parlamentą išrinkti nariai.

Japonijos visuomenė lingvistiškai ir kultūriškai gana homogeniška, su nedideliu užsieniečių skaičiumi šalyje: 2011 metų duomenimis, šalyje 98,26 proc. gyventojų sudarė japonai, 0,51 proc. – kinai, 0,46 proc. – korėjiečiai². Šalyje itin puoselėjama tradicinė japonų kultūra, tačiau jos formavimuisi ir pokyčiams įtakos turėjo Azijos, Europos bei Amerikos kultūros.

Religija

Svarbu paminėti, kad Japonijoje niekada nebuvo vienos religijos – nuo senų laikų čia vyravo kelių religijų, t. y. tikėjimų, praktikų ir institucijų, derinys: šintoizmas, budizmas, daoizmas, konfucianizmas bei liaudies religijos ir prietarai. Krikščionybė į Japoniją atkeliavo XVI a., o pastaruoju metu populiarėja ir vadinamosios naujojo amžiaus (*New Age*) religijos arba kultai. Vis dėlto didžiausios įtakos šiuolaikiniam japonui turi šintoizmas, budizmas ir konfucianizmas (apie 84 proc. gyventojų). Todėl apie japonus netinka sakyti, kad jie išpažįsta tik vieną kurią nors religiją. Apklausų metu dažnas japonas nurodo esąs ir šintoistas, ir budistas, o kartais ir krikščionis (Sugimoto, 2010).

Religija nėra labai svarbi daugumos japonų kasdieninio gyvenimo dalis. Nors dauguma jų dalyvauja religinėse gimimo, vestuvių ir laidotuvių apeigose ar lanko šventyklas Naujųjų metų dieną, bet religija jiems – abstraktus terminas. Juokaujama, kad japonai gimsta šintoistais, tuokiasi kaip krikščionys, o miršta kaip budistai.

¹ <http://worldpopulationreview.com/population-of-japan-2012/>

² Ten pat.

Šintoizmas – vietinė Japonijos religija, kilusi iš priešistorinių tikėjimų ir ritualų, bet patyrusi Kinijos ir Korėjos įtaką. Tai religija, turinti begalę antropomorfinių, animistinių bei gamtos reiškinius ar kūrinius simbolizuojančių dievybių ir dvasių. Maldos namai vadinami maldyklomis. Dievybių ir žmonių pasauliai šintoizme nėra atskirti. Mažų maldyklų galima rasti ir pakele, ir moderniuose prekybos centruose ar biurų pastatų vestibuluose. Prašyti šinto dievybių palankumo tokiose maldykluose – labiau įpročio nei religingumo išraiška.

Budizmas pasiekė Japoniją iš Indijos per Kiniją ir Korėją. Atkeliavęs patyrė daug Kinijoje susiformavusių filosofinių, ritualinių ir institucinių transformacijų. Iš pradžių japonai tęsė importuotas praktikas, bet vėliau išsirutuliojo ir vietinės budizmo sektos. Žodis „sektos“ budizme neturi neigiamo prasminio atspalvio – tai tiesiog atskiros budistinės mokyklos. Taigi svarbu žinoti, kad budizmas nėra viena religija, kaip, beje, ir krikščionybė (kur galime išskirti katalikus, protestantus, pravoslavus ir t. t.).

Daoizmas (arba taoizmas) – Kinijoje susiformavusi religija, akcentuojanti gyvenimą, harmoningą su gamta ir visu supančiu pasauliu. Pasaulio tvarka aiškinama per kosmologiją, sudarant kalendorius, pranašaujant ateitį. Daoizmas niekada nebuvo įsitvirtinęs Japonijoje kaip formali religija, bet tam tikri daoizmo (kaip ir kitų religijų, pasiekusių Japoniją iš Kinijos) elementai buvo integruoti į budizmo ir šintoizmo praktikas Japonijoje.

Konfucianizmas – Kinijoje kilęs mokymas. Tai labiau moralinių nuostatų rinkinys nei religija. Konfucianizmas akcentuoja ištikimybę, žmogiškumą, socialinę harmoniją (t. y. paklusnumą viršesniems) bei stabilumą ir santarvę šeimoje (t. y. vaikų paklusnumą tėvams). Didžiausios įtakos Japonijai turėjo neokonfucianizmas – budizmo, daoizmo bei, žinoma, konfucianizmo poveikį patyrusi humanistinė ir racionalistinė filosofija. Neokonfucianizmas davė pradžią ir etnocentrizmui Japonijoje.

Japonų bendravimo ypatumai

Japonai – savitu elgesiu bei bendravimo stiliumi pasižymintys žmonės, todėl specialistai, kuriems gali tekti susidurti savo darbe su šios šalies atstovais, turėtų išmanyti tam tikrus jų bendravimo ypatumus.

Svarbu žinoti, kad japonai sveikinasi nusilenkdami. Tai pagrindinis sveikinimosi elementas. Nuo mandagumo lygio priklauso tai, koku kampu nulenkiama galva, tad nusilenkimų būna įvairių: nuo lengvo linktelėjimo iki galvos palenkimo 90 laipsnių kampu.

Iš esmės japonų kultūroje nėra įprasta žiūrėti tiesiai į pašnekovą, tai – drovi kultūra. Ilgą laiką įdėmiai žiūrėti pašnekovui į veidą laikoma blogomis manieromis. Kai kurie japonai, siekdami įdėmiai klausytis pašnekovo, gali net užsimerkti.

Japonai, klausydami pašnekovo, dažnai linkčioja ir sako „taip“ arba „aha“. Tai ženklas, kuris reiškia „aš tavęs klausausi“. Todėl toks palaikantis linkčiojimas ar pasakymas „taip“ dar nereiškia, kad japonas šimtu procentų pritaria pašnekovui. Nesulaukę pašnekovo pritarimo, japonai sunerimsta ir nevalingai siekia įsitikinti, ar jų klausomasi. Užsieniečiams yra kilę nesusi-

pratimų dėl to, kad jie pagalvoja, jog japonai, pradėdami pritarinėti, nori juos nutraukti. Iš kitos pusės, tyla arba ilgos pauzės – vienas iš komunikavimo būdų Japonijoje. Dažnas japonas nesiekia užpildyti tylos šnekėdamas, nes tikima, kad geriau pasakyti per mažai nei per daug.

Japonai nemėgsta sakyti „ne“ ar pripažinti, kad jų nesuprato. Vietoj „ne“ dažnai galime išgirsti „bus labai sudėtinga“. Japonas gali tiesiog nutylėti arba neužbaigti sakinio. Kitas kraštutinis – nenorėdamas įžeisti pašnekovo, japonas atsakys teigiamai arba pateiks nors ir prasilenkiantį su realybe, bet pašnekovą tenkinantį atsakymą.

Japonijos kultūroje galima išvelgti išsipareigojimo ir žmogiškumo priešpriešą. Išsipareigojimu vadinamos dorovinės taisyklės kitų asmenų atžvilgiu, reguliuojančios visuomenės gyvenimą. Kitaip tariant, tai doroviniai principai, kurių būtina laikytis tiek kalbant apie hierarchiją paremtus tėvų ir vaikų, darbdavio ir darbuotojo, mokytojo ir mokinio santykius, tiek apie lygiavertiškumo principu grįstus santykius su draugais ar kaimynais. Pavyzdžiui, sakoma, kad už suteiktą paslaugą būtina atsilyginti, o tokių pareigų nepaisymas įvardinamas kaip socialinių pareigų neatlikimas. Tuo tarpu žmogiškumas apibūdinamas kaip visiems žmonėms būdinga meilė sau bei prisirišimas prie savo šeimos. Išsipareigojimai ir žmogiškumas dažnai supriešinami. Japonijoje manoma, kad išsipareigojimą reikia labiau vertinti nei žmoniškumą. Nurodyti japonui jo klaidas tolygu pasakyti, kad jis nesusitvarkė su savo išsipareigojimais. Į tokią pastabą ar bet kokią kritiką gali būti labai aštriai reaguojama.

Bendraudant su japonais, taip pat reikėtų vengti gestikuliacinio bei neįprastų veido išraiškų, nederėtų liesti pašnekovo, net ir vaiko (Sugimoto, 2010).

Šeimos samprata. Tradicijos ir šiuolaikiškumas

Tradicinė japonų šeima – tai motina, tėvas ir du vaikai. Anksčiau šeimyniniai vaidmenys buvo aiškiai diferencijuoti: vyras – šeimos maitintojas, žmona – židinio saugotoja. Vyras buvo laikomas šeimos galva, o visi namiškiai turėjo nedvejodami jam paklusti. Toks vaidmenų padalijimas atsispindi net etimologijoje: į vyrą šeimoje priimta kreiptis *siudzin* – „svarbiausias žmogus“, „šeimininkas“. Subordinacija matyti ir santykiuose su vaikais. Japonų kalboje nėra žodžio „brolis“ ar „sesuo“. Vietoj jų sakoma *ani* (vyresnis brolis) ir *otooto* (jaunesnis brolis), *ane* (vyresnė sesuo) ir *imooto* (jaunesnė sesuo). Vyriausią vaiką visada išskiria iš kitų, jis laikomas „sosto įpėdiniu“, nors tas sostas – viso labo tėvų namas. Vyresnis vaikas turi daugiau teisių, bet ir daugiau prievolių.

Pastaruoju metu vis labiau jaučiama Vakarų pasaulio kultūros įtaka – japonės žmonos vis dažniau stengiasi suderinti darbą ir šeimyninius išsipareigojimus. Kita vertus, iki lygių teisių su vyrais joms dar toli. Svarbiausia moters veikla, kaip ir anksčiau, – rūpintis namais ir auklėti vaikus, o vyro gyvenimas dažniausiai susijęs su įmone, kurioje dirba. Darbui tenka ypač didelė reikšmė japonų vyrų gyvenime.

Šeimos dydis

Po Antrojo pasaulinio karo Japonijoje labai sumažėjo gimstamumas – ši tendencija tęsiasi iki šių dienų. Nuo 1955 metų namų ūkio (šeimos) dydis sumažėjo daugiau nei dvigubai iki vidutiniškai 2,55 asmenų³. Pastebima ir kita tendencija – išplėstinių šeimų (tėvai, vaikai, seneliai ir kt. giminės po vienu stogu) skaičiaus mažėjimas. Vis dažnesnės branduolinės (tėvai ir vaikai) šeimos; ši tendencija ypač ryški miestuose. Vis dėlto svarbu paminėti, kad Japonijoje daugiau nei 25 proc. visų šeimų sudaro vieno asmens namų ūkiai, nepilnos šeimos ar asmenys, kartu gyvenantys nesusituokę. Taigi visuomenėje didėja tolerancija ir kitokioms gyvenimo kartu formoms nei branduolinė šeima.

Visą gyvenimą japonams labai svarbu jaustis priklausantiems kokiai nors organizacijai ar susivienijimui. Formaliai tai įgyvendinama per įvairius registrus: mokyklų, darboviečių ar kitų organizacijų. Šioje registrų visumoje, įprasminančioje japonų gyvenimą ir patenkinančioje priklausymo jausmą, namų ūkio (šeimos) registras vaidina svarbiausią vaidmenį.

Namų ūkio (šeimos) registras

Namų ūkio struktūrą bei šeimos narių vaidmenis Japonijoje apibrėžia namų ūkio registras, arba savotiška „namų knyga“. Teigiama, kad šis registras ne tik parodo, kas Japonijoje laikoma šeima bei kokios yra šeimos narių teisės ir pareigos, bet ir tarsi įtvirtina diskriminaciją lyties požiūriu. Smulkiausias „namų knygos“ vienetas yra ne asmuo, o šeima iki dviejų kartų, t. y. tėvai ir vaikai. Tai atspindi kolektyvistinį japonų požiūrį. Šiame registre fiksuojama visų šeimos narių asmeninė informacija (gimimo data ir vieta, duomenys apie tėvus, visi įrašai apie vedybas ir skyrybas, mokslo įstaigas ir darbovietes), kuri saugoma vietos savivaldybėje.

Stojant į kokią nors organizaciją ar darbinantis, dažnai reikalaujama pateikti „namų knygos“ kopiją. Tokiu būdu pateikiama informacija apie visus šeimos narius. Taigi bet kurio jos nario netinkamas elgesys gali „užtraukti gėdą šeimai“ ir paveikti visų kitų šeimos narių išsimokslinimo ar darbo galimybes.

Santuoka

Japonai tuokiasi gana vėlai: vidutinis vyrų amžius – 30,7 metai, moterų – 29 metai (2011-ųjų duomenimis)⁴. Ilgą laiką Japonijoje gyvavusi tėvų suplanuotų vestuvių tradicija šiuo metu nėra dominuojanti. Vis dėlto tokios vestuvės net ir šiuolaikinėje Japonijoje nėra retenybė. Tėvai savo sūnaus ar dukters gyvenimo aprašymą „išplatina“ giminėms bei pažįstamiems arba

³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ja.html>

⁴ <http://www.stat.go.jp/english/data/handbook/c02cont.htm>

pateikia specializuotai pažinčių agentūrai. Svarbu paminėti, kad vienas svarbiausių gyvenimo partnerio paieškos kriterijų – tinkamas socialinis sluoksnis. Pastaruoju metu Japonijoje pastebimas santuokų su užsieniečiais skaičiaus augimas, bet šios santuokos nesiekia 10 procentų.

Pagal įstatymus Japonijoje sutuoktiniams po vestuvių privalo pasirinkti vieną pavardę. Dažniausiai tai būna vyro pavardė. Taip lyg įtvirtinama, kad būtent moteris tampa vyro namų ūkio dalimi, o ne atvirkščiai. Šeimoje dažnai dirba tik vyras. Moteris po vedybų neretai meta darbą ir augina vaikus.

Lyčių vaidmenys šeimoje

Jau minėtame namų ūkio registre pagal galiojančius įstatymus visuomet įrašoma santuoka. Šiame registre taip pat būtina nurodyti šeimos galvą. Prieškariu šeimos galva turėjo beveik neribotą teisę spręsti su šeima susijusius reikalus, tokius kaip turto paveldėjimo ar vedybų klausimai. Po karo teisinis reguliavimas gerokai pasikeitė, bet šeimos registro sistema iki šiol diskriminuoja moteris įvairiais aspektais. Statistika iškalbinga – po vestuvių daugiau nei 98 atvejais iš 100 šeimos galva nurodomas vyras. Jo registracijos adresas tampa oficialiu šeimos adresu. Jei šeimos galva nusprendžia pasikeisti pavardę, keičiasi visų šeimos narių pavardė. Be to, vaikas, gimęs per 300 dienų po skyrybų, vis dar įrašomas į senąjį (t. y. buvusio vyro) šeimos registrą. Tai įtvirtina patriarchalinę sistemą ir yra vienas iš iki šiol išlikusių diskriminavimo pavyzdžių.

Skyrybos

Iki 1980 metų skyrybų skaičius Japonijoje buvo gana nedidelis, palyginti su Vakarų šalimis. Šiuo metu situacija labai supanašėjo: apie trečdalį šeimų išsiskiria⁵. Manoma, kad šis skaičius galėtų būti didesnis, jei dauguma santuokoje gyvenančių moterų nebūtų finansiškai priklausomos nuo savo vyrų. Japonijoje net ir santuokos metu įgytas turtas (pavyzdžiui, butas ar automobilis) registruojami kaip vyro nuosavybė, nes dažniausiai jis moka paskolas bankui. Taigi baimė dėl savo ir vaikų ateities neretai sulauko moteris nuo skyrybų Japonijoje.

Manoma, jog viena pagrindinių nedidelio skyrybų skaičiaus priežasčių – ekonominė. Dėl didelių auklių ar namų tvarkytojų paslaugų kainų bei (dažniausiai) mažesnių atlyginimų moterims dauguma ištekėjusių moterų pasirenka namų šeimininkės „karjerą“ ir tampa finansiškai priklausomos nuo vyro. Kita priežastis – sudėtinga „namų knygos“ keitimo procedūra ir nepageidautinas įrašas šeimos registre. Todėl kartais moterys lieka santuokoje, kad vaikai ateityje nebūtų diskriminuojami stojimo į prestižinę aukštąją mokyklą, įsidarbinimo ar vedybų atveju dėl to, kad yra iš nepilnos, išsiskyrusios šeimos.

⁵ Ten pat.

Vaikai japonų šeimose

„Paleisk vaiką kuo toliau nuo savęs, ir jei jis grįš pas tave, vadinasi, mokėjai jį išauklėti“ (japonų patarlė).

Mažylio auklėjimu japonų šeimoje užsiima motina. *Amae* – taip vadina mamas Japonijoje. Šiam žodžiui sunku rasti analogą mūsų kalboje: veiksmazodis *amaeru* reiškia „kažkuo naudotis“, „būti lepinamam“ „ieškoti užtarimo“. Tai perteikia motinos ir kūdikio santykių esmę. Pirmaisiais metais kūdikis laikomas motinos kūno dalimi – mama išstis dienas nešioja jį prisirišusi prie nugaros, naktį migdo kartu su savimi ir maitina bet kada, kai tik mažylis nori. Mažam vaikui nieko nedraudžiama, iš suaugusiųjų jis girdi tik įspėjimus: „pavojinga“, „purvina“, „blogai“. Bet jei mažylis užsigauna ar nusidegina, motina laiko save dėl to kalta ir prašo mažylio atleidimo už tai, kad jo nenusaugojo. Pradėję vaikščioti vaikai taip pat nepaliekami vieni, motina sekioja visur iš paskos. „Viskas leidžiama“ periodas tęsiasi, kol mažyliui sueina 5 metai. Sakoma, jog iki šio amžiaus japonai su vaiku elgiasi „kaip su karaliumi“, nuo 5 iki 15 metų – „kaip su vergu“, nuo 15 – „kaip su lygiu“. Ir nors mažiems vaikams šioje šalyje leidžiama viskas, sulaukęs 5–6 metų vaikas patenka į griežtą taisyklių ir apribojimų sistemą, kurioje aiškiai nustatyta, kaip elgtis vienoje ar kitoje situacijoje. Nepaklūsti jai neįmanoma, nes taip daro visi, ir elgtis savitai reiškia išsiskirti iš grupės. Pačia sunkiausia bausme laikomas vaiko priešpriešinimas kokiai nors grupei. „Jei tu taip elgsies, visi iš tavęs juoksis“, – sakoma nepaklusniam vaikui. Ir vaikui tai iš tiesų baisu, nes japonai nesuvokia savęs ne kolektyve. Japonų visuomenė – tai grupių visuomenė. „Susirask grupę, kuriai priklausysi. Būk ištikimas ir pasikliauk ja. Vienas tu nesurasi savo vietos gyvenime ir paklysi jo pinklėse“, – skelbia japonų patarlė. Nuo mažens vaikai auklėjami suprasti, kad individualumas yra lygus egoizmui. Santūrumo mokoma ir mokykloje. Japonijoje nėra jokių individualių minčių ir darbų. Visa tai geriausiai atspindi posakis: *ta vinis, kuri kliūva, turi būti įkalta*.

15-metis paauglys jau laikomas suaugusiu žmogumi, aiškiai žinančiu savo prievoles ir be priekaištų paklūstančiu taisyklėms. Čia slypi japonų auklėjimo paradoksas: iš kūdikio, kuriam vaikystėje leidžiama viskas, išauga disciplinuotas, paklusnus įstatymams pilietis. Bet tai vertinti atskirai nuo japonų gyvenimo būdo ypatybių būtų neteisinga.

Specifinė problema, pastebima japonų šeimose, – tai vadinamasis motinos ir vaiko „sukibimo“ sindromas. Nemaža dalis ištekejusių moterų nusprendžia skirti visą energiją ir laisvą laiką vaikams auklėti – motinos jiems turi didžiausios įtakos, nes seneliai kartu negyvena, o tėvą vaikai mato tik vakarais ir savaitgaliais. Jos labai įsitraukia į vaikų auklėjimą, jų laimėjimus mokykloje ir popamokinėje veikloje, dažnai suplanuodamos visą gyvenimą. Nepamatuotų lūkesčių dėl vaikų ateities puoselėjimas turi nemalonių pasekmių – kyla konfliktų, jei vaikai „nepateisina vilčių“. Pernelyg glaudūs ryšiai gali virsti motinos ir vaiko „sukibimo“ sindromu – šį terminą pasiūlė mokslininkai tokiai situacijai apibūdinti (Kimura, Sakae ir Baba, 1988). Vaikų gydytojai pastebi tendenciją, kad vaikai Japonijoje vis dažniau vengia eiti į mokyklą, jaučia chroniškus pilvo skausmus, viduriuoja ar patiria nervinį dusulį. Tai nervinio pobūdžio ligos, kurios gali baigtis visiška saviizoliacija namie (išsamiau apie šiuos sutrikimus – skyriuje „Japonijos jaunimas: kultūros įtaka“). Ekstremaliais atvejais netgi ryžtamasi dvigubai (vaikas ir motina) savižudybei. Svarbu paminėti, kad tai – labiau išimtis nei taisyklė, bet vis dėlto būdinga Japonijai.

Valstybė sprendžia šią problemą steigdama visos dienos vaikų darželius ar kurdama papildomas programas, skirtas vaikų užimtumui po pamokų. Taip pat gausėja ir visuomeninių ar bendruomenės organizacijų, besirūpinančių vaikų auginančiomis motinomis, iniciatyvų. Todėl vis daugiau ištėkėjusių moterų apsisprendžia siekti karjeros.

Nesantuokiniai vaikai

Pagal Japonijos įstatymus, ne santuokoje gimę vaikai yra diskriminuojami – įrašas apie tai atsiduria jau aptartame šeimos registre. Sprendžiant turto dalybų ar palikimo klausimus, tokie vaikai gali pretenduoti tik į pusę to, ką paveldėtų, jei būtų gimę santuokoje. Netekėjusios moters vaikas įtraukiamas į jos „namų knygą“. Įrašas išlieka net ir tuo atveju, jei vaikas vėliau atiduodamas įvaikinti. Teigiama, kad tokia įrašų sistema bei nepalankus visuomenės požiūris į vienišas motinas skatina merginas rinktis abortus, kad neužtrauktų gėdos šeimai ir sau. Net jeigu vėliau vieniša motina ir ištėkės, jos vaikas turės ne santuokoje gimusio statusą, jei patėvis nesutiks jo ar jos įvaikinti.

Nepaisant dažnėjančio nepasitenkinimo galiojančia sistema, Japonijoje vis dar yra nemažai jos šalininkų, teigiančių, kad toks registras yra reikalingas, nes gina tradicinę šeimą.

„Vaikai be pilietybės“

Įdomu tai, jog nuo XX a. 5-ojo dešimtmečio iki 1984 metų Japonijoje egzistavo specifinė socialinė grupė – „vaikai be pilietybės“. Šiai pokario laikotarpiu atsiradusiai grupei buvo priskiriami nesantuokiniai vaikai, kurių tėvai buvo ne Japonijos piliečiai, – iki 1984 metų Japonijos pilietybė vaikui buvo suteikiama tik tuo atveju, jei tėvas buvo Japonijos pilietis. Tuo tarpu 2008 metais priimti pakeitimai palengvino pilietybės gavimą ne santuokoje gimusiems vaikams. Vaiko pilietybei gauti pakako, kad Japonijos pilietis pripažintų tėvystę arba motinystę. Iki šio pakeitimo pilietybė buvo automatiškai suteikiama tik santuokoje gimusiems vaikams (Aoyama 2010).

Moterų padėtis: šeimos ir karjeros derinimas

Statistika teigia, kad moterys sudaro apie 40 proc. visų dirbančiųjų Japonijoje⁶. Šis rodiklis skiriasi įvairiose amžiaus grupėse. Pastebėta, kad ištėkėjusios moterys Japonijoje neretai apsisprendžia dirbti ne visą darbo dieną arba išvis atsisakyti apmokamo darbo, kol šeimoje yra mokyklinio amžiaus vaikų. Kitaip tariant, pastebėta tendencija, kad gerokai sumažėja vos pradėjusių trečią dešimtį moterų užimtumas, bet jos grįžta į darbo rinką įpusėjusios ketvirtą dešimtį.

⁶ <http://factsanddetails.com/japan.php?itemid=906&catid=24&subcatid=156>

Pagal šeimos ir karjeros derinimo ypatumus, galima išskirti keturis moterų tipus Japonijos darbo rinkoje:

1. Moterys, dirbančios ne visą darbo dieną, bando derinti darbą ir rūpinimąsi šeima, prioritetu laikydamos pastarąjį. Todėl dažniausiai dirba mažai apmokamą bei nereikalaujantį daug pastangų darbą. Tokios šeimos iš esmės yra priklausomos nuo vyro pajamų.
2. Karjeros moterys darbui skiria tiek pat ar daugiau dėmesio nei šeimai. Ir nors Japonijos darbo rinka šiuo metu deklaruoja lyčių lygybę, šiam tipui priklausančių moterų nėra daug.
3. Namų šeimininkės apsisprendžia atsisakyti karjeros ir visą savo laiką skirti rūpinimuisi šeima, kuri tampa visiškai priklausoma nuo vyro pajamų.
4. Visuomenininkės (savanorės) derina rūpinimąsi šeima su visuomenine veikla, pavyzdžiui, kaimynų tarpusavio pagalbos bendrijos darbu. Dažnai priklauso kelioms organizacijoms, kurios sprendžia apylinkės gyventojams rūpimus klausimus.

Japonijoje gaji nuostata skirstyti dirbančias moteris į dvi kategorijas. Pirmajai priklauso darbuotojos, kurioms suteikiama galimybė tobulinti darbo įgūdžius bei siekti karjeros savo darbovietėje, t. y. kopti karjeros laiptais ir siekti aukštesnių postų bei didesnio atlyginimo konkrečioje įmonėje. Savo ruožtu iš tokių darbuotojų tikimasi, kad jos sutiks dirbti viršvalandžius, sutiks laikinai būti perkeltos į įmonės padalinius kituose miestuose ar net užsienyje ir nesisinaudos teise išeiti motinystės atostogų. Kitai kategorijai, sudarančiai didžiąją daugumą, priskiriamos darbuotojos, kurios dėl galimybės rūpintis šeima atsisako karjeros galimybių. Šios moterys dažnai visą gyvenimą dirba mažiau apmokamą darbą, retai pakyla karjeros laiptais, bet joms sudaroma galimybė dirbti pagal lankstų grafiką ir skirti daugiau laiko šeimai.

Vienas žymesnių moterų diskriminacijos incidentų įvyko 1983 metais, kai viena Tokijo bendrovė oficialiuose dokumentuose kaip įdarbinimo sąlygą įvardijo moterų išvaizdos reikalavimus – buvo nurodyta, kad „šlykščios“, „neūžaugos“ bei „prasčiokės“ nebus samdomos. Taip pat diskriminaciją rodo ir daugybė terminų ar teiginių, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai įžeidžia moteris: „biuro gėlė“ (skirtas pašiepti jaunos merginoms) ar „svarbiausias šeimos narys yra tėvas“ (sprendžiant šeimoje kylančius ginčus).

Japonijos jaunimas: kultūros įtaka

Hikikomori (socialinis atsiskyrimas)

Tai – fenomenas, paplitęs kai kuriose Azijos šalyse. Jose pastaruoju metu daugėja jaunų žmonių, kurie ilgam laikui pasitraukia iš socialinio gyvenimo ir užsisiklėndžia savyje. Tokie asmenys yra vadinami japonišku terminu „hikikomori“.

Japonijoje šiuo terminu apibūdinami asmenys, kurie ilgiau nei 6 mėnesius būna užsidarę namuose (ar kambaryje) ir nebendrauja net su šeimos nariais. Jie ilgą laiką (kartais net kelerius metus) nedirba, nesimoko bei nedalyvauja jokiame tiesioginio bendravimo reikalaujančioje veikloje. Oficialios statistikos nėra, bet manoma, kad Japonijoje gali būti apie milijoną „hikikomori“ (Zielenziger, 2006).

Sunku nustatyti vieną ar kelias priežastis, kodėl jauni žmonės atsisako bendrauti su aplinkiniais. Gydytojai mano, jog tokį elgesį sukelia psichologiniai sutrikimai ar depresija, bei teigia, kad tokius asmenis reikia gydyti vaistais ir psichoterapija. Sociologai spėja, kad priežasčių reikia ieškoti santykiuose šeimoje bei konfucionistiniame auklėjime, be kita ko, akcentuojančiame paklusnumą ar grupės interesų iškelimą virš asmeninių poreikių. Kartais kritikos sulaukia netinkamas tėvų elgesys. Teigiama, kad per stipri vaikų kontrolė ir nepateisinamai dideli ateities lūkesčiai skatina problemos atsiradimą, o baimė ir nenoras pripažinti, kad šeimoje yra „hikikomori“, šią problemą tik dar labiau gilina. Manoma, kad Japonijos švietimo sistema taip pat prisideda prie „hikikomori“ atsiradimo – ji yra pernelyg reglamentuota, todėl lieka mažai vietos individualumui pasireikšti. Vaikai mokomi daug dėmesio skirti mokslo laimėjimams, nes kitaip jiems visam gyvenimui gali būti priklijuota „nevykėlio“ etiketė. Dalis jaunuolių neišlaiko tokios įtampos ir užsidaro namuose.

Antropofobija

Antropofobija – liguista žmonių baimė. Šis reiškinys taip pat gana paplitęs tarp japonų jaunimo – tai atskleidė Didžiojoje Britanijoje ir Japonijoje atliktas tyrimas, kuriuo buvo siekiama išsiaiškinti, kaip antropofobija pasireiškia tarp jaunimo ir kokios jos priežastys (Essau, Cecilia, 2012).

Japonijoje vyraujanti kultūriškai sąlygota žmonių baimės forma pasireiškia tuo, kad asmuo pergyvena, jog jo elgesys, kūnas ar atskiros kūno dalys gali nepatikti, sutrikdyti ar būti atstumiančios aplinkiniams. Dažniausiai pasitaikantys tokios fobijos simptomai pasireiškia:

1. baime, kad prakaito kvapas, paraudęs veidas ar pernelyg įdėmus žvilgsnis gali įžeisti pašnekovą;
2. baime įžeisti netinkama veido išraiška ar pastebimu kūno defektu;
3. baime bendrauti, siekiant neįžeisti pašnekovo;
4. nuolatos persekiojančiu gėdos jausmu.

Šiuos ir kitus simptomus patiriantys asmenys dažnai vengia bendrauti, nes manoma, kad netinkamas individo elgesys užtrauks gėdą visai socialinei grupei, kuriai jis priklauso (pavyzdžiui, šeimai, klasei, mokyklai, draugų grupei ir pan.), bei suardys grupės darną, nes aplinkiniai pasijus nejaukiai.

Tautinė ir kultūrinė savimonė. Etnocentrizmas (*nihonjinron*)

Terminas *nihonjinron*, išvertus iš japonų kalbos, reiškia diskusijos arba teorijos apie japonus. Šis terminas vartojamas apibūdinti tekstams, kurie įvairiais aspektais aptaria japonų tautinę ir kultūrinę savimonę. Tokio tipo literatūros yra labai daug, be to – įvairiausių sričių: sociologijos, psichologijos, istorijos, lingvistikos, filosofijos ir t. t. Ši literatūra daugiausia spausdinama Japonijoje, autoriai taip pat yra japonai. Terminas *nihonjinron*, išpopuliarėjęs po Antrojo pasaulinio karo, skirtas apibūdinti knygoms bei straipsniams, kurie analizuoja ir bando paaiškinti bei pagrįsti **japonų kultūros ir savimonės išskirtinumą**, t. y. parodo japonų ir kitų tautų skirtumus (Dale, 2012). Visiems šiems tekstams būdingas bendrumas – tai teiginiai apie vienokį ar kitokį japonų unikalumą ir išskirtinumą, skatinantys tautinės savimonės formavimąsi, kuri siejama su modernios, tautinės valstybės sampratos įsigalėjimu. Tai būtinas elementas patriotiniams jausmams ugdyti.

Apibendrinti *nihonjinron* teiginiai:

- Japonai – izoliuota ir unikali rasė, kildinama iš atskiros primatų rūšies. Ryšiai su kitomis žmonių rasėmis nėra nustatyti.
- Šią izoliaciją sąlygojo tai, kad Japonija yra valstybė saloje, kurioje nevyko nuolatiniai tautų ir kultūrų asimiliacijos bei integracijos procesai. Japonijai būdingas ypatingas klimatas, be kita ko, pasireiškiantis aiškia keturių metų laikų kaita. Tai lemia japonų mąstymą ir elgesį. Kitaip tariant, žmonės čia gyvena harmonijoje su gamta.
- Japonų kalbos gramatika, leksika, sintaksė yra unikali ir apsprendžia savitą pasaulio suvokimą. Žmonių, mąstančių tik japonų kalboje egzistuojančiomis sąvokomis, mąstymo procesai yra unikalūs ir nesuvokiami užsieniečiams, nors ir galintiems išmokti japonų kalbą, bet nesugebėsiantiems perprasti mąstymo subtilybių.
- Vertikaliam Japonijos visuomenei modeliui būdinga šeiminę ar klaną primenanti kolektyvinė socialinė struktūra su apibrėžtais hierarchiniais vaidmenimis, todėl individas gali atsišleisti tik per santykius su kitais asmenimis. Nuo šeimos plintantis bendrumo jausmas apima namų aplinką, darbovietę, tautą ir galų gale visą Japoniją. Tokiu būdu visi skirtumai nublinksta ir kuriamas visaapimantis bendrumo bei priklausymo jausmas.
- *Nihonjinron* šalininkų teigimu, šios tyrimų kryptys turi ilgalaikį teigiamą poveikį šalies politiniam, ekonominiam ir kultūriniam gyvenimui, t. y. skatina tautinio pasididžiavimo jausmą, mažina emigraciją, apsaugo vietinę rinką, be to, visos šalies mastu kuria unikalų empatijos jausmą.

Užsienio mokslininkai *nihonjinron* apibūdina kaip etnocentrinį nacionalizmą ar net rasizmą, kuris visais įmanomais būdais iškelia tariamą Japonijos unikalumą bei yra priešiškas kitai nuomonei, nes harmonija yra suprantama kaip panašumų atsikartojimas ar vienodumas. Juk pagrindinius šios teorijos teiginius galima apibendrinti taip:

- teigiama, kad japonai yra kultūriniu bei socialiniu požiūriu vienalytis rasinis darinys, kuris be jokių pokyčių išliko vos ne nuo priešistorinių laikų;
- teigiama, kad japonai iš esmės skiriasi nuo visų kitų žmonių;
- demonstruojamas itin agresyvus nacionalistinis požiūris į sąvokas ir tyrimo metodus, kurie nėra išimtinai japoniški.

Užsienio mokslininkus verčia sunerimti tai, kad skirtumai yra pateikiami kaip pagrindas japonui jaustis viršesniau ar geresniau už užsieniečių. Juk ta pati ideologija savo laiku buvo naudojama ir pagrįsti kolonijinei plėtrai bei teisei valdyti užgrobtas tautas. Tokie pareiškimai yra itin dažni, atsiliepiant apie Japonijoje gyvenančias tautines mažumas.

Japonija – šalis, ypač puoselėjanti savąją kultūrą, tradicijas. Tai tarsi kitas pasaulis, kuriam žmonės ne tik puoselėja kitokius papročius, kitaip elgiasi, bet ir savaip supranta pasaulį, gyvenimą. Kultūros požiūriu japonai labai skiriasi nuo kitų tautų. Svarbiausi jų savitumo šaltiniai trys: ilgaamžė izoliacija, gyventojų tankumas dėl geografinių sąlygų ir pati japonų kalba.

Per šimtmečius Japonija išsiugdė savitą visuomenę, kuri neretai dar vadinama „voratin-klio visuomene“. Joje nuo mažumės skatinama būti visiškai priklausomais nuo aplinkinių žmonių, taip ugdant tarpusavio priklausomybę, kuri išlieka visą gyvenimą. Japonų visuomenė – tai grupių visuomenė: priklausymas grupėms – labai svarbus, ir pirmoji „grupė“ yra šeima.

LITERATŪRA

- Aoyama, Kaoru. *Changing Japanese Immigration Policy and Its Effects on Marginalized Communities: A Sociological Perspective*. Iš: *Journal of Intimate and Public Spheres*. Kyoto University, 2010.
- Shipper, Apichai W. *Foreigners and Civil Society in Japan*. Iš: *Pacific Affairs*, Vol. 79, No. 2 (Summer, 2006), p. 269–289.
- De Vos, George. *Japan's invisible race: caste in culture and personality*, 2nd ed., Berkeley: University of California Press, 1969.
- Japonijos teisingumo ministerijos interneto puslapis (anglų kalba): <http://www.moj.go.jp/ENGLISH/> (žiūrėta 2012-08-06).
- Sugimoto, Yoshio. *An Introduction to Japanese Society (Third Edition)*. Cambridge University Press, 2010.
- Furlong, Andy. *The Japanese hikikomori phenomenon: acute social withdrawal among young people*. *The Sociological Review*, 56:2 (2008). JAV: Blackwell Publishing, 2008.
- Dzieszinski, Michael J. *Hikikomori: Investigations into the phenomenon of acute social withdrawal in contemporary Japan*. Tiriagnosis darbas. University of Hawaii, 2003.
- Essau, Cecilia A., et al. *Taijin Kyofusho and Social Phobia Symptoms in Young Adults in England and in Japan*. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 43(2), p. 219–232. Sage Publishing, 2012.
- Dale, Peter. *Myth of Japanese Uniqueness*. Routledge, 2012.
- Zielenziger, M. (2006). *Shutting out the sun: How Japan created its own lost generation*. New York: Nan A. Talese.
- Kimura, Sakae ir Baba. Ken'ichi 1988, Boshi yuchahu (mother- child adhesion). Tokyo: Yukiaku.

Šeima Indijoje ir sociokultūrinis heterogeniškumas

DR. ŠARŪNAS PAUNKSNIS

Socialinių mokslų daktaras, lektorius, Politikos mokslų ir diplomatinės fakultetas, Vytauto Didžiojo universitetas. Moksliniai interesai: postkolonializmo teorijos; marginaliniai ir ribiniai identitetai; mažumų politika; diasporos; socialinės realybės reprezentacija kinematografijoje; Indijos kinematografija; islamiškosios Pietų Azijos kultūros.

Trumpa kultūrinės zonos apžvalga bei specifiškumas

Indija – valstybė pietų Azijoje, antra pasaulyje pagal gyventojų skaičių ir septinta – pagal plotą. Tai viena įdomiausių šalių kultūrinės įvairovės prasme¹. Pirmas dalykas, kurį labai svarbu suvokti, yra Indijos visuomenės, jos kultūrinių bei socialinių praktikų, o kartu ir santykių šeimos įvairovė. Norint geriau pažinti ir suprasti Indijos gyventojus bei migrantus, atvykusius iš Indijos, svarbu suvokti jų pasaulėžiūrą ir individualią patirtį, kurias lemia sudėtingas socialinės priklausomybės bei socialinių ryšių tinklas su individu centre ir visais jam būdingais subjektyvumais:

1 pav. Socialinių ryšių tinklas

¹ Indijos populiacija – 1,21 mlrd. (2011 surašymo duomenimis), raštingumo lygis – 74,04 proc. Visą naujausią statistiką galima rasti Indijos gyventojų surašymo tinklapyje: *Office of the Registrar and Census Commissioner*. <http://www.censusindia.gov.in>

Nors visuomenė ir gali būti klasifikuojama (dažnai taip ir daroma) į didelius blokus religiniu pagrindu, tačiau iš tikrųjų visuomenės funkcionavimą lemia daugiau realios gyvenimo situacijos, ekonominiai veiksniai nei abstrakti religinė tapatybė. Be abejo, tai toli gražu nereiškia, jog religija turi nedaug įtakos visuomenei ir žmogui, – tai rodo būtinybę žvelgti žymiai giliau ir žymiai plačiau nei visuomenės principų aiškinimas, remiantis religiniais tekstais, ar visuomenės, kaip mechanizmo, suvokimas. Šie principai galioja visoms visuomenėms, ir Indija nėra išimtis.

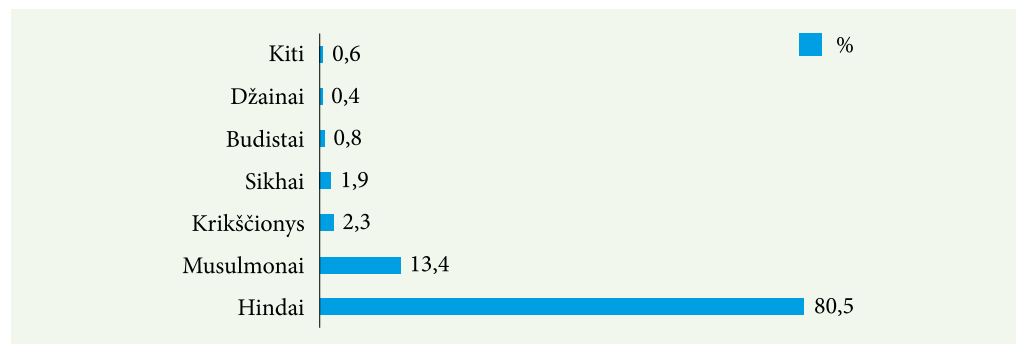
Dėl šios priežasties socialinės ir kultūrinės praktikos yra heterogeniškos, sunkiai pasiduoda formaliai klasifikacijai ir, norint suvokti grupės ar individo gyvenimo dimensijas, reikalingi konkrečių atvejų tyrimai. Todėl kalbėti apie Indijos kultūrą, Indijos visuomenę ar Indijos šeimą, kaip apie totalizuotus blokus, yra gana sudėtinga. Galima vertinti tik sąlyčio taškus, arba „persidengimus“, kur kultūra ir socialinė praktika yra bendra daugeliui grupių.

Patogumo sumetimais Indijos visuomenę galima skirstyti remiantis keletu kriterijų, pirmiausia, **religiniu**. Istoriskai Indijoje kartu egzistavo daug ir įvairių religijų, tačiau, priešingai nei dabar, tarp jų nebuvo aiškių ribų. Religijos, kultūrinės praktikos veikė viena kitą.

Dvi pagrindinės religijos Indijoje yra **hinduizmas** ir **islam**. Hindai sudaro daugumą gyventojų Indijoje, o musulmonai yra didžiausia religinė mažuma (2 pav.). Nors tai yra dvi labai skirtingos religijos, Indijoje visada egzistavo nemažas religinės sintezės laipsnis ir praktiniame gyvenime tiek hindai, tiek musulmonai turi daugiau bendrybių nei skirtumų (Khan 2004). Pagrindiniai šeimų ir su šeima susijusios pasaulėžiūros bruožai, kurie čia bus aptariami, yra bendri hindams ir musulmonams. Skirtumai taip pat bus paminėti.

Greta hindų ir musulmonų egzistuoja ir kitos religinės grupės, kurios žymiai mažesnės – sikhai, džainai, budistai, krikščionys, parsiai, taip pat ir gentys, turinčios savitus tikėjimus. Sikhizmas, kurio istorinė tėvynė yra šių dienų Pandžabo valstija vakarų Indijoje, kilo iš islamo ir vietinių tikėjimų sintezės, tačiau kristalizavosi kaip atskira religija tik XIX a. pabaigoje. Džainizmas ir budizmas išaugo iš vietinių tikėjimų kaip jų modifikacijos X ir IV a. pr. Kr. Parsiai – tai pabėgėlių iš Persijos X amžiuje palikuonys, išpažįstantys zoroastrizmą. Krikščionybę į Indiją atnešė kolonistai XIX a. Šių visų religinių grupių praktika šeimos srityje skiriasi nežymiai, o ryškūs skirtumai egzistuoja tik teologiniuose reikaluose, religiniuose ritualuose, šių bendruomenių istorijoje bei antropologijoje – visa tai nebus aptariama šioje apžvalgoje.

2 pav. Religinė demografija Indijoje, 2011 m.

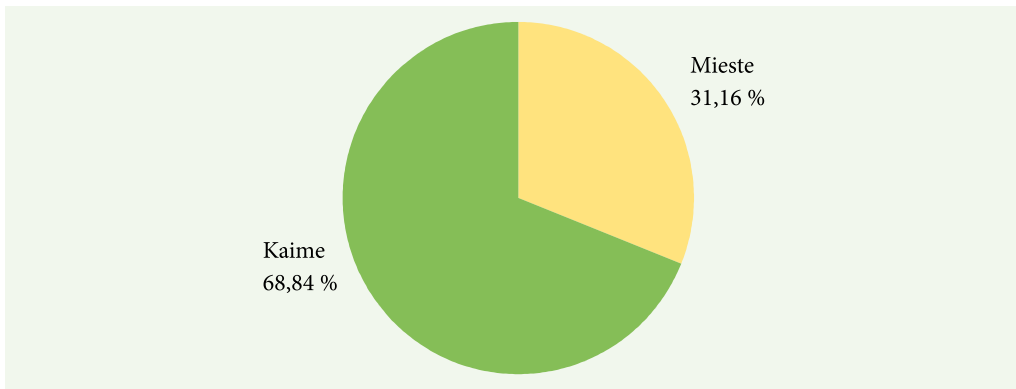

Šios religinės grupės nėra atskirtos – istoriškai Indijoje visos religijos yra paveikusios viena kitą, nes dėl gyvenimo vienoje erdvėje ir komunikacijos atskirų religinių grupių kultūra bei socialiniai santykiai sutampa. Pavyzdžiui, Indijos musulmonai tuo pat metu yra ir islamiškosios tradicijos dalis globaliu lygmeniu, ir priklauso unikaliam Indijos kultūros audiniui – istoriškai paveikti vietinės kultūros, kuri nėra islamiška. Tiesa, būtina paminėti ir tai, jog Indijos musulmonai, kaip religinė bendruomenė, yra viena labiausiai pažeidžiamų grupių Indijoje, turinti ribotą prieigą prie ekonominių išteklių.

Greta formalaus **religinio** pasiskirstymo ne mažiau svarbūs yra ir kiti veiksniai, lemiantys socialines, kultūrinės bei politines realijas:

- gyvenimas mieste ar kaimiškoje vietovėje;
- gaunamos pajamos;
- išsilavinimas;
- kasta.

3 pav. Gyventojų pasiskirstymas mieste ir kaime, 2011 m.²

Šių veiksnių visuma yra lemiamą, norint suvokti visuomenės struktūrą Indijoje, žmonių kultūrinės, socialinės praktikas, įskaitant ir šeimos sandarą, jos vertybes, požiūrį į vyro ir moters vaidmenis, vaikų vaidmenis bei vaikų auklėjimą.

Keletas minėtų veiksnių, kurie nėra tokie „mobilūs“ kaip ekonominė padėtis ar gyvenimas mieste ar kaime, turi svarios įtakos individui Indijoje – tai **kasta** ir **lytis**.

Kasta – tai tik hinduizmui būdinga socialinės hierarchijos sistema, kuri gimininga socialinei klasei (neretai kasta ir klasė yra glaudžiai susijusios). Indijoje tai yra itin svarbus visuomenės struktūros elementas, tačiau miestuose dėl migracijos iš įvairių vietovių, glaudaus žmonių bendravimo, idėjų ir informacijos srautų kastų svarba ženkliai mažėja, nors kaimiškose vietovėse kasta, kaip socialinis vienetas, savo svarbą išlaikė.

² Miestas, arba urbanizuota vietovė – per 5000 gyventojų, daugiau kaip 75 proc. vyrų dirba ne žemės ūkio sektoriuje, daugiau kaip 400 gyventojų kv. km.

Kalbant apie kastas Indijoje, pirmiausia reikia išskirti dvi jų rūšis:

1. **tradicinę (teorinę) – kastos pagal varna sistemą;**
2. **praktinę – kastos pagal jati sistemą.**

Tradicinė **varna** sistema, paremta religiniais hinduizmo tekstais, išskiria **4 kastų kategorijas: brahminai, kšatrijai, vaišijai ir šudros** (brahminai – aukščiausia kasta, o šudros – žemiausia). Tie, kurie nepriklauso šiai sistemai, anksčiau būdavo vadinami neliečiamaisiais, o dabartiniiais laikais – **dalitais** (jie yra žemiau už žemiausius). Ši klasifikacija yra teorinė, jos įtaka praktiniame gyvenime nėra didelė. Visi hindai žino, kokiai kastai priklauso pagal **varna** sistemą, tačiau praktiniame indų gyvenime labai svarbi yra antroji kastų rūšis – vadinamoji **jati**.

Jati yra tai, ką kasta reiškia realiaame gyvenime (Dirks 2001). Kai šiandien kalbama apie kastą, dažniausiai turima galvoje praktinė **jati**, o ne teorinė **varna** sistema. **Jati** klasifikuoti neįmanoma – šių kastų yra tūkstančiai, be to, jos skirtingos įvairiuose geografiniuose regionuose. Iš pirmo žvilgsnio kasta nedaug kuo skiriasi nuo socialinės klasės – kuo aukštesnė asmens kasta, tuo daugiau socialinių ir ekonominių privilegijų jis turi. Skirtumas nuo socialinės klasės yra tas, jog pastarąją asmuo gali keisti – gauti geresnį darbą, aukštesnes pajamas, išsilavinimą ir t. t. Žmogus gimsta šeimoje, kuri priklauso vienai ar kitai socialinei klasei, tačiau jis gali judėti socialinėmis „kopėčiomis“ aukštyn arba žemyn. Kai žmogus gimsta šeimoje, kuri priklauso vienai ar kitai kastai, toks judėjimas beveik neįmanomas – kastos yra nustatytos, ir kiekviena jų paremta hierarchija. Žemos kastos asmuo dažniausiai turi ribotas galimybes lavintis, pakeisti savo padėtį ar gauti lėšų. Pavyzdžiui, dalitai Indijoje užima žemiausią socialinę padėtį, atlieka pačius nešvariausius ir prasčiausius apmokamus darbus (tai šlavėjai, tualetų plovėjai ir pan.). Svarbu suvokti tik tai, jog kuo asmuo kastų hierarchijoje yra žemiau, tuo mažiau privilegijų ir galimybių jis turi. Skirtingų kastų atstovai yra labiau linkę socializuotis savo kastos lygmeniu, o vedybos tarp jų nėra dažnas reiškinys, ypač kaimiškose vietovėse.

Lytis ir lyčių santykiai (vėliau apie tai bus kalbama plačiau) socialinėje erdvėje yra kitas be galo svarbus elementas, siekiant suprasti šiuolaikinę Indiją. Kalbant apie lyčių santykius, lyčių lygybę ar nelygybę, būtina suvokti platesnį socialinių veiksmų tinklą: įtakos požiūriui į lyčių vaidmenis turi tiek religija, tiek pajamos, išsilavinimas, miesto ar kaimo dimensija, tiek geografiniai veiksniai (t. y. apie kurią Indijos dalį yra kalbama). Provincijoje gyvenantys individai visada bus konservatyvesni lyčių klausimu nei miestų gyventojai, tas pat pasakytina ir apie neturtingus ar neišsilavinusius žmones. Nors Indijos įstatymai formaliai ir įteisina lyčių lygybę, iš tikrųjų dominuoja patriarchalinės nuostatos, vyrų valdžia (Agnes 1999).

Indijos kultūroje egzistuoja labai ryški riba tarp „vidaus“ ir „išorės“. „Vidus“ – šeima, giminė, namai plačiąja prasme, o „išorė“ – visa, kas nepatenka į „vidaus“ kategoriją. Pašaliniam asmeniui ar net tolimam giminaičiui pažvelgti į „vidų“, o juolab tą „vidų“ suprasti, yra be galo sunku. Svarbu ir tai, jog lyčių santykiai, kaip ir kultūrinė praktika, skiriasi šiaurinėje ir pietinėje Indijoje. Šiaurinė Indija yra žymiai stipriau paveikta kultūrinių įtakų iš šalies, ypač islamo, – tai matyti tiek religijose, kalbose, tiek drabužiuose, virtuvėje ir t. t.

Šeimos samprata Indijos kultūroje

Šeima Indijoje yra viena svarbiausių institucijų, ir jos svarba išliko beveik nepakitusi šimtmečius. Individas čia suvokiamas kaip grupės, bendruomenės dalis, o šeima yra tarsi bendruomenės ląstelė – Indijoje itin svarbus šeimos integralumas, lojalumas bei jos vienybė. Šeima suteikia harmonijos jausmą, stiprina tarpusavio priklausomybę ir ugdo rūpinimosi kitais įgūdžius. Tiek individo, tiek bendruomenės gyvenime šeima yra pati svarbiausia institucija visų religijų ar socialinių grupių atstovams. Individo socializacija vyksta šeimoje, ir tik šeima jam ar jai suteikia esminių vertybių.

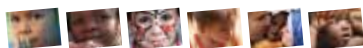
Tradicinės šeimos Indijoje bruožai

Vienas esminių šeimos bruožų Indijoje yra vadinamoji **išplėstinė**, arba jungtinė, šeima pagal vyriškąją liniją, tai yra kai broliai po vedybų lieka gyventi kartu ir atsiveda žmonas į savo tėvų namus. Iš brolių šiuo atveju tikimasi, kad jie gyvens kartu su tėvais ir jais rūpinsis. Tokią šeimą gali sudaryti broliai, pusbroliai, dėdės bei jų šeimos; prie tokios šeimos gali prisijungti ir vieniši tolimi giminaičiai. Po vedybų moterys dažniausiai keliasi gyventi į vyro namus, tačiau ryšys su tėvais išlieka stiprus – komunikacija, vizitai yra dažni, ypač dabar, technologijų amžiuje.

Išplėstinėje šeimoje ne tik gyvenama kartu po vienu stogu, bet bendri yra ir ekonominiai ryšiai, socialinė bei ritualinė praktika. Maistas tokioje šeimoje taip pat gaminamas vienoje virtuvėje visiems. Tokioje šeimoje labai svarbi hierarchija, kuri yra dviejų lygmenų – pagal amžių ir pagal lytį. Taigi vyriausias vyras (pavyzdžiui, tėvas ar senelis) yra šeimos galva, ir teoriškai jam paklūsta visi kiti. Tarp brolių, tarp vaikų taip pat egzistuoja hierarchija pagal amžių – jaunesnis brolis paklūsta vyresniajam, seserys paklūsta broliams. Vyriausias brolis, vyriausias sūnus, kaip būsimą šeimos galva, sulaukia daugiausia pagarbos ir turi nemažai galios. Moters pozicija tokioje šeimoje priklauso nuo jos vyro padėties, bet dažniausiai šeimos galvos žmona turės daugiausia įtakos kitiems šeimos nariams. Viešai ar bendraujant su nepažįstamais asmenimis visada bus rodoma formali vyro, kaip šeimos galvos, sprendžiamoji galia, net jei iš tikrųjų sprendimus priima moteris. Šeimos įvaizdis šiuo atveju ir atitikimas vadinamajam tradiciniam modeliui, kai žmona besąlygiškai paklūsta vyrui, yra labai svarbus.

Pašaliniam asmeniui suvokti konkrečios šeimos vidinę politiką, neturint žinių apie šeimą, kontaktų joje ar sąlyčio su bendruomene, yra beveik neįmanoma. Iš pašalinio asmens bus visada tikimasi pagarbos „tradiciniam“ patriarchaliniam modeliui, grįstam amžiaus hierarchija. Bendraujant ar susipažįstant su indų šeima ir nežinant vidinės šeimos dinamikos, geriausia iš pradžių vyrams bendrauti su vyrais, o moterims su moterimis – kitaip tai gali būti suprasta kaip įžeidimas. Norint priimti sprendimą ar išspręsti problemas, geriausia bendrauti su šeimos galva – vyriausiu vyru.

Hierarchiją šeimoje gali pakoreguoti pajamos ar išsilavinimas, pavyzdžiui, jei amžiumi vyresnis asmuo gauna mažas pajamas ar nebaigęs mokslų, didesnę įtaką sprendimams gali turėti jaunesnis, kuris uždirba daugiau arba yra išsilavinęs. Taigi yra didelis skirtumas tarp teorinių „idealių tradicinės šeimos“ modelių ir realaus gyvenimo dinamikos, mikropolitikos šeimų viduje.

Nors šeimos struktūra Indijoje ir išgyveno pokyčius XX a. antroje pusėje, **autoritetas ir hierarchija** vis dėlto yra labai svarbūs elementai, norint suvokti šeimų funkcionavimą. Nerašytos elgsenos taisyklės egzistuoja tam, kad būtų sukurta ir išlaikoma šeimos gyvenimo harmonija. Visi šeimos nariai nuo mažens mokomi priimti aukščiau jų hierarchijoje esančiųjų autoritetą: vyresni amžiumi yra aukščiau jaunesnių; tarp panašaus amžiaus asmenų vyrai turi didesnę autoritetą nei moterys; šeimos dukterys formaliai yra aukščiau jų brolių žmonų, o pastarosios yra pavaldžios šeimos motinai. Išplėstinėje šeimoje naujai atvykusi sūnaus žmona turi mažiausiai galios. Idealiu atveju net ir suaugęs vyras, gyvenantis savo tėvo namuose, turi paklusti savo tėvo autoritetui visais klausimais. Moterys nuo mažens mokomos priimti antraeilę poziciją vyrų atžvilgiu bei teikti pirmenybę šeimai, o ne asmeniniams reikalams. Tie, kurie turi autoritetą, kartu suvokia ir savo atsakomybę šeimai bei jos narių gerovei. Šeimos vienybė yra itin stipriai pabrėžiama – ypač tų, kurie nepriklauso šeimai ir nėra susiję giminytės ryšiais, atžvilgiu. Saitai šeimos viduje tokie tvirti, kad šeima yra tarsi organiškasis vienetas. Visi šeimos nariai jaučia stiprius emocinius ryšius vieni su kitais. Šiuo atveju ego ribos yra siauros – individualumas suvokiamas tik siejant jį su šeima. Tarpusavio priklausomybė, lojalumas, artumas yra labai svarbūs dalykai Indijos šeimose.

Būtina suvokti tai, kad „tradiciniai“ modeliai ir elgsenos taisyklės yra tik idealūs teoriniai pavyzdžiai, kurie visada, be išimčių, pakinta realiaame gyvenime. Taigi šeima gali būti tiek griežtai hierarchinė, tiek formaliai hierarchinė – svarbu suvokti socialinių santykių heterogeniškumą, jų įvairovę ir didelius skirtumus tarp idealų ir jų realaus funkcionavimo.

Šeima šiuolaikinėje Indijoje

Nors dėl urbanizacijos procesų bei migracijos į miestus ar užsienio šalis ir plinta branduolinė šeima (tėvai ir vaikai), vis dėlto išplėstinė šeima yra dominuojanti. Net jei asmenys ir gyvena branduolinėje šeimoje, ryšiai su artimais (broliai, seserys, pusbroliai ir pan.) ar tolimalis giminėmis (tolimi dėdės, tetos ar jų vaikai) yra labai glaudūs. Didžioji dalis indų, nesvarbu kokios religijos, kuriame nors savo gyvenimo etape yra gyvenę išplėstinėje šeimoje. Tokia šeimos struktūra yra išlaikoma ir miestuose, ir tarp išsilavinusių, ir tarp dideles pajamas gaunančių asmenų, tačiau ji nuo pastarųjų veiksnių priklauso nežymiai. Net ir žymiausios, turtingos šeimos Indijoje (Tata, Birla, Ambani ir pan.) yra išlaikiusios išplėstinės šeimos modelį.

Išplėstinė šeima pirmiausia reiškia didelę šeimą. Čia labai svarbus ekonominis veiksnys. Šalyje, kur socialinė apsauga nefunkcionuoja dėl biurokratinių problemų, didelė šeima garantuoja saugumą. Pavyzdžiui, ar serganti vieniša motina sugebės pasirūpinti savimi ir vaiku, jei negalės dirbti, o nėra nei santaupų, nei socialinių išmokų? Tokiu atveju padėti gali tik šeima, o jei ji didelė, individas gali nebijoti ekonominių sunkumų. Kitas pavyzdys – ar į pensiją išėję asmenys galės išgyventi, jei negauna pensijos?³ Šiuo atveju saugumo senatvėje garantija yra didelis vaikų

³ Pensijų sistema Indijoje egzistuoja, tačiau tik teoriškai. Jei ji ir veikia (pvz., Keralos ir Vakarų Bengalijos valstijose), tai išmokos yra labai menkos. Dabartinė pensijų sistema Indijoje labai kritikuojama dėl nefunkcionavimo. Žr. *At Rs 6.66 a day, old-age pension is a cruel joke* (2012). The Times of India. http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-06-08/india/32123331_1_cruel-joke-age-pension-scheme-rural-development-minister ir *For a universal old-age pension plan* (2012). The Hindu. <http://www.thehindu.com/opinion/lead/article3401455.ece>.

skaičius. Kuo vaikų daugiau, tuo didesnė tikimybė, kad kuris nors iš jų turės gerą darbą ir sugebės pasirūpinti pasenusiais tėvais. Pastarasis veiksnys yra vienas svarbiausių, lemiančių gausias šeimas Indijoje. Kaip minėta anksčiau, 68,84 proc. žmonių Indijoje gyvena kaime, dauguma jų dirba žemės ūkio srityje. Šiame sektoriuje vienišas individas beveik negali tikėtis pasiekti daug ir iškovoti ekonominę nepriklausomybę. Šeima, kaip grupė, vėlgi yra potencialios ekonominės sėkmės garantija. Šiuo atveju svarbu ir bendruomeniškumas, ne tik šeima, bet ir giminė, ryšiai pagal kastą, pagal kilmę – asmenys, kilę iš to paties kaimo ir priklausantys tai pačiai kastai, yra linkę labiau padėti vieni kitiems. Tas pat pasakytina ir apie šeimas, kurios jau keletas kartų gyvena toje pačioje miesto vietovėje (tame pačiame daugiabutyje ar toje pačioje gatvėje, priklauso tai pačiai religinei grupei ar kastai). Miestuose bendruomeniškumas gali tapti itin svarbus gaunant darbą ar bet kokią finansinę paramą. Taigi tai, kas yra vadinamu „kolektyvizmu“ – šeima, giminė, bendruomenė, šiuolaikinėje Indijoje atlieka be galo svarbų ekonominį, o kartu ir emocinį, psichologinį vaidmenį. Žmogus nepaliekamas vienas su savo problemomis nelaimės atveju.

Žinoma, naivu būtų manyti, jog šeima, išplėstinė ar branduolinė, egzistuoja tik dėl ekonominių interesų. Tai yra tik funkcija, šeimos ryšiai Indijoje turi labai stiprų emocinį pagrindą. Kakar (2009) teigia, jog psichologinė identifikacija su išplėstine šeima yra tokia tvirta, jog net ryšių stiprumo sumažėjimas, jau nekalbant apie jų nutrūkimą, gali sukelti psichologinį stresą, didinti nesaugumo jausmą socialinėje erdvėje. Harmoningoje šeimoje slypi ne tik psichologinis komfortas – **artimi santykiai yra ir pasididžiavimo objektas visuomenėje**. Indijoje individo veiksmai, laimėjimai, pati gyvenama yra siejami su šeimos kontekstu. Individualias savybes lemia šeima, sėkmę taip pat sąlygoja tai, kokiai šeimai žmogus priklauso. Individas liečiantys sprendimai priimami ne individualiu, o šeimos lygmeniu, ir čia jau minėtoji hierarchija yra labai svarbi. Jaunesnis ar hierarchijoje žemiau esantis žmogus dažniausiai visada klausys ir gerbs šeimos vyresniųjų norus. Šeimos harmonija, artimi ir šilti santykiai joje, pagarba vyresniesiems turi įtakos net vedyboms ar partnerių pasirinkimui – vaikas ar mergina iš tokios šeimos yra labiau vertinami kaip vedybų partneriai nei iš tokios, kur šiltų santykių nėra. Tokios sąvokos kaip „gera šeima“ ar buvimas „geru, paklusniu sūnumi“ ar „gera, paklusnia dukra“ turi labai daug svorio visuomenėje. Šeimos ritualai, šventės, minimos kartu, yra svarbūs nuolat pabrėžti priklausomumą, buvimą didesnės struktūros, harmoningos grupės dalimi. Be abejo, požiūriai keičiasi, ypač žmonėms migruojant į miestą ar užsienio šalis, bet vis dėlto tradicija išlieka be galo stipri. Svarbu pabrėžti, jog saviti procesai gali būti stebimi emigracijoje, ypač jei Indijoje buvo gyventa tokioje harmoningoje išplėstinėje šeimoje. Psichologinė įtampa, stresas ir vienatvės jausmas gali stiprėti ir turėti įtakos emigranto elgsenai, pasaulžiūrai, jo santykiams su aplinkiniais, adaptacijai naujoje vietoje, savo vietos naujoje visuomenėje ar savo vertės pajautimui.

Dėl jau minėtos urbanizacijos ir modernizacijos jaunesni asmenys labiau linkę į branduolinę šeimos modelį, tačiau šiek tiek pakitusį – vadinamąjį **modifikuotą išplėstinę šeimos modelį**. Iš pirmo žvilgsnio tokia šeima panaši į branduolinę (tėvai ir vaikai), tačiau tai yra ta pati išplėstinė šeima be šių tradicinės šeimos elementų: geografinio artumo, veiklos bendrumo bei griežtos hierarchijos. Tokioje šeimoje būdingi dažni vizitai, finansinė pagalba, parama auginant vaikus, bendras šeimos švenčių minėjimas. Taigi visi šeimos saitai yra išlaikomi, tačiau gyvenama atskirai. Toks pakitęs modelis – sudėtinė šiuolaikinės Indijos šeimos santykių dalis.

Vedybos

Vienas svarbiausių įvykių bet kurios šeimos gyvenime Indijoje yra vedybos, ir tai privalomas socialinis veiksmas visiems individams. Nors vedybų tradicijos ir labai skiriasi pagal socialią statusą ir geografinę vietovę, egzistuoja esminiai idėjiniai principai, daugiau ar mažiau universaliūs visoje Indijoje. Dėl vedybų svarbos Indijos kultūroje jos yra ne tik (ir ne tiek) atskirų individų noro vesti ar ištekėti, bet ir šeimos ar visos giminės pastangų ir kai kuriais atvejais – spaudimo, rezultatas. Indijoje dominuoja sutartinės vedybos, kai nėra individualios galimybės pasirinkti partnerio – jo parinkimas yra visos šeimos reikalas, ir lemiamą sprendimo teisę čia turi tėvai. Surengti vedybas yra būtent tėvų ir šeimos vyresniųjų atsakomybė. Dažnai vedybos gali reikšti žymiai daugiau nei dviejų individų sąjungą – tai gali būti susiję ir su turto paskirstymu, ir su socialinių tinklų kūrimu ar jų restruktūrizavimu. Indijoje iš principo yra skatinamos ankstyvos vedybos. Pagal galiojančius įstatymus, teisėtas amžius tekėti moterims yra 18 metų, vyrams – 21 metai. Šiuo metu siekiama sumažinti teisėtą amžių vyrams iki 18 metų. 2012 metais Indijos Aukščiausiasis Teismas nusprendė, jog teisėtas amžius tekėti musulmonėms moterims yra 15 metų⁴. Ankstyvų vedybų preferencija Indijoje susijusi ir su šeimos, su vaikų turėjimo vertybėmis bei su seksualine kontrole. Kai kuriuose Indijos regionuose, pavyzdžiui, Radžastano valstijoje, paplitusios vaikų vedybos – neretai tėvai, vos gimus vaikui, jau sutaria jo ar jos būsimas vedybas su parinktos šeimos vaiku ar naujagimiu. Nors tokios vedybos Indijoje yra nelegalios ir teisiškai negalioja, tačiau kai kur jos vyksta. Bet ir šiuo atveju jaunieji gali pradėti gyventi kartu kaip vyras ir žmona tik sulaukę lytinės brandos, o realiai, nepažeidžiant įstatymų, – pilnametystės.

Šiuolaikinėje Indijoje šios socialinės praktikos smarkiai pasikeitusios – vedybos yra vis vėlesnis gyvenimo ciklo etapas, dažnai norima pradžioje gauti išsilavinimą, gerą darbą. Tačiau kaimiškose vietovėse, tarp gaunančiųjų mažesnes pajamas ir menkiau išsilavinusių asmenų, vedybos vis dėlto yra ankstyvos. Tai susiję tiek su tradicija, tiek su ekonominiais dalykais – vedybinė sąjunga su turtingesne ar daugiau žemės turinčia šeima gali reikšti finansinės būklės pagerėjimą visiems. Vyresnio amžiaus ar sergantys tėvai taip pat stengiasi ištekinti dukras ar apvedinti sūnus dėl socialinių garantijų – tėvams mirus ar nesugebant rūpintis šeima, vaikams neteks skursti ar elgetauti. Sutartinės vedybos toli gražu nėra prievartinės, kaip labai dažnai atrodo vakariečiams: partneris parenkamas pagal jo ir jos šeimos statusą, reputaciją, esamas ar potencialias pajamas, išsilavinimą, tikėtiną profesinę sėkmę ateityje bei atsiklausiant pačių jaunųjų. Tačiau, be abejo, būna ir prievartos atvejų, vadinamųjų priverstinių vedybų, kai sutuokiama be vieno ar abiejų partnerių sutikimo.

Šiuolaikinėje Indijoje dažnai potencialūs jaunieji susitinka, kai kalba pakrypsta apie vedybas, ar tai būtų šeimoje, namuose ar viešojoje erdvėje. Susipažinus su potencialiu partneriu, galima sutikti su vedybomis arba nesutikti, tačiau jeigu susitikimų būta keletas, atsakyti jau nėra gerai. Vis dėlto neretai du žmonės susipažįsta mokykloje, universitete, darbovietėje, draugų būryje ar tiesiog gatvėje, ir užsimezguos ryšiui jie gali prašyti abiejų pusių tėvų pritariti vedybomis ir iš esmės jas „sutarti“. Šios vedybos taip pat laikomos sutartinėmis vedybomis. Asmeninės preferencijos vedybos (kai šeimos nuomonė nesvarbi) vyksta, jų daugėja, ypač miestuose, tarp vidurinioios klasės atstovų, tačiau sutartinės vedybos vis dėlto dominuoja ir šiandien.

⁴ *Proposal to amend the Prohibition of Child Marriage Act, 2006, and other allied laws. Report No. 205. (2008). Law Commission of India, Ministry of Law and Justice.*

<http://lawcommissionofindia.nic.in/reports/report205.pdf>. Peržiūrėta 2012 08 14.

Vaikai

Vaikas Indijoje visada būdavo itin trokštamas šeimos narys, jis sulaukdavo visiško šeimos atsidavimo, meilės ir būdavo lepinamas. Vaiko gimimas Indijos kultūroje yra itin svarbus įvykis šeimoje ir tampa didele švente, ypač jei gimsta berniukas. Berniukas yra laikomas būsima šeimos galva (jei pirmagimis), jis sulaukia begalinio šeimos atsidavimo. Vaikų gimimas yra suvokiamas kaip Dievo palaiminimo įrodymas. Berniuko gimimas yra neabejotina šventė visais atvejais, o mergaitės suvokimas, kaip laukiamos ar nelaukiamos atžalos, labai priklauso nuo konkrečios šeimos situacijos. Jei šeima neturtinga, didelė tikimybė, jog mergaitė nebus laukiama.

Indijoje viena svarbiausių jaunos šeimos pareigų – turėti vaikų, ypač vyriškos lyties. Tai aukščiausia vyro pareiga, religinė būtinybė bei emocinio pasitenkinimo šaltinis (Kakar 2009). Berniukai sulaukia daugiau dėmesio ir turi daugiau privilegijų nei mergaitės. Jie auklėjami būti pasitikintys savimi, nepriklausomi, dominuojantys, tuo tarpu mergaitės – pasiaukojančios, paklusnios, altruistiškos, tolerantiškos ir aukščiau visko vertinančios šeimą. Tėvai vaikus suvokia kaip giminės tęsėjus, kaip socialinę garantiją, jiems sulaukus garbaus amžiaus. Vaikai laukiami tiek dėl emocinių priežasčių, tiek dėl praktinių, pragmatinių, ir tai yra neatsiejama Indijos pasaulėžiūros bei gyvenimo suvokimo dalis – todėl vaikų turėjimas ir yra laikomas pareiga, jaunavedžiai patiria nuolatinį spaudimą susilaukti vaikų. **Kuo daugiau vaikų turima, tuo laimingesne ir idealesne tokia šeima laikoma.** Daugiavaikė šeima, ypač jei joje yra berniukų, pateikiama kaip pavyzdys. Problema ta, kad po vedybų asmenims dažnai nėra kito pasirinkimo kaip tik kuo greičiau susilaukti vaikų. Šiuolaikinėje Indijoje jaunavedžiai dėl vieno ar kitų priežasčių galbūt kartais ir nenorėtų skubėti. Tačiau turint galvoje hierarchiją ir spaudimą, neretai vaikų susilaukiama tam, jog spaudimas jų turėti liautųsi. Jei jaunavedžiai kurį laiką yra bevaikiai, jie spaudžiami vaikų susilaukti tam, kad įrodytų, jog yra funkcionali šeima. Jei gimsta mergaitė, spaudimas nemažėja, nes reikia berniuko. Jei antras vaikas taip pat mergaitė, spaudimas gali nesiliauti tol, kol nebus berniuko. Dažnai atsikvėpiama tada, kai gimsta berniukas, – tai yra tam tikra garantija, jog šeimos, giminės, bendruomenės spaudimas liausis ir bus galima ramiai gyventi.

Kad ir kaip vaikas visuomenėje yra vertinamas ir idealizuojamas, realybė gali būti nepalyginti sudėtingesnė. **Išsilavinimas**, įskaitant ir pradinį, **yra prieinamas toli gražu ne visiems.** Indijos vyriausybė nuolat pabrėžia išsilavinimo, ypač pradinio, svarbą – teisė į išsilavinimą yra užtikrinta konstitucijos, kuri pabrėžia ir privalomą nemokamą mokslą vaikams nuo 6 iki 14 metų⁵. Realybė kitokia – 20 proc. vaikų pradinės mokyklos išvis nelanko, o lankančiųjų mokymosi rezultatai yra prasti. Valstybinės mokyklos, kurios Indijoje dominuoja, pasižymi kokybės trūkumu, o mokamos privačios mokyklos prieinamos tik turtingiesiems. Žemiausio socialinio sluoksnio asmenys neretai nemato prasmės siųsti vaikų į mokyklą – neturtingų šeimų vaikai dažniausiai verčiami dirbti (vaikų darbas yra uždraustas įstatymu, tačiau vis dėlto jis egzistuoja). Konservatyvių ir mažas pajamas gaunančių šeimų mergaitės dažnai mokyklos nebaigia, nes turi mokytis namų ruošos bei rengtis būsimums žmonos pareigoms. Kartais pats vaikas nori lankyti mokyklą, bet jam nėra leidžiama. Dėl tokio požiūrio galimi konfliktai ar bent jau įtampa tarp tėvų ir vaikų. Vaikai daugeliu atvejų nežino, kaip pasipriešinti tėvų sprendimui, todėl dažniausiai paklūsta. Tokiu atveju tėvams įtaką gali padaryti gerbiamas šeimos, giminės ar bendruomenės narys, kuris vaikus užstoja ir įtikinimo ar derybų būdu įrodo išsilavinimo privalumus.

⁵ *Provisions of the Constitution of India having a bearing on education* (2010). Ministry of Human Resource Development. http://mhrd.gov.in/const_fundamental. Peržiūrėta 2012 08 14.

Esant socialinei nelygybei ir skurdui, labai daug vaikų kenčia nepriteklių ir yra **nepakanamai fiziškai išsivystę dėl maisto stokos**. Vaikų **mirtingumas taip pat yra didelis** – 1 vaikas iš 20 miršta nesulaukęs vienu metų⁶. Kaip minėta, egzistuoja ir diskriminacija lyties atžvilgiu bei naujagimių mergaičių žudymai. Pastarieji nėra dažni, tačiau tai susirūpinimą keliantis dalykas.

Vaikas gimsta ir egzistuoja šeimos hierarchijoje. Ankstyvoje vaikystėje jis gali būti lepinamas ir apgaubtas meile bei rūpesčiu, bet vėliau iš jo tikimasi ir reikalaujama paklusimo bei savo vietos hierarchijoje žinojimo. Jei vaikas paklusnus ir „geras“, vadinasi, tėvai gerai atlieka savo pareigą. Paklusnūs, gerai išauklėti vaikai turi didelę reikšmę šeimos prestižui ir statusui visuomenėje. Jei sūnūs turi gerus darbus ar yra išsilavinę, tokia šeima sulaukia labai daug pagarbos ir yra laikoma pavyzdžiu.

Tėvo ir motinos funkcijos vaiko atžvilgiu skiriasi. Motina yra laikoma itin artimu asmeniu, meilės ir rūpinimosi šaltiniu. Dažna moteris Indijoje, susilaukusi vaiko, skiria visą savo laiką šeimai. Vaikai su motina yra žymiai stipriau emociškai susiję nei su tėvu. Dėl to, kad motina atiduoda visą save vaikams, motinystė itin šlovinama, motina turi itin aukštą statusą visuomenėje. Šiluma šeimoje ir didelis artumas išplėstinėje šeimoje sąlygojamas motinos ir vaikų santykių. Tėvas tuo tarpu yra autoritetas, savotiškas patriarchas, į kurį žvelgiama su pagarba. Mergaitės šeimoje padeda motinai namų ruošoje ir tokiu būdu rengiamos būsimai motinystei. Kiekviena mergina, norėdama ištekti, turi rodyti savybes, reikalingas motinystei ir rūpinimuisi. To vėlgį nereikėtų suabsoliutinti – tai gali būti tiesiog formalūs reikalavimai, savotiškas įvaizdis bei įrodymas, jog mergina yra iš geros šeimos.

Paauglystė. Brendimas Indijoje gali būti problematiškas – kontaktai tarp skirtingų lyčių itin ribojami ir iš principo laikomi vengtiniu ar netoleruotinu elgesiu. Tas pat pasakytina ir apie seksualinę laisvę – paauglystėje, priešingai nei vaikystėje, artimas skirtingų lyčių bendravimas nepageidaujamas, seksualinio švietimo nėra, o bet kokios seksualinio pobūdžio diskusijos vietoje erdvėje ribotos. Lytiniai santykiai ir visos su tuo susijusios temos yra privatūs reikalai. Į ikivedybinis lytinius santykius žiūrima neigiamai, tačiau tai nereiškia, kad tai nevyksta. Dėl šios priežasties dalinai ir skatinamos ankstyvos vedybos – jos tarsi garantija, kad asmuo nesielgs ne pagal egzistuojančias normas ir taps visaverčiu bendruomenės nariu. Dažniausiai jauni žmonės patys trokšta vedybų, nes tai vienintelis būdas užbaigti paauglystės ciklą ir tapti suaugusiu.

Senatvė

Paskutinis gyvenimo ciklas, senatvė, Indijoje yra itin reikšmingas. Seni žmonės gerbiami, šeimoje neretai jų žodis yra labai svarus, jei ne lemiamas. Senatvė dažnai yra susikaupimo, atsipalaidavimo nuo materialių rūpesčių metas – vaikai jau suaugę, geba patys savimi pasirūpinti, turi darbus ir uždirba bei rūpinasi savo tėvais. Kaip jau minėta, amžius savaime reiškia aukštą poziciją šeimos hierarchijoje.

⁶ *Maternal & Child Mortality and Total Fertility Rates* (2012). Office of the Registrar & Census Commissioner, India. http://censusindia.gov.in/vital_statistics/SRS_Bulletins/MMR_release_070711.pdf. Peržiūrėta 2012 08 15.

Istoriškai Indijoje hindų **našlės** visada turėjo specifinį statusą. Mirus vyrui, žmona galėdavo rinktis – gyventi asketiškai su mirusio vyro šeima (broliais, seserimis ir pan.), gyventi asketiškai kartu su kitomis našlėmis specialiose prieglaudose, ištekti dar kartą arba galėdavo susideginti kartu su kremuojamu vyru⁷. Dėl ekonominių ir visiškai subjektyvių priežasčių našlės neretai negalėdavo gyventi su mirusio vyro šeima, ištekti dar kartą joms taip pat būdavo be galo sudėtinga dėl socialinės stigmatos ir prietarų – vesti našlę reikšdavo šauktis nelaimę, ji būdavo laikoma bloga lemiančiu ženklų. Neretai našlės, ypač jaunos, būdavo priverčiamos susideginti vėlgi dėl ekonominių priežasčių, teisinant tai tradicija ir religija. Didžioji dalis našlių gyvendavo prieglaudose. Šiuolaikinėje Indijoje jų padėtis yra smarkiai pakitusi, nebėra laikomasi griežtų diskriminacinių principų. Be abejo, kaimiškose vietovėse dar pasitaiko atvejų, kai našlės verčiamos susideginti mirus vyrui, bet tai jau retenybė, be to – dar nuo XIX a. pabaigos tai įstatymiškai traktuojama kaip nusikaltimas. Našlės, jei jos nesiekia ištekti antrą kartą, gyvena kartu su savo vaikais ar vyro šeima. Egzistuoja ir našlių prieglaudos, tačiau tai jau nebėra vietas, kur jos stumia dienas askezėje ir nepritekliaje. Praeityje našlių prieglaudos būdavo savotiški vienuolynai, kur našlės neturėjo jokių patogumų. Buvo tikima, jog vyras miršta tada, kai moteris blogai juo rūpinasi, jo nemyli, ir tokia moteris turi atgailauti už savo nuodėmes. Dabar šios prieglaudos yra savotiški pensionatai, kur gyvena šeimos neturinčios našlės. Islamas šiuo atveju yra gerokai liberalesnis nei hinduizmas, indų musulmonų šeimose tokios našlių problemos niekada nebuvo.

Religija ir šeima

Kaip minėta anksčiau, Indijoje kartu egzistuoja daug įvairių religijų, kurios yra heterogeniškos savo viduje. Visos šeimos gyvenimo ypatybės, minėtos iki šiol, gali būti siejamos su religija ir tradicija. Didelė šeima, kaip laimės ir harmonijos garantija, gali būti suvokiama kaip religinė pareiga, tokia pat kaip vedybos, vaikų turėjimas. Lyčių santykiai šeimos viduje gali būti suvokiami bei aiškinami tiek religiniu, tiek socialiniu ekonominiu požiūriu. Nemaža dalis praktikų, kurios laikomos religinėmis, yra susiformavusios per du pastaruosius šimtmečius kaip kolonializmo rezultatas: didesnis naujagimių berniukų vertinimas, jaunosios kraičio problema, lyčių nelygybės variacijos, draudimas našlėms dar kartą tekėti, draudimas moterims inicijuoti skyrybas.

Šeimos ritualų, ypač vedybų, giminystės ryšių sudarymo prasme Indijoje egzistuoja religinė segregacija. **Hindai, musulmonai, sikhai, krikščionys ir kitos religinės grupės organizuoja santuokas išimtinai tik tarp savo grupės narių.** Žinoma, egzistuoja ir mišrių santuokų, ypač tarp miestų gyventojų, tačiau tai išimtis, jos vyksta labai retai. **Mišri santuoka** gali užtraukti gėdą šeimai, o ir visai giminei, taigi to stengiamasi išvengti bet kokia kaina. Jeigu vis dėlto ji įvyksta, religinis atsivertimas tampa svarbiu klausimu, tačiau jis nėra prieinamas ar taikomas visiems. Jei vienas iš partnerių yra musulmonas, atsivertimas į islamą yra būtinas. Krikščionybės atveju galima didelė pasirinkimo laisvė. Į islamą ar į krikščionybę atsiversti nėra sudėtinga,

⁷ Hindai nėra laidojami, o kremuojami ant laužo; pelenai suberiami į upę (idealiu atveju – į Gangą).

tačiau hinduizmas neturi atsivertimo sąvokos – **vienintelis kelias tapti hindu yra gimti hindu**. Tačiau šiuo atveju viskas priklauso nuo šeimos, nuo išimtinai individualių vertinimų. Labiau ortodoksiški hindai vedybas su ne hindu, pavyzdžiui, krikščionimi ar vakariečiu, gali vertinti kaip negalimas, liberalesni gali neprieštarauti. Kitaip yra islamo atveju. Dėl nemažo laipsnio religinės segregacijos tarp hindų ir musulmonų bei politinės įtampos hindų ir musulmonų mišrios santuokos yra labai retos, o jei ir vyksta, būna lydimos problemų, įtampos ir neretai – didelių konfliktų. Kartais noras sudaryti mišrią santuoką gali baigtis net jaunųjų nužudymu – tai vadinamieji garbės nužudymai. Pastarieji yra išimtiniai atvejai ir šiuolaikinėje Indijoje vyksta retai, tačiau kaimiškose vietovėse tokių nužudymų vis dar pasitaiko. Santuokos su ne indais dažnai vertinamos kaip ir santuokos su kitos religinės grupės atstovais – jų vengiama bet kokia kaina, bet tai irgi priklauso nuo konkrečios šeimos konservatyvumo laipsnio.

Hindų atveju **skirtingų kastų asmenys yra nelinkę giminiuotis** – kaimiškose vietovėse tai labiau išreikšta nei miestuose. Aukštesnės kastos šeima yra nelinkusi priimti į šeimą asmens iš žemesnės. Kartais tai taip pat gali sukelti rimtų konfliktų. Nepriklausantys kastų sistemai daltai, žemiausios socialinės klasės atstovai, beveik niekada negalėtų sudaryti giminystės ryšių su tais, kurie priklauso bet kuriai kastai. Taigi galima sakyti, jog šeimos religiniu pagrindu yra homogeniškos ir siekia toki homogeniškumą išlaikyti. Kartais, jeigui šeimos prieštarauja mišriai santuokai ar bet kuriai santuokai, kuri, šeimos vyresniųjų nuomone, yra netinkama, jaunesni gali pabėgti, slapta susituokti ir gyventi nepalaikydami jokio kontakto su savo šeimomis. Tai vertinama kaip didelis akibrokštas, nepagarba šeimai ir taip pasielgę asmenys yra šeimos atstumiami. Kartais pabėgimas gali baigtis ir nužudymu, siekiant nuplauti šeimos gėdą, tačiau tai jau kraštu-tinis atvejis (Chowdhry 2007).

Lyčių vaidmenys šeimoje

Žvelgiant istoriškai, Indijoje visada egzistavo **patriarchalinė sistema**. Kaip jau minėta, šeimos hierarchijoje moteris užima žemesnę poziciją nei vyras. Duktė ar marti užima žemesnę padėtį nei motina, jaunesnės dukros yra žemiau už vyresnes, o jaunesnių sūnų žmonos yra žemiau nei vyresnių. Realybė gali būti labai įvairi, bet dažnai pašaliniam nematoma ir nežinoma – dėl labai stipriai išreikštų šeimos prestižo, įvaizdžio visuomenėje ir šeimos garbės elementų tokia griežta hierarchija demonstruojama, net jei iš tiesų jos nėra. Tarp miestų gyventojų ir sparčiai augančioje viduriniojoje klasėje lyčių vaidmenys šeimoje gali būti tik formalūs, iš pagarbos tradicijai ar religijai ar dėl noro „gerai“ atrodyti bendruomenės ar visuomenės akyse. Konservatyvesnėse šeimose, kaimiškose vietovėse, tarp mažesnes pajamas gaunančiųjų ar mažiau išsilavinusiųjų visi finansiniai svertai dažniau yra vyrų rankose. Tačiau ir turtingose, itin aukštą socialinę padėtį užimančiose šeimose moters vieta taip pat gali būti subordinuota, įskaitant ir finansų valdymą. Apibendrintai galima pasakyti tik tiek, kad Indijoje šeimos finansus daugiau tvarko vyrai nei moterys, tačiau jei moteris yra dirbanti, egzistuoja tai, ką galima pavadinti bendru šeimos biudžetu.

Labai svarbus tarpasmeninių lyčių santykių Indijoje elementas yra moterų **kuklumo principai**. Jie susiję su apranga, elgesiu ir plačiąja prasme – su patriarchalinės visuomenės funkcionavimo niuansais. Tai dar vienas teorinis modelis, tačiau labiausiai matomas ir ganėtinai sunkiai apibrėžiamas šiuolaikinės Indijos kontekste. Pagal šį modelį moteris turi rengtis kukliais drabužiais ir dažniausiai kuris nors aprangos elementas turi būti indiškas. Šiuo metu Indijoje apranga yra be galo įvairi – miestuose, ypač tarp jaunų žmonių, populiarūs vakarietiški drabužiai, tačiau vyresnio amžiaus moterys ar gyvenančios kaimuose vis dėlto dėvi indiškas. Tai susiję su tam tikromis kultūrinės politikos nuostatomis, kurios išryškėjo XIX a. pabaigoje kilus nepriklausomybės siekiui – pagal jas, **moteris yra tradicijų sergėtoja ir turi puoselėti nacionalinę kultūrą**. Tuo tarpu vyrams reikalavimai, kaip rengtis, nėra taikomi. Labai svarbus aprangos elementas, tiek dėvint tradicinius, tiek vakarietiškus drabužius, yra skraistė (*dupatta*). Ji paprastai dėvima ant pečių, tačiau konservatyvesnės moterys, bendraudamos su nepažįstamais vyrais, ją apsigobia galvą (tai taikytina visų religijų atstovėms). Kartais musulmonės moterys dėvi juodą, visą kūną dengiantį apdarą – burką. Kultūrinė praktika, susijusi su kūno dengimu nepažįstamųjų (įskaitant visus vyrus, kurie nėra artimieji, išimtyms – tėvas, vyras, broliai, pirmos eilės pusbroliai) akivaizdoje, tiek hindų, tiek musulmonų atveju yra vadinama *pardah*, arba *parda* (pažodžiui *užuolaida*, žodis kilęs iš arabų kalbos). Nors musulmonų ir hindų religinės praktikos skiriasi, tačiau šis principas galioja nepriklausomai nuo religijos, jį daugiausia taiko šiaurinės bei centrinės Indijos moterys iš aukštesniosios kastos ir socialinės klasės šeimų. Anksčiau ši praktika taip pat reiškė ir moters negalėjimą pasirodyti viešumoje svetimų vyrų akivaizdoje netgi su skraiste ar burka, tačiau dabar tai yra itin retas atvejis.

Kad ir kokie būtų kultūriniai skirtumai tarp miesto ir kaimo, tarp aukštas, vidutines ir žemas pajamas gaunančiųjų, išsilavinusių ar ne, **stipriau ar silpniau išreikštas moterų kuklumas egzistuoja universaliai**. Jis gali būti aiškiai išreikštas (galvos dengimasis, vengimas kalbėti su nepažįstamais vyrais ir pan.) arba akivaizdžiai nematomas, tačiau net ir pastaruoju atveju jį galima stebėti moterims bendraujant su vyresniaisiais ir visais, kurie yra gerbiami (tai gali būti bendravimas su vyresnio amžiaus šeimos nariais, vyresnio amžiaus asmenimis apskritai, konservatyviais asmenimis, religiniais autoritetais ar dvasininkais).

Galima pasakyti, jog lyčių santykiuose „vidaus“ ir „išorės“ atskyrimas yra gana aiškiai išreikštas – vyro prerogatyva yra viskas, kas yra „išorėje“, o moters – tai, kas „viduje“. Todėl moteriai yra priskiriama namų ruoša, vaikų auklėjimas, kitaip sakant – jaukių namų kūrimas. Vyras dažnai suvokiamas kaip išlaikantis šeimą, savotiškai atstovaujantis jai viešojoje erdvėje, tvarkantis reikalus ir bendraujantis su nepažįstamaisiais. Tai yra tiek idealus, tiek realiai egzistuojantis modelis, tačiau toli gražu ne universalus. Nepažįstant konkrečios šeimos, bendravimą geriau pradėti vadovaujantis idealiu modeliu – tai visada suvokiama kaip gero tono rodymas, – bendrauti su vyru (ar šeimos vyrais), gerbti privatų gyvenimą.

Kad ir kaip būtų, yra keletas labai aktualių universalių aspektų, susijusių su lyčių klausimu, kuriuos būtina trumpai aptarti. Šias problemas galima vadinti **lyčių nelygybės, arba diskriminacijos, problemomis**.

Pagal įstatymus moteris Indijoje turi teisę dirbti, turėti savo turto ar jį paveldėti bei iniciuoti skyrybas. Realiai yra nemažai atvejų, kai moterims jų šeimų vyresnieji (vyrai, tėvai, broliai) to neleidžia arba tokie klausimai net nėra keliami. Dėl konservatyvaus auklėjimo gali susiformuoti tokios nuostatos, kad moterys beteisiškumo, kaip reiškinio, nesuvoks (pavyzdžiui, moteris gali net nekelti klausimo dėl pasipriešinimo smurtui šeimoje ar skyrybų). Moteris gali kreiptis į policiją, jei jos teisės yra pažeidžiamos, tačiau dažniausiai policija nėra linkusi kištis į šeimų

vidaus reikalus, net jeigu pažeidžiamos žmogaus teisės ar įstatymai. Pastaroji problema Indijoje labai aktuali. Toks nebaudžiamumas ir socialinės edukacijos stoka problemas tik gilina. Neretai, mėginant teisinti pažeidimus ar nusikaltimus, vardijami įvairūs religiniai ar kultūriniai motyvai, tačiau jie niekaip nesusiję su religinėmis normomis, kad ir kaip pažeidėjai stengiasi jomis pagrįsti savo veiksmus. Indijoje moterų teisių diskursas, įskaitant ir moters teises šeimoje, yra be galo intensyvus – per pastaruosius porą dešimtmečių įsikūrė labai daug nevyriausybių, pagalbos ir paramos organizacijų, kovojančių už moterų teises.

Indijoje labai aktuali socialinė problema yra **nuotakos kraitis**. Istoriškai kraitis būdavo įvairus materialinis turtas (grynieji pinigai, juvelyriniai dirbiniai, nekilnojamas turtas), nuotakos gaunamas iš savo tėvų, kuris priklausydavo jai ir kurį ji saugodavo tam atvejui, jei naujojoje vyro šeimoje kiltų problemų, – tuomet ji galėtų pasinaudoti savo kraičiu kaip nepriklausomu finansiniu svertu. Pavyzdžiui, jei vyras nedirba ir nieiško darbo, jei vyras smurtauja ar piktaudžiauja alkoholiu, žmona gali jį palikti ir turėti pinigų gyventi nepriklausomai (Oldenburg 2002). Dabar kraičio reikšmė kitokia – tai nebėra nuotakos nuosavybė, o materialinės vertybės, kurias jos tėvai vedybų proga duoda jaunikio šeimai. Šiuolaikinėje Indijoje tai gali būti labai didelės pinigų sumos (gali siekti šimtus tūkstančių rupijų), būtiniai prietaisai ar automobiliai. Jeigu merginos tėvai yra neturtingi ir negali duoti didelio kraičio, galimybės merginai ištekėti gerokai sumažėja. Turint galvoje šeimos ir vedybų svarbą Indijoje, tai labai traumuojantis veiksnys daugeliui moterų. Kitu atveju, jei nuotakos šeima pažada kraitį, o po vedybų neturi galimybių jo duoti ar duoda per mažai, šeimoje prasideda psichologinis ir fizinis teroras. Moteris gali justti didelę psichologinę įtampą, gali būti mušama, net nužudoma, o jos vyras, kuris daugeliu atvejų yra ganėtinai jaunas vaikinai, neturi galimybių paveikti situacijos, kadangi smurtas dažniausiai kyla iš jo tėvų nepasitenkinimo marčia⁸. Nors reikalauti kraičio ir yra uždrausta įstatymu, tai vyksta, o policija nėra linkusi kištis į vidinius šeimos reikalus, net jei ir yra pažeidžiami įstatymai. Vienas pavyzdžių – per pastaruosius kelis dešimtmečius Indijoje padažnėjęs vadinamasis nuotakų deginimas. Indijoje moters pareiga yra gaminti maistą, o tam naudojamos dujinės viryklės ir dujų balionai. Pasitaiko atvejų, kai, sprogdus balionui, žūva ir greta buvusi bei maistą gaminusi moteris. Pasigilinus į daugelį atvejų, paaiškėja, jog dauguma tokiu būdu žuvusių moterų buvo jaunos, neseniai ištekėjusios, kurios turėjo su kraičiu susijusių problemų. Tokios mirtys retai kada vertinamos kaip smurtinės, kadangi dujų balionai išties kartais sprogsta. Tokių „paslėptų nusikaltimų“ priežastys aiškinamos įvairiai, tačiau pagrindinė jų – ekonominė. Brangstant pragyvenimui, didėjant populiacijai ir konkurencijai darbo rinkoje, tampa būtinas išsilavinimas, kuris Indijoje vietiniams gyventojams yra labai brangus. Jaunikio tėvai neretai nori panaudoti kraitį sumokėdami už jaunikio mokslą, kas galėtų jam garantuoti sėkmę ieškant darbo ateityje. Greta šių priežasčių egzistuoja ir kita – paprasčiausias godumas, kylantis iš vis labiau komercializuotos kultūros bei didėjančio materializmo tarp vidurinėsios klasės atstovų.

Kitas klausimas yra susijęs tiek su lyčių problema, tiek su vaiko teisėmis. Naujausio 2011 metų gyventojų surašymo duomenimis, 1000 vyrų tenka 940 moterų⁹. Pastebimas moterų skaičiaus mažėjimas, ir tai vienareikšmiškai siejama su **dideliu moterų mirtingumu**. Pagrindinė problema ta, jog šeimose sūnūs vertinami labiau nei dukterys, o kaimiškose vietovėse dukters

⁸ Oldenburg (2002) aprašo nuolat didėjančią tokio smurto Indijoje skaičių.

⁹ *Provisional population totals, Paper 1 of 2011 India* (2011). Office of the Registrar & Census Commissioner, India. http://www.censusindia.gov.in/2011-prov-results/prov_results_paper1_india.html. Peržiūrėta 2012 08 14.

gimimas dažnai laikomas šeimos nelaime. Neretai naujagimės mergaitės yra neprižiūrimos, nepakankamai maitinamos, todėl tampa neatsparios ligoms ir miršta. Paplitę ir selektyvūs abortai, kurie labai ženkliai prisideda prie moterų skaičiaus Indijoje mažėjimo. Jei nustatoma, kad moteris laukiasi mergaitės, neretai daromas abortas.

Patriarchalinėje visuomenėje berniukas visada labiau vertinamas už mergaitę – ateityje jam bus lengviau susirasti darbą, išlaikyti šeimą, o kartu ir senus tėvus. Turėti sūnų reiškia turėti socialinę garantiją, o dukrą – didelę finansinę našta, kadangi, norint ją ištekinti, teks duoti didelį kraitį jaunojo šeimai. Jei kraičio nebus – mergina liks netekėjusi, o jei jis pasirodys per mažas – kęs terorą vyro šeimos namuose. Žinoma, naujagimių mergaičių žudymas pagal įstatymus yra laikomas žmogžudyste, tačiau problema ta, kad tokie nužudymai mėginami aiškinti kultūros požiūriu, kitaip sakant, mėginama pasitelkti kultūrą, norint paslėpti nusikaltimą. Policija tokius nužudymus retai ištiria – vėlgi neretai vadovaujamosi principu, jog tai, kas vyksta šeimoje, už uždarų durų, yra jos privatus reikalas.

Šios gilios lyčių dinamikos problemos Indijos visuomenėje itin aktualios, ir pastaraisiais dešimtmečiais viešojoje erdvėje lyčių lygybės klausimas ypač plačiai diskutuojamas. Žinoma, būtų didelė klaida manyti, jog kraitis ir mergaičių žudymai yra norma Indijoje, – greičiau priešingai. Bet šios dvi problemos yra lemiamos, kalbant apie lyčių harmoniją šeimose, įtampą ir konfliktus jose, vaikų gerovę.

Problemų šeimoje sprendimo būdai

Visas problemas, kylančius konfliktus indų šeimose stengiamasi spręsti kartu. Visada **siekama, kad konfliktas ir liktų šeimoje, kad jis nevyktų viešojoje erdvėje**. Kadangi šeimos garbė, jos įvaizdis ir šeimos svoris visuomenėje apskritai yra itin svarbūs dalykai, pašalinių asmenų kišimasis nėra pageidaujamas ir net sutinkamas priešišškai. Šeimos harmonija ir jos idilė yra labai svarbūs Indijos kultūroje, taigi konfliktai šeimoje dažnai jos narių sunkiai išgyvenami.

Dėl jau minėtos „vidaus“ ir „išorės“ dichotomijos ir itin didelės privačios erdvės svarbos netgi institucijoms neretai sunku kištis į šeimos konfliktus, jei juos prireikia padėti spręsti. Kreipimasis į įvairias pagalbos tarnybas taip pat nėra dažnas. Problema ta, jog konfliktas šeimoje yra laikomas privačiu reikalu ir nesikišimas neretai siejamas su kultūriniais niuansais, tačiau smurtas (fizinis ar psichologinis) nėra jokios kultūros dalis, ir nieko nedarymas, prisidengiant kultūriniu jautrumu, jau savaime yra žmogaus teisių pažeidimas.

Konfliktai gali būti labai įvairaus pobūdžio – nuo elementarių kasdieninių iki jau minėtų ginčų dėl kraičio. Neretai nesutarimų kyla dėl jaunų žmonių noro patiems pasirinkti partnerius (vaikiniams ir merginoms), dėl siekio dirbti ar studijuoti (merginoms) ar net dėl vaiko noro eiti į mokyklą.

Kaip ir konfliktų, jų sprendimo būdų gali būti labai daug. Vienintelis dalykas, kurį privalu turėti galvoje, yra **pagarba šeimai, jos nuomonei, jos orumui bei pagarba šeimos vyresniųjų autoritetui**. Jei žmogus iš šalies (socialinis darbuotojas, policijos pareigūnas ir pan.) sumenkina šeimos vyresniųjų autoritetą, didelė tikimybė, jog konflikto išspręsti nepavyks. Kad ir kokie

konfliktai šeimoje kiltų, jie sprendžiami tik su pačios šeimos vyresniųjų pagalba. Manoma, jog vyresnieji yra išmintingi, turi daugiausia gyvenimiškos patirties, taigi jų nuomonė dažnai yra lemiamą.

Svarbesni konfliktai, kurių neįmanoma išspręsti šeimoje, kaimiškosiose vietovėse visada būdavo sprendžiami vadinamajame *panchaayat* – kaimo seniūnų taryboje. Ją sudarydavo gerbiami vyresnio amžiaus kaimo gyventojai. Tarybos sprendimas būdavo negincijamas. Dar ir dabar nemažai kaimų yra išlaikę tokias neformalias tarybas, tačiau šiuolaikinėje Indijoje vis daugiau galių perduota oficialiai valdžiai, kuri dažnai nėra pajėgi užtikrinti teisingumą visiems gyventojams. Dažniausiai viskas sprendžiama šeimoje ar giminėje, priklausomai nuo konflikto sudėtingumo. Svarbiausia, ką reikia žinoti, – jokia indų šeima nebus linkusi konflikto spręsti už šeimos ribų.

Viena baisiausių konflikto pasekmių yra **skyrybos**, ypač turint galvoje šeimos svarbą Indijoje. Indijoje skyrybų vyksta gerokai mažiau nei Europos šalyse ar JAV. Oficialios statistikos nėra – įvairiais duomenimis, vienos vedybos iš šimto baigiasi skyrybomis (JAV, kuri pirmąją pagal skyrybų skaičių, jomis baigiasi pusė vedybų)¹⁰. Dažnas, tačiau labai klaidingas šio mažo skaičiaus aiškinimas yra pabrėžiant šeimos vertybes, laimę, idilę ir pan. Į skyrybas Indijoje dar visai neseniai buvo žvelgiama itin negatyviai, tai buvo tarsi visuomenės griuvimo simbolis. To priežastys gali būti kelios – šeimos vertybių aukštinimas, šeimos, kaip institucijos svarba, bei lyčių nelygybė. Tam, kad nebūtų pasmerkti visuomenėje, žmonės neretai gyvena santuokoje, net jei ir nori skirtis. Jei šeimoje yra smurtaujama, dažniau su tuo susitaikoma, ir šiuo atveju moterys retai prašo skyrybų, nors pagal įstatymus jos gali skyrybas ir inicijuoti. Tačiau ir šios tendencijos po truputį keičiasi – vis mažiau galvojama apie visuomenės požiūrį, nors skyrybos vis dar išlaiko **socialinės stigmą** atspalvį¹¹.

Skyrybos Indijoje yra teisiškai reglamentuotos – tiek vyrai, tiek moterys jas gali inicijuoti. Religinis skyrybų aiškinimas ir supratimas gausus prieštaravimų. Konservatyvūs hindai gali aiškinti, jog skyrybos hinduizme nėra leidžiamos, tačiau tai nėra tiesa. Tiek hinduizmas, tiek islamas turi skyrybų sąvoką, jas gali inicijuoti ir vyrai, ir moterys. Musulmonų atveju vyras teoriškai gali vienašališkai išsiskirti su žmona dėl bet kokios priežasties, ir tam užtenka tik žodinio pasakymo (tris kartus pasakyti žodį *talaaq*). Nors teisiškai tai ir negalioja, kultūrine prasme tarp musulmonų žodinis pasakymas yra toks pat svarus, kaip ir teisinis.

Egzistuojantis kultūrinis įsitikinimas, kad skyrybos nėra gerai, lemia tai, jog moterys rečiau inicijuoja skyrybas ir verčiau renkasi kentėti. Tai vienareikšmiškai yra patriarchalinės visuomenės bruožas. Išsiskyrusi moteris Indijoje, taip pat vaikai, kurių tėvai išsiskyrę, dažnai gali būti laikomi nevisaverčiais, iš jų gali būti tyčiojamasi, žvelgiama tiek su panieka, tiek su gailėsčiu. Indijos teisinėje sistemoje egzistuoja lytinė diskriminacija, patys įstatymai yra netobuli – moteris, inicijuojanti skyrybas, gali susidurti su problemomis, norėdama apginti savo teises (Agnes 1999). Dėl patriarchalinės visuomenės funkcionavimo niuansų teisėjų (kurie visada yra vyrai) požiūris į besiskiriančius vyrus yra labiau teigiamas nei į moteris. Dėl šių pačių priežasčių vyrui išsiskirti su moterimi yra lengva, net jei to moteris ir nenori, o moteriai išsiskirti sunku, jei to nenori vyras.

¹⁰ *Divorce rate in India* (2012). India Divorce. <http://www.individivorce.com/divorce-rate-in-india.html>. Peržiūrėta 2012 08 14.

¹¹ *Not so Happily Ever After as Indian Divorce Rate Doubles* (2011). BBC News. <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-12094360>. Peržiūrėta 2012 08 14.

Vaiko globos klausimas skyrybų atveju gali būti komplikuo­tas tiek teisine prasme, tiek paties skyrybų proceso poveikiu pačiam vaikui. Pagal įstatymus vaiko iki 5 metų globa suteikiama motinai, nepriklausomai nuo religinių normų. Hindų atveju, pagal religinį aiškinimą, teoriškai vaiko iki 5 metų globa priklausytų tėvui, o musulmonų bendruomenėje – motinai, tačiau teismai sprendžia pagal konkrečius atvejus, atsižvelgdami į tai, su kuriuo iš tėvų vaikui bus geriausia gyventi. Dažniausiai globa atitenka motinai, tačiau egzistuoja ir tai, kas vadinama pareiga rūpintis vaiku. Šiuo atveju rūpinimasis lieka abiejų tėvų pareiga, nesvarbu, kad yra įvykusios skyrybos ir globėjas tik vienas. Deja, Indijoje yra išsiskyręs požiūris į vaiką iš išsiskyrusios šeimos. Netgi mokykliniuose vadovėliuose aiškinama, jog santuoka yra didžiausia vertybė, kuri negali būti nutraukta. Dėl to skyrybos ir gyvenimas tik su vienu iš tėvų vaikui gali būti labai traumuojanti patirtis. Nors požiūris, kaip minėta, ir keičiasi, tačiau skyrybos dar ilgai bus daugiau ar mažiau stigmatizuojantis veiksnys.

Visa tai, kas minėta šioje apžvalgoje, yra bendri bruožai, kurie daugiau ar mažiau apima visas Indijos kultūras bei religijas. Svarbiausi bendravimo su indais, jų šeimomis principai yra tokie patys – mandagumas, pagarba. Pastarieji yra universalūs visai žmonijai, ir Indija nėra išimtis. Jei asmenys yra konservatyvūs, bent jau pradžioje patartinas tos pačios lyties asmenų bendravimas – vyrai su vyrais, o moterys su moterimis. Svarbu suvokti atskyrimą tarp „vidaus“ ir „išorės“ ir suprasti, kad nėra mėgstamas kišamasis į privačius šeimos reikalus. Šiuo atveju patarimas būtų paprastas – būti diskretiškam, mandagiam, stengtis iš pradžių užmegzti ryšį su šeima, jos vyresniaisiais, su jais susipažinti, demonstruojant pagarbą šeimos hierarchijai. Visa kita priklauso nuo konkrečių situacijų. Kai bendravimas su šeimos moterimis yra būtinas, geriau, jei – bent jau iš pradžių – su jomis bendrautų moterys, ypač jeigu to reikia sprendžiant konfliktus, susijusius su moterimis (problemos dėl dukterų vedybų, dėl jų mokslų, seksualinės problemos, smurtas šeimoje ir pan.). Tai galioja visiems indams, nepriklausomai nuo religijos ar geografinio regiono, kuriame jie gyvena ar iš kurio yra atvykę. Šeimos garbė, jos orumas yra itin svarbus dalykas, ir nepagarba moterims ar šeimos hierarchijai gali sugadinti santykius su tuo asmeniu, kuris nerodo reikiamos pagarbos ar įžeidžia. Pastarieji dalykai gali apsunkinti ir pagalbos teikimą bei proble­mų sprendimą.

LITERATŪRA

- Agnes F. (1999). *Law and Gender Inequality: The Politics of Women's Rights in India*. New Delhi: Oxford University Press.
- Dirks N. (2001). *Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kakar S. (2009). *The Inner World: A Psychoanalytic Study of Childhood and Society in India*. New Delhi: Oxford University Press.
- Khan D.-S. (2004). *Crossing the Threshold: Understanding Religious Identities in South Asia*. London & New York: IB Tauris.
- Oldenburg V.T. (2002). *Dowry Murder: The Imperial Origins of a Cultural Crime*. Oxford: Oxford University Press.
- *Provisions of the Constitution of India having a bearing on education* (2010). Ministry of Human Resource Development. http://mhrd.gov.in/const_fundamental. Peržiūrėta 2012 08 14.

INTERNETINIAI ŠALTINIAI

- *At Rs 6.66 a day, old-age pension is a cruel joke* (2012). The Times of India. http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-06-08/india/32123331_1_cruel-joke-age-pension-scheme-rural-development-minister. Peržiūrėta 2012 08 15.
- *Divorce rate in India* (2012). India Divorce. <http://www.indidivorce.com/divorce-rate-in-india.html>. Peržiūrėta 2012 08 14.
- *For a universal old-age pension plan* (2012). The Hindu. <http://www.thehindu.com/opinion/lead/article3401455.ece>. Peržiūrėta 2012 08 15.
- *Maternal & Child Mortality and Total Fertility Rates* (2012). Office of the Registrar & Census Commissioner, India. http://censusindia.gov.in/vital_statistics/SRS_Bulletins/MMR_release_070711.pdf. Peržiūrėta 2012 08 15.
- *Not so Happily Ever After as Indian Divorce Rate Doubles* (2011). BBC News. <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-12094360>. Peržiūrėta 2012 08 14.
- *Proposal to amend the Prohibition of Child Marriage Act, 2006, and other allied laws. Report No. 205.* (2008). Law Commission of India, Ministry of Law and Justice. <http://lawcommissionofindia.nic.in/reports/report205.pdf>. Peržiūrėta 2012 08 14.
- *Provisional population totals, Paper 1 of 2011 India* (2011). Office of the Registrar & Census Commissioner, India. http://www.censusindia.gov.in/2011-prov-results/prov_results_paper1_india.html. Peržiūrėta 2012 08 14.

Skirtingų Kaukazo tautų šeimos struktūra: panašumai ir skirtumai

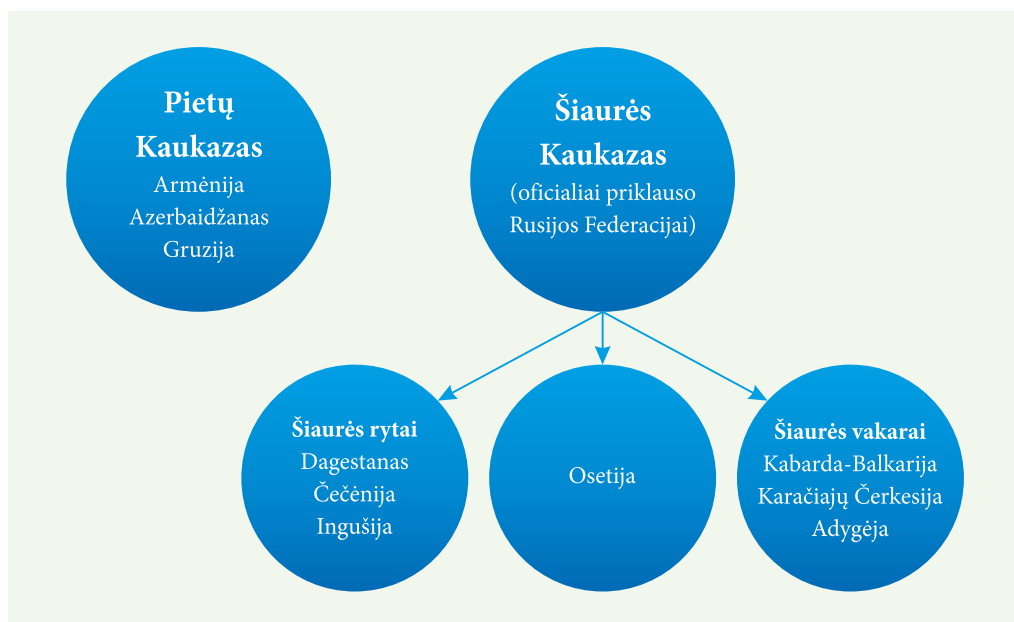
MARAT ILIYASOV

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto politologijos magistras, šiuo metu studijuoja Gruzijoje, Kaukazo studijų tarptautinėje mokykloje (Ilia State University).

Įvadas

Bet kokią su Kaukazu susijusią apžvalgą, ko gero, reikėtų pradėti nuo aiškinimo, kas gi yra Kaukazas. Pirmiausia, tai yra vientisa sistema, kurios vientisumą galima apčiuopti ir pajusti, analizuojant šią teritoriją beveik bet koku aspektu. Kitaip tariant, tiek moksliniu, tiek geografiniu, tiek istoriniu bei kultūriniu požiūriu Kaukazas yra vienas regionas.

Kaukazas tik iš dalies gali būti suvokiamas kaip susidedantis iš dviejų ar daugiau atskirų regionų. Tradiciškai jis skirstomas į Šiaurės ir Pietų Kaukazą, tačiau kalbant apie šeimas, jų gyvenimo, tradicijų ypatumus, taip pat apie etnines grupes, šioje apžvalgoje regionas bus aptariamasis naudojant tokį skirstymą:

Kaukazo regiono plėtrą lėmė vietos gyventojų sąveika ir bendradarbiavimas kovojant prieš atėjūnus ar svetimšalius užkariautojus; daugelis skirtingai kalbančių tautų, gyvenamos čia, sugeba rasti bendrą konstantą, paverčiančią jį vienu regionu. Pašaliniam asmeniui atrodo keista ir nuostabu, kad skirtingi žmonės, gyvenantys tūkstančius kilometrų vienas nuo kito ir kalbantys skirtingomis kalbomis, laikosi beveik tų pačių tradicijų ir puoselėja tas pačias vertybes.

Tačiau, nepaisant tokio viską apimančio bendrumo, būdingo skirtingoms Kaukazo tautoms, neįmanoma nepastebėti kiekvienos tautos specifikos, išskiriančios ją iš kitų etninių grupių. Skirtumai gali būti pastebimi ir tarp vienos tautos atstovų, ir tarp dviejų kaimyninių kaimų. Šios ypatybės formavosi veikiamos skirtingų veiksnių (dirvos savybių, kraštovaizdžio, žmonių veiklų, kt.), bet tai nepalietė svarbiausių aspektų, būdingų visiems kaukaziečiams.

Geografinių, istorinių ir religinių veiksnių įtaka skirtingų Kaukazo tautų šeimoms

Verta atkreipti dėmesį į išorinius veiksnius, turėjusius įtakos regionui, jo formavimuisi ir plėtrai. Pirmas aspektas – tai **religijų plitimas**. Kaip žinoma, Kaukaze yra visų didžiųjų pasaulio religijų atstovų. Jos atsikovojo nišą iš vietos pagonybės ir vėliau sugyveno kartu su ja, kol visiškai jos neištūmė. Antras veiksnys – tai **klajoklių genčių ir įsibrovėlių kultūrų liekanos**. Kiekvienas karių žygis senovėje nešė ne tik mirtį ir destruktiją. Vietos gyventojai dažnai perimdavo svetimšalių įpročius. Trečias aspektas būtų gretimų **didžiųjų etnosų įtaka**: iš pietų – tiurkų (Osmanų) ir persų, iš šiaurės – rusų. Vėliau, po to, kai Kaukazas buvo užkariautas Rusijos imperijos ir pakartotinai okupuotas Sovietų Sąjungos, iškilo rusifikacijos ir sovietizacijos veiksnys. Ir, pagaliau, Kaukazui teko patirti šiuolaikinius modernizacijos bei globalizacijos procesus. Reikėtų pažymėti, kad kai kurios tautos labiau jautė minėtų veiksnių įtaką, o kitos – mažiau. Tai paaiškina, kodėl tarp tam tikrų etninių bendruomenių galima rasti gyvenimo ir elgesio modelių, nebūdingų kitoms. Tas pat pasakytina ir apie Kaukazo šeimų tradicijas. Todėl šiame skyriuje atskirai nagrinėjami skirtingų tautinių grupių šeimų bruožai.

1 lentelė. Kaukazo tautos, kalbų grupės, gyvenamosios teritorijos bei religijos

Kalbų grupės*	Tautos	Respublikos/šalys	Religija
1. Iberų-kaukaziečių šeima			
a) <i>Adygų-ab-chazų grupė</i>	Adygai	Adygėjos Respublika	Musulmonai
	Čerkesai	Karačijų Čerkesija	Musulmonai
	Kabardinai	Kabarda-Balkarija	Musulmonai
	Abchazai	Abchazija	Krikščionys (ortodoksai)
b) <i>Nachų-dagestaniečių grupė</i>	Čečėnai	Čečėnija	Musulmonai
	Ingušai	Ingušija	Musulmonai
	Avarai	Dagestanas	Musulmonai
	Darginai	Dagestanas	Musulmonai
	Kumykai	Dagestanas	Musulmonai
	Lezginai	Dagestanas	Musulmonai
	Lakai	Dagestanas	Musulmonai
	Tabasaranai	Dagestanas	Musulmonai
	Nogajai	Dagestanas	Musulmonai
	Agulai	Dagestanas	Musulmonai
	Rutulai	Dagestanas	Musulmonai
	Cahurai	Dagestanas	Musulmonai

Kalbų grupės*	Tautos	Respublikos/šalys	Religija
c) <i>Kartvelų grupė</i>	Gruzinai (kartvelai)	Gruzija	Krikščionys (ortodoksai)
	Lazai	Gruzija	Krikščionys (ortodoksai)
	Mingrelai	Gruzija	Krikščionys (ortodoksai)
	Svanai	Gruzija	Krikščionys (ortodoksai)
	Chevsurai	Gruzija	Krikščionys (ortodoksai)
	Pshavai	Gruzija	Krikščionys (ortodoksai)

2. Indo-europiečių šeima

	Armėnai	Armėnija	Krikščionys (armėnų apaštalinė Bažnyčia)
	Osetinai	Pietų ir Šiaurės Osetija	Krikščionys (ortodoksai)

3. Tiurkų šeima

	Azerbaidžaniečiai	Azerbaidžanas	Musulmonai
	Karačijai	Karačijų Čerkėsija	Musulmonai
	Balkarai	Kabarda-Balkarija	Musulmonai

* Visos Kaukazo tautos bendauja kalbomis, priskiriamos trims šeimoms: ilberų-kaukaziečių (abchazai-adygai, nachai-dagestaniečiai ir kartvelai), indo-europiečių (armėnai ir osetinai) ir tiurkų (azerbaidžaniečiai, karačijai ir balkarai).

Šaltinis: autorius. Lentelė sudaryta M. Ilyasov, remiantis literatūros sraše nurodytais šaltiniais.

Šiaurės vakarų Kaukazo regionas

Kaip jau buvo minėta, tradiciškai Kaukazo tautos skirstomos į keletą grupių, į kurias įeina tautos, turinčios geografinį ir lingvistinį bendrumą. Pavyzdžiui, Šiaurės vakarų Kaukaze gyvena adygų-abchazų tautų grupė. Jų bendruomenę sudaro **adygai**, **kabardinai**, **čerkesai** (viena grupė, faktiškai viena tauta) ir **abchazai**¹. Abchazai, kurie užima pietvakarinius pagrindinio Kaukazo kalnagūbrio (prie Juodosios jūros) šlaitus, ilgą laiką turėjo sąlytį su Osmanų imperija. Tuo tarpu jiems giminingi adygai/čerkesai² (taip pat dėl geografinių veiksmų) daugiausia kontaktavo su Rusijos imperija. Abi tautos išlaikė savo tapatybę iki pat XIX a. pabaigos, kol nenoras pasiduo-

¹ Dar prie adygų galima priskirti adamiečius, bžeduhus, beslenijiečius, egerukajiečius, mamhegus, mahošiečius, temirgojiečius, natuhajiečius, šapsugus, chatukajiečius, žanejiečius, guajė, čebsinus, hegajkius, adalė. Dauguma šių mažų genčių ar tautelių buvo sunaikintos per Kaukazo karą (1817–1864) arba, jam pasibaigus, buvo priverstos persikraustyti gyventi į Vidurio Rytus. Manoma, kad emigracijoje (daugiausia Vidurio Rytų šalyse) gyvena nuo 3 iki 7 mln. čerkesų. Žr. Matthew Light, *Migration, Globalised Islam and the Russian State: A Case Study of Muslim Communities in Belgorod and Adygea Regions*, *Europe-Asia Studies* 64:2, University of Toronto, p. 195–226.

² Pavadinimai „adygai“ ir „čerkesai“ darbe naudojami kaip sinonimai.

ti Rusijos imperijai ir prarasti savo identitetą privertė daugumą čerkesų ir dalį abchazų palikti savo gimtinę.³ Likę buvo integruoti į Rusijos imperiją, o vėliau į Sovietų Sąjungą, kuri galų gale dirbtinai sukūrė iš adygų tris etnines grupes – **kabardinus**, **adygus** ir **čerkesus**. Artimiausios abchazams tautos yra abadzėhai ir ubyhai. Šių tautų atstovų praktiškai nėra likusių.

Nuo senų laikų adygų kaimynystėje gyveno tiurkiškai kalbantys **karačijai** ir **balkarai**, kurie, nepaisant kalbos skirtumų, šeimoje (ir ne tik) vadovavosi tais pačiais elgesio modeliais, kaip ir čerkesai. Per kalnus adygai turėjo sąlytį su Gruzijos pietvakariuose gyvenančiomis etninėmis grupėmis svanais, lazais, mingrelais, kurie irgi laikėsi tų pačių tradicijų ir taip pat kurį laiką buvo veikiami Osmanų imperijos.

Glaudūs ryšiai ir aktyvus bendravimas sąlygojo tam tikrą susiliejamą – tai yra tradicijos ir kaukazičių elgesio modeliai persiduodavo nuo vienu tautų kitoms. Vienas ryškesnių pavyzdžių – atalykų paprotys, kai, siekdamos sutaikyti kerštujančius kaimynus ar norėdamos draugiškų santykių su gretimomis tautomis, šeimos atiduodavo savo vaikus (berniukus) auklėti kitų tautų šeimoms. Taigi, čerkesų berniukai galėjo būti auklėjami karačijų ar svanų šeimų ir atvirkščiai. Suaugę ir sugrįžę, jie atlikdavo „geros valios ambasadorių“ funkcijas savo gimtosiose tautose, be to, pernešdavo pamėgtas tradicijas į savo bendruomenes. Šis paprotys, būdingas kalnų Kaukazo tautoms, aprašytas didžiojo rusų poeto ir rašytojo Aleksandro Puškino poemoje „Tazit“.

Šiaurės rytų Kaukazo regionas

Kaukazo šiaurės rytuose plyti **nachų** ir **dagestaniečių** žemės. Nachais arba vainachais vadinami **čečėnai**, **ingušai** ir **batsbiai** arba **cova-tušai**, gyvenantys Gruzijoje (nors jų beveik neliko, o likusieji identifikuoja save su gruziniais). Šios grupės tautų kalbos taip pat laikomos giminingomis, todėl sujungtos į vieną iberų-kaukazičių kalbinės šeimos pogrupį. Prieš pradėdant analizuoti šioje Šiaurės Kaukazo dalyje gyvenančias tautas, būtina pasakyti, kad tarp adygų-abchazų ir nachų-dagestaniečių gyvena **osetinai** – tauta, kurios kalba priskiriama indo-europiečių šeimai, iranietų grupei. Nepaisant šio išskirtinumo, jie, kaip ir tiurkiškai kalbantys karačijai bei balkarai, jau seniai perėmė Kaukazo tradicijas ir tokiu būdu tapo kaukazičiais. Dauguma osetinų – krikščionys. Tai dar viena savybė, galimai lėmusi jų išskirtinį lojalumą Rusijai. Vis dėlto, kalbant apie osetinų tradicijas ir šeimos gyvenimo būdą, jie tikrai gali būti vadinami kaukazietiškais. Detalesnis osetinų šeimų gyvenimas bus aptartas vėliau.

Į **dagestaniečių** tautų šeimą jungiamos daugiau nei 30 tautybių, kurių kalbos labai skiriasi. Kitaip tariant, ingušai ir čečėnai supranta vienas kitą, o, pavyzdžiui, skirtingų tautų dagestaniečiai tuo pasigirti negali. Tačiau šeimų gyvenimo būdas ir šių tautų tradicijos beveik identiškos. Kaip savo knygoje „Orientalizmas ir imperija“ vieną Rusijos mokslininką cituoja Austinas Jersildas: „Dagestaniečiai yra tokie panašūs, kad pagal vienos tautos gyvenimo būdą galima spręsti apie visas kitas tautas.“⁴ Didžiausios Dagestano tautos yra avarai, darginai, kumykai, lezginai, lakai, tabasaranai, nogajai, agulai, rutulai, cahurai. Šių tautų kalbos kartu su azerbaidžaniečių,

³ Мераб Чухуа, *Геноцид черкесов – история проблемы, хроника событий, научное заключение* (Часть 2), 2011 m. Žr. <http://circassiancenter.org/general/5504.html>

⁴ Austin Jersild, *Orientalism and Empire*, McGill-Queen University Press, London, 2002, p. 82.

čečėnų ir rusų Dagestane laikomos valstybinėmis (bent jau taip oficialiai deklaruojama pagal Rusijos įstatymus). Dagestanas Kaukaze laikomas islamo lopšiu. Jau didžiųjų arabų užkariavimų metu, kuris prasidėjo po pranašo Mahometo mirties (VII–VIII a.), arabai pasiekė pietinę Dagestano dalį ir joje įsitvirtino. Nuo tų laikų islamas stiprino savo pozicijas visame Šiaurės Kaukaze. Tačiau Čečėnijoje ir Ingušijoje žmonės ir toliau praktikavo pagonybę bei krikščionybę kartu su islamu iki pat XVIII a. pabaigos, kol religija pradėjo vaidinti svarbų vaidmenį kovoje prieš Rusijos imperiją. Be to, Dagestane taip pat buvo juntama persų įtaka. Safavidų imperijos klestėjimo laikais (XVII–XVIII a.) persų šachų žemės ribojosi su teritorijomis, kur gyveno ir tebegyvena Dagestano tautos. Tačiau persams niekada nepavyko užkariauti Dagestano.

Nachai ir dagestaniečiai buvo ir tebėra glaudžiai susiję su Gruzijos kalniečiais: chevsurais, tušais ir pšavais. Kaimynų santykiai buvo labai įvairūs – nuo broliškos draugystės iki kraujo praliejimo. Tačiau abipusė pagarba ir priklausomybės bendrai vertybių sistemai suvokimas visada įsivyravo gresiant pavojui iš išorės. Žmonių artumas taip pat buvo palaikomas ekonominiais, kraujo ir giminytės, atalykų ir amanatų⁵ mezgamaiais santykiais. Dar vienas veiksnys, sąlygojantis Dagestano ir Čečėnijos tautų šeimos gyvenimo modelio artumą, tas, kad XVIII a. pabaigoje ir XIX a. šios tautos kartu kovojo prieš Rusijos agresiją ir net du kartus tam tikslui sukūrė bendrą valstybę.

Pietų Kaukazo regionas

Pagrindinės tradicijos, būdingos visam Šiaurės Kaukazo subregionui, aptinkamos ir pietuose. Tai tikriausiai lėmė nepriklausomybės periodas, kai Pietų Kaukazas dar nepatyrė kaimyninių imperijų antpuolio ir jų įtakos. Kitaip tariant, kaukaziškumas yra natūraliai būdingas gruzinams, armėnams ir azerbaidžaniečiams. Ir nors šios tautos patyrė tam tikrą kultūrinę asimiliaciją, tačiau sugebėjo išsaugoti svarbiausias Kaukazo tradicijas, tarp jų ir šeimos.

Labiausiai Persijos įtaka buvo juntama **Azerbaidžane**, kurio dauguma gyventojų išpažįta pagrindinę Irano religiją – šytų islamo atšaką. Tuo tarpu **Gruzijoje** ir **Armėnijoje** krikščionybė tam tikru mastu prisidėjo prie šių tautų identiteto išsaugojimo, nepaisant stiprios Turkijos įtakos. Be to, vienas lemiamų argumentų už Jurgio (Georgijaus) traktato pasirašymą 1783 metais (kuris vėliau atvėrė kelią Rusijos aneksijai) buvo religinis. Tai yra, stačiatikių Rusija buvo suvokiama kaip draugiška Gruzijai šalis, kuri turėjo padėti musulmonų apsuptai Gruzijai išgyventi.

Būdamos Rusijos imperijos dalimi daugiau nei šimtą metų, Pietų Kaukazo tautos negalėjo išvengti tam tikros kultūrinės įtakos. Šiuo atžvilgiu Šiaurės Kaukazas buvo mažiau jautrus.

⁵ Amanatas, šiuolaikine kalba, yra kažkas panašaus į įkaitą, kuris kartu išlieka ir „mokumo“ patvirtinimu. Kaukazo tautos, sudarydamos susitarimą, atiduodavo kitai sutarties pusei savo tautos žymių tėvų vaikus. Tai buvo tarsi antspaudas, patvirtinantis, kad sutartis nebus sulaužyta. Atiduoti vaikai apsigyvendavo šeimose, kur jais buvo rūpinamasi labiau nei savo vaikais, – ten jie nieko nestokodavo ir tapdavo tos šeimos narių vaikais ir broliais. Grįžę namo, jie, kaip ir atalykai, jau atlikdavo geros valios ambasadoriaus funkcijas.

Pirmiausia, jis buvo užkariautas tik antroje XIX a. pusėje, ir, antra, propaguoti bei diegti bendras rusiškas vertybes ir tradicijas (ypač Čečėnijoje) buvo sudėtinga, nes ten nebuvo aristokratijos, per kurią imperija veikė Pietų Kaukaze. Skirtingos religijos veiksnys taip pat suvaidino savo vaidmenį, neigiant Rusijos primetamas vertybes. Praėjusio šimtmečio 3-iajame dešimtmetyje prasidėjęs sovietizacijos laikotarpis tęsėsi iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio. Jis, be abejo, paveikė visas Kaukazo tautas. Per prievartą peršama vertybinė orientacija, religinio pagrindo sunaikinimas (sovietizacija), visiškai naujų ir žmonėms nesuprantamų ekonominių santykių diegimas (kolektyvizacija), kuris buvo lydimas fizinio visų nepatenkintųjų naikinimo, sąlygojo tam tikrus pokyčius (žmonės pradėjo netekti savo identiteto).

Regione sunkiausiai tokiai „integracijai“ pasidavė čečėnai. Kadangi nuo pat viduramžių jie gyveno laisvose bendruomenėse, valstybė buvo suvokiama jų kaip visiškai svetimas organizmas, o politinės sąjungos prasmę matydavo tik agresijos atveju. Taikaus gyvenimo laikotarpiu čečėnai nepripažindavo jokių socialinių (klasinių, kastų) skirtumų, jie visi buvo vienodai lygūs ir laisvi. Bendruomenėms ir giminėms vadovavo seniūnų tarybos, kurių galia niekada nevirsdavo despotiška ir buvo keičiamos, esant reikalui, visuotinio pripažinimo pagrindu, t. y. tik garbingas žmogus, pasižymintis tam tikromis asmeninėmis savybėmis, galėjo užimti vietą taryboje. Taigi, nepaisant visų pastangų, sovietizacija Čečėnijoje buvo tik iš dalies sėkminga. Dauguma ir toliau vertino valstybę (ar tai būtų Rusija, ar Sovietų Sąjunga) kaip priešą ir vadovavosi nerašytais protėvių įstatymais. Galbūt tai buvo vienas svarbiausių veiksmų, prisidėjusių prie to, kad Kaukazo tradicijos labiausiai nepakitusios išliko Čečėnijoje ir aukštai kalnuose (pastaruoju atveju labiausiai padėjo geografinė padėtis).

Maža to, urbanizacijos procesas Šiaurės Kaukaze taip pat prasidėjo daug vėliau nei pietuose. Miesto įtaka daugiau buvo juntama tik Osetijoje, kur Vladikaukazas nuo pat savo įkūrimo 1784 metais tapo svarbiu traukos centru. Groznas tuo tarpu liko uždraustas čečėnams apsigyventi iki pat praėjusio amžiaus 8-ojo–9-ojo dešimtmečių. Toks draudimas nebuvo praktikuojamas jokios kitos Šiaurės Kaukazo tautos atžvilgiu. O ką jau kalbėti apie Pietų Kaukazo tautas, kurios pajuto miesto kultūros įtaką nuo XIX a. pradžios. Taigi, netolygus urbanizacijos procesas taip pat prisidėjo prie tradicinės čečėnų visuomenės „užsikonservavimo“ ir kitų Kaukazo tautų emancipacijos.

Apibendrinant galima teigti, kad:

- Kaukazas – tai vienas geografinis arealas, kuriame gyvenančios tautos turi iš esmės tuos pačius papročius ir tą patį gyvenimo modelį;
- Geografinis artumas, sąlytis per kalnus, nuolatinė sąveika ir daugumos tautų priklausomybė vienai kalbos šeimai lėmė šių tautų artumą. Be to, daugybę metų jos padėdavo viena kitai, ypač išorės agresijos atveju, kartais nepaisydamos religinių skirtumų;
- Religija – veiksnys, kuris dažnai vienijo šio regiono tautas: Šiaurės Kaukaze gyvenančių tautų atveju islamas tapo susivienijimo ir kovos prieš Rusiją varikliu, Gruzijoje – krikščionybė padėjo išlaikyti identitetą.
- Esančius panašumus tarp visų Kaukazo tautų šeimų modelių lėmė tai, kad jos priklauso tam pačiam geografiniam arealui ir nuo senų laikų visos buvo integruotos į vieną sistemą, vadinamą Kaukazu, o joms įtakos turėjo tie patys didieji kaimynai: Osmanų imperija, Persija ir vėliau Rusijos imperija bei Sovietų Sąjunga.

Tradicinės Šiaurės kaukaziečių šeimos

Tradicionalizmą apsprendžiantys aspektai

Išsamiai Kaukazo tautų šeimos gyvenimo būdo analizei reikia iš pradžių trumpai aprašyti tas tradicijas (ir jas formuojančius veiksnius), kurios liko nepakitusios visų regiono tautų gyvenime, nepaisant jau aptartos įtakos.

Pagarba vyresniesiems

Pagarba vyresniesiems tikriausiai yra svarbiausia iš visų tradicijų. Iš tiesų tai – kaukaziečių šeimos organizavimo pagrindas. Kitaip tariant, šeimos santykiai buvo grindžiami šeimos vyresniųjų vyrų autoriteto ir jų vadovavimo bei dominavimo pripažinimu. Pastaroji dominantė nebėra absoliuti. Daugelyje visuomenių vadovaujantis vyrų vaidmuo teliko kaip regimybė, tačiau pagarba vyresniesiems nėra tik formalumas. Vyresniųjų autoritetą akivaizdžiai demonstruoja senjorų teismai kaimuose – jie išspręsdavo visas bendruomenės problemas. Dalinį šio instituto atgimimą galima stebėti ir dabar. Kai kurie mokslininkai mano, kad kaukaziečių ilgaamžiškumo reiškinį galima taip pat susieti su pagarbos vyresniesiems institutu (kitai tariant, pagarba senoliams rodo jų reikalingumą ir tai verčia juos taip pat jaustis reikalingus, o tai natūraliai pailgina jų gyvenimo trukmę).

Paveldėjimas

Beveik visos Kaukazo tautos išlaikė tėvų namo paveldėjimo paprotį. Jis atitenka jaunesniajam sūnui kartu su pareiga rūpintis senstančiais tėvais. Išimtis yra armėnų ir gruzinų šeimos. Armėnų šeimoje pagrindinis paveldėtojas yra vyriausias sūnus – jis lieka tėvų namuose, o kiti apsigyvena kitose vietose. Gruzijos šeimos bando padalyti paveldą vienodai. Pamažu prie tokio pat modelio pereina ir labiau konservatyvios čečėnų bei kitų kalniečių bendruomenės.

Svetingumas

Tarp gerai visame pasaulyje žinomų kaukazietiškų bruožų yra svetingumas, įpareigojantis šeimą gerbti, saugoti ir teikti pastogę svečiui. Kai kurie kaukazologai mano, kad šis pabrėžtinai rūpestis kilęs iš savisaugos. Svetimam negalėjo būti suteikta galimybės ką nors daryti be šeiminių žinios, todėl juo ir buvo rūpinamasi. Kitų tyrinėtojų nuomone, šis paprotys galėjo išsirutuluoti iš tarpusavio mainų tarp bendruomenių. Svečiams kaukaziečiai paprastai turi atskirą namą ar bent jau kambarį. Pirmoji kaukazietiško svetingumo taisyklė yra paprasta – svečių reikia pamaitinti. Svečio norą būtina įvykdyti. Už panieką svečiui buvo griežtai baudžiama. Nepriimti svečio – gėda. Kalnuose ir dabar bet kas gali apsistoti ir pernaktuoti bet kuriame name. Svečiai gali ateiti be kvietimo, todėl namai visada turi būti pavyzdingai švarūs, juose visuomet turi būti ką valgyti. Dagestane šeiminkai svečius pasveikina žodžiais „Assalamu Alaikum“ (teapdovanoja jus Dievas taika ir klestėjimu). Čečėnijoje ir Ingušijoje atėjusysis sveikinasi pirmas.

Individualizmas ir visuomenės nuomonė

Individualizmas taip pat ryškus Kaukazo kultūroje, jis glaudžiai susijęs su visuomeniniu gyvenimu. Kiekvienas kaukazietis tarsi konkuruoja su kitu, nori būti geresnis ar kuo nors išsiskirti, laimėti kitų pripažinimą, elgtis taip, kad taptų pavyzdžiu kitiems – ar šeimos, ar asmeniniame gyvenime. Todėl itin paisoma visuomenės nuomonės ir bijoma, kad ji gali būti neigiama⁶. Kitaip tariant, visuomenės nuomonė yra tas variklis, kuris verčia kaukazietį veikti ir gyventi kaukazietiškai. Reikia atsiminti, kad, patekęs į kitą visuomenę ar kultūrinę aplinką, kaukazietis nebūtinai elgsis taip, kaip jis elgtųsi savo tėvynėje. Taip yra todėl, kad kitos kultūros atstovai paprasčiausiai tokio elgesio nesuprastų (pavyzdžiui, gali būti atsisakoma net kraujo keršto).

Šiaurės Kaukazas

Šiaurės rytų regionas

Nachų (čečėnų ir ingušų) ir dagestaniečių šeimos: tradicijos ir tikrovė

Kaip jau minėta, labiausiai tradicinę šeimos struktūros formą išlaikė čečėnai, ingušai ir kai kurios kitos kalnų tautų bendruomenės. Reikia pasakyti, kad Čečėnijoje ir Ingušijoje egzistuoja tik vienas šeimos gyvenimo modelis, nepaisant geografinio veiksnio (ar šeima gyvena mieste, kaime, kalnuose, lygumoje). Šeimos gali tik šiek tiek skirtis religingumo ir konservatyvumo (adatų⁷ laikymosi) laipsniu. Taigi būtų prasminga, analizuojant čečėnų šeimą, kartu nurodyti ir Dagestano tautų šeimos modelių panašumus bei skirtumus.

Šeimos dydis

Kalbant apie šeimos dydį Čečėnijoje, Dagestane ir Ingušijoje, šeima gali būti analizuojama kaip didesnis ar mažesnis vienetas, kitaip tariant, kaip **mažoji** arba **didžioji šeima**. Tai dažniausiai priklauso nuo to, kokiame kontekste nagrinėjama šeima, arba nuo problemos, kuri turi būti išspręsta, sudėtingumo. Jeigu kalba eina apie kasdienes darbus (ūkio darbai, namo statybos, derliaus surinkimas ir t. t.), dažniausiai tai mažosios šeimos prerogatyva. Kitas dalykas, kai įvyksta koks nors rimtas incidentas, liečiantis kitą šeimą, pavyzdžiui, nelaimingas atsitikimas, avarija ir t. t. Tokiais atvejais problema sprendžiama pasitelkiant gimines iš platesnio rato – tai ir yra vadinamoji didžioji šeima. Dažniausiai pasitarimuose dalyvauja visi vyrų pusės artimi giminaičiai (pirmiausia pirmos ir antros eilių pusbroliai). Būtent todėl visi artimi giminaičiai dažniausiai stengiasi apsigyventi netoli vienas nuo kito, kad, esant reikalui, galėtų sulaukti paramos iš savųjų. Broliai gali gyventi net tame pačiame kieme, jeigu jame yra pakankamai erdvės

⁶ Ян Чеснов, Быть чеченцем: личность и этнические идентификации народа. Žr. <http://www.chen.org/cheteip/301-byt-chechencem-lichnost-i-jetnicheskie.html>

⁷ Adātas [arab. *ʿadat* – paprotys] – musulmonų paprotinė teisė, reguliuojanti tuos santykius, kurių neapima rel. teisė – šariatas (Tarptautinių žodžių žodynas 2010). Šiame darbe terminas „adatas“ naudojamas kaip visų Kaukazo kalniečių nerašytinės paprotinės teisės sinonimas.

individualių namų statybai. Tokios galimybės paprastai nebūna kalnuose. Jeigu erdvės nepakanka, tada su tėvais lieka jauniausias sūnus, kuris paveldi tėvų namus. Susikūrę savo šeimas broliai vis tiek bando išlaikyti vienybę ir toliau dalyvauti savo tėvų šeimos gyvenime, padėdami spręsti ūkinius ir kitus klausimus. Regiono geografija lėmė, kad dagestaniečiai retai kada turi galimybę gyventi didelėmis šeimomis. Tai tiesiog neįmanoma, nes uoliniuose Dagestano kalnuose, kur labai juntama žemės stoka, paprastai kiemo funkciją atlieka žemiau gyvenančio kaimyno namo stogas. Vis dėlto broliai, taip pat kaip ir Čėčėnijoje, stengiasi nenutolti vienas nuo kito. Tai matyti iš to, kad lygumoje gyvenantys dagestaniečiai stengiasi turėti bendrą kiemą keliems broliams.

Lyčių vaidmenys šeimoje

Kaukazo tautų šeimoms būdinga **santykių hierarchija**. Kaimo vietovėse visų tautų gyvenime galima stebėti tą patį modelį: **tėvas – patriarchas** (šeimos galva), **motina – namų šilumos saugotoja, vyriausioji moteris** (močiutė) – **neginčijamas moralinis autoritetas, senelis – pedagoginis autoritetas**. Visos etiketo (santykių tarp jaunesniųjų ir vyresniųjų) taisyklės yra aiškiai suformuluotos ir tai galima pamatyti iš elgesio prie stalo. Paprastai kaukaziečiai stengiasi pietauti kartu. Manoma, kad tai gerovės ir harmonijos namuose pagrindas. Čėčėnai tiki, kad negalima palikti pradėtos valgyti duonos riekės ar kito maisto. Pagal etiketo taisykles, jaunesnis neturėtų sėstis prie stalo anksčiau už vyresnįjį, užimti jo vietą ar kalbėti valgio metu – tai nemandagu. Mažosios šeimos nariai, kai nėra svečių, valgo kartu. Dalyvaujant svečiams, pirmieji valgo vyrai, tada moterys ir vaikai. Didelėse šeimose maitinimas organizuojamas skirtingais būdais: kai kuriais atvejais visi vyrai valgo kartu su tėvu (šeimos galva), vėliau maitina vaikus, o tada valgo moterys (motina, dukterys, marčios). Prie stalo paprastai patiekiamas maistas ar gėrimai iš pradžių seneliui, po to tėvui ir tada likusiems pagal amžių.

Tėvas nachų ir dagestaniečių šeimose, kaip ir visų kaukaziečių, laikomas šeimos galva. Jis sprendžia beveik visus ekonominius klausimus (tos dalies, kuri laikoma vyrų prerogatyva), dalyvauja visuomeniniame gyvenime. Jam nesant, teisė spręsti tokius klausimus pereina vyriausiajam sūnui, kuris vis dėlto privalo konsultuotis su kitais broliais, prieš ką nors nusprenddamas. Atsiskyręs ir pradėjęs gyventi savo gyvenimą, sūnus, savo ruožtu, tampa šeimos (jau savosios) galva. Tėvas jau retai kada kišasi į jo šeimos gyvenimą, bet ir šiuo atveju jis gali kartais paveikti savo vaiko likimą.

Moteriškiems darbams vadovauja šeimos galvos žmona ar vyriausioji **moteris**. Ji skiria vaidmenis (darbus) savo dukterims ir marčioms. Vyrai nesikiša į moterų reikalus ir atvirkščiai. Taigi rytinėje Šiaurės Kaukazo dalyje išliko griežtas moterų ir vyrų darbų pasidalijimas. Valyti, gaminti maistą, skalbti ir t. t. – tai moterims priskiriami darbai; fiziškai sunkesni darbai kieme tenka vyrams, kurie taip pat atlieka šeimos maitintojų funkciją. Tuo atveju, kai sprendžiami gyvybiškai svarbūs dalykai (arba jie liečia moteris), šeimos galva gali konsultuotis su žmona, tačiau tradicinėse šeimose tai retas reiškinys net ir dabar.

Šiek tiek liberalesnio požiūrio laikomasi Dagestano sostinėje Machačkaloje. Tai paaiškinama ilgesne urbanizacijos proceso tradicija Dagestane. Per 100 gyvenimo miestuose metų dagestaniečiai gana smarkiai pasikeitė, tačiau grįžę į protėvių kaimą aplankyti savo artimųjų, jie vis dar laikosi senųjų papročių. Be to, Dagestane, skirtingai nei Čėčėnijoje ir Ingušijoje, gyvena gana didelis procentas rusų, kas irgi turėjo įtakos atsainesniam požiūriui į tradicijas.

Kalbant apie Šiaurės Kaukazo moteris, reikia pasakyti, kad merginos nuo pat mažens pradedamos rengti perėjimui į kitą šeimą. Labai daug paaiškina dagestaniečių patarlė: „Duktė – tai kitos sienos akmuo“, t. y. ji priklauso ir sustiprina kitą šeimą. Nuo mažens merginos privalo aptarnauti tėvą ir brolius. Pakloti lovas, paruošti arbatos, suplauti indus, nuvalyti batus – tai dukters ir sesers darbas, kuris nekelia jokių neigiamų emocijų Šiaurės Kaukazo mergaitėms. Ištekėjusi mergina turėtų jau stengtis įtikti savo naujos šeimos nariams (tikriausiai todėl nūdienos merginos stengiasi tekėti už tų, kurie gyvena atskirai nuo savo tėvų). Ypač daug pareigų turi jauniausio sūnaus žmona. Pagal nacionalinius papročius, ji privalo laikytis etiketo ir užsiimti namų ruošos darbais, taip pat ji turi keltis anksčiausiai ir gultis vėliausiai, savo uošvio akivaizdoje visada privalo stovėti, be to, neturi teisės būti kalbia, neturi vadinti savo vyro ir kitų giminaičių vardu – vietoj jo privalu naudoti alegorijas (verčiant pažodžiui, kreipimasis skambėtų „gražus vaikiną/mergina“ arba „geras vaikiną/mergina“ ir pan., kiek yra brolių bei seserų, tiek turi būti kreipinių). Šio papročio pavyzdys yra palinkėjimas, ištariamas vestuvių dieną: „Duok Dieve, kad šiame name tavo rankos būtų apsukrios, o burna tyli“. Taip pat egzistuoja ir specialios apeigos, kurios tarsi „atriša liežuvį“ marčiai (apdovanojimo pinigais procedūra, po kurios jai leidžiama kalbėtis)⁸, bet ir po šių apeigų marti turi kalbėti trumpai ir glaustai tiek su namiškiais, tiek su svečiais. Šio papročio nėra Dagestane – skirtingai nei Čečėnijoje ir Ingušijoje, Dagestane marčios gali vadinti savo vyro giminaičius vardu, bet paprastai pridėdamos deminutyvus. Tas pat pasakytina apie vyresnių sūnų žmonas. Jos irgi laikosi visų šių taisyklių, bet turi tarsi daugiau teisių. Apskritai tarp marčių irgi laikomasi griežtos hierarchijos ir darbo pasiskirstymo. Pirmoji šeiminkės padėjėja yra vyriausio sūnaus žmona. Ji turi dalį valdžios ir šeiminkės pareigų. Kiekvienam vaikui gimstant, marčios statusas auga. Galiausiai ji pasiekia tą aukštą motinos rangą, kuris beveik virsta dievinimu. Anksčiau, jei moteris-motina mesdavo savo skarą tarp kovojančiųjų, jie privalėdavo nedelsiant nutraukti kovą. Šiomis dienomis šis paprotys pamirštas, bet pagarba motinai gali būti išreikšta ir kitaip – vienintelis atvejis, kai čečėnui leidžiama verkti, yra mamos mirtis. Be to, yra gerai žinomi pranašo Mahometo žodžiai (dauguma Šiaurės Kaukazo gyventojų yra musulmonai). Paklaustas, kuris iš tėvų nusipelnė daugiau pagarbos, pranašas tris kartus atsakė: „Motina“, ir tik ketvirtą kartą nurodė tėvą. Vaikai privalo gerbti motiną ir tėvą bei jų klausyti.

Reikia pažymėti, kad vedybų atveju merginos perėjimas į kitą šeimą nereiškia santykių nutraukimo su savąja. Maža to, tam tikrais atvejais (kai vyras nederamai elgiasi) merginos broliai ir tėvas turi teisę įsikišti į jaunosios poros asmeninį gyvenimą. Čečėnų vyrai neturi teisės į žmonos „gyvybę“. Tyręs Kaukazo tautų paprotinę teisę F. I. Leontovichus, kaip ir kiti mokslininkai, teigia, kad neištikimybės atveju vyras tiesiog išvydavo žmoną iš namų, paaiškinęs merginos tėvams ir artimiesiems skyrybų priežastį.⁹ Kai kurios kitos Kaukazo tautos, pavyzdžiui, kumykai (Dagestanas) elgiasi kitaip: neištikimybės atveju vyras gali net ir nužudyti savo žmoną, o įrodęs savo tiesą, yra atleidžiamas nuo kraujo keršto. Skyrybos dagestaniečių ir ingušų šeimose yra labai retos, tačiau Čečėnijoje per pastarąjį dešimtmetį jos tapo norma.

Skyrybos, vedybos, laidojimas, susitaikymas, kaip ir daugelis kitų dalykų šiame subregione, reguliuojami pagal islamą. Apskritai religija vaidina labai svarbų vaidmenį visuomenėje, tačiau taip pat svarbu žinoti ir nerašytus vietos įstatymus. Todėl kai susitinka dviejų šeimų atstovai

⁸ Tai liečia tik vyrus, dažniausiai draugus ir artimus giminaičius. Moterys „neatriša“ marčiai liežuvio.

⁹ Ладыженский А.М. *Адаты горцев Северного Кавказа*, http://apsnyteka.narod2.ru/l/adati_gortsev_severnogo_kavkaza/chast_1/index.html

spřesti kokio nors buitinio klausimo, dažniausiai dalyvauja ir mula (religinės teisės žinovas), ir koks nors gerbiamas senjoras, pripažintas autoritetas, kuris žino adatus.

Liberaliau nei čečėnai ir ingušai dagestaniečiai žiūri ir į antrosios pusės vizitus pas savo giminaičius (tas pat liečia giminaičių vizitus pas ištekėjusią moterį ir vedusiojo vizitus pas žmonos giminę). Tuo tarpu čečėnų bendruomenėje santykiai su žmonos gimine prasideda tik po specialios procedūros – oficialaus pristatymo, kuris įvyksta praėjus kuriam laikui po vestuvių (po mėnesio ar dviejų). Dagestaniečiai tokio papročio neturi. Iš anksto suderinus dieną, žentas su keliais giminaičiais ar draugais aplanko savo žmonos šeimą ir prisistato jos šeimos nariams. Vėliau šalys apsiikeičia dovanomis. Dar griežčiau šis klausimas reguliuojamas ingušų šeimose – jie gali net per visą gyvenimą nesusitikti su savo žmonos giminaičiais.

Dar vienas išlikęs įdomus paprotys – nuotakos išpirkimas, tačiau jis labiau priskirtinas musulmonų bendruomenei nei kaukaziečių. Perdavimas nuotakai tam tikros pinigų sumos yra tarsi „draudimo polisas“, kuris reikalingas merginai skyrybų atveju. Iš šalies atrodo tarsi vyras ją pirktų, tačiau iš tikrųjų taip nėra.

Gana griežtai reglamentuojamas **vyro ir žmonos pasirodymas viešumoje**. Čečėnijoje ir Ingušijoje retai kada galima pamatyti žmoną, einančią kartu su vyru vienoje kompanijoje ar kartu vaikščančius gatvėmis. Įprastai žmona turėtų sekti vyrui iš paskos už kelių metrų. Kaimo vietovėse dar galima stebėti kitokių paprotį, kai moteris praleidžia einantį vyrą palenkusi galvą. Tas pat paprotys tebėra ir Dagestano kaimuose, tuo tarpu Machačkaloje ir kitose miestuose padėtis jau pasikeitusi.

Tuo pat metu reikia priminti, jog čečėnų ir ingušų bendruomenėse su šeima susijusiais atvejais labiau vadovauja moterys nei vyrai. Dar daugiau, Čečėnijos folklorui būdingas šviesus motinos ir sesers įvaizdis, tuo tarpu kitų Kaukazo tautų tautosakoje vyrauja blogio ir baisių ragai (simbolizuojančių moteris) vaizdai.

Buityje čečėnų moteris tapatinama su aukštos moralės idealu. Čečėnui patinka, kai jo žmona turi kokių nors teigiamų savybių. Žodžiai „tavo žmona geresnė už tave“ čečėnui yra komplimentas. Tačiau pasakius „tu esi blogesnis už savo žmoną“, galima labai įžeisti čečėną. Moters (žmonos) vaidmuo, kuriant čečėno įvaizdį ir formuojant apie jį visuomenės nuomonę (kas yra labai svarbu čečėnui), yra neapsakomai svarbus. Dar XIX a. garsusis čečėnas Beibulatas Taimijevas savo populiarumą ir visuotinį pripažinimą paaiškino taip: „Mane gerbia žmona. Kai gerbia žmona, pradeda gerbti ir kaimynai, kai gerbia kaimynai, gerbia ir visas kaimas, kai gerbia kaimas – gerbia ir visa šalis.“¹⁰ Tačiau išoriškai neretai galima stebėti šaltumą, demonstruojamą viešumoje žmonos atžvilgiu. Kitaip tariant, asmeniniai santykiai ir meilės išraiška akivaizdžiai nėra matomi, o kartais net priešingai – atrodo, tarsi vyras visą laiką nepatenkintas savo žmona.

Taigi nepaisant, atrodytų, dominuojančio vyro vaidmens, čečėnės yra socialiai aktyvios. Per paskutinį karą su Rusija jos prisiėmė šeimos maitintojų vaidmenį – faktiškai aprūpindavo šeimas, ir taip suteikė vyrams galimybę išgyventi tada, kai rodytis gatvėse buvo pavojinga gyvybei. Panaši situacija buvo ir kaimyninėse respublikose – Dagestane bei Ingušijoje.

¹⁰ Ян Чеснов, *Быть чеченцем: личность и этнические идентификации народа*, Žr. http://www.sakharov-center.ru/chr/chrus04_2.htm

Vaikų ir senų žmonių padėtis šeimoje

Vaikai – viso gyvenimo prasmė Kaukaze. Žmonės gyvena tam, kad pratęstų savo giminę, kad palengvintų savo vaikų gyvenimą, suteiktų jiems galimybę pasiekti daugiau nei pasiekė patys. Kai pora negali susilaukti vaikų, tai didžiausia nelaimė kaukazičiams. Tas, kas neturi šeimos ar giminaičių, vadinamas „vargšu“. Nepaisant to, vaikai nėra per daug lepinami. Šiaurės Kaukazo šeimos teikia didelę reikšmę fiziniam, darbiniam ir doroviniam vaikų bei paauglių auklėjimui. Dauguma čečėnų berniukų užsiima tam tikru sportu, taip pat nuo mažens mokomi dirbti kartu su tėvais. Paprastai jiems būna patikėtas darbas, atsižvelgiant į jų jėgas bei gebėjimus ir įgūdžius. Elgesio kodeksą, darbo tradicijas ar tam tikrus įgūdžius vaikai pirmiausia įgyja šeimose. Jie auklėjami paklusti tėvams ir vyresniesiems nuo ankstyvos vaikystės. Be to, jie mokomi padėti vieni kitiems. Čia labai svarbų vaidmenį atlieka asmeninis tėvų ir vyresniųjų pavyzdys, kuris yra pagrindinis ir geriausias būdas perteikti tradicijas. Reikėtų atskirai pažymėti, kad vyrai neturi rodyti meilės savo vaikams. Net laikyti vaiką rankose laikoma nevyriška, ką ir kalbėti apie žaidimą su jais – tai moterų užsiėmimas.

Dar vienas svarbus požymis, rodantis šeimos bei vaikų svarbą čečėnams, – tai labai nedidelis vaikų namuose augančių vaikų skaičius. Visai neseniai Čečėnijoje ir visame Šiaurės rytų Kaukaze vaikų namų išvis nebuvo. Netgi dabar, kai po dviejų karų šalis prarado ketvirtadalį gyventojų, našlaičius paprastai augina giminaičiai. Vaikų namuose, kurių ir dabar beveik nėra, dažniausiai auklėjami įvairių tautybių vaikai, ir labai retai čečėnai. Tokį fenomeną sąlygojo ta pati jau aptarta socialinė spaudimo ar viešosios nuomonės tradicija. Nepasirūpinti brolio šeima (sesers vaikai paprastai yra prižiūrimi vyro šeimos narių, nes jie yra dalis jų šeimos) ir jo vaikais yra gėda.

Tas pat pasakytina apie požiūrį į **vyresnio amžiaus žmones**. Labai retai pasitaiko, kad kas nors nepasirūpintų senstančiu žmogumi (vaikai, giminės, kaimynai). Vargu ar kas nors galėtų pasakyti, jog yra matęs išmaldos prašantį čečėną. Tokiais atvejais pasireiškia vis ta pati tradicija. Nei šeima, nei giminės, nei net to paties kaimo gyventojai tiesiog neleisų „daryti gėdos“. Vyresniojo statusas Čečėnijoje taip pat lemia tam tikrus elgesio stereotipus. Tai liudija toks posakis: „Vykdok vyresniojo patarimą, net jei jis vyresnis tik vienais metais.“ Jaunesnysis turi stovėti atsukęs vyresniajam dešinę petį. Kelyje vyresnysis visada eina jaunesniajam iš dešinės. Jeigu yra dar jaunesnis, tai jis eina vyresniajam iš dešinės šiek tiek atsilikęs. Būtent jis turi vykdyti visus vyresniojo prašymus ir nurodymus. Net ir eidamas gatve jaunesnysis turi spaustis kairiau, kad užleistų vyresniajam kelią. Ši norma mūsų laikais yra išlikusi tik kaimuose ir kalnų vietovėse Šiaurės rytų Kaukaze. Kalbant apie miesto gyventojus, Čečėnijoje ir Ingušijoje minėta taisyklė irgi galioja, tačiau tik labai garbingo amžiaus vyresniųjų atžvilgiu. Įdomu tai, kad, nepaisant išskirtinės pagarbos vyresniesiems, Šiaurės Kaukazo tautų kalbose nėra kreipinio „Jūs“.

Reikėtų taip pat pažymėti, kad vyresniojo dominavimas čečėnų šeimose nėra įtvirtintas kokia nors nustatyta dogma ar tradicija. Kiekvienas savo darbais ir asmeniniu pavyzdžiu turi siekti pagarbos, o ją pasiekęs, turi palaikyti šį statusą, kurio nusipelnė ne tik dėl amžiaus, bet ir savo išmintimi bei žiniomis.

Apibendrinant galima sakyti, kad Šiaurės rytų Kaukazo šeimose vaikų auklėjimo tradicija grindžiama šiomis nuostatomis:

- reiklumas derinamas su meile, pagarba ir pasitikėjimu;

- nuo mažens stengiamasi įdiegti pagarbą tėvams ir vyresniesiems, kartu sukuriant protėvių kultą, o tai, savo ruožtu, leidžia išlaikyti ryšį tarp kartų;
- vaikų dalyvavimas įvairių rūšių darbuose yra būtinas, nes tai ugdo reikalingus įgūdžius bei meilę darbui, taip pat įpratina vaikus dirbti kolektyve ir suprasti darbo vertę žmogaus gyvenime.

Aprangos ypatumai

Reikia pasakyti, kad kaukaziečiai pasižymi itin griežtu aprangos vertinimu. Dėvėti šortus vyrams arba per trumpą sijoną ar suknelę su gilia iškirpte moterims yra uždrausta. Ką ir kalbėti apie trumpus marškinėlius, atidengiančius juosmens dalį. Taip apsirengusieji gali sulaukti kritikos ir net įžeidimų. Tai, aišku, neliečia Kaspijos jūros Dagestano pakrantės zonos, kur poilsiauti mėgsta turistai iš įvairių Rusijos ir Kaukazo vietų.

Taip pat išsaugotas ir galvos dengimo paprotys, ypač būdingas ištekejusioms moterims. Galva turi būti pridengta nedidele skarele ar bent jau kuo nors, primenančiu galvos apdangalą. Be tokio apdangalo marti apskritai neturėtų rodytis savo vyro tėvams ar gatvėje.

Mirtis

Dar vienas aspektas, parodantis stiprius šeimos ryšius, – elgesys mirties atveju. Tuomet atvyksta ne tik artimi giminaičiai, bet ir visa giminė. Reikšdami savo užuojautą ir siūlydami pagalbą, ateina kaimynai, draugai, pažįstami, šiaip kaimo gyventojai. Laidotuvėse būtinai dalyvauja ir kitų giminių senjorai. Pastariesiems atėjus, jiems iš karto užleidžiama vieta tarp labiausiai gerbiamų mirusiojo giminės narių, kurie išklauso ir atsako atėjusiesiems pareikšti užuojautos. Apsilankius laidotuvėse ir šiek tiek laiko praleidus su gedinčiais, galima grįžti prie savo reikalu. Su mirusiojo šeima visas tris dienas pasilieka artimieji, kurie rūpinasi viskuo, kas reikalinga.

Atidaryti kiemo vartai ir žmonių minia lauke prie jų – tai neabejotinas ženklas, kad tuose namuose vyksta laidotuvės. Kaip paramos ženklą mirusiojo kaimynai taip pat dažnai atidaro savo vartus – tuo jie parodo, kad liūdi kartu su mirusiojo gimine. Kaimynai – artimiausi žmonės, kartais net artimesni už šeimos narius. „Geriau artimas kaimynas nei tolimas giminaitis“, – skelbia čečėnų patarlė. Kaimynai ir giminės mirusiojo šeimai padeda finansiškai – jiems tenka dalis laidotuvių išlaidų, kaip ir aukojimas už mirusiojo sielą.

Mirusįjį paprastai veža į gimtąjį kaimą, kadangi laidoti ne savo kaimo kapinėse laikoma gėdinga, lyg laidotų žmogų, neturintį nei šeimos, nei giminės. Taip pat elgiasi Ingušijos ir Dagestano gyventojai.

Tie, kurie mirdavo svetur ir nebuvo palaidoti savo kaimo kapinėse, būdavo vadinami „vargšais“ – todėl esant galimybei, ir šiandien stengiamasi parvežti mirusiųjų palaikus į savo kraštą.

Konfliktai šeimose

Nepaisant tokio gana teigiamo šeimų portreto, konfliktų šeimose pasitaiko užtekčiai. Apskritai, konflikto atveju šeimos vadovaujasi dviem dogmomis (taisyklėmis).

Pirmoji – jau aptartas vyresniojo autoritetas (jis visada teisus, kuris ypač veiksnius, jei jaunoji šeima gyvena vyro tėvų namuose. Tokiu atveju į konfliktą, be abejo, įsikiš vyro tėvai ir

greičiausiai jie palaikys marčios pusę, nes ji gyvena svetimoje šeimoje ir turi būti saugoma. Kita vertus, moralės normos sako, kad tėvams parodyti, jog yra konfliktas, apskritai gėda (tai loginė pasekmė, išplaukianti iš vyresniųjų kulto praktikavimo), tad konfliktai jaunose šeimose, gyvenant su tėvais, gana reti.

Antroji taisyklė, kildinama iš islamo, yra religinė. Ji skelbia, jog „nepaklusni žmona degs pragare“, kitaip tariant, „vyras visada teisus, net jeigu jis neteisus“. Žmonos reikalas – vykdyti vyro nurodymus.

Deja, gyvenime kartais atsitinka ir kitaip. Jeigu šeima negyvena pagal religines dogmas, konflikto sprendimo būdai faktiškai niekuo nesiskiria nuo taikomų bet kokioje vakarietiškoje šeimoje.

Skyrybų atveju žmona gana dažnai „išvejama“ iš namų. Kadangi dažniausiai tai būna vyro ar jo šeimos namai, tai ji turi juos palikti. Vaikai skyrybų atveju lieka su tėvu. Taip daroma todėl, kad moteriai būtų lengviau ištekėti dar kartą, nes niekas nenorės jos vesti ir auginti svetimus vaikus.

Vargu ar kas iš čečėnų, ingušų ar dagestaniečių dovanos savo žmonai gėlių, ves ją į restoraną ar kitaip lepins, prašydamas atleidimo. Susitaikymas – tai greičiau tylus susitarimas, kad konfliktas pamištas. Galbūt konfliktą sukėlusį problemą bus aptarta dar kartą ir bus priimtas kitoks sprendimas. Galbūt bus panaudota alegorija, o gal tai bus tiesiog vyro nurodymas žmonai grįžti prie įprastų darbų, pavyzdžiui: „Išlygink man tas kelnes“ – tai tarsi bus užuomina, jog konfliktas baigtas. Viskas vyksta vyro iniciatyva. Jeigu vyras smurtavo, vargu ar kuri nors iš moterų kreipsis į teisėsaugos struktūras, prašydama įsikišti ar sutramdyti smurtautoją. Toks nusistatymas yra pagrįstas vyrų dominavimu šeimoje, kuris tarsi suteikia teisę bausti žmoną, jeigu yra pagrindas.

Analizuojant konfliktų sprendimo būdus kitose kaukaziečių visuomenėse, taip pat reikia turėti omenyje šias paminėtas dogmas. Kiek yra įsitvirtinęs vyresniojo kultas ir vyrų dominavimas šeimose? Kiek religinga ir konservatyvi ar kiek liberali yra šeima? Galima teigti, jog kitose kaukaziečių visuomenėse požiūris į tai smarkiai skiriasi ir yra labiau priartėjęs prie vakarietiško Pietų Kaukaze ir prie rusiško Šiaurės vakarų Kaukaze (čerkesų kraštuose). Nors vėlgi, mažai kas iš moterų kreiptųsi pagalbos į valstybės institucijas – jau greičiau būtų panaudoti kiti būdai, pavyzdžiui, skundai broliui ar kitam savo šeimos nariui arba smurtautojo palikimas.

Apibūdinus vieną konservatyviausių šeimos Kaukaze modelių, galima pereiti prie kitų analizės. Jie, kaip jau minėta, iš esmės kilę iš to paties šaltinio, tačiau pakito dėl stiprios išorės veiksnių įtakos.

Tarp rytų ir vakarų: osetinų šeimos

Osetija – tai teritorija, kuri tarsi atskiria Šiaurės rytų ir Šiaurės vakarų Kaukazo tautas. Osetinų geografinis gyvenamasis arealas sąlygojo tai, kad jie perėmė abiejų regionų tradicijas, kurios iš esmės nesiskyrė vos prieš 150 metų.

Osetinų šeimos modelis – beveik toks pat, kaip Čečėnijos ir Ingušijos visuomenėse. Tai reiškia, kad osetinai vadovavosi tuo pačiu elgesio kodeksu, laikėsi panašių tradicijų, kaip ir kiti kaukaziečiai. Tačiau šiomis dienomis toks elgesys išlikęs tik kaimuose ir kalnų bendruomenė-

se. Lygumų ir miestų gyventojai dažniausiai vadovaujasi Rusijoje priimtomis šeimos gyvenimo normomis.

Kalbant apie osetinų šeimas, galima pakartoti, jog patriarchalinės visuomenės sąlygomis stipriai juntamas vyrų dominavimas. Vyras laikomas šeimos maitintoju, nors šių dienų osetinų visuomenėje šis požiūris nebėra vyraujantis. Tai yra, moterys jau seniai dirba tiek pat, kiek ir vyrai, siekia karjeros, ir tai yra normalu. Tačiau kaimo vietovėse osetinų moterims galioja lygiai tokie pat draudimai, kurių laikomasi Šiaurės rytų Kaukaze (Čečėnija, Ingušija, Dagestanas).

Osetijos kaimuose, kaip ir visame Kaukaze, vis dar pastebimas noras auklėti berniukus taip, kad jie augtų darbštūs ir stiprūs – galėtų apsiginti ir apginti šeimos garbę. Mergaites auklėdavo priešingai: jos turėjo augti kuklios, santūrios, skaisčios ir moteriškos. Bet koks elgesys, būdingas vyrams, – ar tai būtų išžulumas, ar savarankiškumas, ar karjeros siekimas anksčiau galėjo užtraukti gėdą merginai. Kas dar baisiau, jau niekas nesipirštų tokiai.

Šiandien situacija pasikeitusi. Moterys jau gali pretenduoti į vadovaujantį vaidmenį. Su-svyravo ir moralės normos – jau galima pamatyti jaunas osetines, vaikštančias kartu su vaikinais arba leidžiančias laiką restoranuose. Osetinai yra liberalesni ir asmeninių santykių atžvilgiu. Jaunos poros (net ir nesutvirtinusios savo santykių vestuvėmis) gali atvirai demonstruoti savo jausmus kitų akivaizdoje. Maža to, mergina gali pasikviesti vaikina aplankyti ją ir tai neužtrauks jai negarbės. Be to, jau įsitvirtino civilinės santuokos institutas, kuris niekada nebuvo būdingas kaukaziečiams.

Osetinai nebesilaiko papročio nevadinti savo žmonos vardu, negirti jos, nepataikauti jai ir nerodyti savo jausmų viešai. Anksčiau prie stalo svečiai galėdavo pasakyti komplimentą šeimininkei, pakelti jos garbei padėkos tostą, tačiau šeimos galva to niekada nepadarytų ir net bandytų sulaikyti kitus nuo pernelyg pagiriamųjų kalbų. Labai nepadoriais buvo laikomi ir vieši ginčai tarp vyro ir žmonos, kaip ir nepadoru buvo barti vaikus prieš svetimų.

Osetinai, lygiai taip pat, kaip ir nachai, susirinkę kartu (kaip bendruomenės nariai), spręsdavo svarbius klausimus.¹¹ Tačiau skirtingai nei čečėnai ar ingušai, osetinų visuomenė labiau kišosi į asmeninį bendruomenės narių gyvenimą. Kitaip tariant, bendruomenės susirinkimas galėdavo spręsti platesnius klausimus. Šio papročio dabar nebeliko, bet kaip jo refleksija išsaugotas tas pat pagarbos vyresniajam ir jo žodžiui kultas. Jis ne toks stiprus kaip Čečėnijoje ar Dagestane, čia jau galima stebėti jaunuolius, geriančius alkoholį kartu su vyresnio amžiaus žmonėmis. Rūkymas irgi nevertinamas kaip koks nors nederamas elgesys. Čečėnas ar ingušas niekada nerūkytų prie vyresniojo (turimas omenyje tos pačios tautybės žmogus, jei kitos – ši taisyklė negalioja), tuo tarpu Osetijoje tai yra įprasta.

Osetinai, kaip ir kitos Šiaurės Kaukazo tautos, yra labai jautrūs įžeidimams ir todėl kalbėdami atsargiai renkasi žodžius. Kiekvienas ne taip suprastas žodis gali tapti konflikto priežastimi. Žodžio padaryta žaizda, kaip ir senais laikais, Kaukaze vis dar gydoma „kinžalu“ (muštinėmis ir pan.). Ir šiomis dienomis retai kada galima išgirsti besikeikiančių kalnietį. Net ir apie pašalinį objektą keiksmiais savo jausmus išreiškęs žmogus gali sulaukti priekaištų ar išprovokuoti konfliktą. Būti savo žodžio šeiminininku – tai dar viena savybė, būdinga Kaukazo vyrams.

Dar vienas įdomus paprotys, susijęs su ypač jautriu savigarbos jausmu, yra galvos apdangalas. Osetinams, nachams ir dagestaniečiams toks apdangalas (jeigu žmogus jį dėvi, kas mūsų laikais ne visada būna) yra neatskiriamas jų aprangos atributas ar net kūno dalis. Niekas neturi

¹¹ Ахсарбек Магометов, *Этнография Осетин*, 1970, Орджоникидзе: „ИР Орджоникидзе“, p. 28–53.

teisės liesti jo neatsiklausęs. Čėčėnai net turi posakį, kad galvos apdangalas yra nuimamas (per prievartą) tik kartu su galva.

Anksčiau aprašyta bendruomenės pasmerkimo tradicija taip pat yra įsitvirtinusi osetinų visuomenėje. Ji užkirsdavo kelią gėdingam elgesiui. Kiekvienas vyras bijodavo ir tebebijo pasirodyti esąs bailys, jis neturi parodyti, jog yra alkanas ar kenčia fizinį skausmą ir nuovargį – tai vyro nevertas elgesys. Žodžiai „vyras neverkia“ iki šiol yra svarbūs visoms Šiaurės Kaukazo tautoms.

Osetijos visuomenėje neegzistuoja vieno elgesio standarto. Tai yra kiekviena situacija diktuoja savo taisyklės. Ką vienu atveju galima palaikyti juoku, kitu neišvengiamai sukomplicuos situaciją. Pavyzdžiui, prie stalo esant vyresniojo amžiaus žmonėms ar moterims, laikomasi tam tikro kodekso. Negalima užgaulioti, keiktis ir t. t. Prasižengėlis gali būti išvarytas ar net sumuštas. Diskretiškai ir kukliai pridera elgtis būnant šalia šventyklos, šventos vietos ar kapinių. Ir nors kiekvienas yra laisvas elgtis taip, kaip jam atrodo teisinga, atsakomybė prieš visuomenę vis dar veikia kaip galinga reguliavimo priemonė. Asmuo, nusižengęs elgesio kodeksui, gali sulaukti visuotinės paniekos ir net būti išstumtas iš visuomenės. Šis paprotys taip pat buvo perimtas iš kitų kaukaziečių. Pavyzdžiui, Čėčėnijoje nuo seniausių laikų didžiausia bausmė už nusikaltimą ar nusižengimą buvo ištrėmimas.

Osetijoje, kaip ir daugelyje kitų Kaukazo kampelių, vis dar gyvas kraujo keršto paprotys¹². Mūsų dienomis tokie atvejai jau reti, bet vis dar pasitaiko. Be to, egzistuoja sutaikymo institutas, susiformavęs per šimtmečius. Į šią gana sudėtingą procedūrą būna įtraukti abiejų šalių giminaičiai ir mediatoriai (dažniausiai religinis autoritetas ir adatų žinovas), kurie vadovauja procesui.

Šiaurės vakarų Kaukazas. Čėrkesų šeimų ypatumai

Nėra prasmės išsamiai aprašinėti Šiaurės vakarų Kaukaze gyvenančių tautų tradicinę šeimos struktūrą, kuri, būdama apribota nerašytų įstatymų (adatų) ir elgesio taisyklių, iš esmės yra identiška anksčiau aprašytam nachų ir dagestaniečių šeimos modeliui. Tačiau, kaip buvo minėta anksčiau, gyvenimas įnešė savų pokyčių ir į elgesį pagal Habze¹³ – šalyse, kur **čėrkesai** gyvena kompaktiškai. Minėti pokyčiai ypač juntami čėrkesų respublikose ir Osetijoje, pirmiausia todėl, kad ten gyvena gana didelis procentas rusakalbių piliečių. Tokiu būdu sąlytis su Rusija šiose respublikose yra kur kas didesnis nei Šiaurės rytų Kaukaze.

Didžiosios šeimos sąvoka čėrkesų visuomenėje jau beveik pamiršta. Net ir tais atvejais, kai, paprastai neturėdami pasirinkimo, keli broliai ir toliau gyvena viename kieme, kiekviena atskira šeima turi savo namų ūkį, savo biudžetą ir savo tvarką. Nors tam tikrais atvejais (pavyzdžiui, mirties, santuokos ir t. t.) giminaičiai ir toliau vaidina svarbų vaidmenį. Po truputį nyksta išpirkos už nuotaką tradicija (nors ji labiau priskirtina ne kaukaziečių, o musulmonų tradicijai). Be to, atsirado naujo tipo šeimų, kur vedęs vyras gali gyventi žmonos tėvų namuose. Keičiasi ir

¹² Galima prisiminti 2000-ųjų pirmajame dešimtmetyje įvykusį atvejį, kai vienas osetinas, nuvažiavęs į Šveicariją, nužudė oro dispečerį, dėl kurio kaltės sudužo lėktuvas, kuriame buvo to osetino dukra. Osetijoje šis aktas buvo įvertintas kaip vyriškumo įrodymas.

¹³ Habze adygų kalba reiškia tą patį nerašytą elgesio kodeksą, kurį šiais laikais praktikuoja daugiausia tik diaspora.

vestuvių tradicija. Į jas dažniausiai sukviečiamos abi šeimos. Nebėra absoliuti vyro teisė priimti sprendimą. Nebeliko apribojimų ir dėl moterų ar vyrų aprangos – jie gali pasirodyti visuomenėje apsirengę taip, kaip jiems patinka.

Taip pat nebėra tokios marčių pagarbos savo vyro giminaičių šeimos nariams kaip Čečėnijoje ar Dagestane. Gyvenimas su vyro šeima neatrodo šiuolaikinei čerkesų merginai patrauklus, nes tai reikštų, kad jai teks laikytis visų formalumų arba bent jau atlikti visus namų ruošos darbus.

Vis dėlto, kartu su tokiu nihilizmu galima stebėti ir priešingas tendencijas. Kaip atsvarą globalizacijai ir rusifikacijai čerkesų miestų gatvėse galima pamatyti musulmones, dėvinčias hidžabą¹⁴, pasitaiko daugpatystės atvejų, įregistruojamos santuokos, įvykdytos pagal musulmonų teisę, ir t. t.

Tam tikru mastu pastebimas nacionalinių tradicijų atgaivinimas. Nepasikeitusi tradicija pasisveikinti atsistojus. Čerkesai, kaip ir kiti Kaukazo tautų atstovai, atsistoja, kai į kambarį įeina vyresnysis. Jie taip pat atsistoja, kai jis eina pro šalį.

Apibendrinant galima pastebėti, kad:

- Labiausiai tradicinis Šiaurės Kaukazo šeimos modelis yra išlikęs Čečėnijoje ir Dagestane, jo pagrindiniai ypatumai yra šie:
 - a) santykių hierarchija;
 - b) vyrų dominavimas, moters paklusimas;
 - c) darbų pasidalijimas lyčių pagrindu;
 - d) vaikų svarba, giminystės ryšiai, bendruomeninis gyvenimas;
 - e) konfliktų sprendimas pagal religines ir nerašytas vietos teisės normas.
- Kitos Šiaurės Kaukazo tautos vadovavosi iš esmės tomis pačiomis normomis, turi panašų požiūrį į šeimą, tačiau papročių laikomasi ne taip griežtai. Tam turėjo įtakos sąlytis su Rusija ir susilpnėjusios religijos pozicijos.
- Visuomenės pasmerkimo institutas (viešoji nuomonė) ir nacionalizmas kartu su religija padėjo išsaugoti pagrindines tradicijas ir taisykles.

Šeimos institutas Pietų Kaukaze

Pietų Kaukazo šalys yra pakankamai didelės savo teritorija ir gyventojų skaičiumi, tad jos galėjo sukurti unikalius elgesio modelius savo šeimose. Tačiau reikia pakartoti, kad **pagrindiniai tradicinės šeimos gyvenimo principai visur Kaukaze liko nepakitę**. Vis dėlto, kiekvienos šalies elgesio standartai šiek tiek skiriasi, ypač tai pastebima miestuose. Todėl tikslinga analizuoti Pietų Kaukazo šalis atskirai.

¹⁴ Musulmonių nešiojama skarelė, kuri dengia visą galvą ir palieka matomą visiems tik veidą.

Azerbaidžanas

Kad būtų lengviau suprasti gana platų šeimos modelių Azerbaidžane spektrą, šalį sąlyginai galima suskirstyti į keturias sritis. Šiaurinės Azerbaidžano teritorijos – tai kalnuotos vietovės, kurios ribojasi su Dagestanu. Abu šie veiksniai: kalnai ir Kaukazo musulmonų centro artumas, matyt, turėjo ir tebeturi kultūrinės įtakos azerams. Lezginai, gyvenantys abiejose sienos pusėse, labiau linkę laikytis Šiaurės rytų Kaukazo tautų paprotinės teisės reikalavimų. Ir nors daugelis jų perėmė šalyje dominuojančios kultūros dalį, esant reikalui, naudojasi mažiau konservatyviu azerbaidžaniečių elgesio modeliu.

Kaimas, kaip ir visur, atlieka vietos tradicijas ir gyvenimo būdą saugančio bastiono funkcijas. Čia stipri patriarchalinė šeima: daugiau ar mažiau griežtos moralės normos, vyrų dominavimas šeimose, pagarbos vyresniesiems kultas, taip pat darbo ir atsakomybės pasidalijimas. Viskas labai panašu, kaip ir tradicinėse Šiaurės Kaukazo visuomenėse, tačiau šių normų laikomasi ne taip griežtai (pavyzdžiui, nėra gėdinga dėvėti kelnes moterims ar klausyti tik savo vyro, nekreipiant dėmesio į tai, ką sako uošvė; plačiai paplitęs ir įprotis rūkyti prie vyresniojo). Azerbaidžanas – musulmonų šyitų šalis, tačiau islamo normų laikomasi tik iš dalies. Pavyzdžiui, Azerbaidžane nepriimta mokėti nuotakos išpirkimo mokesčių. Vietoj jo jaunikis kaupia auksą, kuris vėliau dovanojamas nuotakai. Skirtumas, lyginant tai su nuotakos išpirka, yra tas, kad skyrybų atveju auksas atitenka merginai. O šiaip, jis paprastai tarnauja kaip investicija „juodai dienai“ ar banko indėlis, kuris bus reikalingas dideliems pirkiniams. Auksas dovanojamas dar susižadėjimo metu. Jeigu santuoka neįvyksta, jis gražinamas vaikinui.

Apskritai, modernus azerbaidžaniečių kaimietis yra daugiausia sovietinis (Sovietų Sąjungos) žmogus. Tačiau yra ir bruožas, skiriantis jį nuo *homo sovieticus*, – tai pagarba vyresniajam. Pavyzdžiui, jaunesni broliai ir seserys gali planuoti savo šeimą tik po to, kai vyresnieji išsprendė šį klausimą.

Kitas regionas, išsiskiriantis savo ypatumais, yra **pietiniai respublikos rajonai** – jie visada buvo ir yra stipriai veikiami Irano. Čia galioja labiau konservatyvūs elgesio modeliai šeimoje nei šalies kaimo vietovėse, bet kitokia forma. Konservatyvumo prasme galima lyginti šiaurinius ir pietinius Azerbaidžano regionus, tačiau yra ir gana reikšmingų skirtumų. Šiaurėje galioja nerašytos, paprotinės teisės taisyklės, o pietuose žmonės daugiau laikosi šyitų pakraipos islamo, kartais – ypač radikalus.

Visiškai kitoks **Baku gyvenančių azerų** elgsenos modelis. Jie, galima sakyti, yra labiausiai vakarizuota visuomenės dalis. Jaunimas daugiausia laikosi kai kurių tradicijų tik dėl išorinio vaizdo. Lankyti restoranus, rūkyti ir gerti kompanijoje, vaikščioti susikibus rankomis su savo drauge ir rodyti viešai švelnumą tapo įprasta Baku gyventojams. Viena dar gyvų tradicijų šiame mieste – tai vestuvės. Jos sujungia kelis ritualus: vadinamąjį susižadėjimą ir susižadavimą. Susižadėjimas įvyksta gana ilgai prieš vestuves. Dar prieš oficialią susižadėjimo ceremoniją iš jaunikio pusės atvyksta delegacija, dėl kurios vizito iš anksto susitaria moterys. Delegacijos atstovai pasakoja apie jaunikį, mini geriausias jo savybes. Nuotakos pusė klausia tai, kas domina juos (kur dirba, kiek uždirba, kur gyvena, ar turi nuosavą butą ir t. t.). Tai vadinamosios mažosios piršlybos. Jaunikio pusė būna kviečiama prie stalo ir jeigu nuotakos šeimai kas nors nepatinka, tėvas duoda ženklą, kad atneštų arbatos. Nesaldinta arbata reiškia nesėkmingas derybas, nors tai dažniausiai nebūna galutinis sprendimas. Nuotakos giminaičiai tiesiog „kelia kainą“. Apskritai,

sutikti iš karto yra vos ne nepadoru. Tačiau jei arbata pasirodo nesaldi ir antrą, ir trečią kartą, derybų tęsinys priklauso nuo jauniko kantrybės. Sėkmingos sužadėtuves atveria kelią susižadavimui ir vestuvėms. Ceremonijos laikomasi, nors dažniausiai viskas jau būna nuspręsta dar „preliminarus“ moterų susitikimo metu. Tai parodo ganėtinai aukštą moterų poziciją priimant sprendimus (bent jau vestuvių klausimu).

Tokios tradicijos nėra Šiaurės Kaukaze. Tačiau kitos povestuvinės tradicijos – daugiau ar mažiau panašios. Egzistuoja kraičio sąvoka, vestuvių dovanos, oficialūs artimųjų vizitai ir t. t. Skirtingai nei konservatyvesnėse bendruomenėse, Azerbaidžane nėra gėdinga merginai išvykti su savo vaikinu kur nors į užsienį kelioms dienoms, tereikia turėti oficialią priežastį, pavyzdžiui, konferencija. Nieko baisaus ir tai, kad vaikinai aplanko merginą jos namuose. Oficialiai, pagal Azerbaidžano tradicijas, vaikinai turi teisę tai daryti po sužadėtuvių, tačiau šiandieninis jaunimas ne visada laikosi ir šio apribojimo.

Kaip duoklė tradicijai, išliko nuotakos pagrobimo paprotys. Tačiau vėlgi tai nėra laikoma gėda pagrobtosios šeimai, skirtingai nei Šiaurės Kaukaze. Vis dėlto pagrobimo atveju nuotakos tėvai vestuvėse nedalyvauja. Kitas dalykas, jeigu viskas buvo suderinta iš anksto – tuomet vestuvės švenčia abi šeimos. Kartais nutinka taip, kad vaikinai tėvai nusprendžia, ką jis turi vesti. Nors taip atsitinka jau labai retai.

Svetingumas Azerbaidžane irgi yra tradiciškai kaukazietiškas. Požiūris į svečius ne daug kuo skiriasi nuo kitų kaukazičių požiūrio. Svečias – tai angelas į namus. Tačiau jei per daug užsibūna, jam parengia maišelį su produktais – tai ženklas, kad svečiui jau laikas eiti. Šiandien vargu ar kas nors Azerbaidžane rodo į duris tokiu subtiliu būdu.

Laisviausiai azerai jaučiasi ir elgiasi poilsio teritorijose. Kaspijos pakrantės kurortai ir turistų gausa paliko savo žymę azerbaidžaniečių sąmonėje. Tą patį galima pasakyti ir apie Gruziją, kuri gali būti vadinama liberalizmo bastionu Kaukaze.

Gruzija

Gruziją, kaip ir Azerbaidžaną, taip pat galima suskirstyti į keletą rajonų. Gyvenamoji vieta – tai svarbus veiksnys, keičiantis elgesio modelį šeimoje ir visuomenėje. Kaime gyvenančiųjų elgesį galima pavadinti vienodu visur – tradiciškai konservatyviu, tačiau nesunku pastebėti ir tai, jog kuo aukščiau kylama į kalnus, tuo elgesys tampa konservatyvesnis. Nieko nuostabaus, kad kalnų gruzinų ir Šiaurės Kaukazo tautų šeimų modeliai labai panašūs, tačiau net Gruzijos kalnuose jau pastebima globalizacijos elementų.

Kai kuriuos nedidelius **vaikų auklėjimo metodus** skirtumus (visur Kaukaze) sąlygoja geografinė padėtis bei tėvų, jų senelių veikla, profesijos. Pavyzdžiui, Dagestane berniukai nuo vaikystės gano avių bandas, kalnuotose vietovėse tampa medžiotojais, lygumose – žemdirbiais ir t. t. Tas pat pasakytina ir apie mergaites: vienos tampa siuvėjomis, kitos – audėjomis ir pan. Kitaip tariant, vaikai nuo mažens pratinami prie tam tikro darbo (specializacijos) – tai ir yra auklėjimo metodas. Taip gyvena tėvai, taip jie perduoda savo patirtį, kuri turėtų palengvinti vaikų gyvenimą.

Priešingai nei Šiaurės Kaukaze, Gruzijoje daug dėmesio buvo ir yra skiriama **moterų išsilavinimui**. Diplomas – tai savotiškas kraitis, tam tikra pajamų garantija nenumatytam atvejui.

Be to, labai kreipiamas dėmesys į muzikinį mergaičių įgūdžių ugdymą – retuose namuose Gruzijoje nėra muzikos instrumento.

Tėvai, kaip buvo minėta anksčiau, vis dar vaidina svarbų vaidmenį net ir suaugusių vaikų gyvenime. Jie turi palaiminti sūnaus ar dukros pasirinkimą prieš jam vedant ar jai tekant. Prieš kurį laiką visose Gruzijos šeimose sprendimas dėl santuokos buvo tėvų prerogatyva, t. y. jie nusprendavo, ką turi vesti ir už ko tekėti, arba galėjo patys išrinkti porą. Dabar šiuo klausimu vaikai turi daugiau laisvės, tėvai stengiasi nedaryti įtakos jų pasirinkimui, tačiau tai nereiškia, kad vestuvės galėtų įvykti be tėvų sutikimo. O pastarieji tradiciškai žiūri, kad nuotaka turėtų tokių visų vertinamų savybių kaip geras išauklėjimas, nuolankumas, darbštumas, paklusnumas vyruir ir t. t. Vyras, kaip ir visur, laikomas pagrindiniu šeimos maitintoju. O nuotakos pagrobimas yra labiau simbolinis, kaip ir Azerbaidžane.

Pagarba vyresniesiems irgi yra gruzinų tradicijos pagrindas. Neužleisti vietos viešajame transporte vyresniajam ar nėščiai moteriai būtų labai nemandagu. Tačiau, skirtingai nei Čėčėnijoje, Tbilisis (Gruzijos sostinė) šokiruoja senjorų gruzinų elgetų gausa. Tai rodo, kad vyresniąja karta jau nebesirūpinama tiek, kiek anksčiau. Kinta ir išdidumo sąvokos suvokimas.

Tačiau **šeima** Gruzijoje, kaip ir visame Kaukaze, – tai **didžiausia vertybė**, o vaikai turi ypatingą statusą – jie yra ateitis, jie yra gyvenimas. Jauniausias sūnus, kaip ir daugumoje visuomenių, lieka su tėvais ir paveldi jų namą. Kiti vaikai taip pat gauna savo dalį.

Tėvas gruzinų visuomenėje yra šeimos galva, bet nebėra galutinė tiesos instancija. Globalizacija sustiprino motinos ir moters vaidmenį šios tautos gyvenime. Pagal tradiciją, kai gruzinų šeimoje gimsta vaikas, **motina** dažniausiai palieka darbą ir užsiima tik vaiko auginimu. Tai yra jos pagrindinė natūrali funkcija – gimdyti ir auginti vaikus. Šiandien situacija šiek tiek kitokia: neretai moterys turi dirbti, o kartais jos būna ir vienintelės šeimos maitintojos.

Svarbu pažymėti, kad vedybos net tarp tolimų giminaičių Gruzijoje nepraktikuojamos, priešingai nei Šiaurės Kaukaze. Vestuvių liudininkai gruzinų šeimose turi ypatingą statusą – jie tampa vaikų krikštatėviais. Marčių elgesys Gruzijoje turėtų būti reguliuojamas tais pačiais adatais, kaip ir Šiaurės Kaukaze, tačiau Gruzijos nuotakų ir marčių gyvenimas daug lengvesnis nei šiaurėje gyvenančių kaimyninių tautų. Ir nors gruzinai jau nebeturi bendro šeimos biudžeto, savitarpio pagalba, ypač tarp artimų giminaičių, yra labai paplitusi.

Įdomu tai, kad Gruzijoje tarsi priimta turėti antrą šeimą už šalies ribų ar bent jau meiluzę, ir tai nėra smerkiama visuomenės.

Retai, bet Gruzijoje, kaip ir Azerbaidžane, vis dar pasitaiko žmogžudysčių dėl pavydo ar garbės nužudymų, tačiau gruzinai – tolerantiškesni. Pavyzdžiui, azerbaidžaniečiai, siekdami išsaugoti garbę, greičiausiai atsisakytų savo vaiko, prisipažinusio, jog jis yra gėjus; gruzinas taip niekada nepadarytų.

Vaiko auklėjimu, gyvenant didžiojoje šeimoje, gruzinų, kaip ir kitų kaukaziečių, atveju aktyviai rūpinasi **seneliai**. Auklėti savo vaikaičius – tai šventa gruzinų pareiga. Vaikų kultas kartais peržengia visas ribas. Pasitaiko, kad 40 metų vyras vis dar neskuba sukurti šeimos, nes motinos jis dar laikomas „per jaunu“. Gyvenimas tame pačiame name su tėvais kitur gali būti vertinamas kaip neigiamas reiškinys, tačiau tik ne Gruzijoje.

Kaukaziečių šeimose vaikų tradiciškai nemuša, nes manoma, kad tai galėtų neigiamai paveikti savigarbos jausmą. Gruzijoje, kaip ir Čėčėnijoje, našlaičius stengiasi pasiimti artimieji, tačiau vaikų namų institutas jau yra įsitvirtinęs šioje šalyje.

Labai laisvai gruzinai jaučiasi ir elgiasi prie stalo. Gruzijos užstalė – atskira tema, kadangi ji vyksta pagal griežtai nustatytą tradicinį ritualą. Gruzinai gali praleisti valandų valandas, sėdė-

dami prie stalo ir sakydami spalvingus tostus. Kitaip tariant, **užstalė – tai daugiau bendravimo ir laiko leidimo metodas nei tiesiog valgymas**. Stalai būna labai gausūs ir patiekalas keičia patiekalą. Tai jau dalis gruzinų identiteto. Nenuostabu, kad labai daug laiko gruzinai praleidžia restoranuose, kur galima pamatyti tėvą ir sūnų, motiną ir sūnų, brolių ir seserį, kartu geriančius vyną. Toks elgesys būtų nepriimtinas Šiaurės rytų Kaukazo (Čečėnija, Dagestanas) gyventojams.

Dar laisviau visais atžvilgiais elgiamasi Tbilisyje: daugianacionalinė ir daugiakultūrė Gruzijos sostinė perėmė daug elgesio modelių. Šį miestą galbūt galima pavadinti labiausiai vakarietišku ir globalizuotu visame Kaukaze: čia yra striptizo barų, naktinių klubų, gėjų barų ir t. t. Jaunuoliai ne tik vaikšto susikibę rankomis, bet gali leisti sau bučiuotis kitiems matant.

Keista, bet Gruzijoje mėgstama keiktis. Dažnai vartojami keiksmažodžiai, kurių „herojė“ būna mama, bet toks keiksmažodis nesuvokiamas kaip įžeidimas, jei tai nepasakyta tiksliai apie kurį nors žmogų su tikslu įžeisti. Jei tai nuskambėtų Čečėnijoje – tai būtų šventvagystė ir kultūrai neišvengiamas konfliktas. Tačiau gruzinai, priešingai nei čečėnai, turi pagarbų kreipinį „Jūs“.

Žinoma, žmogaus elgesys priklauso nuo šeimos, kurioje jis užaugo, bet daugelis vaikų mokosi stebėdami savo bendraamžių elgesį. Paprastai tradicijų neigimas perimamas dažniau nei teigiamos savybės, todėl galima sakyti, kad labai nedaugelis Tbilisyje laikosi adatų (etninės, paprotinės teisės) normų. Vis dėlto žmonės jas žino ir vykdomi į kaimus būtent jomis ir vadovaujasi.

Gruzijoje, kaip ir Čečėnijoje, vaikams nuo mažens diegiama mintis, kad savo problemas reikia spręsti pačiam. Šiandien Gruzijoje yra kitaip. Policija pasitikima, todėl adatų žinojimas daugeliu atvejų neteko prasmės. Tačiau kalnuose adatai vis dar lieka pirmąja konfliktų ar problemų sprendimo priemone. Pavyzdžiui, jei vaikas, žaisdamas su kitais vaikais, padaro žalos kitam, tėvai nesikreipia į policiją, bet tiesiog sutaria dėl kompensacijos ar sumoka gydymo išlaidas. Kaip ir bet kuris kaukazietis, nusikaltimo atveju gruzinas bandytų išpirkti savo giminaitį iš kalėjimo (kur tai įmanoma padaryti) arba pasamdyti geriausią advokatą. Niekas nesmerkia nusikaltimą padariusio žmogaus, ypač šeimoje. Jeigu nusikaltimas liečia kitą šeimą, kalnuose galioja tas pats paprotinis įstatymas, kuris yra daug populiariausias problemos sprendimo būdas: pavyzdžiui, Gruzijoje dažniau imamas kraujo keršto negu Azerbaidžane (kur dažniausiai žudikai gali išsipirkti), bet rečiau nei Šiaurės Kaukaze, kur šis paprotys yra daug svarbesnis už visus kitus įstatymus.

Armėnija

Gana tradicinė šeimos struktūra būdinga ir armėnams – vienas dideliame Pietų Kaukazo etnosui. Jų šeimos modelis net labiau patriarchalinis nei gruzinų ar azerbaidžaniečių. Armėnijoje dažniau pasitaiko namų, kuriuose gyvena keletas kartų, ir kiekvienas tokios didžiosios šeimos narys žino savo teises bei pareigas. Tačiau ir šiuo atveju tai labiau būdinga kaimo vietovėms.

Šeimos galva yra tradiciškai vyriausias vyras namuose. Net ir mūsų laikais jis sprendžia daug ką, kartu ir atskirų šeimos narių likimus. Armėnų šeimos stiprybę rodo bendro fondo sąvoka. Beveik kiekvienoje šeimoje dalis pinigų keliauja į šį šeimos biudžetą, kurį valdo šeimos galva. Kaip ir kitų kaukaziečių atveju, šeimos galvos pozicija priklauso ne tik nuo amžiaus – pagarbą reikia užsitarnauti žiniomis ar intelektu. Tas pat pasakytina ir apie šeimnininkę, kuri vadovauja „vidiniam šeimos pasauliui“. Kaip būdinga daugumai kaukaziečių, motina ir šeimnininkė vaidina labai svarbų vaidmenį ir renkantis nuotaką.

Tradicinės armėnų šeimos etiketas ne daug kuo skiriasi nuo kitų Kaukazo tautų etiketo. Panašus ir darbų pasiskirstymo tarp vyrų ir moterų modelis.

Armėnai yra labiau panašūs į Šiaurės Kaukazo tautas ir vaikų auklėjimo požiūriu. Tėvas stengiasi neimti savo vaiko ant rankų ar vengia su juo žaisti kitiems matant. Maža to, tėvai stengiasi neparodyti, kad šis vaikas yra jų. Skirtingai nuo kitų Kaukazo tautų, armėnų šeimose tėvų namą paveldi vyriausias sūnus, o kitiems skiriama tam tikra pinigų suma ir padedama statyti jų nuosavus namus. Vieno iš tėvų mirties atveju, jei lieka gyva motina, ji kartu su neištekėjusiomis dukterimis lieka gyventi pas jauniausią sūnų. Tokiu atveju ir tėvų namą paveldi jis. Jei motina miršta anksčiau, namas lieka vyriausiam sūnui, kuris laikomas tėvo įpėdiniu.

Armėnams, kaip ir kitoms Kaukazo tautoms, visada buvo būdingi **artimi giminystės ryšiai**. Šiais laikais tai labiau pastebima per dideles šeimos šventes ar laidotuves. Tradicinėse armėnų šeimose buvo reikalaujama griežtai laikytis svetingumo papročio – svečiu rūpindavosi ne tik priimanti šeima, bet ir kaimynai.

Taigi, Pietų Kaukazo šeimos šiek tiek skiriasi nuo Šiaurės Kaukazo šeimų, ir pagrindiniai skirtumai yra šie:

- Pietų Kaukazo nepriklausomos šalys yra labiau paveiktos globalizacijos, todėl čia susiformavusios liberalesnės bendruomenės; ypač laisvai Pietų Kaukaze elgiamasi miestuose ir poilsio teritorijose, kurias galima lyginti su Vakarų visuomenėmis (su kaukazietišku prieskoniu);
- Kaimas ir kalnų gyvenvietės vis dar išlieka tradicijų „bastionais“; šeimos gyvenimo modeliai ten mažai kuo skiriasi nuo Šiaurės Kaukazo kalniečių (nors šiek tiek liberalesni);
- Moters vaidmuo šeimoje Pietų Kaukaze yra beveik sulygtintas su vyro, tačiau išliko darbų pasiskirstymas lyčių pagrindu;
- Vaikų auklėjimas – liberalesnis, nepasižymi tokiu griežtumu kaip Šiaurės Kaukaze;
- Pietų kaukaziečiai pamažu praranda pagarbos vyresniajam kultą ir tvirtus giminystės ryšius.

Išvados

Aptarus didžiausias Kaukazo etnines grupes ir jų šeimos tradicijas, galima teigti, kad regiono tautų šeimos gyvenimo komponentai patvirtina tezę, jog Kaukazas – viena bendra integruota sistema. Visos Kaukazo tautos, nepaisant to, kaip seniai jie apsigyveno šioje teritorijoje, kiek buvo veikiami išorės veiksnių, turi tas pačias vertybes ir principus.

Šeimos gyvenime galima išvardyti tokius vyraujančius bruožus kaip patriarchatas ir vyrų dominavimas; pagarba vyresniems bei seniems žmonėms; didelis dėmesys vaikams, jų švietimui

ir ugdymui; svetingumas; stipri viešosios nuomonės įtaka elgesio normoms, kurios atitinka tradicijas; originali, dažnai nesuprantama kitiems, pagarba moterims namų šeimininkėms.

Analizuojant įvairių tautų šeimos struktūrą, pastebimi ir skirtumai, kurie gali būti net ir gretimuose kaimuose, esančiuose tos pačios etninės grupės areale ir įsikūrusiuose vos keli kilometrai vienas nuo kito. Tačiau tai nekeičia esminių principų, kurie niekuo nesiskiria visose Kaukazo tautose. Šis bendrumas palengvina žmonių santykius, santuokas, ekonominį bendradarbiavimą.

Kitas svarbus veiksnys – didžiųjų etnosų, esančių netoli Kaukazo ribų, poveikis. Rusijos, Turkijos ir Irano įtaka yra stipri ir mūsų laikais. Ne mažiau svarbus aspektas tas, kad globalizacija bei vakarietišku vertybių plitimas taip pat prisideda prie tradicijų nykimo.

Nepaisant to, pagrindinės vertybės bei tradicijos, nors ir kiek pakitusios, yra išlikusios, o kai kur stebimas jų atgimimas. Neretai į tradicijas, papročius atsigręžiama ir išvykus iš savo šalies, diasporoje, tad pažinti Kaukazo regiono žmones yra svarbu visiems, kuriems tenka kartu gyventi ar dirbti.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

- Арнольд Чикобава, 2010, Введение в иберийско-кавказское языкознание, Тбилиси: „Универсал“.
- Гиоргий Анчабадзе, 2001, Вайнахи, Тбилиси: „Кавказский дом“.
- Юнус Дешириев, 1963, Сравнительно-историческая грамматика нахских языков и проблемы происхождения и исторического развития горских кавказских народов, Грозный: Чечено-Ингушское книжное издательство.
- Ян Чеснов, 1999, Быть чеченцем: личность и этнические идентификации на рода // Ред.-сост. Дмитрий Фурман, Чечня и Россия: Общество и государство, Москва, p. 63–101.
- Леонтович Ф.И. 1882-1883 Адаты кавказскихъ горцевъ. Матеріалы по обычному праву Севернаго и Восточнаго Кавказа, Одесса.
- Ахсарбек Магомедов, 1970, Этнография Осетин, Орджоникидзе: „ИР Орджоникидзе“.
- Sevil Huseynova, 2011, Ethnicity as social status and stigma: Armenians in post-Soviet Baku // 2011 Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Tbilisi: Heinrich Boll Stiftung, p. 41–70.
- Ruslan Baramidze, 2011, Islam in Adjara // 2011 Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Tbilisi: Heinrich Boll Stiftung, p. 96–126.
- Ia Tsulaia, 2011, Kist: Between Georgian and Chechen // 2011 Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Tbilisi: Heinrich Boll Stiftung, p. 126–148.
- Aysel Vazirova, 2011, Freedom and bondage: The discussion of hijab in Azerbaijan // 2011 Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Tbilisi: Heinrich Boll Stiftung, p. 148–177.
- Tatevik Margaryan, 2011, Phenomena of informal relations in the system of local self-governemnt in Armenia // 2011 Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Tbilisi: Heinrich Boll Stiftung, p. 222–246.

Afrikos šeima

INGA ŠEŽENYTĖ

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos Artimųjų Rytų ir Afrikos šalių skyriaus pirmoji sekretorė

Afrikos kultūrinė zona: trumpa apžvalga ir specifiškumas

Afrika – antras pagal dydį ir pagal gyventojų skaičių pasaulio žemynas, užimantis penktadalį žemės sausumos teritorijos. Juodajame žemyne gyvena apie 1 milijardą žmonių – beveik 15 proc. pasaulio gyventojų. Sacharos dykuma dalija ją į du pagrindinius regionus – Šiaurės Afriką ir Užsachario Afriką. Geografiškai Užsachario Afrika yra Afrikos žemyno dalis, besidriekianti į pietus nuo Sacharos dykumos, kartais dar vadinama Juodąja Afrika. Šiam regionui priskiriamos 49 šalys¹. Šiaurės Afrikai priklauso 5 šalys Viduržemio jūros pietinėje pakrantėje². Tarp šių dviejų regionų ryški kultūrinė ir religinė takoskyra. Šiaurės Afrika laikoma arabiškojo pasaulio dalimi su dominuojančia islamo religija. Tuo tarpu Užsachario Afrika didžiąja dalimi yra krikščioniška, jos Sachelio ir Sudano regionuose bei Rytų Afrikos pakrantėje gyvena didelės musulmoniškos bendruomenės.

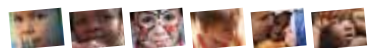
Šioje dalyje, aptariant šeimos sampratą Afrikoje, pagrindinis dėmesys skiriamas Užsachario Afrikai ir šeimos specifikai šiame regione, kadangi Šiaurės Afrikai daugiau būdingas arabiškasis-islamiškasis šeimos modelis – jis išsamiau aprašytas šio leidinio dalyje „Musulmonų visuomenės ir bendruomenės“.

Nors Afrika – didžiulis, įvairialypis kontinentas su daugybe skirtingų ir savitų genčių, etninių, religinių grupių, kurioms būdingos savitos tradicijos, socialinės struktūros, šeimos formos, galima išskirti tam tikrus bendrus bruožus ir ypatumus, apibūdinančius Afrikos šeimos sistemas. Kita vertus, reikia atsargiai vertinti bet kokius apibendrinimus ir siekiant geriau suprasti tam tikros šalies šeimos struktūrą atsižvelgti į regiono ir net tam tikros kultūrinės bei etninės grupės specifiką. Taip pat reikia pažymėti, kad šiandien įvairių išorinių įtakų kontekste Afrika patiria didžiulius socialinius pokyčius, taigi daugelis tradicinės šeimos bruožų, ypač miestuose, nyksta, vis daugiau perimamos vakarietiškos normos.

Afrika laikoma seniausia žmonių apgyvendinta teritorija, žmonijos lopšiu, iš kur po visą pasaulį pasklido pirmieji žmonės. Afrikos kontinente gimė viena didingiausių senovės Egipto civilizacijų, ikikolonijiniu laikotarpiu kūrėsi ir gyvavo galingos karalystės, tokios kaip Ganos, Malio, Fulani, Sachelio miestai-valstybės, kaip Kanem Bornu ir Hauza, iškilo tokie miestai kaip Timbaktu, tapęs svarbiausiu Transsacharinės prekybos bei islamiškojo mokslo ir kultūros centru regione, vyko intensyvi vidaus ir išorės prekyba tarp Afrikos ir Europos, Arabijos, Indijos bei Kinijos, klestėjo savita kultūra, menas, religijos. Nepaisant turtingos praeities, Afrika yra dažniau siejama su vergove, kolonizacija, etniniais konfliktais, karais, genocidu, itin nepalankiu klimatu, ligomis, badu, mažu raštingumu, korupcija.

¹ Angola, Beninas, Bisau Gvinėja, Botsvana, Burkina Faso, Burundis, Centrinės Afrikos Respublika, Čadas, Džibutis, Dramblio Kaulo Krantas, Eritrėja, Etiopija, Gabonas, Gambija, Gana, Gvinėja, Kamerūnas, Kenija, Komorai, Kongo Demokratinė Respublika, Kongo Respublika, Lesotas, Liberija, Madagaskaras, Malavis, Malis, Mauricijus, Mauritanija, Mozambikas, Namibija, Nigerija, Nigeris, Pietų Afrikos Respublika, Pietų Sudanas, Pusiaujo Gvinėja, Ruanda, San Tomė ir Prinsipė, Seišeliai, Senegalas, Siera Leonė, Somalis, Sudanas, Svazilandas, Tanzanija, Togas, Uganda, Zambija, Zimbabvė, Žalioji Kyšulys.

² Alžyras, Egiptas, Libija, Marokas, Tunisas.

Šiandien Afrika – sparčiausiai augantis, tačiau vis dar skurdžiausias pasaulio regionas. Nepaisant gausių gamtos išteklių, beveik pusė kontinento populiacijos gyvena žemiau skurdo ribos. Urbanizacijos lygis Užsachario Afrikoje yra vienas žemiausių pasaulyje ir siekia tik 37,2 proc. Tikimasi, kad šie rodikliai žymiai pasikeis netolimoje ateityje, kadangi urbanizacijos tempai Afrikoje šiandien siekia net 3,7 proc. per metus. Pagal Jungtinių Tautų prognozes, iki 2035 metų pusė Afrikos gyventojų gyvens miestuose³.

Priešingai pasaulinėms tendencijoms, Afrikoje vis dar sparčiai auga gyventojų skaičius. Nors nuo 1985 metų, kai augimo tempai buvo pasiekę aukščiausią tašką – 2,82 proc. per metus, augimas lėtėjo, tačiau šiandien, palyginti su kitais pasaulio regionais, jis išlieka aukštas. 2005–2010 metais šis rodiklis siekė 2,45 proc. per metus, tuo tarpu bendras pasaulinis gyventojų skaičiaus augimas buvo 1,16 proc. per metus. Jungtinės Tautos prognozuoja, kad 2050 metais Afrikos kontinente populiacija padvigubės ir pasieks 2 milijardus⁴. Spartūs gyventojų augimo tempai sąlygoja tai, kad Afrikos visuomenė yra viena jauniausių pasaulyje: 40 proc. visų Užsachario Afrikos gyventojų yra jaunesni nei 14 metų (Zuberi, Thomas, 2012).

Afrika išsiskiria spalvinga etninių kultūrų mozaika. Vienoje šalyje gali gyventi iki 20 skirtingų etninių grupių su savo savita kultūra, tradicijomis, tikėjimais bei socialine struktūra. Būtent Afrikos kontinente egzistuoja didžiausia kalbų įvairovė pasaulyje. Čia kalbama daugiau nei tūkstančiu kalbų – tai sudaro šeštadalį visų pasaulio kalbų. Islamas ir krikščionybė yra pagrindinės religijos Afrikoje, šalia kurių egzistuoja nesuskaičiuojama gausybė vietinių religijų ir tikėjimų.

Afrikos charakterį, vertybes ir institucijas formavo daugelis veiksnių, įskaitant geografiją, klimatą, etniškumą, kalbą, religiją, ekonomiką bei kolonijinį periodą. O pastaruoju metu Afrikos veidą neatpažįstamai keičia urbanizacija bei vakarietiška kultūra. Miestuose, tradicinėms vertybėms susiduriant su Europos, Azijos ir Amerikos kultūrinėmis įtakomis, neišvengiamai formuojasi naujas Afrikos charakteris. Kita vertus, šie pokyčiai turi įtakos tik daliai visuomenės. Didžioji dalis Afrikos žemyno gyventojų vis dar gyvena atokiose kaimo vietovėse, toli nuo miesto ir šiuolaikinės civilizacijos, laikydamiesi tų pačių tradicijų ir papročių, kaip ir jų protėviai prieš šimtus metų. Net persikėlus į miestą, ryšys su namais, šeima ir gimine kaime paprastai išlaikomas.

Tradicinės Afrikos visuomenės yra bendruomeninės. Skirtingai nei Vakarų visuomenėse, Afrikoje individualūs poreikiai užleidžia vietą bendruomenės poreikiams, o išplėstinė šeima, sudaryta iš tėvų, vaikų, senelių, dėdžių, tetų, pusbrolių, pusseserių bei kraujo ryšiais nesusijusių asmenų, yra pamatinis socialinis vienetas (Gestrin, Richmond, 2009).

³ UN World Urbanization Prospects: 2011 Revision. [2012 08 04] http://esa.un.org/unup/pdf/WUP2011_Highlights.pdf

⁴ World Population Prospects: 2010 Revision. [2012 08 04] <http://esa.un.org/wpp/Excel-Data/population.htm>

Šeimos samprata

Šeimos institucija yra Afrikos visuomenių centrinė ašis. Šeima yra reprodukcijos, aprūpinimo, socialinio saugumo, solidarumo tarp kartų, visuomeninių ryšių ir religinės praktikos pagrindas. Šeimos institucija remiasi visos gyvenimo sritys, įskaitant ekonomiką ir politiką. Šeima vaidina svarbų vaidmenį reguliuojant ir organizuojant visuomenę Afrikoje, ypač todėl, kad kitos formalios institucijos – valdžios, religinės (tradicinių tikėjimų), klasių, kastų – yra gana silpnos (Therborn, 2006).

Šeimos modelis

Afrikos šeima paremta tvirtais giminystės ryšiais. Šeimos modelis skirtingai nei Vakarų visuomenėje yra ne branduolinis, o **išplėstinis**. Tai reiškia, kad šeimą sudaro ne tik biologiniai tėvai ir vaikai, bet ir tėvų broliai, seserys, dėdės, tetos, pusseserės ir pusbroliai, seneliai, globotiniai, poliginijos atveju, kelios žmonos bei kiti giminystės ryšiais nesusiję asmenys. Tai kelių kartų, arba multigeneracinė, sistema, kurios pagrindas – tėviški, broliški, santuokiniai ir giminystės ryšiai. Skirtingose etninėse grupėse, taip pat miesto ir kaimo vietovėse egzistuoja skirtingo dydžio ir sandaros išplėstinės šeimos.

Tradicinei Afrikos šeimai būdingas **patriarchatas**, reiškiantis vyro viršenybę. Patriarchališkose šeimose autoritetas sutelktas vyro rankose – jam paklūsta žmonos ir vaikai. Vyro viršenybė paprastai įtvirtinama didžiuliu amžiaus tarp vyro ir žmonos skirtumu – tai ypač būdinga poliginiškoms šeimoms. Skirtinguose regionuose patriarchato lygis gali skirtis. Pavyzdžiui, Rytų Afrikoje dominuoja aukštas patriarchato lygis, tuo tarpu Vakarų Afrikoje silpni santuokiniai ryšiai ir moterų ekonominė nepriklausomybė vyro viršenybę sumenkino.

Išskirtinis tradicinės Afrikos šeimos bruožas – **poligamija**. Priešingai nei monogamiškoje šeimoje, kur yra tik du sutuoktiniai, poligamiškoje šeimoje sutuoktinių yra daugiau negu vienas. Labiausiai paplitusi poligamijos forma Afrikoje yra poliginija – kai vyras vienu metu turi daugiau negu vieną žmoną. Poliginija egzistuoja visuose Afrikos regionuose, tačiau Vakarų Afrikoje ši šeimos forma daug dažniau pasitaiko nei Rytų, Pietų ir Centrinėje Afrikoje (Lesthaeghe, 1989). Remiantis tyrimais, vidutiniškai 23 proc. išteklėjusių moterų Afrikoje gyvena poliginiškoje šeimoje. Mažiausias jų procentas yra Madagaskare (3 proc.), kur tokios santuokos draudžiamos įstatymo, didžiausias (53 proc.) – Gvinėjoje Vakarų Afrikoje (Reniers, Tfaily, 2010).

Poliginijos paplitimą Afrikos kontinente sąlygojo specifinė ūkio sistema bei didelis mirtingumas. Dėl nepalankių klimato sąlygų, mirtinų ligų plitimo bei karų daug žmonių Afrikoje mirdavo. Neretai kildavo grėsmė visos giminės ar genties išlikimui. Dėl to tradiciškai buvo siekiama turėti kuo daugiau palikuonių, kurie užtikrintų giminės išlikimą. Kitas veiksnys, lėmęs poliginijos paplitimą Afrikoje, – dominuojanti ekonominė sistema, kurios pagrindas yra žemdirbystė. Kadangi tradiciškai žemės ūkio darbus dirbo moterys, padedamos vaikų, tai, siekiant užtikrinti tinkamą šeimos aprūpinimą, buvo svarbu turėti kuo daugiau žmonių ir vaikų (Hayase, Liaw, 1997).

Skirtinguose Afrikos regionuose poliginiškos šeimos skiriasi rezidencijos ar gyvenamosios vietos modeliu, lėšų paskirstymu, hierarchijos lygiu, santykiais tarp šeimos narių, moters autonomijos šeimoje lygiu. **Vakarų Afrikos** visuomenėse vienos šeimos moterys paprastai gyvena skirtinguose namuose ir tvarko individualų ūkį; vyras nuolat negyvena su žmonomis. Nėra aiškios hierarchijos tarp vyro ir žmonių. Ištekėjusios moterys gauna teisę dirbti tam tikrą žemės lopinėlių, kuris užtikrina jų ir jų vaikų pragyvenimą. Be to, moterys Vakarų Afrikoje, net islamiizuotuose regionuose, aktyviai užsiima smulkia komercija, duodančia pajamų. Vyras ir žmona valdo atskirus biudžetus (Madhavan, 2001).

Rytų Afrikos visuomenėse egzistuoja griežta hierarchija ne tik tarp vyro ir žmonių, bet ir tarp visų šeimos moterų, kurios viršuje yra vyro motina, vyresnės žmonos, vyro seserys ir jaunesnės vyro brolių žmonos. Moterys yra įtraukiamos vyro šeimos, jų ryšys su savo šeima ir namais labai susilpnėja, ypač joms susilaukus vaikų. Visos šeimos žmonos gyvena po vienu stogu. Žmona beveik neturi savo asmeninių daiktų ir neturi nepriklausomo pajamų šaltinio. Moterų dalyvavimas pajamų duodančiose veiklose arba labai ribotas, arba visai neegzistuoja. Šeimą išlaiko vyras, kuris ir valdo visus išteklius (Lesthaeghe, 41).

Afrikai būdingas viena-linijinis kilmės ir paveldėjimo modelis. Tai reiškia, kad asmuo yra siejamas ar priskiriamas tik tėvo arba motinos giminės linijai. Dažniausiai pasitaikanti sistema Afrikoje yra **patrilinijinė**, pagal kurią kilmė ir paveldėjimas yra pagal tėvo liniją. Pagal tokią sistemą šeima, ištekindama dukterį, praranda į ją bet kokias teises – ištekėjusi moteris tampa vyro giminės dalimi. Dauguma Rytų Afrikos visuomenių yra patrilinijinės, pavyzdžiui, Kenijos kikujai, kambai, kisiai, luo, Tanzanijos čagai, Kenijos bei Tanzanijos masajai. Tačiau tokia sistema būdinga ir kai kurioms Vakarų Afrikos grupėms, pavyzdžiui, Senegalo peulams ir tukolorams, šiaurės Nigerijos hausams ir kanuriams, pietų Nigerijos jorubams bei ibams. **Matrilinijinėje** sistemoje, kur kilmė ir paveldėjimas yra pagal motinos liniją, ryšiai su vyro gimine yra antrinės reikšmės. Tačiau autoritetas ir šioje sistemoje sutelktas ne moterų, o vyriškosios giminės šeimos narių rankose. Turtas paveldimas iš motinos brolio, o autoritetas yra dėdė (ne tėvas). Matrilinijinė sistema egzistuoja daugiausia centrinėje Afrikoje – Kongo Demokratinės Respublikos vakarinėje dalyje, šiaurės Angoloje, Malavyje, Zambijoje ir šiaurės Mozambike, taip pat Vakarų Afrikoje Ganos akanų grupėje.

Santuoka

Afrikos kultūroje santuoka yra vienas svarbiausių žmogaus gyvenimo įvykių. Ji lydima tradicinių ritualų, kurie sujungia dvi šeimas ir suteikia naujajai porai šventą pareigą daugintis, tokiu būdu užtikrinant giminės augimą ir tęstinumą. Afrikoje santuoka – didžiulė vertybė ir visuotinai priimtina norma. Visi jaunuoliai, sulaukę vedybinio amžiaus, siekia sukurti šeimą, kuri yra pagrindas vaikams gimdyti ir auginti. Vienos iš Ugandos genčių posakis „neišvaizdi mergina namuose nepasensta“ puikiai atspindi santuokos universalumo principą. Kitas posakis iš masajų genties: „vyrą aplanko sėkmė tik tuomet, kai jis turi visus penkis dalykus gyvenime – žmoną, karvę, avį, ožką ir asilą“, patvirtina santuokos reikšmę tradicinėse Afrikos visuomenėse.

Afrikoje santuoka suvokiama ne kaip sąjunga tarp dviejų asmenų, o kaip sutartis tarp dviejų giminių. Santuoka buvo siekiama sustiprinti sąjungas tarp šeimų ir giminių. Taigi ir sprendimas dėl santuokos paprastai buvo priimamas ne pačių jaunuolių, o tėvų ir platesnės giminės, dažnai iš anksto ir nepasitarus su pačiais būsimais sutuoktiniais.

Santuoka nėra tik vienas įvykis – tai procesas, kurio metu vyras ir žmona įgyja teises ir pareigas. Šiame procese dalyvauja ne tik sutuoktiniai, bet ir daugelis kitų išplėstinės šeimos narių (Schafer, 1997). Už santuokos sėkmę atsakingi abiejų šeimų nariai. Šeimos vyresnieji prižiūri santuoką ir, iškilus problemoms, konsultuoja bei teikia moralinę paramą.

Vienas išskirtinių Afrikos šeimos bruožų yra santuokinių sąjungų sudarymas jaunikio šeimai perduodant turtą ar paslaugas jaunosios šeimai – vadinamoji „**jaunosios kainos**“ (angl. *bridewealth*) institucija (Therborn, 19). Jaunikio šeima, sumokėdama kainą už jaunąją, tarsi išsiperką ją visas teises – žmonos darbo jėga, darbo vaisiai ir jos pagimdyti vaikai priklauso vyro giminei. Jaunosios kaina gali būti išreiškiama pinigais, galvijais, maistu, daiktais, paslaugomis, sąjungomis ar kitais būdais. Skirtinguose Afrikos regionuose perduodamo turto tipas ir dydis varijuoja. Rytų Afrikos gentyse, kuriose galvijų auginimas yra pagrindinis pragyvenimo šaltinis, nuotakos kaina buvo apibrėžiama galvijų – karvių, kupranugarių, asilų, avių ir ožkų skaičiumi. Pavyzdžiui, masajų gentyje nuotakos kaina gali būti trys karvės, dvi avys ir žalvarinis žiedas-apyrankė (Hansen, 129) (Hansen Aukštikalnytė, 2008). Kitose gentyse nuotakos kaina gali būti gerokai didesnė ir siekti keliasdešimt galvijų ir kelis šimtus avių ir ožkų, kaip, pavyzdžiui, Kenijos ir Etiopijos turkanų gentyje (Ohta, 2007).

Tradicinėse Afrikos šeimose santuokos sudaromos itin ankstyvame amžiuje. Tradiciškai merginos tekinamos tik sulaukusios seksualinės brandos – maždaug 13–14 metų. Vyrai tuo tarpu vedybinį gyvenimą pradeda vėliau, įgavę daugiau patirties ir sukaupę turto nuotakos kainai sumokėti. Pažymėtina, kad Sachelio regione ir Vakarų Afrikoje vyrų ir moterų amžiaus skirtumas, sudarant pirmą santuoką, yra didžiausias pasaulyje.

Šiandien santuokos institucija Afrikoje patiria pokyčių. Nors tradiciškai buvo tuokiama si visuotinai, per pastaruosius keletą dešimtmečių santuokų, ypač pietinėje Afrikoje, mažėjo. Pavyzdžiui, Botsvanoje paskutiniame praėjusio šimtmečio dešimtmetyje susituokusios buvo tik 45–49 proc. moterų. Namibijoje, Pietų Afrikoje ir Svazilande beveik dešimtadalis moterų reprodukcinio amžiaus pabaigoje niekada nebuvo susituokusios. Kita pastebima tendencija, kad vis daugiau porų, daugiausia urbanizuotose vietovėse, gyvena kaip partneriai. Pavyzdžiui, Kongo partnerystė buvo įsigaliojusi bent 15 metų anksčiau nei Skandinavijos šalyse. Taip pat dažėja skyrų. XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje buvo pastebėta, kad skyrybos Afrikoje yra ganėtinai paplitęs fenomenas. Remiantis demografinėmis ir sveikatos apklausomis, atliktomis 1986–1992 metais, 20 proc. Ganos, Liberijos, Namibijos ir Ugandos moterų po ketverių pirmos santuokos metų buvo likusios vienišos dėl skyrybų ar vyro mirties. Botsvanoje, Kenijoje, Tanzanijoje, Zambijoje ir Zimbabvėje šis rodiklis siekė apie 15–18 proc.

Vaidmenų pasiskirstymas šeimoje

Tradicinėje Afrikos šeimoje egzistuoja griežtas vaidmenų pasiskirstymas. Šeimos galva paprastai yra vyras ir tėvas. Jis priima visus svarbiausius šeimos gyvenimo sprendimus ir yra

neginčijamas autoritetas. Formaliai vyras yra pagrindinis šeimos išlaikytojas ir aprūpintojas. Žmonos pareiga – rūpintis šeima ir namų ūkiu. Ji paklūsta vyro autoritetui ir nuolankiai vykdo vyro valią.

Moteris šeimoje atlieka dvi svarbiausias funkcijas: reprodukcinę, arba vaikų gimdymo, ir produkcinę, arba šeimos aprūpinimo funkciją. Pagimdžiusios moterys vaikus augina iki kol jiems sukanka 6–7 metai. Pagrindinė šeimos darbo jėga yra moteris. Ji atsakinga už namų apyvokos ir žemės ūkio darbus: padedant vaikams, parūpina vandens, medienos maistui ruošti, gamina valgi, palaiko švarą namuose. Labiau urbanizuotose vietovėse moterys gali užsiimti smulkia prekyba. Kai kuriose gentyse, pavyzdžiui, masajų, gyvenančių Rytų Afrikos savanoje, moterys yra atsakingos už trobelės pasistatymą, kurioje jos gyvena su vaikais.

Skirtinguose Afrikos regionuose moterų autonomija šeimoje nevienoda. Pavyzdžiui, Vakarų Afrikoje pagal egzistuojantį ūkio modelį moterys turi didelę ekonominę autonomiją. Kiekviena žmona valdo atskirą namų ūkį ir visiškai kontroliuoja savo pajamas. Dauguma Vakarų Afrikos moterų, be žemdirbystės, verčiasi ir smulkia prekyba, kuri leidžia užsidirbti grynųjų pinigų. Taigi nors vyras yra pagrindinis autoritetas šeimoje, dažnai moteris yra *de facto* šeimos išlaikytoja ir galva. Kita vertus, svarbu pažymėti, kad moterys neturi teisės į turtą: ištekėjusios jos gauna teisę žemę dirbti, tačiau negali tapti jos savininkėmis. Rytų Afrikos patriarchalinėse šeimose namų ūkio kontrolė sutelkta tik vyro rankose. Moterys yra visiškai priklausomos nuo vyrų.

Kolonijinis laikotarpis žymiai pakeitė vyrų vaidmenį Afrikos šeimose. Iki kolonijinės valdžios įtvirtinimo, viena pagrindinių vyrų funkcijų buvo bendruomenės apsauga. Šią funkciją perėmus kolonijinei administracijai, vyrai neteko itin svarbaus vaidmens. Šiandien jie daugiausia užsiima namų ūkio darbo organizavimu, samdomais žemės ūkio darbais, taip pat dalyvauja vietos politinėje veikloje. Spartėjant urbanizacijai, vis daugiau vyrų migruoja iš kaimų į miestus ar net kitas šalis, siekdami užsidirbti pragyvenimui (Draper, 1989). Vyrų darbo migracija, turinti nemažos įtakos tradicinei šeimos struktūrai, – ypač paplitęs reiškinys pietinėse Afrikos šalyse.

Svarbu pažymėti, kad Afrikos šeimose vyrų ir moterų funkcijos yra griežtai atskirtos. Bendra veikla ir bendras sprendimų priėmimas daugiau yra išimtis nei norma. Toks santykių modelis susiklostė pagal vaidmenų pasiskirstymą lyčių pagrindu, atliekant žemės ūkio darbus. Skirtingai nei Vakarų visuomenėse, daugelyje Afrikos bendruomenių vyras ir žmona neturi bendro biudžeto.

Vaikai šeimoje yra svarbi darbo jėga. Jų vaidmuo daugiausia susijęs su pagalba, ypač moterų buityje, atliekant namų ruošos ir žemės ūkio darbus. Mergaitės paprastai būna atsakingos už vandens ir medienos atnešimą, už švaros namuose palaikymą, jaunesnių vaikų ir senolių priežiūrą. Berniukai padeda atlikti žemės ūkio darbus, prekiauti, auginti galvijus bei žvejoti.

Šeimos vertybės

Afrikai būdinga savita vertybių sistema, nubrėžianti gyvenimo bendruomenėje gaires. Šeimos vertybių sistemos viršuje – **vaisingumas**. Susilaukti vaikų ir juos užauginti yra pagrindinis žmogaus gyvenimo tikslas ir svarbiausia misija. Kaip teigia afrikietiška patarlė, „vaikai yra gyvenimo dovana“. Todėl šeimos siekia turėti kuo daugiau vaikų. Nevaisingumas laikomas didele nelaime ir protėvių praeiksmu.

Pagarba autoritetui ir vyresniesiems – kita pamatinė šeimos vertybė bei esminis principas, kuriuo remiasi tradicinė Afrikos visuomenė. Laikoma, kad bėgant metams įgyjama gyvenimo patirtis ir sukaupiama išmintis. Kadangi vyresnieji yra bendruomenės „išminties saugyklos“, valdžia natūraliai sutelkta jų rankose. Šios vertybės reikšmę puikiai atskleidžia Nigerijos igbų genties posakis: „Klausyti senolio yra tas pat, kas gauti orakulo patarimą“ (Kanu, 2010). Šeimos santykiuose ypač vertinamas paklusnumas ir nuolankumas: moteris paklūsta vyrui, vyras paklūsta savo tėvui, vaikai paklūsta savo tėvams.

Pagarba vyresniesiems glaudžiai susijusi su **protėvių garbinimo** vertybe. Afriekiečių pasaulio sampratoje protėviai užima ypatingą vietą – jie yra tarsi tarpininkai tarp visagalio dievo ir gyvųjų. Protėviai prižiūri, ar bendruomenėje laikomasi tradicinių įstatymų ir papročių, baudžia už nusizengimus nusistovėjusiai tvarkai, įspėja apie artėjančias nelaimes, pataria svarbiais gyvenimo momentais. Giminės ir šeimos gerovė yra protėvių rankose, todėl labai svarbu su protėviais palaikyti gerus santykius. Tam atliekami tradiciniai ritualai, kurių metu bendraujama su protėviais ir jiems išreiškiama pagarba. Manoma, kad senstant artėjama prie protėvių – kuo vyresnio amžiaus žmogus, tuo jis artimesnis protėviams. Taigi pagarba vyresniesiems kartu yra pagarba ir protėviams.

Dar viena vertybė Afrikos visuomenėje yra **bendruomeniškumas**. Laikoma, kad asmuo egzistuoja tiek, kiek jis yra šeimos, klanų ar bendruomenės narys. Pagrindinis egzistencinis principas yra ne tiek „būti“, kiek „būti su kitais“. ⁵ Pietų Afrikos Respublikos chosų genties posakis „asmuo yra asmuo per asmenis“, būdingas daugeliui Afrikos visuomenių, puikiai atskleidžia asmens, kaip bendruomenės nario, sampratą (Lassiter 1999). Nuo mažens vaikai ugdomi bendradarbiavimo, dalinimosi, rūpinimosi vieni kitais dvasia. Vyresni vaikai jaučiasi atsakingi už jaunesniųjų priežiūrą. Darbas taip pat organizuojamas grupėse, padedant vieni kitiems. Su tuo susijęs stiprus kolektyvinės atsakomybės jausmas. Šeimoje pabrėžiamos pareigos, o ne teisės (Gyekye, 2011). Tarpusavio priklausomybė laikoma esminiu šeimos veikimo principu. Bendruomenės ir šeimos interesai iškeliami aukščiau už asmens individualius poreikius (Harrison, Hundington, 2000). Vertybes šeimoje atspindi ir labiausiai vertinamos asmens charakterio savybės. Afrikos kultūroje vertybių hierarchijos viršūnėje yra tokios savybės kaip dosnumas, sąžiningumas, ištikimybė, tikrumas, atjauta ir svetingumas. Apskritai žmogus laikomas moraliu, jei jis tinkamai atlieka savo funkcijas ir įsipareigojimus šeimai bei visuomenei. Taigi būti gera motina, žmona, geru tėvu ir vyru, geru sūnumi ar dukra yra vertybė. Iš moters tikimasi būti atsidavusia motina, darbščia namų šeimininke, nuolankia savo vyrui ir draugiška kitoms šeimos žmonoms (Bigombe, Khadiagala, 2003). Geras vyras turėtų tinkamai vykdyti šeimos galvos funkcijas, aprūpinti šeimą. Burkina Faso „geras vyras yra tas, kuris viskuo aprūpina namus ir apmoka visas sąskaitas“ (World development report 2012).

⁵ Okolo C.B. Urbanization and African Traditional Values [2012 09 15] http://www.crvp.org/book/Series02/II-3/chapter_v.htm

Religija ir šeima

Afrikoje religija yra žmonių gyvenimo ašis. Nors didžioji dalis gyventojų išpažįsta islamą ir krikščionybę, tradicinės religijos ir tikėjimai išliko ir vis dar atlieka svarbų vaidmenį kasdieniniame gyvenime.

Afrikos religinis kraštovaizdis žymiai pakito per pastarąjį šimtmetį. XX a. pradžioje krikščionys ir musulmonai sudarė tikinčiųjų mažumą Afrikos kontinente, o didžioji gyventojų dalis praktikavo tradicines religijas. Šiandien Užsachario Afrikoje gyvena 234 milijonai **musulmonų** ir 470 milijonų **krikščionių**. Krikščionybę praktikuoja beveik 60 proc., o islamą – 30 proc. žemyno gyventojų (Tolerance and Tension..., 2010). Nemaža dalis Afrikos genčių kartu išpažįsta ir vietinius tikėjimus.

Afrikos religijos nėra formaliai kodifikuotos ar užrašytos, kaip Biblijoje ar Korane. Jos išreiškiamos per žodinę tradiciją, mitus, ritualus, festivalius, meną, šventas vietas ir simbolius. Anksčiau Afrikos religijos būdavo apibūdinamos kaip animizmas⁶, pagonybė, protėvių garbinimas ar tiesiog prietarai, tačiau šiandien mokslininkai pripažįsta egzistuojančių Afrikos religijų sofistikaciją.

Kadangi skirtingos etninės grupės skirtinguose regionuose praktikuoja daugybę įvairiausių tikėjimų, vieni mokslininkai išskiria atskiras Afrikos tradicines religijas, kiti pabrėžia bendrą sampratą ir mano, kad egzistuoja vienas tikėjimas su vietiniais ypatumais. Tradicinė Afrikos religija remiasi tikėjimu Aukščiausiuoju, kuris sukūrė pasaulį. Jis yra suvokiamas kaip tolimas ir žmonėms nepasiekiamas. Kartais tikima, kad tarpininkų vaidmenį tarp Aukščiausiojo ir žmonių atlieka žemesnio lygio dievybės ir dvasios. Pasaulio sukūrimą aiškina tradiciniai mitai, kurie taip pat nustato socialinius santykius ir normas. Socialinių įsipareigojimų nesilaikymas ar tabu laužymas, tikima, užtraukia individams ar bendruomenėms nelaimes ir negerovę, ligas bei kančias. Tvarka, pusiausvyra ir harmonija atkuriami atliekant ritualus.

Afrikoje ypatingą vietą užima **protėvių garbinimas**. Protėviai gyvena dvasių pasaulyje, tačiau kartu yra ir žmonių bendruomenės dalis. Tikima, kad protėviai, siekdami išlaikyti socialinę tvarką, atlieka pasiuntinių tarp dieviškojo ir žmogiškojo pasaulio vaidmenį. Kai gyvieji nesilaiko nustatytų normų, protėvių paramos netenkama.

Afrikos religijos detalai reguliuoja kasdienį gyvenimą. Tokiu būdu religija apsaugo bendruomenę ir sustiprina kolektyvinės tapatybės jausmą. Viena svarbių bendruomenės reguliavimo priemonių yra **tabu**. Afrikos visuomenėse egzistuoja daugybė tabu, susijusių su įvairiomis gyvenimo sritimis, tokiomis kaip maistas, santykiai tarp lyčių, seksualinis gyvenimas, mirtis. Pavyzdžiui, menstruacijų metu moterys negali lankytis tam tikrose viešose vietose. Kitas tabu pavyzdys – kol moteris maitina krūtimi, seksualiniai santykiai neleidžiami. Vakarų Nigerijoje vaikams neleidžiama valgyti mėsos ir kiaušinių, nes manoma, kad tai paskatins juos vogti. Afrikoje santuoka turi būti lydima tėvų palaiminimo, jei toks palaiminimas negaunamas, manoma, kad santuoką ištiks nelaimė – nevaisingumas, neištikimybė, skrybys.

⁶ Animizmas, pagal enciklopediją „Britannica“, – tai tikėjimas dvasinių būtybių „sielų“ egzistavimu ir jų dalyvavimu žmogaus gyvenime.

Užuominų, kaip elgtis bendruomenėje, galima rasti populiariuose posakiuose ir patarlėse. Net varduose dažnai užkoduota žinutė, kaip dorai gyventi. Keletas pavyzdžių atskleidžia bendruomenės normas skirtingose Afrikos šalyse:

- „Ką duodi, gauni dešimteriopai“ (Nigerijos jorubai).
- „Nemokyk senos gorilos kelio džiuaglėse“ (Kongas).
- „Žmogus, kuris atiduoda pagarbą didiems žmonėms, padeda pagrindą savo didybei.“
- „Išmintis kaip baobabo medis, vienas jo neapglėbsi“ (Ganos akanai ir eviai).
- „Jei asilas tau išpyrė ir tu jam išpyrei atgal, jūs abu esate asilai“ (Gambija).
- „Santuoka kaip žemės riešutas, turi jį perskelti, kad pamatytum, kas viduje“ (Ganos akanai).
- „Jei kaimyno arklys įkrenta į duobę, nesidžiauk, nes tavo vaikas gali įkristi į tą pačią duobę“ (Nigerijos jorubai).
- „Medį atpažinsi pagal jo vaisius“ (Pietų Afrikos Respublikos zulai).
- „Vienas melas sugadina tūkstančius tiesų“ (Ganos ašančiai).

Šeima yra glaudžiai susijusi su religine praktika (Lauras-Lecoh, 1990). Visi svarbiausi gyvenimo momentai, susiję su statuso šeimoje pokyčiais ir perėjimu iš vieno gyvenimo etapo į kitą, yra lydimi religinių ritualų.

Gimimas yra didelė šventė. Daugelyje Afrikos visuomenių, gimus kūdikiui, švenčiama ne iš karto, o tik po keleto dienų, įsitikinus, kad kūdikis ir motina išgyvens⁷. **Vardo suteikimas** turi didelę svarbą. Vardas duodamas taip pat ne iš karto po gimimo. Dažniausiai keletą dienų laukiama. Beveik visi vardai Afrikos kultūrose turi aiškią prasmę ir yra susiję su aplinkybėmis, kai gimė kūdikis, su protėviais ar mirusiais šeimos nariais. Pavyzdžiu:

- Assefa – šis gimimas padidino mūsų šeimą (Etiopija).
- Adika – pirmas antro vyro vaikas (Gana).
- Antobam – vaikas, gimęs po tėvo mirties (Gana).
- Kofi – gimęs penktadienį.
- Fenuku – gimęs po termino.
- Abagbe – šis vaikas buvo trokštamas (Nigerija).
- Nneka – jos motina yra žinoma (Nigerija).
- Asya – gimusi per gedėjimą (Kenija).

Perėjimas iš vaikystės į suaugusiųjų etapą tradicinėse visuomenėse pažymėtas ypatingais iniciacijos ritualais. Paprastai mergaitės ir berniukai pasitraukia kuriam laikui iš bendruomenės gyvenimo mokymams. Neretai šie mokymai susiję su pasiruošimu fiziniam skausmui, išverme. Daugelyje Afrikos šalių mergaitės ir berniukai per ceremoniją yra apipjaustomi.

Kitas svarbus gyvenimo etapas – **santuoka**. Piršlybos ir vedybos yra lydimos įvairiausių apeigų ir susideda iš keleto etapų nuo įžanginių ritualų iki poros, kaip socialinio vieneto, pripa-

⁷ *The Story of Africa. Traditional Religions*. BBC Worldservice. [2012 08 20] <http://www.bbc.co.uk/worldservice/africa/features/storyofafrica/6chapter3.shtml>

žinimo. Daugelyje Afrikos visuomenių būdingas nuotakos kraičio perdavimas merginos šeimai iš būsimo vyro giminės.

Daug papročių ir ritualų siejama su mirtimi. Laidojimo vietoms teikiama ypatinga reikšmė. Kai kuriose gentyse mirusieji laidojami po namais. Bagandos gentyje Ugandoje laidojimo vieta paruošiama kiekvienam dar vaikystėje.

Vaikai

Vaikai Afrikos visuomenėse yra didžiulė vertybė. Tradiciškai šeimos stengiasi turėti kuo daugiau vaikų. Afrikos moterys vidutiniškai susilaukia daugiau nei po penkias atžalas⁸, todėl visuomenės yra labai jaunos: vaikai iki 14 metų sudaro 40 proc. visos populiacijos (Zuberi, Thomas, 2012). Vaikai pirmiausia užtikrina giminės linijos ir vardo pratęsimą, išsaugo nuosavybės ir paveldėjimo teises, yra svarbi darbo jėga, atliekant namų bei žemės ūkio darbus, įtvirtina tėvų socialinį statusą ir lyties tapatybę, taip pat – socialinės apsaugos ligos ir senatvės atveju garantija. Laikoma, kad vaikai yra sąsaja su protėviais, taigi jie užtikrina tęstinumą per reinkarnaciją (Dyer, 2007). Galiausiai, vaikai patenkina tėvų ir visos šeimos emocinius poreikius teikdami džiaugsmą ir pasitenkinimą. Nigerijoje sakoma, kad vaikai yra palaima namams.

Vaikų gimdymas ir auginimas Užsachario Afrikoje yra ne tik tėvų, bet didesnio socialinio vieneto, išplėstinės šeimos ar klanų atsakomybė. Populiarus posakis teigia, kad „išauginti vaiką, reikalingas visas kaimas“. Vaikai tradiciškai priklauso ne tiesioginiams tėvams, o giminės linijai. Kadangi vaikus augina grupė giminės narių, vaikas paprastai turi keletą motinų, pusbrolius ir pusseseres vadina broliais ir seserimis. Augdamas tokioje socialiai integruotoje aplinkoje, vaikas išsiugdo stiprų socialinės atsakomybės jausmą ir išmoksta būti pagarbiu, atsakingu šeimos nariu⁹.

Užsachario Afrikoje biologinė motina yra atsakinga už kūdikio žindymą ir už vaiko priežiūrą bei auginimą paprastai iki 6–7 metų. Nuo tokio amžiaus vaikai pradeda formalų ar neformalų pasiruošimą suaugusiojo vaidmeniui ir dažnai vaikų globa perduodama kitiems giminės nariams, kurie rūpinasi vaikų išsilavinimu ar profesinių gebėjimų ugdymu. Manoma, jog giminės, o ne biologiniai tėvai gali užtikrinti geresnę drausmę. Vaikai gali būti siunčiami pas gimines, jei atsiranda poreikis papildomai darbo jėgai ar reikalinga pagalba prižiūrint vyresnius šeimos narius. Sergančiuosius ir senolius paprastai prižiūri mergaitės. Kita svarbi funkcija, kurią vaikai atlieka, yra giminystės ryšių stiprinimas ir plėtojimas. Galiausiai, vaikai gali būti perduoti bevaikėi šeimos narei.

⁸ Better Health for Women and Families: The World Bank's Reproductive Health Action Plan 2010-2015 (2010). [2012 08 15] http://siteresources.worldbank.org/INT/PRH/Resources/376374-1261312056980/RHAP_Pub_8-23-10web.pdf

⁹ Degbey J.L. Africa Family Structure. Africa Rights for the Child Foundation. [2012 08 20] <http://www.jicef.or.jp/wahec/ful217.htm>

Patrilinijinėse visuomenėse vaikai priklauso vyro giminei. Todėl mirus vyrui ar įvykus skyryboms, vaikai atitenka vyro giminei. Matrilinijinėse šeimose vaikai yra motinos linijos dalis. Jei motina sudaro naują santuoką, vaikai nebūtinai tampa motinos naujos šeimos dalimi – gali būti svarstoma galimybė vaikus perduoti vienai iš motinos giminės narių.

Giminės vaidina svarbų vaidmenį ir kai vaikai pereina į suaugusiųjų gyvenimo etapą. Mergaitėms giminės nariai teikia paramą joms lytiškai subrendus, pažymint jų išsventinimą į moteris. Jaunoms moterims parama teikiama ištekėjus ar tapus motina. Berniukų parama susijusi su iniciacija į vyrus. Modernesnėse visuomenėse parama reiškia finansinę pagalbą, įgyjant pradinį kapitalą ar mokantis profesijos. Vaikas turi didelę atsakomybę patėviam, kurie jį augino, apmokė ir finansavo (Page, 1989).

Vaikų vertė

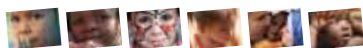
Vaikų vertę galima apibrėžti, nagrinėjant tėvystės motyvus. Atlikta nemažai studijų apie tėvystės motyvus Vakarų visuomenėse, tačiau tik keletas studijų tyrinėja šią sritį Afrikos visuomenėse. Remiantis šiomis studijomis, vaikai (Dyer, 2007):

- išsaugo giminystės liniją,
- išsaugo santuokos ryšius,
- padeda atlikti darbus,
- užtikrina socialinę apsaugą,
- užtikrina socialinį statusą,
- išsaugo nuosavybės ir paveldėjimo teises,
- suteikia tęstinumą per reinkarnaciją,
- patenkina emocinius poreikius.

Pagrindinis santuokos tikslas yra susilaukti vaikų, kurie savo ruožtu **sutvirtina santuokinius ryšius**. Santuoka be vaikų yra nevisavertė ir netvirta. Nigerijoje, Mozambike, Gambijoje ir Pietų Afrikos Respublikoje atliktos studijos patvirtina, kad nevaisingumas kelia grėsmę santuokai, reprodukcijos poreikis yra svarbesnis nei meilė ir šilti jausmai tarp sutuoktinių, nevaisingumas dažnai tampa skyrybų priežastimi arba dar vienos žmonos atvedimu į šeimą (Dyer, 70).

Kaip ir kitose visuomenėse, Afrikoje vaikai pirmiausia **tęsia šeimos vardą ir liniją**, paveldi šeimos žemę ir turtą, teikia tęstinumo ir priklausomumo jausmą. Vaikai yra **svarbi darbo jėga**. Iš jų tikimasi pagalbos, atliekant namų ruošos bei pragyvenimą užtikrinančius darbus, tokius kaip žemės ūkis, gyvulių auginimas, žvejyba. Mergaitės paprastai yra atsakingos už namų ruošos darbus, valgio gaminimą, vandens atnešimą, malkų rinkimą. Berniukai padeda prižiūrėti gyvulius, dirba žemės ūkio darbus.

Vaikai yra svarbūs **lyties tapatumui**. Moteriškumas, moterystė Afrikoje neatsiejama nuo vaikų turėjimo. Čado posakis atskleidžia motinystės reikšmę: „Moteris be vaikų kaip medis be lapų“ (Sonko, 1994). Nevaisinga moteris Čade priskiriama „trečiajai lyčiai“, kuri laikoma žemesne nei moters. Nevaisingos moterys visuomenėje dažnai marginalizuojamos. Vaikai sutvirtina

ir vyro statusą – studija Zimbabvėje parodė, kad vyras be vaikų buvo laikomas berniuku. Reprodukcinė nesėkmė silpnina vyriškosios lyties identitetą ir sąlygoja nevisavertiškumą. Vaikų skaičius stiprina **socialinį statusą**. Kuo daugiau vaikų, tuo labiau yra gerbiami tėvai. Tanzanijoje moters statusas su kiekvienu vaiku didėja, o kai pasiekia tam tikrą skaičių, moteriai leidžiama pasisakyti vyresniųjų bendruomenės susirinkimuose, kuriuose paprastai dalyvauja tik vyrai. Afrikos visuomenėse vaikai yra **socialinės apsaugos garantija**. Kadangi Afrikoje valstybė dažnai neturi galimybių užtikrinti socialinės apsaugos savo piliečiams, senatvėje tėvai tradiciškai yra prižiūrimi savo vaikų.

Iš religinės perspektyvos, vaikai laikomi **dievų dovana**. Manoma, kad vaikų negalinti susilaukti moteris yra nusidėjusi ar neverta dievų dovanos. Čade tikima, kad vaikai yra protėvių reinkarnacija. Moters vaisingumas rodo, kokie šeimos santykiai su protėviais. Kamerūne mirusieji įgyja protėvių statusą tik tada, jeigu jie turi išlikusių palikuonių.

Ir galiausiai, vaikai teikia emocinį pasitenkinimą ir džiaugsmą. Gyvenimas be vaikų yra nelaimingas, nevisavertis ir beprasmiškas.

Tėvų ir vaikų santykiai

Tėvų ir vaikų santykiai grindžiami patriarchyto principu – tėvų kartos dominavimu vaikų kartos atžvilgiu ir vaikų kartos išpareigojimu paklusti tėvams ir padėti (Therborn, 2006). Tėvų autoritetas pasireiškia visose gyvenimo srityse. Tėvai priima sprendimus, susijusius su svarbiausiais vaiko gyvenimo etapais. Pavyzdžiui, tėvai atsakingi už sutuoktinio savo vaikui parinkimą ir santuokos sandėrio sudarymą. Su tėvais konsultuojamasi ir jų nuomonės pasioma, kai šeimoje kyla problemų. Tėvai vaikus prižiūri ir rūpinasi jais iki kol jie paruošiami suaugusiųjų gyvenimui. Vaikų pareiga tuo tarpu – pasirūpinti savo tėvais senyvame amžiuje. Tėvams jaučiama ir reikiama didelė pagarba. Pagarba tėvams yra įtvirtinta net Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartijoje, kurios 29 straipsnis skelbia, kad kiekvienas privalo „gerbti savo tėvus visą laiką ir išlaikyti juos esant reikalui“.

Tėvystė / globėjai vaiko gyvenime / įvaikinimas

Tėvystei Užsachario Afrikoje teikiama didžiulė reikšmė. Biologinės tėvystės svarbą atskleidžia tai, kad pageidautinos didelės šeimos, vengiama nutraukti nėštumą, o mažas vaisingumas ir ypač nevaisingumas laikomas didele nelaime. Tarp tėvų ir vaikų egzistuoja labai glaudus ryšys. Be emocinio ryšio ir moralinės pareigos jausmo savo tėvams, kas būdinga daugeliui kultūrų, jaučiama ypatinga pagarba dar ir todėl, kad tėvai yra tam tikra jungtis su protėviais. Baiminamasi užsitraukti protėvių rūstybę ar prakeiksmą.

Išskirtinis Afrikos visuomenių bruožas yra tai, kad vaikai nuo tam tikro amžiaus dažnai auga ne su biologiniais tėvais, o su globėjais. Globėjams tenka ne tik atsakomybė už vaikus, bet ir teisės, susijusios su tėvyste. Šis fenomenas susijęs su specifine Afrikos šeimos sistema, kuriai

būdinga ne branduolinė, o išplėstinė šeima. Giminytės linija yra žymiai svarbesnė nei žmonos ir vyro ryšys. Taigi suprantama, kodėl vaikais rūpinasi ne tik biologiniai tėvai, bet daug didesnis ratas giminės narių.

Kita priežastis, dėl kurios vaikai nuo tam tikro amžiaus perduodami giminaičių priežiūrai, yra įsitikinimas, kad tam tikras tėvystės funkcijas tinkamiau gali atlikti kiti šeimos nariai. Išskiriama keletas pagrindinių tėvystės funkcijų: pilietinio ir giminės identiteto vaikui suteikimas, aprūpinimas maistu ir priežiūra, vaiko parengimas suaugusiojo vaidmeniui, rėmimas ir finansavimas integruojantis į suaugusiųjų bendruomenę (Page, 1989). Kiekviena iš šių funkcijų gali būti atliekama skirtingų šeimos ar giminės narių.

Užsachario Afrikoje įvaikinimas nėra plačiai paplitęs. Daugeliu atveju, kai kalbama apie įvaikinimą, turimas mintyje vaiko globos, priežiūros, finansavimo perdavimas Tuo tarpu įvaikinimas, kaip giminės tęstinumą užtikrinanti priemonė, nėra priimtinas. Vaiko gimimo metu įgytas identitetas negali būti keičiamas. Tokia norma susijusi su protėvių kultu ir giminės tęstinumo svarba. Yra daugybė kitų būdų šiam tęstinumui užtikrinti, pavyzdžiui, skyrybos ir nauja santuoka, seksualinių ir reprodukcinę teisių perleidimas kitam giminės nariui, jei moteris ar vyras yra nevaisingi ar lieka našliais ar panašiai (Bigombe, Khadijala, 2003).

Konfliktai šeimoje ir jų sprendimas

Kaip ir kitose kultūrose, konfliktai Afrikos šeimoje yra neišvengiami. Nesutarimai kyla tarp vyro ir žmonos, tarp to paties vyro žmonių, tarp vaikų ir tėvų bei kitų šeimos narių. Konflikto priežastys gali būti įvairios. Viena rimčiausių nesutarimų tarp vyro ir žmonos šeimoje priežasčių – nevaisingumas. Jei moteris nevaisinga, vyras gali reikalauti skyrybų ar nuspręsti vesti dar vieną žmoną. Tai bene vienintelis atvejis, kai reikalavimas skirtis gali būti patenkintas. Vyro nesugebėjimas aprūpinti šeimą – kitas rimtas nesutarimų šaltinis. Žmona gali kreiptis į šeimų vyresniusius ir apskusti vyrą, kuris nevykdo savo funkcijų šeimoje. Vyras ir žmona gali konfliktuoti dėl netinkamo vaikų elgesio, pavyzdžiui, tinginystės ar atsakomybės jausmo trūkumo, kadangi į vaikus yra investuojama ir iš jų tikimasi labai daug. Poliginiškose šeimose tarp to paties vyro žmonių dažnai tvyro įtampa ir konkurencija dėl lėšų, dėl darbų pasidalijimo bei statuso šeimoje.

Nigerijoje atliktų studijų rezultatai rodo, kad konfliktai ir smurtas šeimoje dažniausiai kyla dėl tokių priežasčių kaip žmonių nepaklusimas vyro autoritetui, netinkamas žmonių seksualinis elgesys, namiškių kišimasis į sutuoktinių reikalus, nesutarimai dėl žmonių darbo ir namų ūkio funkcijų, religinių pažiūrų tarp sutuoktinių neatitikimas, vyrų flirtas bei vyrų nesugebėjimas aprūpinti šeimą. Šie rezultatai puikiai atspindi daugumos Afrikos šalių situaciją.

Afrikiečiai tiki, kad konfliktai turi būti sprendžiamai nedelsiant ir taikiai, – tam griebiamasi įvairių priemonių. Pirmiausia konfliktą siekiama išspęsti tarp sutuoktinių ar šeimos viduje dialogu. Jei nepavyksta ir pasirodo, kad nesutarimas yra didesnio masto ir rimtumo, siekiama tarpininkavimo ir kreipiamasi į šeimos autoritetus. Sudaroma abiejų sutuoktinių šeimų vyresniųjų taryba, kuri išklauso abi puses, išsprendžia konfliktą ir nubaudžia kaltąją pusę. Vyresniųjų

taryba gali paskirti kontrolę, kad būtų vykdomi jos sprendimai. Vyras negali be šio vyresniųjų teismo palikti savo žmonos, o žmona turi teisę ginčyti skyrybų reikalavimą. Tradicinėse visuomenėse šeimos atsižadėjimas yra itin smerktinas poelgis. Konfliktą spręsti gali būti kviečiami ir religiniai autoritetai – pastoriai ar imamai. Jei nerandama sprendimo ir šiuo būdu, ginčas gali būti nukreipiamas bendruomenės ar klanų lyderiui.

Siekama, kad šeimos konfliktai baigtųsi susitaikymu. Skyrybos, kaip konflikto sprendimo būdas, paprastai netaikomas, kadangi manoma, jog santuoka sudaroma visam gyvenimui (Omorogbe, Obetoh, Odion, 2010). Skyrybų vengiama dar ir todėl, kad tokiu atveju moteris turėtų grįžti atgal pas savo tėvus, o iš jos šeimos gali būti pareikalauta grąžinti „nuotakos kainą“.

Santuokos stabilumas Afrikoje varijuoja priklausomai nuo šeimos tipo ir tradicijų. Poliginėse šeimose, kur santuokos įsipareigojimus užtikrina stiprūs šeimos ir giminės ryšiai, tradiciškai skyrybos buvo beveik neįmanomos. Tuo tarpu Pietų Afrikos regione santuoka niekuomet nepasizymėjo stabilumu. Plačiai paplitusi vyrų darbo migracija tapo viena svarbiausių skyrybų šiame regione priežasčių. Kai kuriuose Afrikos regionuose santuokos nutraukimas buvo natūralus perėjimas į kitą gyvenimo etapą. Pavyzdžiui, Vakarų Afrikos savanoje gyvenančios fulanių genties vyras, užaugęs vaikams, išsiskiria su žmona, vaikams perleidžia savo turtą ir apsigyvena su vienu iš vaikų šeima (Therborn, 41).

Jei kraštutiniu atveju vis dėlto skyrybos įvyksta, patrilinijinėse šeimose vaikai po skyrybų priklauso vyro giminei. Tokiose šeimose moteris jokių teisių į vaikus neturi. Kitokia situacija yra Pietų Afrikos regiono šeimose, kur vyravo matrilinijinė šeimos tradicija: iširus šeimai, vaikais dažniausiai rūpinasi moterys kartu su savo tėvais ir šeima.

Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, milijonai moterų Afrikoje patiria smurtą. Pagal 2005 metais atliktą globalią apklausą, 50 proc. moterų Tanzanijoje ir 71 proc. moterų Etiopijoje kaimo vietovėse patyrė savo vyrų ar intymių partnerių smurtą. Užsachario Afrikoje 13–49 proc. moterų bent kartą patyrė smurtą šeimoje (Watts, Mayhew, 2004).

Pokyčiai Afrikos šeimoje

Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai žemyne, vykę per pastaruosius dešimtmečius, keičia Afrikos šeimos struktūrą, kelia naujus iššūkius šeimai bei atveria naujas galimybes. Tradicinę šeimą keičia naujas šeimos modelis, kuriam turi įtakos tokie veiksniai kaip švietimo, sveikatos apsaugos sistemos, užimtumo plėtra ir migracija. Per praėjusio amžiaus paskutinį dešimtmetį dauguma Afrikos šalių buvo paveiktos ŽIV/AIDS epidemijos, kuri stipriai atsiliepė šeimų ir namų ūkių stabilumui. Globalizacijos fenomenas atvėrė naujas galimybes, bet kartu išklė ir didžiulius iššūkius Afrikos šeimoms (Bigombe, Khadiagala, 2003).

Vienas labiausiai šeimos struktūros pokyčius lėmusių veiksnių – urbanizacija. Miestai reprezentuoja naują gyvenimo būdą su prieinama sveikatos apsauga, švietimu ir kontracepcija. Dėl

apmokamo darbo, pinigų ekonomikos plėtros bei pragyvenimo lygio augimo Afrikos išplėstinė šeima mažėja, ją keičia branduolinė šeima.

Miestuose, ypač tarp jaunimo, monogamiškos šeimos tampa priimtinesnės nei poliginiškos. Paplitus vyrų darbo migracijai į miestus, kaip tarpinis variantas tarp monogamiškos ir poliginiškos šeimos atsirado adaptuota poliginiška šeima: vyras turi po žmoną kaime ir mieste. Tokiu būdu daugėja moterų, kurios vienos rūpinasi namų ūkiu ir vaikais, jų vyrams jas aplankant retkarčiais. Nepaisant pokyčių miestuose, didžiojoje Afrikos dalyje, ypač kaimo teritorijose, kur pagrindinis užsiėmimas yra žemės ūkis, poliginija išlieka dominuojančia šeimos forma.

Bene didžiausi pokyčiai pastebimi santuokos srityje. Tėvų suplanuotos santuokos jau nebėra nekvestionuojama norma. Jaunuoliai vis dažniau gyvenimo partnerį pasirenka patys. Be to, santuokos šiandien sudaromos vėlesniame amžiuje – tiek moterų, tiek vyrų atveju. Ikivedybinis periodas trunka ilgiau, didėja seksualinė laisvė. Su tuo susiję ir nemažai socialinių problemų, tokių kaip nėštumas ankstyvame amžiuje ir išaugęs abortų skaičius.

Galiausiai pastebima, kad silpnėja tradiciniai autoriteto ir galios šaltiniai. Ankščiau sprendimų priėmimas, susijęs su santuokomis, gamyba ir turto paskirstymu, buvo sutelktas šeimos vyresniųjų rankose. Šiandien išsilavinę jaunuoliai, turintys apmokamą darbą ir nuolatinės pajamas, įgiję žymiai daugiau laisvės patys priimti savo gyvenime svarbius sprendimus. Kita vertus, tėvams ir vyresniesiems pagarba išlaikoma, išlieka ir solidarumas su šeima. Mieste dirbantys šeimos nariai siunčia dalį pajamų šeimai, gyvenančiai kaime, lanko juos švenčių, tradicinių ceremonijų metu, globoja šeimos narių vaikus, kurie išsiunčiami mokytis mieste.

Nors Afrikos šeima pastaruosiu metu patiria didžiulius pokyčius, svarbu pažymėti, kad naujos tendencijos pasiekia tik dalį visuomenės. Didžioji Afrikos žemyno gyventojų dalis vis dar gyvena tradicinėje šeimoje, kuriai būdinga savita struktūra, santykių modeliai, elgesio normos, tradicijos ir papročiai.

LITERATŪROS ŠARAŠAS

- Better Health for Women and Families: The World Bank's Reproductive Health Action Plan 2010-2015 (2010). [2012 08 15] http://siteresources.worldbank.org/INTPRH/Resources/376374-1261312056980/RHAP_Pub_8-23-10web.pdf
- Bigombe B., Khadiagala G. M. (2003). Major Trends Affecting Families in Sub-Saharan Africa. *Major Trends Affecting Families: A Background Document*. Report for United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, Program on the Family (2003), p. 1–36. [2012 08 05] <http://www.un.org/esa/socdev/family/Publications/mtbigombe.pdf>
- Degbey J.L. Africa Family Structure. Africa Rights for the Child Foundation. [2012 08 20] <http://www.jicef.or.jp/wahec/ful217.htm>
- Draper P. (1989). African Marriage Systems: Perspectives from Evolutionary Ecology. *Anthropology Faculty Publications*. Paper 8. [2012 08 25] <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=anthropologyfacpub>
- Dyer S.J. (2007). The Value of Children in African Countries – Insights from Studies on Fertility. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*. Vol. 28, No 2. Informa Healthcare, p. 69–77(9)
- Gestrin, Ph., Richmond Y. (2009). *Into Africa: A Guide to Sub-Saharan Culture and Diversity*. Boston, London: Intercultural Press: A Nicholas Breuley Publishing Company. Edition: 2nd ed. eBook. 281 p. [2012 08 01] http://web.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/e000xww_315400_AN?sid=10d067f4-2487-4904-bb6a-22bb5307eceb@sessionmgr104&vid=4
- Gyekye K. (2011). African Ethics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.) [2012 08 20] <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/african-ethics/>.
- Hansen Aukštikalnytė E. (2008). *Mama Afrika*. Vilnius: Tyto Alba, p. 280.
- Harrison L. E., Huntington S. P. (2000). *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. Thomas S. Weisner. Culture, Childhood and Progress in Sub-Saharan Africa, p. 145.
- Hayase Y., Liaw K. L. (1997). Factors on Polygamy in Sub-Saharan Africa: Findings Based On The Demographic and Health Surveys. *The Developing Economies*, 35(3): 293–327.
- Kanu M. A. The Indispensability of Basic Social Values in African Traditions: A Philosophical Appraisal. [2012 09 15] <http://www.ajol.info/index.php/og/article/viewfile/57930/46296>
- Lassiter J.E. (1999). African Culture and Personality: Bad Social Science, Effective Social Activism, Or a Call to Reinvent Ethnology. *African Studies Quarterly*. [2012 09 15] <http://www.africa.ufl.edu/asq/v3/v3i3a1.htm>
- Luras-Lecoh Th. (1990). Family trends and demographic transition in Africa. *International Social Science Journal*. Vol. 42, No. 4, p. 489.
- Lesthaeghe Ron J. (1989). Editor *Reproduction and Social Organization in Sub-Saharan Africa*. Lesthaeghe Ron J. *Chapter One: Production and Reproduction in Sub-Saharan Africa: An Overview of Organizing Principles*. p. 13-59. Berkeley: University of California Press, p. 556.

- Madhavan S. (2001). Female Relationships and Demographic Outcomes in Sub-Saharan Africa. *Sociological Forum*. Vol.16, No. 3. New York: Springer, p. 503–527.
- Ohta I. (2007). Marriage and Bridewealth Negotiations among the Turkana in Northwestern Kenya. *African Study Monographs*. 37:3-26. [2012 09 19] http://jambo.africa.kyoto-u.ac.jp/kiroku/asm_suppl/abstracts/pdf/ASM_s37/Part1.pdf
- Omorogbe S.K., Obetoh G. I., Odion W. E. (2010). Causes and Management of Domestic Conflicts Among Couples: The Esan Case. [2012 09 15] <http://www.krepublishers.com/02-Journals/JSS/JSS-24-0-000-10-Web/JSS-24-1-000-10-Abst-PDF/JSS-24-1-57-10-643-Omorogbe-S-K/JSS-24-1-57-10-643-Omorogbe-S-K-Tt.pdf>
- Page H.J. Childrearing versus Childbearing: Coresidence of Mother and Child in Sub-Saharan Africa. In Lesthaeghe Ron J. (1989). Editor *Reproduction and Social Organization in Sub-Saharan Africa*. Berkeley: University of California Press, p. 410–441.
- Reniers G., Tfaily R. (2010). An inquiry into the mechanisms linking polygyny, partnership concurrency and HIV transmission in sub-Saharan Africa. *Demography*. 49(3). Princeton: Princeton University, Office of Population Research, p. 1075–101.
- Schafer R. (1997). Variations in Traditional Marriage and Family Forms: Responses to the Changing Family. *History of the Family*. Vol. 2, Issue 2, p. 197.
- Sonko S. (1994). Fertility and Culture in Sub-Saharan Africa: a Review. *Int Soc Sci J*, 46:397–411.
- Tolerance and Tension: Islam and Christianity in Sub-Saharan Africa (2010). The Pew Forum on Religion and Public Life. [2012 08 20] <http://www.pewforum.org/executive-summary-islam-and-christianity-in-sub-saharan-africa.aspx>
- *The Story of Africa. Traditional Religions*. BBC Worldservice. [2012 08 20] <http://www.bbc.co.uk/worldservice/africa/features/storyofafrica/6chapter3.shtml>
- Therborn G. (2006). Editor *African Families in a Global Context*. Goran Therborn. *Introduction: Globalization, Africa, and African Family Patterns*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, p. 48.
- Watts C., Mayhew S. (2004). Reproductive Health Services and Intimate Partner Violence: Shaping a Pragmatic Response In Sub-Saharan Africa. *International Family Planning Perspectives*. Volume 30, Number 4. [2012 09 23] <https://www.guttmacher.org/pubs/journals/3020704.html>
- UN World Urbanization Prospects: 2011 Revision. [2012 08 04] http://esa.un.org/unup/pdf/WUP2011_Highlights.pdf
- UN World Population Prospects: 2010 Revision. [2012 08 04] <http://esa.un.org/wpp/Excel-Data/population.htm>
- Zuberi T. Thomas K.J.A. (2012). *Demographic Projections, the Environment and Food Security in Sub-Saharan Africa*. UNDP WP 2012-001. [2012 08 02] <http://web.undp.org/africa/knowledge/WP-2012-001-zuberi-thomas-demography-environment.pdf>

Šeimos santykiai Okeanijos šalių kultūroje

DAINIUS KINDERIS

Kelionių agentūros „Magelano kelionės“ vadovas, 3 knygų apie keliones autorius, literatūrinės Mato Šalčiaus premijos laureatas. Interesų sritis – Okeanijos regionas.

Kultūrinės zonos apžvalga ir specifiškumas

Okeanijos šalys – tai daugybė salų, išsibarsčiusių Ramiajame vandenyne. Kai kurios jų yra mažytės, apsuptos koralinių rifų, kitos – didesnės, dengiamos atogrąžų miškų, su kalnais ir srauniomis upėmis. Ramusis vandenyne užima trečdalį Žemės rutulio (165 mln. kv. km). Šiame plote išsibarstę dešimtys tūkstančių salų, kurių dalis – Japonijos, Filipinų, Indonezijos ir Aleutų salos – priskiriamos Azijos ar Amerikos kontinentams. Tačiau ne mažiau kaip 10 tūkst. salų, esančių atokiau nuo šių žemynų, sudaro Okeaniją. Šitam geografiniam vienetui priklauso ir Australija, Naujoji Zelandija bei Papua Naujosios Gvinėjos salos. Likusios nedidelės salos sudaro vadinamąją romantiškąją Okeanijos dalį. Salos driekiasi grupėmis ir atolais, daugiausia pietvakarinėje vandenyne dalyje. Tik keturios salų grupės plyti šiaurinėje dalyje, iš kurių didžiausia yra Havajų grupė.

Okeanijos regionas – geografiškai labiausiai izoliuotas ir kultūrine prasme turintis daugiausia specifinių ypatybių, palyginti su visais kitais. Ši pasaulio dalis menkai pažįstama dėl didelių atstumų: Filipinus nuo Šiaurės ir Pietų Amerikos skiria apie 16 tūkst. kilometrų, kurie tik ištobulėjus oro susisiekimui tapo lengvai įveikiami.

Okeaniją sudaro trys pagrindinės geografinės grupės: **Melanezija** – „juodosios salos“, **Mikronezija** – „mažos salos“ ir **Polinezija** – „daug salų“. Kiekvienas šių trijų regionų labai skiriasi nuo kitų dviejų pagal apimtį, fizines ypatybes ir gyventojų skaičių. Nors ir yra keletas visus regionus apimančių panašumų, kiekvienoje teritorijoje gyvenantys žmonės labai skiriasi vieni nuo kitų. Skirtingos fizinės savybės – plaukų tipas, nosies forma, ūgis, taip pat tai, kad kiekviena grupė turi savo kalbą ir dialektą, socialinius, religinius ir kultūrinius papročius, savitas tradicijas ir folklorą, rodo, kad labai mažai tikėtina, jog šie žmonės kilę iš tos pačios rasės (Gilbert, 1971).

Daugiausia gyventojų Okeanijos regione susitelkę Melanezijoje – 88 proc. visos Okeanijos populiacijos. Vien Papua Naujojoje Gvinėjoje gyvena 70 proc. visų Okeanijos gyventojų – prognozuojama, kad šis skaičius sparčiai augs. Polinezijoje gyvena 7 proc., Mikronezijoje – 5 proc. visų Okeanijos žmonių.

2010 metais populiacija Okeanijoje siekė **13,3 mln.** Manoma, kad šis skaičius toliau augs ir iki 2035 metų pasieks 15 mln., nepaisant to, kad kai kuriose Okeanijos šalyse gyventojų mažėja.

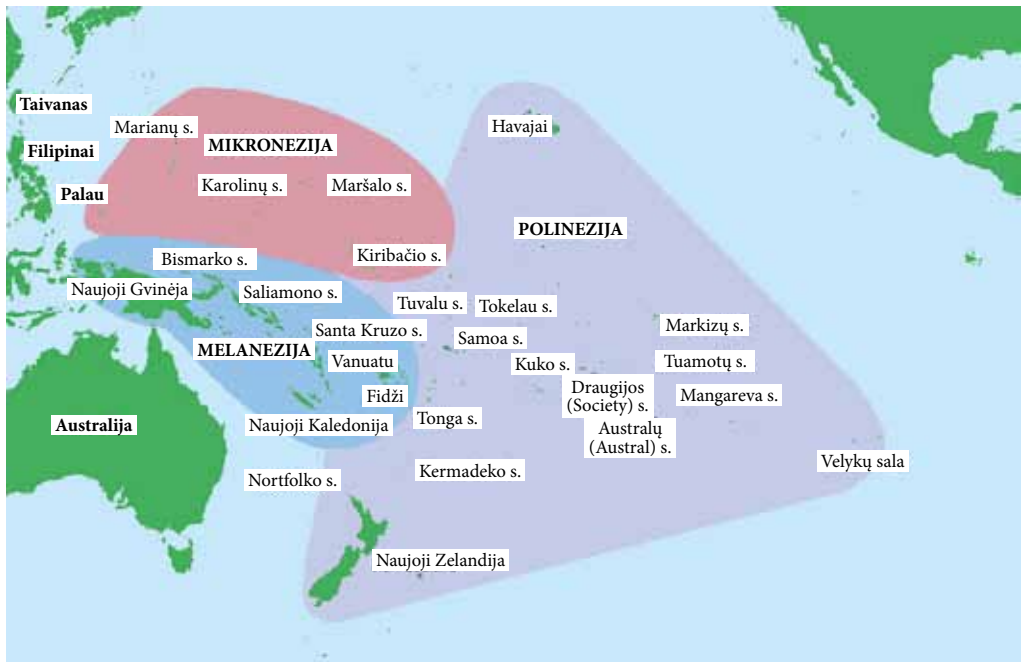
Ramiojo vandenyne regionas vadinamas labai jaunu. Net **37 proc. visų salynų gyventojų sudaro vaikai, kuriems mažiau nei 15 metų**, todėl vis dažniau susiduriama su problemomis, susijusiomis su vaikų ir jaunimo auklėjimu bei vaikų apsauga. Didėjanti prekyba vaikais, jų seksualinis išnaudojimas, sekso turizmas, nelegalus įvaikinimas ir priverstinės vedybos Okeanijoje verčia atkreipti dėmesį į labiausiai pažeidžiamą, vieną didžiausių visuomenės grupių šiame regione (Nilan, 2005).

Geografinis pasiskirstymas ir istorinė apžvalga

Okeanijos gyventojai skirstomi į tris etnokultūrinės grupės, kurių kiekviena skiriasi į dešimtis skirtingai kalbančių genčių. Pagrindinės etnokultūrinės grupės, vadinamieji subregionai, sutampa su geografine kiekvienos grupės teritorija ir vadinamos taip pat – Melanezija, Mikronezija ir Polinezija. (1 pav.)

1 pav. Etnokultūrinės Okeanijos žemėlapis.

Šaltinis: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pacific_Culture_Areas.jpg

Melanezija

„Melas“ graikiškai – juodas, „nesos“ – sala. Melanezija yra Ramiojo vandenyno sritis nuo vakarinio Naujosios Gvinėjos pakraščio (Irian Džajos) iki Fidžio rytuose. Šį subregioną sudaro Papua Naujoji Gvinėja, Vanuatu, Fidžis, Naujoji Kaledonija, Saliamono salos, Naujieji Hebridai ir keletas atolų. Šios salos užima 77 proc. visos Okeanijos sausumos. Melanezijos salose gyvena per 8 mln. gyventojų, kurie kalba net 1200 skirtingų kalbų ir dialektų.

Melanezijos salose gyvena negroidai, kurių labai tamsi oda, šiurkštūs garbanoti plaukai, plačios nosys ir storos lūpos. Antropologiniu požiūriu melaneziečiai kartu su Australijos aborigenais yra vieninteliai tiesioginiai priešistorinių protėvių palikuonys moderniam pasaulyje. Pažymėtina, kad melaneziečiai taip pat yra vieninteliai tamsiaodžiai žmonės pasaulyje, kurių nemaža dalis turi šviesius plaukus.

Kalnuotos Melanezijos salos apaugusios tankiais, vietomis neįžengiamais miškais. Dirvožemiai labai derlingi, bet žmonės turi nuolat atkovoti dirbamąją žemę iš vešlios ir nepaprastai gausios atogrąžų augalijos. Prieš atkeliaujant europiečiams, melaneziečiai nežinojo metalų ir visus įrankius gaminosi iš akmens, kaulo ir kriauklių. Jie vertėsi žemdirbyste ir žvejyba. Iki kolonizacijos daugumą Melanezijos salų valdė vadai – jie sostą ne paveldėdavo, o užimdavo dėl savo asmeninių savybių. Itin buvo vertinama įtikinėjimo galia ir kovos menų įvaldymas. Šių dienų Melanezijoje valstybinės santvarkos mažai kuo skiriasi nuo Europos politinių valdymo santvarkų. Saliamono Salos ir Papua Naujoji Gvinėja yra konstitucinės monarchijos. Oficialios kalbos parlamentuose – anglų ir prancūzų. Kai kuriose salose išlikusi didelė vietinių vadų socialinė galia ir įtaka.

Mikronezija

Tai nedidelių Šiaurės vakarų Okeanijos salų sritis. Šiam subregionui priklauso Kiribatis, Palau, Nauru ir Maršalo Salos bei pavieniai atolai. Palyginti su Melanezija, Mikronezija užima daug mažesnę sausumos plotą, kuris atitinkamai mažiau ir apgyvendintas. Šiame subregione gyvena vos pusė milijono žmonių. Iš kitų dviejų Okeanijos subregionų Mikronezija išsiskiria dideliu geltonosios rasės (mongoloidų) atstovų skaičiumi. Dalis salelių yra vulkaninės kilmės, kitos – koralų atolai ir rifai. Salose auga kokoso palmių, duonmedžių, kurie ir maitina Mikronezijos gyventojus. Mikroneziečių oda šviesesnė negu melaneziečių, jų tiesios nosys, juodi banguoti plaukai.

Polinezija

Šią Okeanijos dalį sudaro Naujoji Zelandija, Tonga, Tuvalu, Samoa, Taitis, taip pat Havajai ir Velykų sala, esantys jau arčiau Pietų Amerikos nei Azijos žemyno. Iš viso ši milžinišką (70,1 mln. kv. km) subregioną sudaro per tūkstantį salų, kurių dauguma yra vulkaninės kilmės. Naujoji Zelandija užima 90 proc. Polinezijos ploto. Begalinėse Ramiojo vandenyno platybėse salos išsimėčiusios retai, tarp jų dideli atstumai, bet šių šalių gyventojai daugiausia šneka viena polineziečių kalba, tik skirtingomis tarmėmis. Polineziečiai taip pat moka ir naudoja vieną kurią europiečių kalbą, dažniausiai anglų.

Polineziečiai aukšti, jų oda tamsiai rusva, veidai stambūs, nosys plačios. Jie, kaip ir melaneziečiai bei mikroneziečiai, nenaudojo metalų, tačiau primityviais kirviais ir dildėmis iš kietų kriauklių mokėjo daryti puikias valtis, statė didžiules šventyklas. Istoriskai pirmieji Polinezijos gyventojai buvo patyrę jūreiviai, navigacijai pasitelkdavę žvaigždes. Manoma, kad stambūs polineziečių kūnai yra evoliucijos pasekmė – per ilgus kelionių vandenynu metus išlikti sugebėjo tik stambų kūną su pakankamu riebalų sluoksniu turintys ir vėsų vandenį iškęsti gebantys žmonės. Polinezijos visuomenėse lyderiai buvo renkami pagal jų kilmingumą. Daugumoje visuomenių vyravo tik dvi klasės – privilegijuotieji ir nekilmingieji, tačiau Havajuose, Tongos ir Taičio salose egzistavo ir vidurinioji klasė.

Polineziečiai kūrė salų pakraščiuose, dažniausiai išsibarsčiusiose gyvenvietėse, kartais – aplink šventoves ar vadų namus. Šiltas ir drėgnas klimatas lengvino gyvenimą salose – žmonės daugiausia vertėsi žvejyba ir žemdirbyste. Galvijų salų gyventojai neaugindavo – maistui vartodavo kiaules, šunis ir vištas. (Stanley, 2000). Iki pat baltaodžių naujakurių atvykimo į salas vietos gyventojai vartojo labai mažai mėsos. Manoma, kad toks mėsos trūkumas dalinai paaiškina kanibalizmą, kuris visoje Okeanijoje buvo praktikuojamas iki pat XX a.

Europiečiai jūreiviai ir kolonizatoriai Okeaniją atrado vėlai, o susidomėjo dar vėliau. Tik XVIII a. pabaigoje, anglų ir prancūzų geografams įsigėdus užbaigti Žemės rutulio žemėlapi, Okeanijoje pradėjo lankytis tų kraštų laivai. Žymiausias Okeanijos tyrinėtojas buvo kapitonas Džeimsas Kukas (kurio garbei pavadintos Kukos salos), lankęsis nuo Naujosios Zelandijos iki pat Havajų. Laivus sekė įvairūs avantiūristai ir banginių medžiotojai – su jais pirmiausia ir susidūrė vietos gyventojai. Banginių medžiotojai perdavė daug nepageidautinų modernaus pasaulio atributų, tokių kaip šaunamieji ginklai tarpusavio kovoms ir ligos, kurioms vietos žmonės nebuvo atsparūs. Gyventojų skaičius pradėjo sparčiai mažėti.

Po geografų ir medžiotojų atvyko misionieriai, Okeaniją atradę kaip naują dirvą skleisti visame pasaulyje jau išplitusiai krikščionybei. Protestantus rėmė Anglija, katalikus – Prancūzija. Naujai skelbiamiems tikėjimams vietiniai buvo imlūs ir draugiški, gal ir dėl to, kad misionieriai bandė juos ginti nuo avantiūristų išnaudojimo. Tam reikėjo šauktis karinių laivynų pagalbos ir protestantai bei katalikai pradėjo lenktyniauti. Lenktynių rezultatas – visos be išimties Okeanijos tautos yra krikščioniškos, skiriasi tik krikščioniškojo tikėjimo atšakos.

Ekonomika

Didelė regiono izoliacija ir vėluojantis naujausių technologijų skverbimasis į atokias Okeanijos salas sąlygojo gana lėtą ekonomikos augimą. Daugumą statistinių duomenų apie ekonominę Okeanijos šalių būklę iškreipia Naujosios Zelandijos, vienos iš pasaulio rinkos lyderių, labai aukšti ekonominiai rodikliai, palyginti su dažnai skurstančiomis kitomis šalimis. Ypač pažymėtina Kiribačio, Saliamono salų ir Papua Naujosios Gvinėjos prasta ekonominė padėtis. Daugumos Okeanijos šalių ekonomika yra daugiau nei 20 kartų silpnesnė nei Naujosios Zelandijos. Tai ir sąlygoja didžiausius emigracijos srautus iš besivystančių Okeanijos šalių į Naująją Zelandiją, kurioje gyvena 962 tūkst. emigrantų (iš 4,4 mln. šalies gyventojų), ar į kitas pasaulio šalis¹.

Nors viso regiono lygmeniu žemdirbystės sektorius sukuria tik 10 proc. darbo vietų, tokiose šalyse kaip Vanuatu ir Fidžis žemės ūkis yra pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Pagrindinės Okeanijos šalių ūkio šakos, be žemdirbystės, išlieka žuvininkystė, ypač mažiausiose ir labiausiai izoliuotose salose, tokiose kaip Tuvalu ar Samoa. Kelios šalys – Saliamono Salos ir miniatiūrinė Nauru – turi didesnius naudingųjų iškasenų klodus: jos išgauna ir eksportuoja cinką, nikelį ir auksą. Pažymėtina, kad XX a. pabaigoje Nauru išgyveno aukso amžių ir buvo vadinama Okeanijos Šveicarija dėl ypač paklausių fosfatų iškasenų. Visa šalis per kelis dešimtmečius gyveno iš fosfatų gavybos ir prekybos, kol atsargos baigėsi. Dabar Nauru yra vėl labiau priklausoma nuo užsienio ekonomikos donorų.

Dėl geografinių ypatybių (daugelis Okeanijos šalių išsidėsčiusios Ugnies žiede, o tai sąlygoja dažnus cunamius, taifūnus, vulkanų išsiveržimus) dauguma ūkio šakų labai priklauso nuo gamtos, todėl kiekvienai šaliai itin svarbu gebėti prisitaikyti ir mokėti švelninti gamtinių katastrofų padarinius.

Viena iš greičiausiai augančių ūkio šakų visame Okeanijos regione yra turizmas.

¹ *Migration Trends in Oceania*, www.oecd-ilibrary.org

Religija

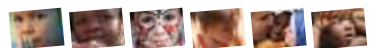
Okeanijos tautų kultūroje tikėjimas visada užėmė vieną svarbiausių vietų ir senovės, ir dabartinių laikų bendruomenės bei šeimos gyvenime. Tikinti bendruomenė Okeanijos kultūroje, kur žmogus yra didelės šeimos narys, turintis atskirą žemės plotą, teikia jam identitetą, saugumo jausmą, gyvenimo pagrindą, istorijos pojūtį ir perspektyvą. „Visi gimimo, išventinimo į suaugusiųjų gyvenimą, vedybų ir mirties ritualai yra skirti šiems ryšiams išlaikyti“ (Allan ir kiti, 1997: 144).

Beveik absoliuti dauguma Okeanijos šalių **oficialiai yra krikščioniškos**, išpažįstančios skirtingus Kristaus tikėjimus, bažnyčios. Šalia jų gyvuoja ir **senieji tikėjimai**, tačiau dauguma pirmąsias religijas vis dar praktikuojančių žmonių tuo pat metu yra ir krikščionys. Krikščionybė išplito po visus salynus ir turėjo beveik visas įmanomas savo atsakas, tiek katalikybę, tiek protestantizmą, net smulkesnes monoteistines religijas (1 priedas skyriaus pabaigoje), o europiečių atėjimas į Okeaniją turėjo didžiulės įtakos vietiniam tikėjimui.

Vis dėlto labai daug senojo tikėjimo elementų išliko iki šių dienų ir įsiskverbė į krikščionybę. Tačiau daugeliu atvejų, ypač ten, kur misionieriai savo darbą pradėjo visai neseniai, tradicinė religija ir krikščionybė yra lengvai atskiriamos viena nuo kitos. Atrodytų, šie žmonės noriai priima vakarietiškas idėjas, tačiau žvelgiant giliau galima pamatyti, kad jie vis dar laikosi senųjų savo tradicijų, gyvavusių ilgus amžius iki europiečiai atrado ir užkariavo Okeanijos salas (Rapaport, 1999). Pavyzdžiui, Polinezijoje iš senosios religijos vis dar išlikęs tikėjimas dvasiomis, juntama mitų įtaka, o gentyse paplitusi senųjų laikų medicina naudojama iki šių dienų (Stanley, 2000).

Šiandien dauguma Okeanijos tautų gyventojų oficialiai save vadina krikščionimis, tačiau kasdieniame gyvenime, dažniausiai ypatingų progų metu, jie laikosi savo protėvių tradicijų ir atlieka tas pačias pagoniškas apeigas. Svarbi vieta skiriama ritualams, kurie gali įvairuoti nuo paprastos giesmės iki labai sudėtingo kulto. Svarbesnėse religinėse apeigose pagrindinį vaidmenį vaidina **inicijuotieji vyrai**, tuo tarpu moterys ir jaunuoliai teturi tik antraeilius vaidmenis. Ritualus atlikti gali tik vyrai – kaimo šventikai, šamanai, burtininkai arba raganiai. Pastarieji (raganiai) yra laikomi žemiausio sluoksnio ritualų vykdytojais ir dažniausiai būna asocialūs asmenys, o burtininkai kildinami iš aukščiausių sluoksnių ir yra labiausiai gerbiami. Kaip teigia Allan ir kiti (1997: 142), „daugelis burtų tebenaudojama iki šiol ir jų labai bijomasi, jų bijo net išsimokslinę žmonės.“

Kai kurios tautos tiki, kad ritualai priverčia dvasias ar dievus veikti, todėl jie itin sietini su kiekviena stresą keliančia situacija arba socialiniais, ekonominiais neramumais. Žmonės atlikdavo daug ir įvairių ritualų: nuo paprastų veiksmų, susijusių su kasdiene veikla, iki sudėtingų apeigų, švenčių ir švenčių ciklų, trunkančių ištisas dienas, savaites, net mėnesius. Ritualai buvo atliekami ir žemės derlingumo bei sezonų kaitos, pirmųjų vaisių, laidojimo apeigose, iškilminguose pasisveikinimuose ir atsisveikinimuose, prekybiniuose mainuose, ceremonijose prieš karą ir po pergalės bei galvų medžioklėje (iki krikščioniškais laikais). Taip pat ritualai siejami su kanibalizmu, našlių smaugimu (buvo tikima, kad mirus vyrui, jo žmona turi būti palaidota kartu su juo) ir kitais papročiais. Tačiau dievais ir mirusiųjų dvasiomis nebuvo beatodairiškai pasitikima, ir jeigu dievas ar dvasia neatlikdavo savo pareigų – t. y. ta veikla, dėl kurios žmogus meldėsi, nesisekdavo taip puikiai, kaip jis norėjo, – žmonės imdavo reikšti savo nepasitenkinimą. Kai kuriais atvejais žmogus supykdamas taip, kad išsižadėdavo savo dievo ir imdavo garbinti kitą (Kuschel, 1988).

Kaip teigia Allan ir kiti (1997: 142), „kiek pirmą kartą religija šiandien Okeanijoje išlikusi, yra ginčytinas klausimas.“ Vis dėlto teritorijų, kur tebevyrauja animizmas (šamanizmas), magija ir burtai, pasitaiko net Okeanijos miestuose; pirmą kartą religija išlikusi kalnuose, stūksančiuose didžiųjų salų gilumoje. Apeigos, susijusios su žvejyba, žemdirbyste, prekių mainais ir kasdien namų ruoša, tebepraktikuojamos Vakarų Melanezijoje, Papua Naujojoje Gvinėjoje ir Vakarų Naujojoje Gvinėjoje. Kolonijinė valdžia uždraudė kanibalizmą, galvų medžioklę ir kitas ritualinio žiaurumo formas ir tuo pakirto pagrindinę religiją, bet pirmą kartą tikėjimai prie permainų prisitaikė ir dažnai egzistuoja kartu su kuria nors vietine krikščionybės forma.

Šeimos samprata Okeanijos šalyse: tradicijos ir šiandiena

Okeanijos šalyse visas žmogaus kasdienis gyvenimas – darbas, maldos, politiniai ir ekonominiai reikalai – paremtas santykiais su gimine, ir šie santykiai labai daug pasako apie pačius žmones. Netgi dabartinėse itin urbanizuotose vietovėse bei tarp naujakurių išlikusiose bendruomenėse (pavyzdžiui, Naujosios Zelandijos maoriai) giminystės ryšiai tebelineka labai svarbūs (Rapaport, 1999). Kalbant apie šeimos sampratą apibrėžimą, galima teigti, kad ši samprata yra gana išplėsta. Kaip teigia Lal ir Fortune (2000), Okeanijoje žodis „šeima“ apima ir giminystės ryšius, įgytus gimstant arba tampant įvaikiu ar globotiniu, ir santykius su sutuoktinio gimine, įgytus santuokos metu. Be to, vyrauja praktika giminystės „ribas“ ištepti tiek pagal motinos giminės liniją, tiek pagal tėvo giminės liniją, todėl daugelyje tautų tėvo brolis irgi gali būti vadinamas tėvu, o mamos sesuo – mama.

Vadovaujantis pateiktu šeimos apibrėžimu, galima teigti, kad **kiekvienas asmuo save identifikuoja ir priskiria tam tikram giminės klanui, o visuomenė asmenį vertina pagal jo šeimą ir jos garbę.**

Mokslininkas Kuschel (1988), tyrinėjęs Belonos salas (Belonos sala priklauso Saliamono salynui) šeimų gyvenimą, pastebėjo, jog garbė Belonos visuomenėje (panašiai ir kitose regiono šalyse) buvo labai svarbus dalykas, nes bet koks nukrypimas nuo socialinių normų tapdavo plačiai žinomas visoje saloje. Jeigu kuris nors šeimos narys užsitraukdavo gėdą, pasklidusios apkalbos sukeldavo visuomenės panieką visiems šeimos nariams. Šeimos garbė buvo suvokiama kaip ir asmeninė garbė, todėl ypatingais atvejais šeimos tėvas būdavo priverstas netgi nužudyti gėdą užsitraukusį šeimos narį tam, kad pats nepatirtų gėdos.

Santuoka

„Pagrindiniai santuokos tikslai Okeanijos regione – turėti vaikų, kurie pratęstų giminę, sutvirtinti santykius su kitomis giminėmis pagal vyriškąją liniją bei turėti žmogų, kuris padėtų dirbti visus ūkio darbus“ (Kuschel, 1988: 65).

Sutuoktinių pasirinkimas daugumoje Okeanijos visuomenių buvo nuotakos ir jaunikio tėvų sandoris, kurie ir išrinkdavo sutuoktinį savo vaikui. Paprastai jaunikio tėvai nuotakos tėvams sumokėdavo „nuotakos kainą“ (tam tikdavo kiaulės, kriauklės ir kitokios gėrybės). Ištekėjusi moteris dažniausiai persikraustydavo gyventi į vyro namus ir tapdavo jo šeimos nare. Ir nors moteris persikeldavo į vyro namus, tai nereiškė, kad jie apsigyvendavo viename pastate. Dažnai žmonai būdavo pastatomas atskiras namas, kuriame ji įsikurdavo ir gyvendavo kartu su gimusiais vaikais. Pietvakarinėje Okeanijos dalyje vyravo atskiri vyrų ir paauglių namai, kuriuose jie būdavo neribotą laiką, užuot gyvenę namuose kartu su žmona ir vaikais. Kai kuriose Papua Naujosios Gvinėjos vietovėse buvo statomi ir atskiri vyrų namai, kur įsikurdavo tik vyrai, bei bendruomenės namai, kuriuose gyvendavo kelios šeimos, tačiau išlaikydavusios atskirą miegamąją erdvę (Lal ir Fortune, 2000).

Melanezijoje buvo pageidaujama, kad tuoktūsi asmenys iš skirtingų kaimų. Buvo laikomasi ir tam tikrų piršimosi ritualų: pavyzdžiui, vyrai paprastai dainuodavo moterims, tokiu būdu siekdami patraukti jų dėmesį, dekoruodavo savo kūnus, kad atrodytų gražūs ir patrauklūs. Kai kuriais atvejais piršlybos moteriai labiau panašėdavo ne į meilėlavimą, o į grasinimus. Vyrui garbė buvo labai svarbus dalykas ir jeigu moteris atmesdavo jo pasiūlymą tuoktis, jis patirdavo didelę gėdą. Anot Kuschel (1988), jeigu moteris atsisakydavo už vyro tekėti, jis imdavo menkinamai su ja kalbėti arba grasindavo jai. Atsisakiusi tekėti moteris neretai patirdavo fizinį smurtą.

Polinezijoje buvo siekiama, kad tuoktūsi tik tos pačios klasės, to paties visuomenės sluoksnio atstovai. Pavyzdžiui, Taičio visuomenėje iki pasirodant misionieriams buvo griežtai pasisakoma prieš skirtingų visuomenės sluoksnių atstovų santuokas, o vaikai, gimę iš tokio ryšio, dažnai būdavo netgi nužudomi.

Skirtingose tautose vyravo skirtingas **santuokinis amžius**. Pavyzdžiui, Trobriando salos gyventojai (Papua Naujoji Gvinėja) tuokdavosi labai anksti, moterys ištekėdavo dar nesulaukusios pirmųjų menstruacijų (Harris, 1998). O štai Belonos saloje moterys pirmą kartą ištekėdavo 18–20 metų, kai jų krūtinės būdavo išstatuiruotos, o jos būdavo tatuiruotos tada, kai krūtys galutinai susiformuodavo. Vyrai tuokdavosi keleriais metais vyresni, kai jau turėdavo išstatuiruotą krūtinę (Kuschel, 1988).

Anksčiau vyravo įvairios tradicijos ir reikalavimai, kurių būdavo privalu laikytis ieškant savo sutuoktinio, o šiais laikais jaunimas įgavo daugiau laisvės. Dabar jau įprasta jaunuoliams vaikščioti į pasimatymus ir sutuoktinį rinktis pagal savo norus, tačiau tėvų pritarimas santuokai yra būtinas. Nepaisant to, kad misionieriai kritikavo „nuotakos kainos“ egzistavimą, mokėti išpirką už moterį, tik jau grynaisiais pinigais, šiais laikais vis dar įprasta Papua Naujojoje Gvinėjoje, Saliamono salose, Vanuatu.

Pasikeitė ir santuokos forma. Ilgainiui monogamija paplito kaip visuotinai priimta santuokos forma, ypač kai dauguma salyno gyventojų tapo krikščionimis, tačiau daugpatystė vis dar sutinkama kai kuriose vietovėse, ypač Melanezijoje (Rapaport, 1999).

Nemažai pokyčių šeimoje ir bendruomenėje sukėlė ir perėjimas nuo natūrinės prie pinigų ekonomikos. Pinigai turėjo įtakos tarpusavio santykiams – žmonės ėmė svetimėti ir skirti mažiau pagalbos bei dėmesio vieni kitiems. Kaip pažymi profesorė Pamela Nilan (2005), praeityje svarbiausias visus žmones vienijantis dalykas buvo maistas, kurio ieškoti, gauti ir kurį ruošti bei pateikti turėjo visi šeimos nariai ir net tie, kurie gyveno toje pačioje teritorijoje, – viskas daryta kartu ir su apeigomis ar ceremonijomis. Šiandien nyksta ir tai, nes šių dienų maisto ruošimas susijęs su grynaisiais pinigais, už kuriuos tas maistas perkamas, todėl dalytis su kitais jau tampa prabanga.

Kitoks šeimos suvokimas: daugpatystė, daugvyrstė, homoseksualumas

Antropologai, nagrinėdami pirmąsias Okeanijos gentis ir bendruomenes, pastebėjo, kad daugelyje genčių monogamija nebuvo itin propaguojama. Okeanijos tautose daugpatystė ir daugvyrstė buvo įprasta santuokos forma. Kaip teigia Lal ir Fortune (2000), Vakarų Okeanijoje – Papua Naujoje Gvinėjoje, Saliamono Salose, Vanuatu, Naujojoje Kaledonijoje ir Fidžyje – daugelis vyrų praktikavo **daugpatystę**, tačiau turėti keletą žmonių galėjo tik aukštesnio luomo ir geriau gyvenantys vyrai. O Rytų Okeanijoje buvo pastebėta daugvyrstės bruožų, kai aukštesnio luomo moterys gyveno su keletu vyrų. Įdomu ir tai, kad šiame salyne moterų teisės visuomenėje beveik prilygo vyrų, tuo tarpu kitose Polinezijos visuomenėse moterys užimdavo žemesnę socialinę padėtį. Ir nors Polinezijoje vyravo monogamija, tačiau sėkmingą partnerių kaitą užtikrino dažnos skyrybos ir naujos vedybės ar netgi išlikusi seksualinė laisvė, reiškusi, kad „galimybė turėti tik vieną sutuoktinį nebūtinai riboja meilužių skaičių“ (Lal ir Fortune, 2000: 413).

Dažnas reiškinys buvo ir **homoseksualizmas**. Anot Harris (1998: 83), „daugumoje Naujosios Gvinėjos ir Melanezijos visuomenių vyrų homoseksualizmas buvo labai ritualizuotas ir artimai susijęs su antagonizmu, menstruacinio kraujo baimė ir ypatingais vyrų ritualais bei jų namais.“ Autorius taip pat mano, kad homoseksualizmas galėjo paplisti dėl karo, suteikusių racionalų paaiškinimą vyriškos drąsos etikai, kuri iškėlė vyrus virš moterų kaip pageidautinus lytinius partnerius. Kaip toliau teigia Harris (1998: 83), „į homoseksualizmą buvo žiūrima ne kaip į individualų pasirinkimą, bet kaip į socialinę pareigą. Visi vyrai buvo įpareigoti būti biseksualūs šventos pareigos ir praktinio būtinumo reikalu.“ Autorius taip pat pateikia etorių (Etoro), gyvenančių Papua Naujosios Gvinėjos aukštikalnių atšlaitėse, pavyzdį. Šioje gentyje tikima, kad sėkla yra ne tik vaikų, bet ir vyriškumo šaltinis. Kadangi lytinis santykiavimas reikalingas tik tam, kad nesumažėtų gyventojų, poros sekso tabu laikėsi daugiau kaip 200 dienų per metus, ir vyrai didesnę laiko dalį būdavo atskirai nuo moterų. Tačiau jie tikėjo, kad kiekvienas vyras turi tik ribotas sėklos atsargas, kurioms pasibaigus, vyras miršta. Atsargas vyras gali papildyti tik gaudamas sėklos iš kito vyro, todėl etoriai berniukai sėklos atsargų gaudavo burna santykiaudami su vyresniais vyrais. Nepaisant to, berniukams buvo draudžiama santykiauti vienas su kitu, kaip ir per daug lytiškai santykiauti su žmona. Panašiai buvo tikima ir sambių (Sambia) gentyje, kurie gyvena Naujosios Gvinėjos plokščiakalnio pietryčiuose. Berniukams su mergaitėmis buvo leidžiama kartu žaisti tik iki 4 ar 5 metų amžiaus, o vėliau jie buvo griežtai prižiūrimi ir už bet

kokį lytinį žaidimą smarkiai baudžiami. Vėlyvoje vaikystėje berniukai būdavo priimami į slaptą vyrų bendriją ir mokomi karo meno. Jaunesni vyrai gaudavo sėklos dovaną iš savo vyresniųjų, ir kol nėra susituokę, turėjo vengti bet kokio tarplytinio ryšio. Įdomu tai, kad paaugliams berniukams buvo įprasta vienas kitą laikyti už rankos, tačiau sambiai vyrai ir moterys stengdavosi viešai nesibučiuoti, nesusikabinti rankomis ir neapsikabini (Harris, 1998: 84).

Lyčių vaidmenys

„Okeanijos tautose moterų situacija yra be galo įvairi, priklausanti nuo socialinės klasės, gyvenamosios vietovės, etninės kilmės, religijos, seksualumo ir amžiaus“ (Rapaport, 1999: 306). Lyčių vaidmenys visuomenėje ir šeimoje reikėtų nagrinėti atsižvelgiant į vyraujančias tradicijas. Pavyzdžiui, daugumoje Mikronezijos tautų kilmė buvo nustatoma iš motinos pusės, todėl šiose tautose lyčių vaidmenys buvo pasiskirstomi ir suvokiami kiek kitaip negu tautose, kur kilmė nustatoma iš tėvo pusės. Tačiau apibendrinant viso regiono moterų padėtį, galima teigti, kad moteris nebuvo suvokiama kaip lygiavertė vyro partnerė. Tradicinėje Okeanijos šalių visuomenėje buvo **aiški linija tarp vyrų ir moterų vaidmenų**. Moterys būdavo izoliuotos namie, kur rūpindavosi vaikais ir buitimi, o jų vyrai spręsdavo reikalus už namų ribų. Aiškus vaidmenų pasiskirstymas: **moteris – namų šeimininkė, o vyras – šeimos gynėjas bei sprendimų priėmėjas**, sudarė sąlygas stabiliam gyvenimui kaime (Stanley, 2000). Moterys siuvo ir sodino, prižiūrėjo vaikus ir rūpinosi namų ūkio funkcionavimu, tuo tarpu vyrai statė namus ir kanojas, užsiiminėjo gilumine žvejyba, kariavo dėl žemių ir garbės (Nilan, 2005).

Kai kuriose tautose net šeimos viduje skirtingų lyčių atstovai vengdavo bendros veiklos ir kontakto. Kaip Harris (1998) cituoja Marshall (1971), mangajiečių (Mangaia) šeimose broliai ir seserys niekada negalėjo pasirodyti drauge. Motinos ir dukterys, tėvai ir sūnūs vieni su kitais neaptardavo lytinių dalykų. Nepaisant to, abi lytys lytinius santykius pradėdavo labai anksti, gero kai prieš lytiškai subręsdami, ir gyveno intensyvią ikisantuoikinį lytinį gyvenimą. Merginos tėvų namuose buvo įprasta priimti naktinius gerbėjus, tačiau įdomu tai, kad berniukai ir mergaitės niekada nepaimdavo vienas kito už rankų, o žmonos ir vyrai niekada viešai neapsikabindavo.

Įdomus ir išskirtinis Papua Naujosios Gvinėjos aukštikalnių forių (Fores) požiūris į nėščias moteris. Čia gyvenusios nėščiosios buvo visiškai izoliuojamos. Jas uždarydavo į specialias trobeles ne švęsti ir kaupti moteriškų galių, bet jų riboti. Maistą atskirtai nėščiajai nešdavo kitos moterys, nes jeigu ji pati eitų į savo daržus, tikėta, kad pakenktų visiems pasėliams. Taip pat ji negalėjo siųsti maisto savo vyrui, nes buvo tikima, kad jeigu vyras paragaus tokios moters liesto maisto, jis susirgs arba per anksti pasens. Jeigu forių moteris pagimdėdavo išsigimusį ar neišnešiotą kūdikį, kalta būdavo laikoma tik ji. Jos vyras ir kaimelio vyrai ją pasmerkėdavo, apkaltindavo kenkiant vyrų autoritetui ir užmušdavo vieną jos kiaulę (Harris, 1998).

Šiandien vykstanti globalizacija, vakarietiškas išsilavinimas privertė daugelį Okeanijos moterų apmąstyti savo, kaip namų šeimininkės, vaidmenį ir dėl pasikeitusio gyvenimo būdo

per ilgus amžius susiformavę lyčių vaidmenys tapo pasenę. Didėjant galimybei dirbti mokamą darbą, populiarėjant šeimos planavimui, moterys ima reikalauti iš visuomenės deramo elgesio ir požiūrio į jas. Lyginant regionus, Polinezijoje moterys yra labiau emancipuotos negu Melanezijoje, tačiau vyrai vis dar dominuoja viešame gyvenime visame Okeanijos regione. Nusistovėjusios tradicijos yra palankios jomis manipuluoti ir taip apriboti moterų galimybes viešai išreikšti savo nuomonę visuomenės klausimais. Kultūriniai barjerai trukdo moterims siekti išsilavinimo bei rasti darbą – pavyzdžiui, mergaičių santykis klasėse smarkiai mažėja sulig kiekvienais metais, t. y. dalis mergaičių kasmet meta mokyklą ir nebetęsia mokslo aukštesnėje klasėje; aukštosiose mokyklose merginos dažnai priverstos rinktis menkia apmokamų specialybių studijas, pavyzdžiui, slaugą ar administravimą (Stanley, 2000). Dėl darbo Polinezijos moterys pradeda konkuruoti tiek prekyboje, tiek aukštuose politikos postuose. Nėra pakankamai laisvų darbo vietų vyrams, o čia dar atsirado ir moterų, kurios paliko tuščius namus ir išėjo dirbti į parduotuves, biurus ir valstybines įstaigas ir ten užėmė kai kurias tradiciškai „vyrams skirtas“ darbo vietas, todėl neoficialiai prasidėjo karas tarp vyrų ir moterų dėl darbo vietų.

Keičiasi moterų ir vyrų santykiai ne tik šeimoje, bet visuomenėje. Anksčiau vyrų pareiga buvo aprūpinti šeimą maistu, kurį sumedžiodavo, surinkdavo ir sužvejodavo, o po pažinties su Vakarų kultūra ir į regioną atkeliavus pinigų ekonomikai, vyrų veikla keitėsi. Į namus jie turėdavo parnešti nebe laukinių žvėrių, žuvų ar vaisių, o grynųjų pinigų. Keitėsi ir moterų bei vyrų tarpusavio santykiai. Dauguma saliečių šiandien mano, kad vyrai turėdavo lemiamą žodį, o moterys pakludavo. Tai buvo gyvybiškai svarbu įvairių karų metu, kai vyrai gaudavo materialios naudos šeimai, todėl jie jautėsi esantys lyderiai, tariantys „paskutinį žodį“ šeimoje. Tačiau realybė tokia, kad tradiciškai vyrų ir moterų vaidmenys buvo labai panašūs ir jie buvo lygiateisiai šeimos nariai. Už kai kurias sritis atsakydavo vyrai, už kai kurias moterys ir į moterų reikalus vyrai nesikišdavo. Nors moterų teisės ikikolonijiniiais laikais buvo gerbiamos, vis dėlto pagal šiuolaikinius standartus tai atrodė kukliai.

Nilan (2005), tyrinėjusi lyčių vaidmenų pasikeitimą Okeanijos regiono gentyse, pastebi, kad galimybė nusipirkti bet kokį maistą ar daiktus parduotuvėse sumažino žvejybos ir medžioklės bei ūkininkavimo svarbą, kartu sumenko ir vyrų įtaka bei autoritetas šeimose. Iš šeimos maitintojų nemaža dalis vyrų tapo veltėdžiais, besibastančiais gatvėse ir ieškančiais trumpalaikių darbų, keliančiais riaušes tarp genčių. O moterys liko dirbti tuos pačius kasdienius savo darbus. Vyrus toks neaktyvumas ir per didelė laisvė bei nežinomybė, kuo turėtų užsiimti, veda į alkoholizmą, nusikalstamą veiklą ir psichines ligas.

Vaiko samprata šeimoje

Kaip ir visame pasaulyje, taip ir Ramiojo vandenyno šalyse vaikai yra mylimi ir laukiami. Laikomi tiek Dievo palaimos apraiška, tiek pagalbos, giminės tęsimo šaltiniu ateičiai, vaikai užima svarbią vietą Okeanijos kultūroje.

Okeanijos šalyse paplitęs gana originalus vaikų apibūdinimas – vaikai yra tie, kurie dar nevedę, netekę arba kuriems per anksti vedyboms. Tai reiškia, kad net 39 metų sulaukęs ir nevedęs vyras vis dar gali būti laikomas vaiku. Tačiau statistiškai vaikai yra tie, kuriems apie 15 metų, – tokio amžiaus vaikai jau pripažįstami kaip atskira socialinė grupė (Kick, 2001).

Okeanijos tautų žmonės ilgą laiką gyveno izoliuoti nuo išorinio pasaulio, todėl turi savitą požiūrį į įvairius gyvenimiškus reiškinius. Vienas jų – teorija, iš kur atsiranda vaikai.

Kaip pasakoja Trobriando salyno visuomenės gyvenimą aprašęs Harris (1998: 124), „trobriandiečiai išpažįsta garsiąją dogmą, neigiančią sėklos vaidmenį – jie tiki, kad moteris pastoja, kai į makštį įlenda dvasinis vaikas.“ Tokiu būdu vyro, kaip tėvo, vaidmuo paneigiamas, nes buvo tikima, kad vienintelė vyro funkcija yra fiziškai praplatinti įėjimą į gimdą. Nepaisant to, kad didelė reikšmė, auklėjant vaiką, teko vaiko mamos broliui, socialinis tėvo vaidmuo išliko – buvo tikima, kad nė vienas save gerbiantis vaikas neilgis į netekėjusią moterį. Kadangi trobriandiečių gentyje lytiniai santykiai buvo pradedami labai anksti ir moterys ištekėdavo dar iki to laiko, kai gali pastoti, vaikų atsiradimo teorija buvo labai prigijusi. Tačiau, kaip pažymi Harris (1998: 125), „nepaisant daugelio teorijų apie dauginimosi vaidmenis, visos kultūros tvirtina, kad ir vyras, ir moteris tam tikru būdu prisideda prie dauginimosi, nors galbūt ir nevienodai, su visiškai skirtingomis viltimis dėl teisių ir pareigų.“

Vaikai Okeanijos kultūroje tam tikrų privilegijų įgyja net dar prieš gimdami. Kaip naujam šeimos nariui, kiekvienam vaikui paskiriama tam tikra šeimos ir bendruomenės vieta. Visa tai simbolizuojama jam suteikiamu vardu. Daugumos Okeanijos tautų vardai turi gilią reikšmę ir simboliką. Dažnai vaikui duodamas protėvių ar tėvų vardas, kuris užtikrina giminės tąsą ir stiprina šeimą, atsiranda stiprus dvasinis ryšys su protėviais, nes tikima šio perdavimu iš kartos į kartą. Vardas taip pat gali reikšti teisę į žemę ar kitokią nuosavybę, žinojimą ir panašiai (Huffer, 2006).

Okeanijos tautosose lytinė branda, kaip ir kiekvienas svarbus gyvenimo įvykis – gimimas, vestuvės, mirtis, – buvo lydima ritualų ir švenčių. Kai kuriose Melanezijos visuomenėse lytinės brandos apeigos berniukams, rengiamos vyresnių vyrų, būdavo ypač bauginančios ir žiaurios – iš berniuko buvo tikimasi, kad jis sumedžios ir parneš pirmąją galvą, įrodančią jo brandą ir vyriškumą. Mergaičių brendimo šventė dažniausiai buvo nuvertinama ir švenčiama privačiai, o ne viešai, kaip berniukų (www.everyculture.com).

Vaikų priežiūra tradiciškai buvo išimtinai moterų pareiga, vyrai su vaikais, paprastai sūnumis, užsiimdavo ir gyvenimiškų dalykų mokydavo tik šiems paaugus. Kadangi šeimos namuose gyvendavo kelios jaunos šeimos, motinos vaikų priežiūrą galėdavo patikėti viena kitai. Taip pat dažnai gyvenvietėse vaikai migruodavo tarp savo namų ir kitų žmonių namų, o tai reikšdavo, kad **vaikai tapdavo nebe tam tikros šeimos nariais, bet visos bendruomenės vaikais** (Lal ir Fortune, 2000).

Vaiko globa Okeanijoje yra daug labiau paplitęs socialinis reiškinys nei Vakarų visuomenėje – Europoje ir Šiaurės Amerikoje. Vakaruose globa ir įvaikinimas yra dvi skirtingos sąvokos, tuo tarpu Okeanijoje ribos tarp globos ir įvaikinimo beveik išnyksta (Kramarae, Spender, 2010). Neturėti vaikų Okeanijos kultūroje reiškia gėdą, nes Ramiojo vandenyno šalyse šeimos bei bendruomenės laiko sėkmingus ir laimingus tuos namus, kuriuose yra daug vaikų. Būtent todėl taip paplitęs įsivaikinimo reiškinys. Dažniausiai dėl įvaikinimo susitariama, kol vaikas dar kūdikis ar

dar net negimęs (Lal, Fortune, 2000). Lytis įvaikinant nėra labai svarbi, tačiau pastebėta, kad šeimos, kuriose yra daug vienodos lyties palikuonių, specialiai įsivaikina priešingos lyties atstovą, kad šeimoje būtų išlaikyta lyčių pusiausvyrą. Tarp biologinių ir įvaikintų vaikų skirtumo tėvams nėra – visais vaikais rūpinamasi vienodai, tiek savais, tiek įvaikintais (Ali, 2006). Vis dėlto globa Okeanijoje yra laikina – ji tampa įvaikinimu, kai įvaikis toje šeimoje įgyja teisę į nuosavybę, žemę ir kitus paveldimus turtus. Keičiantis laikams, keičiasi ir įvaikinimo bei globos reikšmė. Šių dienų Okeanijoje, kai daug darbingo amžiaus žmonių išvyksta laikinam darbui į Australiją, Naująją Zelandiją ir kitas ekonomiškai stipresnes šalis, atsiranda „ekonominiai įvaikiai“ – dažniausiai tokie vaikai pereina laikinai globai savo seneliams (Kramarae, Spender, 2010).

Vaikų vieta ir vaidmenys Okeanijos kultūroje priklauso nuo jų amžiaus ir lyties. Naujagimiai ir kūdikiai dažniausiai yra ypač lepinami ir globojami. Mažas vaikas šeimai – privilegija, Dievo dovana ir palaima. Kai vaikai paauga, atsiranda pareigų ir jie mokomi laikytis giminės tradicijų.

Pavyzdžiui, Samoa salose iš vaikų ir šiandien dažnai yra tikimasi, kad nuo ankstyvo amžiaus (maždaug nuo šešerių metų) jie pradės mokyti gaminti ir tiekti maistą, priimti ir patarnauti svečiui, tvarkyti ir prižiūrėti aplinką kartu su savo tėvais. Vaikai visko mokosi iš tėvų, „išplėstinės“ šeimos, bendruomenės, bažnyčios ir mokyklos, tačiau pagrindinių vertybių, tokių kaip pagarba, meilė, rūpinimasis kitais, žmogiškumas, išmokstama namuose (Huffer, 2006).

Už vaiko socialinę gerovę atsakinga ne tik šeima, bet ir visa bendruomenė. Daugumoje Okeanijos regiono kaimiškų vietovių vaikai vieni kitus vertina kaip brolius ir seseris dėl išlikusio bendruomeninio gyvenimo tradicijų, o suaugusieji iki šiol praktikuoja bendruomeninį auklėjimą – vaikai dažnai eina į svetimus namus valgyti ir ilsėtis, kai nori ir tam yra reikalas.

Broliai ir seserys. Pats terminas „broliai ir seserys“ (angl. *Siblings*) skirtingose tautose suprantamas įvairiai: pavyzdžiui, Markizo salose (Prancūzijos Polinezija, Prancūzijos užjūrio bendrija) broliais ir seserimis laikomi tie, kurie susieti tikru biologiniu ryšiu; Kuko salų Pupapukos tautoje broliais ir seserimis laikomi ir biologiniai pusbroliai iš abiejų tėvų pusės; Saliamono salų Kvarai tautoje broliais ir seserimis laikomi motinos brolio vaikai bei tėvo sesers vaikai; Vanuatu šalies Malo tautoje broliu ir seserimi laikomi tos pačios lyties giminaičiai – pusbrolis ar pussešerė, abiejų tėvų broliai ir seserys bei net senelis ir močiutė. Kadangi brolystė ir seserystė kartu reiškia ir įsipareigojimus bei pareigas, labai svarbu, kokie asmenys laikomi broliais ir seserimis, – tai turi daug reikšmės vaiko gyvenimui (Montgomery 2009: 121).

Vaikai, ypač mergaitės, perima dalį motinos pareigų ir prižiūri jaunesnius brolius bei seseris. Dažnai toks reiškinys suprantamas kaip vaiko, ypač mergaitės, darbas arba kaip mergaitės socializacija ir parengimas būsimam motinos vaidmeniui. Virsmas iš vaiko, neturinio jokių pareigų ir atsakomybės, į vaiką, kuris tampa atsakingas už savo jaunesnius brolius ir seseris ar kaimynų vaikus, yra gana reikšmingas ir keičia vaiko santykį su jo paties šeima. Į septynmetį ar aštuonmetį vaiką, kuriam paskiriama jaunesnio vaiko priežiūra, žiūrima kaip į gebantį prisiminti atsakomybę asmenį, todėl auklės pozicija vaikui tampa ir būdu įtvirtinti tam tikrą savo statusą. Pavyzdžiui, Samoa tautose vyresnių vaikų „apkrovimas“ jaunesnių brolių ir seserų priežiūra nėra laikomas vien kaip motinos naštos palengvinimas – tai priemonė skatinti vaiko pagarbą

suaugusiesiems, o kartu ir būdas parodyti, kad vaikas yra žemesnio socialinio statuso. Vaikas yra žemesnio statuso nei suaugusysis, o jaunesnis vaikas – žemesnio nei vyresnis vaikas. Kuo žmogaus socialinis statusas aukštesnis, tuo mažiau jis aktyvus fiziškai ir mažiau įsitraukia į reikalus, susijusius su kitais žmonėmis. Todėl motina, būdama aukštesnio socialinio statuso nei jos pačios vaikai, didžiąją dalį pareigų perkelia savo vyresniems vaikams, kurie prižiūri jaunesnius ir jais rūpinasi. Vaikai keičia suteptus drabužius, prausia, gamina maistą; broliai ir seserys nuneša kūdikį motinai, kai ateina laikas jį maitinti krūtimi ar kai motina pasiruošusi kūdikį paglostyti ir skirti jam dėmesio, ir daro taip tol, kol kūdikis išmoksta vaikščioti ir gali savarankiškai nueiti pas motiną. Motinos taip pat vengia kištis į vaikų tarpusavio reikalus ir, pavyzdžiui, kilus konfliktui tarp vaikų, leidžia jiems patiems viską išsiaiškinti, o jeigu nesiseka, liepia vyresniam broliui ar seseriai įsikišti ir būti tarpininku. Ir tik tokiu atveju, kai konfliktas neišsprendžiamas net su vyresnio vaiko pagalba, pati motina imasi veiksmų (Montgomery, 2009).

Šiandieninėje Okeanijoje, ypač labiau urbanizuotose vietovėse, kur vaikai gali laisvai žiūrėti televizorių, klausyti radiją ar netgi naudotis internetu, jie mažiau paklusnūs tokiam kultūriniam auklėjimui, net jei jų tėvai ir seneliai stengiasi juos ugdyti remdamiesi išlikusiomis tradicijomis. Tačiau kai kur Okeanijoje yra ir išimčių – pavyzdžiui, Palau salose vaikai mokomi būti savarankiškais ir skatinami kuo greičiau atsiskirti nuo šeimos ir giminės bei pasiruošti savai buičiai ir būčiai.

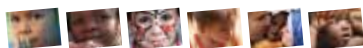
Visame regione vaikai, kol bendruomenėje jie yra su savo amžiaus grupės draugais, gali elgtis laisviau ir nerūpestingai. Šeimoje iš jų tikimasi pagarbos ir tradicijų laikymosi. Daugumos vaikų užsiėmimai (ypač kaimo vietovėse) ir pomėgiai sutampa su vyresniųjų kasdieniais darbais, todėl vaikams tai yra puiki galimybė tuo pat metu žaisti, mokytis ir netgi dirbti. Pagrindinės veiklos apima augalų sodinimą, žvejybą, kriauklių rinkimą, lipimą į palmes skinti kokosų, jaunesnių vaikų priežiūrą. Iš pramogų dažniausiai lieka paprasti užsiėmimai – dainavimas ir šokiai (Ali, 2006).

Šeimos dydis

Šiandien vidutinė šeima Okeanijoje augina 2–3 vaikus. 2011 metų duomenimis, bendras gimstamumo rodiklis Okeanijos šalyse buvo 19,8 naujagimių 1000-iui gyventojų (palyginti, Europoje – 15,7 naujagimių 1000-iui gyventojų). Didžiausias gimstamumas Okeanijoje yra Saliamono salose ir Nauru (po 28), mažiausias – Naujojoje Zelandijoje (14) ir Palau (11)².

Iki 1960 metų gimstamumo rodiklis Okeanijos regione buvo vienas aukščiausių pasaulyje, tačiau pradėjus įgyvendinti šeimos planavimo programas buvo sumažėjęs. Šiandien, sumenkus dėmesiui bei investicijoms, kai trūksta politinio aktyvumo ir lėšos skiriamos kitoms sritims, gimstamumas vėl didėja, o ypatingą nerimą kelia paauglių nėštumas, ŽIV, kitos lytiškai plintančios ligos. Okeanijos šalys – Kiribatis, Maršalo salos, Vanuatu ir Saliamono salos – vienos iš pirmaujančių pasaulyje pagal **paauglių gimdymo skaičių**. Tai labai keičia šalių populiacijos modulį – per 60 proc. žmonių čia yra jaunesni nei 25 metų.

² www.indexmundi.com

Šeimos konfliktai

Ikikolonijiniais laikais konfliktai Okeanijos regione būdavo sunkiai valdomi ir smurtiniai. Juos gana išsamiai išnagrino Kuschel (1988) ir pateikė nemažai pavyzdžių apie konfliktų kilmę bei jų sprendimo būdus, aprašydamas Belonos salos visuomenę. Kaip pasakoja autorius, konfliktai šeimoje galėjo turėti daug priežasčių: vieno iš jos narių tinginystė ar atsisakymas atlikti tam tikrus buitines darbus ar pareigas, savanaudiškumas, vaikų nepriežiūra, paskalos, įžeidinėjimai, pavydas, smurtas. Konfliktų galėjo kilti ir tuomet, jeigu žmona išėjo iš savo namų ir praleido naktį kitur, neturėdama tam sutikimo; atsisakė su vyru lytiškai santykiuoti; jeigu būdama nėščia nepaisė maisto tabu ar pažeidė elgesio po gimdymo taisykles. Kai kuriais atvejais žmonos nusprendavo kuriam laikui išvykti iš namų ir pagyventi kitur, kad konfliktas nusloptų ir supykę asmenys turėtų laiko pamiršti nemalonus dalykus bei atkreiptų dėmesį į teigiamas savybes. Jeigu konfliktai šeimoje tapdavo nebevaldomi, žmonos dažniausiai nutraukdavo santuoką. Formaliai tai – paprastas procesas: žmona pranešdavo vyrui apie skyrybas per trečiuosius asmenis, pasakydama, kad nežada grįžti į jo namus. Jeigu žmona labai nekęsdavo savo vyro, išeidama iš jo namų apvogdavo jį, išsinešdama geriausią daržo derlių.

Remiantis Kuschel (1988), 3 lentelėje pateikti moterų ir vyrų veiksmai, kilus konfliktui šeimoje. Pastebėtina, kad nors konfliktas vykdavo tarp vyro ir moters, dažnai kivirčių aukomis tapdavo ir jų vaikai.

3 lentelė. Moterų ir vyrų veiksmai kilus konfliktui (pagal Kuschel, 1988).

Moterų veiksmai konfliktų metu	Vyrų veiksmai konfliktų metu	
Svaidosi aštriais žodžiais; Prakeikia vyrą; Muša savo vaikus rankomis; Muša savo vaikus kojomis ir lazda; Išvyksta laikinai; Išsiskiria.	Kurie laikomi privačiu šeimos reikalu (niekas kitas nesikiša)	Laikomi neprivačiu šeimos reikalu (įsikiša kiti)
	Įžeidinėja; Muša rankomis; Spardo kojomis; Muša pagaliu; Tampo plaukus ir daužo kūną; Muša bukuoju kirvio galu.	Trenkia į veidą kumščiu; Nuplėšia ausies spenelį; Drasko kaktą; Degina kūną karštu metalu; Muša iki mirties.

Kilus konfliktui, moterys dažniausiai imdavo skųstis ir reikšti savo nepasitenkinimą vyru, kartais pradėdavo atvirai iš jo šaipytis, o tai buvo laikoma dideliu įžeidimu. Moterys smurto prieš savo vaikus, ypač berniukus, imdavosi todėl, kad vyrui paprastai būdavo labai skaudu matyti, kad jo paties sūnus yra skriaudžiamas, todėl moteris jausdavosi įskaudinusį vyrą ir jam atkeršijusi.

Vyrų konfliktų sprendimo „arsenas“ – daug platesnis nei moterų ir smurtinis, tačiau smurtas nukreipiamas tik į žmoną, bet ne į vaikus. Vyrų veiksmai vertinti dvejopai: tam tikras smurtas buvo pateisinamas visuomenės ir laikomas privačiu šeimos reikalu, dėl jo pašaliniai žmonės nesikišdavo į poros konfliktą. Jeigu vyras imdavosi veiksmų, kurie nebuvo laikomi pri-

vačiu šeimos reikalu (pavyzdžiui, kūno deginimas), į konfliktą įsikišdavo žmonos giminės. Kai kuriais atvejais žmonos giminės vyrui keršydavo, mėgindami sugriauti jo namus ar bandydami jį nužudyti. Tačiau jeigu vyras pripažindavo savo kaltę ir gailėdavosi, siūsdavo atgailos dovanas žmonos giminei, o šie jas priimdavo, keršto veiksmai būdavo nutraukiami. Jeigu moteris neturėdavo giminių, kurie ją apgintų, buvo priklausoma nuo vyro malonės, nebent kitos moterys būdavo labai drąsios ir sugebėdavo apginti vyro mušamą žmoną.

Konfliktai ne tarp vyro ir žmonos, bet tarp kitų šeimos narių taip pat būdavo dažni, paprastai jie kildavo dėl žemės valdymo ar varžybų įgyti aukštesnį socialinį statusą. Kai kildavo nesutarimų šeimoje, jų gentainiai konfliktuojančioms pusėms patardavo problemą spręsti atsižvelgiant į tai, kad dėl besitęsiančio konflikto šeima gali iširti, todėl ji taps labiau pažeidžiama puolant priešams (Kuschel, 1988).

Šių dienų Okeanijoje smurtas prieš moteris gana paplitęs, ypač Melanezijoje. Maždaug ketvirtadaliui visų Melanezijos moterų smurtinis jų vyrų elgesys yra tapęs tiesiog norma. Pavyzdžiui, apklausomis nustatyta, kad 18 proc. moterų Naujojoje Zelandijoje bent kartą patyrė savo vyro smurtą, o iš to skaičiaus net 45 proc. nuo jo nukentėjo daugiau nei kartą. Tokį smurtavimo toleravimą ir išlikimą šiuolaikinėje modernioje visuomenėje vis dar skatina reikiamų įstatymų, ginančių moterų teises, stoka, be to, dažniausiai moterys nepraneša apie patirtą smurtą. Vyriausybė, žinoma, smerkia tokią padėtį, bet suteikti pagalbą dėl lėšų trūkumo retai kada gali. Daugiau gelbsti įvairios nevyriausybinės organizacijos – jos moterims, pasiryžusioms palikti smurtaujančius vyrus, padeda susirasti laikiną pastogę.

Regione didelis ir moterų savižudybių skaičius (pavyzdžiui, Fidžyje moterų savižudybių skaičius viršija daugelio pasaulio šalių vidurkį), o tai taip pat susiję su smurtu prieš moteris, nenoru viešintis bei tinkamos pagalbos trūkumu.

Smurtas prieš vaikus. Daugumoje Okeanijos šalių (jeigu ne visose) įprasta **bausti vaikus** už įvairius nusižengimus: tyčiotis iš jų, šaipytis, mušti rankomis ar rykštėmis, keikti – tai vadinama drausminimo priemone (Ali, 2006). Anot Montgomery (2009), tikima, kad vaikas, patirdamas griežtą drausmę ir fizines bausmes, išmoks reikiamas pamokas ir bus „išauklėtas“. Į smurtą prieš vaiką neretai įtraukiami ir jo broliai ar seserys, kurie ir atlieka prasikaltusiajam fizinę bausmę arba atneša ir paduoda tėvams mušimo įrankį. Kadangi daugumoje tautų įprasta vyresniesiems vaikams patikėti jaunesnių brolių ir seserų priežiūrą, smurtauja ir vaikai. Auklės vaidmenį atliekantys vaikai dažnai ima piktnaudžiauti galimybe bausti savo jaunesnius brolius ar seseris. Kai kur vietoj fizinių bausmių kaip efektyvesnis būdas laikomas vaiko sugėdinimas ir visuomenės nepritarimas konkrečiam vaiko poelgiui. Pavyzdžiui, Tikopijos tautoje (Polinezija) vaikai dažniausiai gąsdinami, tuo tarpu fizinės bausmės taikomos retai, o jei ir skiriamos, tai tik švelnios, nes tai – priemonė vaiką sugėdinti, o ne žaloti. Nuo pat mažens vaikui buvo įteigta, kad žmonės blogai apie jį galvos, jeigu jis elgsis netinkamai, todėl fizinės bausmės tapo nereikalingos. Kartais būdavo pasitelkiamos ir išradingesnės auklėjimo priemonės, ypač tos, kurios susijusios su dvasiomis ir baime. Pavyzdžiui, Ifaluko tautos (Mikronezija) motina kartais paprašydavo kitos kartu gyvenančios moters pasislėpus persirengti „dvasia“ ir atėjus pas vaiką apsimesti, kad bando jį suvalgyti (Montgomery, 2009: 169).

Lietuvoje imigrantų iš Okeanijos nėra daug, tačiau migrantų iš Okeanijos į Europą skaičiai per pastarąjį dešimtmetį padidėjo beveik pusantrą karto (2000 metais visoje Europoje jų buvo apie 100 tūkst., o 2010 metais – jau 277 tūkst.). Ir nors socialiniai bei ekonominiai pokyčiai Okeanijos regione, vykę per pastaruosius dešimtmečius, keičia ir šio regiono tradicinės šeimos struktūrą, svarbu pažymėti, kad nemažai gyventojų vis dar gyvena tradicinėse šeimose, kur giminystės ryšiai išlieka labai svarbūs, kiekvienas asmuo save identifikuoja ir priskiria tam tikram giminės klanui, o visuomenė asmenį vertina pagal jo šeimą ir jos garbę.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Ali, S. (2006). *Violence against the girl child in the Pacific Islands region* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-06-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/elim-disc-viol-girlchild/ExpertPapers/EP.14%20%20Ali.pdf>>.
- Allan, J. ir kiti. (1997). *Pasaulio religijos*. Populiarus žinynas. Vertimas į lietuvių kalbą. Vilnius: „Alma litera“.
- Bessell, S., Petueli, L. (2008). *Fiji* (The Greenwood Encyclopedia of Children's Issues) [interaktyvus]. Greenwood publishing group [žiūrėta 2012-07-14]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=LPVfE11j15EC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- *Central Intelligence Agency. World Factbook* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-06-18]. Prieiga per internetą: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>>.
- *Countries and Their Cultures* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-06-18]. Prieiga per internetą: <www.everyculture.com>.
- *Fiji Bureau of Statistics* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.statsfiji.gov.fj/>>.
- Gilbert, J. (1971). *Charting the vast Pacific*. London: Aldus Books.
- *Government of Federated States of Micronesia* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-07-21]. Prieiga per internetą: <<http://www.fsmgov.org>>.
- Huffer, E. (2006). *Cultural rights in the Pacific, what it means to children* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-06-20]. Prieiga per internetą: <http://www.unicef.org/eapro/Cultural_rights_in_the_Pacific_-_what_this_means_for_children.pdf>.
- Harris, M. (1998). *Kultūrinė antropologija*. Vertimas į lietuvių kalbą. Kaunas: Tvermė.
- Kramarae, C.; Spender, D. (2010). *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*. Education: Health to Hypertension [interaktyvus]. Taylor & Francis [žiūrėta 2012-07-10]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=N0ths5DOgGgC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- Kramarae, C.; Spender, D. (2010). *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge* [interaktyvus]. 1 tomas. Taylor & Francis [žiūrėta 2012-07-10]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=8cEv9kZpHNwC&printsec=frontcover&vq=pacific&hl=lt#v=onepage&q=pacific&f=false>>.
- Kuschel, R. (1988). *Vengeance Is Their Reply: Blood Feuds and Homicides on Bellona Island*. Kobenhavn: Dansk Psykologisk Forlag.
- Lal, B. V.; Fortune, K. (2000). *The Pacific Islands: An Encyclopedia* Kobenhavn [interaktyvus]. University of Hawaii Press [žiūrėta 2012-06-18]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=T5pPpJl8E5wC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- Merrill, R. (2010). *Reproductive Epidemiology: Principles and Methods* [interaktyvus]. Jones and Bartlett Publishers [žiūrėta 2012-07-10]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=qvBU3ZHXYwC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.

- Montgomery, H. (2009). *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives* [interaktyvus]. Blackwell Publishing [žiūrėta 2012-07-10]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=vvm1dtT69ZgC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- Nilan, P. (2005). Popular music and dance in urban Fiji: a divided cultural landscape [interaktyvus]. *Perfect Beat: The Pacific Journal of Research into Contemporary Music and Popular Culture*. Vol. 7, Issue 2 [žiūrėta 2012-06-20]. Prieiga per internetą: <<http://hdl.handle.net/1959.13/34788>>.
- PRISM. *Explore the Statistics of the Pacific Island Countries and Territories. Population 2015–2050 Projections* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-06-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.spc.int/prism/population-2015-2050-projections>>.
- Rapaport, M. (1999). *The Pacific Islands: Environment & Society* [interaktyvus]. Bess Press [žiūrėta 2012-06-10]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=A1u-QvyJrEGC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- Spegal, R. W. (2008). *The Federated States of Micronesia (FSM)* [interaktyvus]. (The Greenwood Encyclopedia of Children's Issues) Greenwood Publishing Group [žiūrėta 2012-07-14]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=LPVfE1j15EC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- Stanley, D. (2000). *South Pacific Handbook* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-06-18]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=w6zguqsU7x0C&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- *Statistics and Monitoring. Country Statistics* [interaktyvus]. UNICEF [žiūrėta 2012-06-20]. Prieiga per internetą: <http://www.unicef.org/statistics/index_countrystats.html>.
- *Statistics for development. Pacific Islands' population tops 10 million* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-06-20]. Prieiga per internetą: <http://www.spc.int/sdp/index.php?option=com_content&view=article&id=74%3Aapacific-islands-population-tops-10-million&catid=1&lang=en>.
- *United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*. (2011). *Economic and Social Survey of Asia and the Pacific. Sustaining Dynamism and Inclusive Development: Connectivity in the Region and Productive Capacity in Least Developed Countries*. Bangkok: United Nations.
- United Nations. (2010). *Pacific Perspectives 2009: Crises and Opportunities* [interaktyvus]. United Nations Publications [žiūrėta 2012-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.lt/books?id=7xmocTx0qB8C&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
- *United Nations Statistic Division* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-07-20]. Prieiga per internetą: <<http://unstats.un.org/unsd/default.htm>>.

1 PRIEDAS. Šalių plotas, politinė santvarka ir religinės grupės

Šalis	Šalies plotas, kv. km	Santvarka	Didžiausių religinių grupių pasiskirstymas
Fidžis	18274	Parlamentinė respublika	55,4 % protestantai, 9,1 % Romos katalikai, 27,9 % hinduistai, 6,3 % musulmonai (2007 metų duomenys)
Kiribatis	811	Parlamentinė respublika	55 % Romos katalikai, 36 % protestantai, 3,1 % mormonai ir kiti (2005 metų duomenys)
Kuko Salos	236	Savarankiška parlamentinė demokratinė valstybė	69,6 % protestantai, 16,8 % Romos katalikai, 3,8 % mormonai (2001 metų duomenys)
Maršalo Salos	181	Konstitucinė respublika	54,8 % protestantai, 25,8 % Dievo asamblėjos bažnyčia, 8,4 % Romos katalikai, 2,1 % mormonai (1999 metų duomenys)
Mikronezijos Federacinės Valstijos	702	Konstitucinė respublika	52,7 % Romos katalikai, 41,7 % protestantai (2000 metų duomenys)
Naujoji Zelandija	267710	Konstitucinė monarchija	38,6 % protestantai, 12,6 % Romos katalikai, 4,6 % metodistai, 32,2 % –jokios religijos (2006 metų duomenys)
Nauru	21	Prezidentinė respublika	45,8 % protestantai, 33,2 % Romos katalikai (2002 metų duomenys)
Niujė	260	Savarankiška parlamentinė demokratinė valstybė	61,1 % priklauso Ekalesia Niue bažnyčiai, 7,2 % Romos katalikai, 2,4 % Jehovos liudytojai (2001 metų duomenys)
Palau	459	Prezidentinė respublika	41,6 % Romos katalikai, 23,3 % protestantai (2000 metų duomenys)
Papua Naujoji Gvinėja	462840	Konstitucinė monarchija	69,4 % protestantai, 27 % Romos katalikai (2000 metų duomenys)
Samoa	2831	Parlamentinė respublika	59,9 % protestantai, 19,6 % Romos katalikai, 12,7 % mormonai (2001 metų duomenys)
Salamono Salos	28896	Konstitucinė monarchija	73,7 % protestantai, 19 % Romos katalikai (1999 metų duomenys)

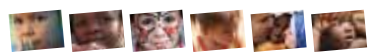
Šalis	Šalies plotas, kv. km	Santvarka	Didžiausių religinių grupių pasiskirstymas
Tonga	747	Konstitucinė monarchija	37 % krikščionys metodistai, 17 % mormonai, 16 % Romos katalikai, 11 % kitos religijos (1999 metų duomenys)
Tuvalu	26	Konstitucinė monarchija	98,4 % protestantai (1999 metų duomenys)
Vanuatu	12189	Parlamentinė respublika	55,6 % protestantai, 13,1 % Romos katalikai, 5,6 % senoji religija (1999 metų duomenys)

Šaltinis: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

II skyrius

*Teisinė tarpkultūrinė
kompetencija dirbant su
trečiųjų šalių
piliečių šeimomis*

DR. LAURA GUMULIAUSKIENĖ

Advokatė, MRU Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto docentė. 2008 m. apgynė disertaciją ir toliau atlieka mokslinius tyrimus, rašo publikacijas, skaito pranešimus konferencijose bei veda mokymus Tarptautinio ir Europos Sąjungos civilinio proceso srityje, specializuojasi šeimos bylose su tarptautiniu elementu.

Skirtingos tradicijos, kultūriniai ypatumai, religiniai įsitikinimai bei kiti veiksniai neretai tampa ginčų tarp skirtingų valstybių piliečių, skirtingų tautybių sutuoktinių dėl jų teisių ir pareigų vienas kito bei savo vaikų atžvilgiu priežastimi. Šių ginčų metu pirmiausia nukenčia socialiai labiausiai pažeidžiamų, t.y. vaikų, teisės ir interesai. Sprendžiant tokio pobūdžio ginčus dažnai tenka įsitraukti ir valstybės, kurioje tuo metu faktiškai gyvena šeima, kompetentingoms institucijoms. Neturint reikiamos patirties arba pakankamos visapusiškos informacijos (tame tarpe ir teisinės), būtinos tokio pobūdžio krizinių situacijų valdymui ir ginčų sprendimui, negali būti garantuotas ir tinkamas vaiko teisių gynimas ir įgyvendinimas. Kita problema – į kitą valstybę atvykusių užsieniečių šeimų integracija į valstybės socialinį, kultūrinį bei ekonominį gyvenimą. Kaip rodo praktika, užsienio šalių piliečiai, integruodamiesi į kitos nei jų kilmės valstybės gy-

venimą, vis dar susiduria su vienokio ar kitokio pobūdžio diskriminacija. Kiekviena valstybė, būdama tarptautinės bendrijos nare ir įvairiausių tarptautinių dokumentų, reglamentuojančių žmogaus pilietinių, politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių apsaugą ir įgyvendinimą, dalyve, turi imtis pakankamų priemonių šioms teisėms užtikrinti bei efektyviai ginti.

Šioje leidinio dalyje siekiama glaustai ir koncentruotai apžvelgti ir pateikti pavyzdžius apie Lietuvos Respublikos teisinius santykius ir praktiką šeimos ir užsieniečių migracijos srityje su tokiais valstybėmis kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, Rusijos Federacija ir Baltarusijos Respublika bei Turkija. Minėtos valstybės pasirinktos neatsitiktinai. Jungtinės Amerikos Valstijos pasirinktos kaip vakarietiškojo pasaulio vertybes atspindinti valstybė, su kuria Lietuvos Respublika neturi jokių dvišalių sutarčių dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių šeimos ir civilinėse bylose; Rusijos Federacija ir Baltarusijos Respublika pasirinktos kaip kaimynines rytų Europos valstybes reprezentuojančios šalys su joms būdingomis iš esmės panašiomis problemomis; Turkija – kaip viena iš islamiškojo pasaulio valstybių, sąsajų su kuria vis daugėja tiek dėl Turkijos siekio integruotis į Europos Sąjungą, tiek dėl migracijos srautų, tiek dėl tam tikrų lietuvių ipročių, pomėgių bei migracijos (ypatingai šeimos pagrindu) į šią šalį.

Teisinė tarptautinių šeimų reglamentavimo bazė Lietuvoje

Pagrindiniai ir aktualiausi teisės aktai, reglamentuojantys užsieniečių teisinę padėtį, šeimos santykius, vaikų ir tėvų teises ir pareigas gali būti skirstomi į tokias grupes:

- 1) tarptautinės konvencijos ir Lietuvos Respublikos dvišalės teisinės pagalbos ir teisinių santykių sutartys (tarptautinės teisės šaltiniai),
- 2) Europos Sąjungos teisės aktai,
- 3) Lietuvos Respublikos nacionaliniai teisės aktai.

Prie svarbiausių **tarptautinės teisės aktų** žmogaus bei vaiko teisių apsaugos ir šeimos teisės srityje, prie kurių yra prisijungusi Lietuva, priskirtini šie:

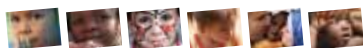
- Visuotinė žmogaus teisių deklaracija¹,
- Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas²,
- Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas³,
- Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (toliau – JT Vaiko teisių konvencija)⁴,

¹ *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497. Lietuva prie šios deklaracijos prisijungė 1991 m. kovo 12 d.

² *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288. Lietuvos atžvilgiu paktas įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d.

³ *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3290. Lietuvos atžvilgiu paktas įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d.

⁴ *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501. Lietuvos atžvilgiu konvencija įsigaliojo 1992 m. kovo 1 d.

- Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija⁵,
- Europos konvencija dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso⁶,
- Konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės⁷,
- Konvencija dėl sprendimų, susijusių su išlaikymo pareigomis, pripažinimo ir vykdymo⁸,
- Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų⁹,
- kt.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais Lietuvos Respublika orientavosi į **dvišalių ir trišalių tarptautinių sutarčių dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių sudarymą**. Tokios orientacijos pasirinkimas buvo ne atsitiktinis, nes valstybei reikėjo greitai nustatyti teisinio bendradarbiavimo su kitomis, ypač kaimyninėmis, valstybėmis mechanizmą¹⁰. Šiandien tokios Lietuvos Respublikos sutartys dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių, be kita ko reglamentuojančios šeimos teisinius santykius bei numatančios ir teismų sprendimų pripažinimo ir vykdymo tvarką, galioja su trylika valstybių¹¹, tarp kurių trys, t. y. Latvija, Estija ir Lenkija, taip pat, kaip ir Lietuva nuo 2004 m. gegužės 1 d. tapo Europos Sąjungos narėmis ir visų jų atžvilgiu taip pat įsigaliojo Europos Sąjungos teisės aktai.

Šio Projekto kontekste paminėtinos šios dvišalės sutartys, sudarytos su trečiosiomis valstybėmis:

- Lietuvos Respublikos ir **Baltarusijos Respublikos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹²
- Lietuvos Respublikos ir **Rusijos Federacijos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹³

⁵ *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987. Lietuvos atžvilgiu konvencija įsigaliojo 1995 m. birželio 20 d.

⁶ *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 60-1404. Lietuvos atžvilgiu konvencija įsigaliojo 1997 m. liepos 18 d.

⁷ *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 38-1291. Lietuvos atžvilgiu konvencija įsigaliojo 2001 m. rugsėjo 1 d. Prie konvencijos prisijungusios valstybės: Albanija, Belgija, Estija, Prancūzija, Vokietija, Graikija, Italija, Japonija, Liuksemburgas, Olandija, Lenkija, Portugalija, Ispanija, Šveicarija, Turkija.

⁸ *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1930. Lietuvos atžvilgiu konvencija įsigaliojo 2002 m. gegužės 22 d. Prie šios konvencijos taip pat prisijungusios valstybės: Albanija, Australija, Belgija, Čekijos Respublika, Danija, Estija, Suomija, Prancūzija, Vokietija, Graikija, Italija, Liuksemburgas, Olandija, Norvegija, Lenkija, Portugalija, Slovakija, Ispanija, Švedija, Šveicarija, Turkija, Ukraina, Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė.

⁹ *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1932. Lietuvos atžvilgiu konvencija įsigaliojo 2002 m. rugsėjo 1 d. Pažymėtina, kad prie šios konvencijos taip pat yra prisijungusios tokios valstybės kaip Baltarusija, Rusijos Federacija, Turkija, Jungtinės Amerikos Valstijos.

¹⁰ Tarptautiniai dokumentai 3. Teisinis bendradarbiavimas civilinėse ir nepilnamečių bylose. – Vilnius: TIC, 2003. P. 10.

¹¹ Užsienio valstybės su kuriomis Lietuvos Respublika yra sudariusi sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių: Latvija, Estija, Moldova, Lenkija, Ukraina, Baltarusija, Rusija, Kazachstanu, Uzbekistanu, Azerbaidžanu, Kinija, Turkija ir Armėnija.

¹² *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 43-779.

¹³ *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 13-296.

- Lietuvos Respublikos ir **Turkijos Respublikos** sutartis dėl teisinio ir teismo bendradarbiavimo komercinėse ir civilinėse bylose¹⁴
- Lietuvos Respublikos ir **Armėnijos Respublikos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹⁵
- Lietuvos Respublikos ir **Azerbaidžano Respublikos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹⁶
- Lietuvos Respublikos ir **Uzbekistano Respublikos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹⁷
- Lietuvos Respublikos ir **Kazachstano Respublikos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹⁸
- Lietuvos Respublikos ir **Ukrainos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹⁹
- Lietuvos Respublikos ir **Moldovos Respublikos** sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose²⁰
- Lietuvos Respublikos ir **Kinijos Liaudies Respublikos** sutartis dėl teisinės pagalbos civilinėse ir baudžiamosiose bylose²¹

Nors šio Projekto kontekste kalbame tik apie trečiąsias valstybes, būtina paminėti ir kai kuriuos svarbiausius **Europos Sąjungos teisės aktus žmogaus teisių apsaugos ir šeimos teisės srityje**:

- Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija²²
- 2003 m. lapkričio 27 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis abiejų sutuoktinių vaikams pripažinimo ir vykdymo, atšaukiantis reglamentą (EB) Nr. 1347/2000 (taip vadinamasis „Bruselis IIbis“)²³
- 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje²⁴. Taikomas nuo 2011 m. birželio 18 d.

¹⁴ Valstybės žinios. 1996, Nr. 18-464.

¹⁵ Valstybės Žinios. 2005, Nr. 7 -189.

¹⁶ Valstybės Žinios. 2002, Nr. 75 -3217.

¹⁷ Valstybės Žinios. 1997, Nr. 101 -2552.

¹⁸ Valstybės Žinios. 1998, Nr. 51 -1399.

¹⁹ Valstybės Žinios. 1994, Nr. 91 -1767.

²⁰ Valstybės Žinios. 1995, Nr. 19 -440.

²¹ Valstybės Žinios. 2001, Nr. 75 -2642.

²² [2007]. OL, C 83/391.

²³ [2003]. OL, L 338/1.

²⁴ [2009]. OL, L 007.

- 2010 m. gruodžio 20 d. Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1259/2010, kuriuo įgyvendinamas tvirtesnis bendradarbiavimas santuokos nutraukimui ir gyvenimui skyrium taikytinos teisės srityje²⁵. Pilna apimtimi reglamentas pradėtas taikyti nuo 2012 m. birželio 21 d.
- 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB dėl Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, pakeičianti Reglamentą 1612/68 ir panaikinanti Direktyvas 64/221/EEB, 68/360/EEB, 72/194/EEB, 73/148/EEB, 75/34/EEB, 75/35/EEB, 90/364/EEB, 90/365/EEB ir 93/96/EEB²⁶.
- Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai dėl geresnio Direktyvos 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje nuostatų perkėlimo ir taikymo gairių²⁷.

Be to, Europos Sąjungos teisė taip pat nestovi vietoje. Kaip matyti, nuolat rengiami bei teikiami nauji pasiūlymai dėl galiojančių ES teisės aktų pakeitimų ar naujų priėmimo, pvz., Pasiūlymas dėl Tarybos reglamento, iš dalies keičiančio Reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir nustatančio taikytinos teisės taisykles bylose, susijusiose su santuoka,²⁸ Europos Komisijos pasiūlymai dėl Tarybos reglamento dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo, susijusių su registruotos partnerystės turinėmis pasekmėmis²⁹, ir dėl Tarybos reglamento dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo, susijusių su sutuoktinių turto teisiniu režimu³⁰, ir kt. Atitinkamai tiek naujai priimami Europos Sąjungos teisės aktai, tiek galiojančių aktų taikymo praktika daro įtaką ES valstybių narių, tarp jų – ir Lietuvos, teisinėms sistemoms ir atitinkamai tarptautinei privatinei teisei.

Nors santykiams tarp Lietuvos Respublikos ir trečiųjų valstybių nei minėti Europos Sąjungos teisės aktai, nei Europos Bendrijų Teisingumo Teismo praktika netaikoma, vis dėl to Lietuvos kaip Europos Sąjungos valstybės narės teismai, nagrinėdami bylas ir priimdami sprendimus, negali nepaisyti Europos Bendrijų Teisingumo Teismo praktikos bei formuojamų principų ir analogiškus teisinius santykius, teisinius ginčus, kai jie susiję su kita Europos Sąjungos valstybe nare ir trečiąja valstybe, spręsti visiškai skirtingai. Toks skirtingas analogiškų situacijų teisinis vertinimas ir sprendimas prieštarautų Lietuvos kaip suverenios valstybės viešajai tvarkai ir bendriesiems teisės principams, kurie, be kita ko, formuojami, atsižvelgiant ir į Europos Bendrijų Teisingumo Teismo jurisprudenciją.

Lietuvos Respublikos nacionaliniai teisės aktai:

- Lietuvos Respublikos Konstitucija³¹
- Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas³²

²⁵ [2010]. OL, L 343/10.

²⁶ [2004]. OL, L 158/77.

²⁷ [2009] KOM 313. Neskelbtas Oficialiajame leidinyje.

²⁸ [2006] KOM 0399 Neskelbtas Oficialiajame leidinyje.

²⁹ [2011] KOM 0127. Neskelbtas Oficialiajame leidinyje.

³⁰ [2011] KOM 0126. Neskelbtas Oficialiajame leidinyje.

³¹ *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

³² *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

- Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas³³
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas³⁴
- Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties³⁵.
- Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas³⁶
- Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas³⁷
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas³⁸
- Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro 2005 m. spalio 12 d. įsakymas Nr. 1V-329 „Dėl leidimų laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiams išdavimo bei fiktyvios santuokos sudarymo, fiktyvios registruotos partnerystės ir fiktyvaus įvaikinimo įvertinimo taisyklių patvirtinimo“³⁹
- Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro 2005 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. 1V-445 „Dėl Lietuvos Respublikos ilgalaikio gyventojų leidimo gyventi Europos Bendrijoje užsieniečiams išdavimo ir fiktyvios santuokos sudarymo, fiktyvios registruotos partnerystės bei fiktyvaus įvaikinimo įvertinimo taisyklės“⁴⁰
- Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2004 m. spalio 21 d. įsakymas Nr. A1-238 „Dėl Lietuvos valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijai tvarkos aprašo patvirtinimo“⁴¹
- Lietuvos policijos generalinio komisaro 2011 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. 5-V-290 „Dėl Duomenų apie užsieniečių, pateikusių prašymą išduoti leidimą laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, Lietuvos Respublikos ilgalaikio gyventojų leidimą gyventi Europos Bendrijoje ar suteikti prieglobstį Lietuvos Respublikoje, tikrinimo ir išvados dėl užsieniečio galimos grėsmės viešajai tvarkai rengimo tvarkos aprašo patvirtinimo“⁴²
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymas Nr. 1R-160 „Dėl civilinės metrikacijos taisyklių patvirtinimo“⁴³
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. 1132 „Dėl tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategijos patvirtinimo“⁴⁴
- kt.

³³ Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

³⁴ Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.

³⁵ Valstybės žinios. 2004, Nr. 73-2539.

³⁶ Valstybės žinios. 2006, Nr. 17-589.

³⁷ Valstybės žinios. 1994, Nr. 89-1706, 2004, Nr. 88-3208.

³⁸ Valstybės žinios. 1991, Nr. 23-593.

³⁹ Valstybės žinios. 2005, Nr. 126-4509.

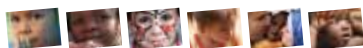
⁴⁰ Valstybės žinios. 2006, Nr. 5-157.

⁴¹ Valstybės žinios. 2004, Nr. 157-5741.

⁴² Įsakymas 2011-04-05 skelbtas Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos interneto svetainėje adresu <http://www.policija.lt/index.php?id=2796&tid=12552826>.

⁴³ Valstybės žinios. 2006, Nr. 65-2415.

⁴⁴ Valstybės žinios. 2007, Nr. 112-4574.

Visi aukščiau nurodyti dokumentai yra tik nedidelė dalis reikšmingų teisės aktų, vienokiu ar kitokiu aspektu reglamentuojančių užsieniečių teisinę padėtį, šeimos santykius, vaikų ir tėvų teises bei pareigas Lietuvoje. Vieni iš paminėtų teisės aktų nustato daugiau materialines teisės normas, kiti teisės aktai orientuoti į procesinių taisyklių įtvirtinimą. Lietuvos Respublikos valstybinių įstaigų ir institucijų pareigūnai, dirbantys su užsieniečių (imigrantų) bei mišriomis šeimomis, privalo ne tik tinkamai išmanyti šiuos santykius reglamentuojančius teisės aktus, bet turi būti susipažinę ir su jų taikymo praktika bei praktikoje pasitaikančiomis klaidomis, kurių turi būti vengžiama.

Užsieniečių vaikų teisinė padėtis Lietuvoje

JT Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalis numato, kad *imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės, ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia yra vaiko interesai*. LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 1 dalies 1 punktą pabrėžia, kad *visur ir visada pirmiausia turi būti atsižvelgiama į teisėtus vaiko interesus*. Tokiu būdu Lietuvos teisės sistemoje yra įtvirtintas **prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas** (LR CK 3.3 straipsnio 1 dalis), reiškiantis, kad *tiesiogiai priimančius teisės aktus, tiesiogiai juos taikant, tiesiogiai sprendžiant klausimus, kurių teisės aktai nereglamentuoja, visada būtina įvertinti sprendimą ar bet kokią kitą veiksmą vaiko interesų požiūriu bei užtikrinti, kad jie nebūtų pažeisti*⁴⁵.

Nepriklausomai nuo to, ar vaikas yra užsienio pilietis (nuolatos ar laikinai gyvenantis Lietuvos Respublikoje), ar turintis Lietuvos Respublikos pilietybę, bet jo abu tėvai ar vienas tėvų yra užsieniečiai – jo interesai turi būti ginami taip, kad nebūtų pažeistas prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas.

Teisė į gimimo registravimą ir įtraukimą į civilinės metrikacijos apskaitą

Pirmiausia, kiekvienam vaikui, gimusiam Lietuvos Respublikoje, ar Lietuvos Respublikos piliečių vaikui gimus užsienyje turi būti užtikrinama teisė į gimimo registravimą ar įtraukimą į civilinės metrikacijos apskaitą. Civilinės metrikacijos taisyklių⁴⁶ 25 punktą nustato, kad *gimimas registruojamas vaiko tėvų pasirinkimu vaiko gimimo vietovės arba jo tėvų ar*

⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“. „Teismų praktika“ Nr. 17.

⁴⁶ Patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. 1R-160 „Dėl civilinės metrikacijos taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65-2415.

vieno iš jų deklaruotos gyvenamosios vietos civilinės metrikacijos įstaigoje. Jeigu toje valstybėje, kurioje gimė Lietuvos Respublikos piliečio vaikas, nėra Lietuvos Respublikos konsulinės įstaigos, jo tėvai turi teisę vaiko gimimą įregistruoti tos valstybės civilinės metrikacijos įstaigoje arba artimiausioje Lietuvos Respublikos konsulinėje įstaigoje, arba atsiųsdami vaiko gimimą patvirtinančius dokumentus atitinkamai Lietuvos Respublikos civilinės metrikacijos įstaigai. Net tais atvejais, kai vaiko tėvai nėra žinomi, rasto vaiko gimimas registruojamas jį radusio asmens arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos pareiškimu vaiko radimo vietovės civilinės metrikacijos įstaigoje (Civilinės metrikacijos taisyklių 26 punktą).

Lietuvos Respublika užtikrina ir užsienyje gimusių Lietuvos Respublikos piliečių apskaitą, nustatydamą tėvams atitinkamas pareigas, susijusias su gimimo registravimu. Civilinės metrikacijos taisyklių 36 punktą atitinkamai nustato, kad jei Lietuvos Respublikos piliečio vaiko gimimas po 1990 m. kovo 11 d. įregistruotas užsienio valstybės institucijoje, jo tėvai privalo šį gimimą įtraukti į apskaitą jų deklaruotos gyvenamosios vietos Lietuvoje civilinės metrikacijos įstaigoje arba Vilniaus miesto Civilinės metrikacijos skyriuje. Minėtais nacionalinės teisės sistemos reikalavimais yra siekiama užtikrinti kiekvienam gimusiam vaikui jo teisę žinoti savo biologinius tėvus, teisine registracija įtvirtinti jo teisinį statusą valstybėje, suteikti tam tikras valstybės socialines garantijas. Lietuvos Respublikoje negali būti toleruojami atvejai, kai gimę vaikai nėra įregistruojami civilinės metrikacijos įstaigose (pavyzdžiui, jei jie yra gimdomi ne gydymo įstaigose), arba gimę užsienyje neįtraukiami į apskaitą. Tačiau tokių atvejų praktikoje pasitaiko. Valstybei yra sunku garantuoti ir užtikrinti vaiko teises bei teisėtus interesus, jei apie to vaiko egzistavimą valstybė nieko nežino.

Teisės į mokslą užtikrinimas

Antra, kiekvienam vaikui turi būti garantuojama teisė į mokslą. Ši teisė numatyta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnyje, JT Vaiko teisių konvencijos 28–29 straipsniuose, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 14 straipsnio 1 dalyje ir 34–38 straipsniuose, LR Švietimo įstatyme. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnyje numatyta ne tik vaikų teisė į mokslą, bet ir pareiga vaikams iki 16 metų mokytis, o tėvams ar kitiems vaiko globėjams – imtis visų priemonių, užtikrinant šios teisės ir pareigos vykdymą. LR Švietimo įstatymo 24 straipsnyje numatytos vaiko tėvų (globėjų) pareigos užtikrinant vaikų teises švietimo srityje, būtent: tėvų (globėjų) pareiga sudaryti vaikams gyvenimo ir mokymosi sąlygas, laiduojančias sveiką ir saugią jų dvasinių bei fizinių galių plėtotę, dorovinį brendimą, atsakyti už vaikų auklėjimą ir vystymąsi; leisti į bendrojo lavinimo mokyklą vaikus nuo 6–7 metų, jei jie yra pakankamai fiziškai ir psichiškai subrendę (pateikę vaiko psichinę ir fizinę brandą liudijančius dokumentus, tėvai gali leisti į mokyklą vaiką, mokslo metų pradžios dieną neturintį 6 metų, arba neleisti į mokyklą vaiko, kuriam yra suėję 7 metai), bendrauti su švietimo įstaigomis sprendžiant vaikų bei moksleivių mokymosi klausimus, užtikrinti, kad vaikai lankytų bendrojo lavinimo ar kitokią formaliojo švietimo sistemos mokyklą iki jiems sueis 16 metų. Tėvų negalima pateisinti jokiais aplinkybėmis, jei jie neužtikrina vaikų pareigos mokytis iki 16 metų vykdymo, išskyrus tuos atvejus, kai tėvai to negali padaryti dėl susiklosčiusių ypatingų aplinkybių (sunkios ligos ir pan.). LR Švietimo įstatymo 15 straipsnyje numatyta, kad mokymas Lietuvos Respublikos valstybinėse

ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse ir aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas, todėl negalima vaikų teisės ir pareigos mokytis iki 16 metų nevykdymo pateisinti sunkia šeimos materialine padėtimi ar pan.⁴⁷

Tačiau užtikrinant ir įgyvendinant teisės į mokslą nuostatas pozityvias pareigas turi ne tik tėvai, bet ir valstybinės institucijos. Projekto kontekste aktualu tai, kad įgyvendinant nurodytą teisę, vaikai negali būti diskriminuojami dėl jų kilmės, tautybės, tikėjimo ar kitų kriterijų. Tačiau kaip rodo praktika, tai ne visada pavyksta. Kaip pavyzdys pateiktina Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau tekste – EŽTT) nagrinėta byla *D.H. prieš Čekijos Respubliką*⁴⁸. Ši byla susijusi su aštuoniolikos romų tautybės vaikų netiesiogine diskriminacija⁴⁹.

Visi vaikai buvo Čekijos piliečiai, kurie buvo nusiųsti į mokyklas vaikams su specialiais poreikiais, įskaitant ir tuos su protiniu ar socialiniu atsilikimu. Pareiškėjai teigė, kad dvipakopė mokymo sistema veikė tokiu principu, kad Romų vaikų išskyrimas į tokias mokyklas, kuriose mokomasi pagal supaprastintą mokymo programą, buvo beveik automatinis. EŽTT pažymėjo, kad tuo metu didžioji dauguma vaikų mokyklose vaikams su specialiais poreikiais buvo Romų kilmės. Romų vaikai su vidutiniu ar aukštesniu nei vidutinis intelektu buvo dažnai siunčiami į tokias mokyklas, remiantis psichologiniu testu, kuris nebuvo pritaikytas skirtingos etninės kilmės žmonėms. EŽTT konstatavo, kad teisės aktai tuo metu darė neproporcingą teisinį poveikį romų vaikams, taip pažeidžiant Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 14 straipsnį ir Konvencijos Pirmojo Protokolo 2 straipsnį. Tačiau naujais teisės aktais buvo panaikintos specialios mokyklos ir nustatyta, kad paprastos mokyklos teiktų ugdymą tiek vaikams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, tiek ir socialiai remtiniams vaikams.

Dėl panašių aplinkybių EŽTT teisme buvo nagrinėjama ir kita panaši byla *Sampanis ir kiti prieš Graikiją*⁵⁰ (Bylos Nr. 32526/05).

⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“. „Teismų praktika“ Nr. 17

⁴⁸ EŽTT 2007 lapkričio 13 d. sprendimas byloje Nr. 57325/00 D.H. ir kiti prieš Čekijos Respubliką.

⁴⁹ Dėl netiesioginės diskriminacijos apibrėžimo ypač svarbu atsižvelgti į Rasinės lygybės direktyvą 2000/43/EB, Užimtumo lygybės direktyvą 2000/78/EB ir Lyčių lygybės direktyvos 2006/54/EB naują redakciją. Rasinės lygybės direktyvos 2 straipsnyje šis terminas konkrečiai apibrėžiamas taip: „netiesioginė diskriminacija yra tada, kai dėl akivaizdžiai neutralių sąlygų, kriterijų ar praktikos tam tikros rasinės ar etninės kilmės asmenys gali patekti tam tikru atžvilgiu į prastesnę padėtį nei kiti asmenys, nebent tas sąlygas, kriterijus ar praktiką objektyviai pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekiama tinkamomis ir būtinomis priemonėmis.“

⁵⁰ EŽTT 2008 m. birželio 5 d. sprendimas byloje Nr. 32526/05 Sampanis ir kiti prieš Graikijos Respubliką.

Teisė į tinkamą medicininę pagalbą

Trečia, kiekvienam vaikui turi būti užtikrinama teisė į tinkamą medicininę pagalbą.

JT Vaiko teisių konvencijos 24 straipsnio 1 dalis nustato, kad valstybės – Konvencijos dalyvės *pripažįsta vaiko teisę naudotis tobuliausiomis sveikatos sistemos paslaugomis ir ligų gydymo bei sveikatos atstatymo priemonėmis. Valstybės dalyvės rūpinasi, kad nė vienam vaikui nebūtų atimta teisė naudotis tokiomis sveikatos apsaugos sistemos paslaugomis.* Lietuvos Respublikos Konstitucijos 54 straipsnio 1 dalyje atitinkamai įtvirtinta, kad *valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką.*

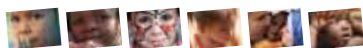
Vaiko teisės gyventi ir sveikai vystytis įtvirtintos taip pat ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnyje, JT Vaiko teisių konvencijos 6 bei 27 straipsniuose, LR Vaikų teisių apsaugos pagrindų įstatymo 7 straipsnyje. Šios vaiko teisės yra pamatinės, todėl joms užtikrinti turi būti skiriamas itin didelis dėmesys. Vaiko teisė sveikai vystytis apima fizinį, protinį, dvasinį, moralinį, psichinį ir socialinį vystymąsi. Vaiko interesai reikalauja vaikui sudaryti tokias sąlygas vystytis, kad jis užaugtų sveika, intelektualia, dorovinga bei tvirta asmenybe. Tai, kokias sąlygas būtina sudaryti, priklauso nuo paties vaiko amžiaus, jo brandumo, sugebėjimų, talentų ir pažiūrų. Pavyzdžiui, mažam vaikui yra svarbu sudaryti sąlygas žaisti ir bendrauti su savo bendraamžiais, vyresniam vaikui – galimybę ugdyti turimus talentus ir pan. Net ir šeimos bylose sprendžiant klausimus dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo teismas turi įvertinti, ar aplinkoje, kurioje gyvena kiekvienas iš tėvų, atsižvelgiant į tėvų charakterio savybes, jų gyvenimo būdą ir kita, objektyviai galimas tokių sąlygų sudarymas. Pavyzdžiui, nustatčius, kad vieno iš tėvų namuose dažnai piktnaudžiaujama alkoholiu, nakties metu garsiai linksminamasi ir pan., teismas turi pripažinti, kad toks tėvas negali užtikrinti vaiko teisės sveikai vystytis įgyvendinimo⁵¹.

Kalbant apie vaikų sveikatos priežiūrą, aukščiau nurodytos konstitucinės nuostatos yra konkretizuojamos Savivaldybėms skirtose visuomenės sveikatos stebėsenos atlikimo rekomendacijose⁵². Remiantis nurodytomis Rekomendacijomis yra vykdoma kasmetinė mokinių profilaktinių sveikatos patikrinimų duomenų analizė. Duomenys neginčytinai svarbūs ne tik tėvams, bet svarbiausi visuomenės sveikatos priežiūros specialistams, dirbantiems mokyklose, kurie turi atlikti nepriekaištingą mokinių sveikatos priežiūrą, vadovaujantis Sveikatos priežiūros mokykloje tvarkos aprašu⁵³.

⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrimum“. „Teismų praktika“ Nr. 17

⁵² Patvirtintos Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. vasario 6 d. įsakymu Nr. V-62. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 18-715.

⁵³ Patvirtintas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005 m. gruodžio 30 d. įsakymu Nr. V-1035/ISAK-2680. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 153-5657.

Kitų vaiko teisių užtikrinimo ypatumai

Tai tik keletas vaikų teisių, kurių įgyvendinimo ir užtikrinimo svarba yra nekvestionuojama. Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į Lietuvos Respublikos institucijų ypatingą vaidmenį užtikrinant minėtas ir kitas vaikų teises. Visoms Lietuvos Respublikos institucijoms, dirbančioms nurodytų vaikų teisių apsaugos ir įgyvendinimo srityje, yra ypatingai svarbu keistis disponuojama informacija bei bendradarbiauti. Kai vienoje institucijoje išaiškėja tam tikra informacija, susijusi su vaiku – užsieniečiu, minėta institucija turėtų ne pasyviai laukti, kol jo tėvai ar globėjai imsis įgyvendinti jo teises ir kitose institucijose bus pradėti tyrimai dėl galimo vaiko teisių pažeidimo, tačiau turi veikti aktyviai – bendradarbiauti tarpusavyje ir rūpintis tokių vaikų integracija, teisių užtikrinimu, rinkti, kaupti bei keistis informacija apie vaikus – užsieniečius, kurie gali pakliūti į tam tikrą rizikos grupę. Tais atvejais, kai institucijos jau imasi ginti pažeistas vaikų teises, ypač tada, kai situacijos yra netipinės, reikia valstybinių įstaigų ir institucijų pareigūnų lankstumo, geranoriškumo, tam tikrais atvejais sukurti išimtis iš bendrų taisyklių, savo veikloje vadovautis ne vien formaliomis taisyklėmis, bet ir teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principais ir, visų svarbiausia, paisyti prioritetinio vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principo.

Kaip pavyzdį, kada valstybinių institucijų formalus teisinis požiūris iš esmės lemia vaiko ir šeimos teisių bei interesų pažeidimą, galime paminėti EŽTT nagrinėtą bylą *E.S. ir kiti prieš Slovakiją*⁵⁴.

2001 m. pareiškėja paliko savo vyrą ir padavė pareiškimą dėl vyro netinkamo elgesio su ja ir jos vaikais bei dėl vienos iš dukterų seksualinio išnaudojimo. Vyras po dvejų metų buvo nuteistas už smurtą ir seksualinę prievartą. Pareiškėjos prašymas įpareigoti jos vyrą palikti jų namus buvo atmestas, kadangi teismas pasisakė, jog neturi galios apriboti jos vyro teisės patekti į nuosavą turtą. Dėl šių aplinkybių pareiškėja ir jos vaikai buvo priversti išsikraustyti ir palikti savo draugus ir gimines. EŽTT nustatė, kad Slovakija pažeidė pareigą suteikti pareiškėjai ir jos vaikams neatidėliotiną apsaugą nuo jos vyro smurto, taip pažeisdama EŽTK 3 straipsnį (kankinimo uždraudimas) ir 8 straipsnį (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą).

Tokios ar panašios situacijos Lietuvoje galėtų būti vertinamos mažų mažiausiai kaip vaiko teisės būti apsaugotam nuo neigiamos socialinės aplinkos įtakos pažeidimu. Ši teisė įtvirtinta JT Vaiko teisių konvencijos 19, 33, 34, 36–37 straipsniuose, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 43–47 straipsniuose. Įgyvendinant šią vaiko teisę valstybinės institucijos privalo imtis priemonių apsaugoti vaiką nuo neigiamos socialinės aplinkos, t. y., nuo fizinio ar psichinio smurto demonstravimo, vaiko įtraukimo į nusikalstamą ar kitą neteisėtą veiklą, ugdant vaikui nuostatas

⁵⁴ EŽTT 2009 m. rugsėjo 15 d. sprendimas byloje Nr. 8227/04 E. S. ir kiti prieš Slovakiją.

prieš rūkymą, alkoholinių gėrimų vartojimą, draudžiant vaikui dirbti darbą, susijusį su tabako ar alkoholinių gėrimų gaminimu arba realizavimu, apsaugant vaiką nuo neteisėtų narkotinių ar kitų nuodingųjų priemonių bei medžiagų vartojimo, gaminimo ir platinimo bei seksualinio išnaudojimo.

Vaiko teisės būti apsaugotam nuo neigiamos socialinės aplinkos pažeidimai galimi šeimoje ir už jos ribų. Šeimoje jie gali reikštis aktyvia (seksualiniu išnaudojimu, įtraukimu į girtavimą, smurtu ir t.t.) ir pasyvia (nesirūpinimu) forma.

Atkreiptinas dėmesys ir į egzistuojančią smurto šeimoje bei artimoje aplinkoje problemą. Kaip taisyklė, šeimose, kuriose yra naudojamas smurtas, neretai nuo jo nukentčia ir vaikai. Jeigu tiesioginis fizinis smurtas ir nėra patiriamas, tačiau mažamečiams ar nepilnamečiams matant šeimoje naudojamą smurtą yra daroma neigiama įtaka ir, be abejo, traumuojama normali vaiko psichika. Ši problema skaudi tiek mišrioms šeimoms, tiek tos pačios tautybės (pilietybės) šeimoms, ypač tuo atveju, jei smurtą patiria šeimos narys (nariai, vaikai), esantys svetimoje šalyje, nemokantys kalbos, nežinantys, kur gali kreiptis dėl savo teisių, o svarbiausia – sveikatos ir gyvybės tinkamos apsaugos. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2008 m. – 2010 m. surinktais statistiniais duomenimis⁵⁵, per metus nuo tėvų ar įtėvių nukentėjusių vaikų skaičius siekia 422 – 495, ir tai tik užregistruoti atvejai.

Tai, kad valstybinės institucijos turi veikti aktyviai ir ne tik užkirsti kelią vaikų teisių ir interesų pažeidimui, bet adekvačiai reaguoti ir į tarp sutuoktinių kylančius ginčus, iliustruoja žemiau pateikta situacija, nagrinėta EŽTT byloje *Opuz prieš Turkiją*⁵⁶.

Pareiškėja ir jos motina daugelį metų buvo mušamos ir gąsdinamos pareiškėjos vyro H.O. dėl įvairiausių priežasčių padarant abiem moterims sunkius sužalojimus. Tačiau baudžiamasis persekiojimas jo atžvilgiu nebuvo pradėtas, nors moterys atsiimdamos savo skundus nurodė, jog tai daro dėl to, kad H.O. privertė jas tai padaryti, grasindamas jas nužudyti. H.O. buvo savo žmoną subadęs peiliu ir gavo tik baudą, lygią 385 eurams bei mokamą dalimis. Abi moterys pateikė daugybę skundų, kad jų gyvybės yra pavojuje, tačiau H.O. buvo tik apklaustas ir paleistas. Galiausiai, kai abi moterys bandė išvykti, H.O. nušovė savo žmonos motiną teigdamas, kad jo garbei kilo pavojus. Jis buvo nuteistas už nužudymą kalėti iki gyvos galvos, tačiau vykstant apeliaciniam procesui buvo paleistas ir toliau gąsdino savo žmoną.

⁵⁵ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Užregistruoti asmenys, nukentėję nuo šeimos narių ir artimų giminaičių. <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2218>.

⁵⁶ EŽTT 2006 m. birželio. 20 d. sprendimas byloje Nr. 33401 *Opuz prieš Turkiją*.

EŽTT nustatė EŽTK 2 straipsnio (teisė į gyvybę) pažeidimą dėl pareiškėjos motinos nužudymo ir 3 straipsnio (kankinimo uždraudimas) pažeidimą dėl valstybės nesugebėjimo apsaugoti jo žmoną. Turkija nesugebėjo nustatyti ir įgyvendinti sistemos dėl baudimo už smurtą šeimoje ir apsaugoti nuo smurto nukentėjusius asmenis. Valstybinės institucijos net nesiėmė turimų priemonių ir toliau ignoravo visus pateikiamus skundus, teigdamos, kad tai buvo „šeimos reikalas“, neatsižvelgdamos į tai, koku pagrindu visi skundai būdavo atsiimami. Teismas konstatavo, kad Turkijoje turėjo būti nustatyta tokia teisinė sistema, kuri leistų tęsti baudžiamąjį persekiojimą nepaisant to, kad skundas buvo atsiimtas.

Teisinių ginčų mišriose šeimose reglamentavimo ir sprendimo ypatumai

Kalbant apie mišrių šeimų bylų teisme ypatumus, pavyzdžiui, santuokų nutraukimą tarp skirtingų valstybių piliečių, neišvengiamai tenka kalbėti apie tokių teisinių santykių reguliavimo ypatumus. Iš nurodytų teisinių santykių kylantiems teisiniams ginčams paprastai yra būdingas vadinamasis užsienio elementas, t. y. tokie atvejai, kai teisinis santykis ar teisinis ginčas įgyja vienokių ar kitokių sąsajų ne su vienos, bet su dviem ar net kelių valstybių teisės sistemomis⁵⁷. Susidūrus su tokio pobūdžio teisiniais santykiais, iškyla nemažai įvairių klausimų, pavyzdžiui, į kurios valstybės teismą turi būti kreipiamasi, ar bus galimybė vienoje valstybėje priimtą teismo sprendimą įvykdyti kitoje valstybėje, kurios valstybės teisė taikytina konkrečiu atveju ginčo šalių santykiams ir pan.

Tokio pobūdžio ginčiuose jau iš anksto yra užprogramuotos tam tikros problemos, kurių, deja, ne visada pavyksta išvengti.

Pirma, nagrinėjant tokio pobūdžio ginčus dažnai tenka rinkti įrodymus, esančius kitoje nei bylos nagrinėjimo vieta valstybėje, o tai susiję su papildomais laiko ir išlaidų kaštais. Nors tarptautiniam įrodymų rinkimui reglamentuoti yra skirtas ne vienas teisės aktas⁵⁸, tačiau prak-

⁵⁷ L. Gumuliauskienė. Užsienio teismų sprendimų pripažinimas ir vykdymas civiliam procese. Daktaro disertacija. Vilnius: MRU, 2008.

⁵⁸ 2001 m. gegužės 28 d. Tarybos reglamentu (EB) Nr. 1206/2001 dėl valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse arba komercinėse bylose siekiama patobulinti, supaprastinti ir paspartinti teismų bendradarbiavimą renkant įrodymus; 1970 m. Hagos Konvencija dėl įrodymų civilinėse arba komercinėse bylose paėmimo užsienyje; Lietuvos Respublikos dvišalės teisinės pagalbos ir teisinių santykių sutartys.

tikoje bylos nagrinėjimui surinkti reikiamus įrodymus ne visada pavyksta. Pagrindinėmis problemomis tokiais atvejais tampa kalbos barjerai, teismų ir kitų procese dalyvaujančių institucijų patirties stoka, skirtingos valstybių teisės sistemos. Pavyzdžiui, praktikoje yra žinomi atvejai, kai bylą nagrinėjantis teismas vietoj to, kad įpareigotų užsienyje gyvenantį ir su juo vaiko gyvenamąją vietą prašantį nustatyti tėvą pateikti įrodymus, kad jis turi tam tinkamas sąlygas, apsiima pats surinkti tokią informaciją, kas praktiškai yra neįmanoma. Tarkime, Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės teisinė sistema ir institucijos nežino tokio dalyko kaip išvada apie tėvo gyvenamąją vietą – tokiu būdu teismai pasmerkia bylas.

Antra, kaip jau minėta, tenka nustatyti bylos, turinčios užsienio elementą, teisingumą, nepažeisti kurios nors su šeimos ginču susijusios valstybės išimtinio teisingumo ir pan.

Trečia, kai nustatomas bylos teisingumas, bylą nagrinėjantis teismas turi nustatyti šalių ginčui taikytiną teisę.

Ketvirta, jau išnagrinėjus bylą iškyla tokio teismo sprendimo pripažinimo ir vykdymo klausimai. Minėti klausimai turėtų būti atidžiai įvertinami dar prieš pasirenkant bylos nagrinėjimui kompetentingą teismą (kai tokią galimybę turi ieškovas), nes tam tikrais atvejais siekiant teismo sprendimo įvykdymo tenka gerai įvertinti, ar vienoje valstybėje išnagrinėjus tarp šalių kilusį ginčą, teismo sprendimas bus pripažintas ir vykdomas kitoje valstybėje. Tai priklauso ir nuo paties ginčo prigimties.

Vienu atveju, kai yra nagrinėjama byla dėl santuokos nutraukimo (nesant nepilnamečių vaikų ir santuokos metu įgyto dalintino turto), teismo sprendimas yra dėl teisinių santykių modifikavimo, todėl neiškyla didesnės tokio sprendimo vykdymo problemos.

Kitu atveju, kai teismo sprendimu yra išsprendžiami klausimai dėl išlaikymo nepilnamečiams vaikams priteisimo, gyvenamosios vietos nustatymo, bendravimo tvarkos ir t. t., vienai iš ginčo šalių gera valia nevykdant teismo sprendimo, iškyla būtinybė priverstiniam teismo sprendimo vykdymui. Šiais atvejais labiausiai išryškėja skirtingų valstybių institucijų gebėjimas glaudžiai bendradarbiauti ir operatyviai vykdyti teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo procedūras. Nuo to, kaip operatyviai ir kruopščiai savo pareigas atliks bendradarbiaujančių skirtingų valstybinių institucijų pareigūnai, priklauso ne vieno nepilnamečio vaiko teisės ir interesai.

Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimas teisme

Bylos dėl santuokos nutraukimo

LR CK 1.30 str. nustatyta, kad santuokos pripažinimo negaliojančia, jos nutraukimo ir gyvenimo skyrium (separacijos) bylos priklauso Lietuvos Respublikos teismų jurisdikcijai LR CPK numatytais atvejais.

LR CPK 784 straipsnio 1 ir 3 dalys atitinkamai nustato, kad Lietuvos Respublikos teismams yra teisingos šeimos bylos, jeigu nors vienas iš sutuoktinių yra Lietuvos Respublikos pi-

lietis arba asmuo be pilietybės ir šio asmens be pilietybės nuolatinė gyvenamoji vieta yra Lietuvos Respublikoje. Lietuvos Respublikos teismai taip pat yra kompetentingi nagrinėti šeimos bylas, jeigu abu sutuoktiniai yra užsieniečiai, bet jų nuolatinė gyvenamoji vieta yra Lietuvos Respublikoje.

Nurodytos kategorijos bylos nėra tokios komplikuotos, jei vykstant teisminiam ginčui yra iš esmės sprendžiamas tik santuokos nutraukimo klausimas ir nėra sprendžiami tokie klausimai kaip turto padalinimas, vaikų gyvenamosios vietos nustatymas ir išlaikymo jiems priteisimas. Kaip pavyzdį galima pateikti tokią situaciją: Lietuvos Respublikos pilietis ir Rusijos Federacijos pilietis yra sudarę santuoką, kuri registruota Lietuvos Respublikoje. Rusijos pilietis yra nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą ir atlieka laisvės atėmimo bausmę viename iš Rusijos kalėjimų. Tokiu atveju, santuokos nutraukimo klausimo išsprendimas iš esmės yra tik formalumas. Pareiškėja kreipiasi į Lietuvos Respublikos kompetentingą teismą pagal savo nuolatinę gyvenamąją vietą su ieškiniu dėl santuokos nutraukimo esant kito sutuoktinio kaltei. Tokiais atvejais byla yra nagrinėjama taikant Lietuvos Respublikos procesines ir materialines teisės normas. LR CK 3.60 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta teisinė prezumpcija, kad santuoka iširo dėl kito sutuoktinio kaltės, jeigu jis yra nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą. Minėtu atveju pareiškėjai tektų įrodyti tik aplinkybę, kad sutuoktinis yra nuteistas už tyčinį nusikaltimą, o jo kaltė dėl santuokos iširimo būtų preziumuojama įstatymo. Vienintelė problema, kuri gali padaryti santuokos nutraukimo procesą nepagrįstai ilgu – tai procesinių dokumentų siuntimo ir įteikimo procedūros. Kita vertus, pats teismo sprendimas nereikalautų priverstinio vykdymo proceso, todėl įsiteisėjus teismo sprendimui ištuokos liudijimas civilinės metrikacijos įstaigose būtų išduodamas nedelsiant.

Bylos dėl vaikų gyvenamosios vietos nustatymo ir bendravimo su vaikais

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarime Nr. 35 yra pateikiama apžvalga „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“⁵⁹ (toliau tekste atitinkamai – Nutarimas). Minėtame Nutarime yra detalai nurodyta, į kokius kriterijus turi būti atsižvelgiama, kai teismai sprendžia klausimus dėl vaiko gyvenamosios vietos su vienu iš tėvų nustatymo. Nors Nutarime yra pateikiama Lietuvos Respublikos teisminės praktikos analizė, joje nustatyti vertinimo kriterijai ir reikšmingos aplinkybės yra aktualios sprendžiant ir mišriose šeimose kylančius ginčus.

Nutarime pabrėžiama, kad *teismai, sprenddami ginčus dėl nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos nustatymo tėvams gyvenant skyrium, siekdami teisingai pritaikyti teisės normas, reglamentuojančias šių ginčų sprendimą, turi nustatyti teisiškai reikšmingus faktus, kurie yra būtini sprendžiant šios kategorijos ginčus. Tik jų visetas leidžia padaryti teisingą išvadą, priimti pagrįstą ir teisėtą sprendimą*. Teismai turi išsiaiškinti ir nustatyti šiuos teisiškai reikšmingus faktus:

- 1) vaiko norus ir pažiūras;
- 2) kiekvieno iš tėvų galimybes ir pastangas užtikrinti teisės normose įtvirtintų pagrindinių vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimą, panaudojant ir valstybės teikiamą paramą;
- 3) kiekvieno iš tėvų šeimos aplinkos sąlygas, t.y. sąlygas, kuriomis vaikui teks gyventi, nustatčius jo gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, išsiaiškinant ir nustatant:
 - a) vaiko prisirišimo laipsnį prie kiekvieno iš tėvų, brolių, seserų (ir kitų giminaičių);

⁵⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“. „Teismų praktika“ Nr. 17.

- b) kiekvieno tėvo dorovinius ir kitokius asmenybės bruožus;
- c) tėvų požiūrį į vaiko auklėjimą, vystymąsi;
- d) tėvų dalyvavimą vaiką auklėjant, išlaikant ir prižiūrint iki ginčo atsiradimo;
- e) santykius tarp vaiko ir kiekvieno iš tėvų;
- f) kiekvieno iš tėvų galimybes sudaryti vaikui tinkamas gyvenimo, auklėjimo ir vystymosi sąlygas (įvertinant tėvų darbo pobūdį, darbo režimą, materialinę padėtį, kitas aplinkybes);
- g) tėvo (motinos) sugyventinio ar sutuoktinio požiūrį į vaiką.

Nustatęs teisiškai reikšmingus faktus, teismas juos įvertina kiekvieno vaiko interesų požiūriu. Šio Projekto kontekste aktualus aukščiau paminėto antrojo punkto detalizavimas, t. y. kokios teisės normose įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės ir pareigos turi būti įgyvendinamos dedant tiek tėvų pastangas, tiek panaudojant valstybės teikiamą paramą.

Teismai turi įvertinti tėvų galimybes ir pastangas pasinaudojant valstybės teikiama parama užtikrinti šių pagrindinių vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimą:

- 1) vaiko teisę gyventi ir sveikai vystytis (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnis, JT Vaiko teisių konvencijos 6 ir 27 straipsniai, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 7 straipsnis);
- 2) vaiko teisę į individualybę ir jos išsaugojimą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnis, JT Vaiko teisių konvencijos 8, 10 ir 30 straipsniai, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 9 straipsnis);
- 3) vaiko teisę į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę, asmens orumą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20–22 straipsniai, JT Vaiko teisių konvencijos 16 straipsnis, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 10 straipsnis);
- 4) vaiko teisę į mokslą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnis, JT Vaiko teisių konvencijos 28–29 straipsniai, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 14 straipsnio 1 dalis, 34–38 straipsniai, LR Švietimo įstatymas);
- 5) vaiko teises ir apribojimus darbo srityje (JT Vaiko teisių konvencijos 32 straipsnis, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 39–42 straipsniai);
- 6) vaiko teisę būti apsaugotam nuo neigiamos socialinės aplinkos įtakos (JT Vaiko teisių konvencijos 19, 33, 34, 36–37 straipsniai, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 43–47 straipsniai);
- 7) vaiko teisę į žodžio, minties, sąžinės ir religijos laisvę, teisę reikalauti, kad vaiko pažūroms būtų skiriamas didelis dėmesys visose gyvenimo srityse (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25–26 straipsniai, JT Vaiko teisių konvencijos 12–14 straipsniai, 30 straipsnis, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 14 straipsnis);
- 8) vaiko teisę į poilsį ir laisvalaikį (JT Vaiko teisių konvencijos 31 straipsnis, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 16 straipsnis);
- 9) negalios vaiko teisę gyventi visavertį gyvenimą (JT Vaiko teisių konvencijos 23 straipsnis, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 27–33 straipsniai, LR Neįgalųjų socialinės integracijos įstatymas, LR Švietimo įstatymas).

Be aukščiau nurodytų vaiko teisių, teismai turi įvertinti ir tėvų galimybes bei pastangas, pasinaudojant valstybės teikiama parama, užtikrinti ir kitas teises: vaiko turtines teises (LR CK 3.161 straipsnio 4 dalis, 3.185–3.191 straipsniai, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 12 straipsnis), vaiko teisę bendrauti su atskirai gyvenančiu tėvu bei kitais giminaičiais (JT Vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 3 dalis, LR CK 3.170 straipsnio 2 dalis, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 24 straipsnio) ir kt.

Teisė į vaiko sveikatą, teisė į mokslą ir teisė į registraciją (vaiko teisinio statuso apibrėžtumas) aptartos ankstesniame skyriuje.

Sprendami šeimos bylas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, teismai taip pat turi vertinti duomenis dėl vaiko teisės į fizinę, psichinę sveikatą bei sveiką gyvenimo būdą pažeidimų, turi išsiaiškinti, ar aplinkoje, kur vaikui tektų gyventi, nėra asmenų, pažeidusių šią vaiko teisę. Taip pat teismas turi išsiaiškinti pačių tėvų požiūrį į šiuos neigiamus reiškinius bei į tai, kokių jie imasi priemonių, kad užkirstų kelią vaiką žaloti bei suteiktų jam saugią aplinką gyventi. Vaikas negali būti paliktas aplinkoje, kurioje yra asmenų, keliančių grėsmę vaiko saugumui.

Pavyzdžiui, Marijampolės rajono apylinkės teismas, nagrinėdamas civilinę bylą Nr. 2–312/1998 ir nustatęs, kad atsakovė B.D. nuolat girtauja, neleidžia dukrų į mokyklą, ir konstatavęs, kad nepilnamečiams dukroms pasidarė pavojinga gyventi kartu su motina, pagrįstai nusprendė jas iš atsakovės paimti, vienos iš jų gyvenamąją vietą nustatant su tėvu V.D., o kitas dvi atiduodant Marijampolės rajono Vaikų teisių apsaugos skyriaus globai.

Lygiai tokie pat principai, nustatant vaiko gyvenamąją vietą, turi būti taikomi ir mišrių šeimų ginčiuose, nepaisant to, kad tėvas (motina), su kuriuo vaikui gyventi būtų saugiau, yra užsienietis ir galimai išsiveš vaiką iš Lietuvos į savo kilmės valstybę. Vien tai, kad vienas iš tėvų yra kitos valstybės pilietis, kitos tautybės asmuo, neturi riboti ir pažeisti jo teisės į bendravimą su vaiku, jo auklėjimą, o svarbiausia – paties vaiko teisės augti saugioje aplinkoje.

Bylos dėl išlaikymo nepilnamečiams vaikams priteisimo

Šiuo klausimu vis dar aktualus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“⁶⁰. Minėtame nutarime pateikti Teismo išaiškinimai yra aktualūs, sprendžiant ginčus ir tarp mišrių šeimų. Dar 2005 metais Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad teismų praktikoje kyla neaiškumų nustatant vaiko poreikių turinį, tėvų turtinę padėtį, išlaikymo formą, dydį, išlaikymo dydžio ir formos pakeitimą. Be to, susiduriama su sunkumais, nustatant teisiškai reikšmingus faktus, renkant įrodymus, įteikiant pranešimus, šaukimus ir kitus dokumentus, nustatant taikytiną teisę, teisingumą, kai vienas iš tėvų gyvena užsienyje.

⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. „Teismų praktika“ Nr. 23.

Šiais klausimais yra aktualūs minėto nutarimo 27 ir 28 punktuose pateikti išaiškinimai. Nutarimo 27 punkte nurodoma, kad *išlaikymo santykiams su užsienio elementu taikytina teisė nustatoma pagal 1973 m. spalio 2 d. Hagos konvenciją dėl išlaikymo prievolės taikytinos teisės⁶¹ (LR CK 1.36 straipsnis)*. Šioje Konvencijoje nustatyta taikytina teisė taikoma nepaisant abipusiškumo reikalavimų ir to, ar ji yra susitariančiosios valstybės teisė, ar ne, t.y. nepriklausomai nuo to, ar užsienio valstybė yra šios Konvencijos dalyvė (Konvencijos 3 straipsnis). Išlaikymo prievolės taikoma asmens, turinčio teisę į išlaikymą, gyvenamosios vietos valstybės teisė. Pasikeitus asmens, turinčio teisę į išlaikymą, gyvenamajai vietai, naujos gyvenamosios vietos valstybės teisė taikoma nuo tokio pasikeitimo momento (Konvencijos 4 straipsnis). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Konvencijos 4 straipsnis yra bendroji kolizinė norma, kurios išimtis nustato Konvencijos 5-7 ir kiti straipsniai (pvz., jei asmuo, turintis teisę į išlaikymą, negali pagal 4 straipsnyje nurodytą teisę gauti asmens, turinčio išlaikymo pareigą, išlaikymą, taikoma valstybės, kurios nacionaliniai subjektai jie abu yra, teisė, arba jei asmuo, turintis teisę į išlaikymą, negali pagal 4 ir 5 straipsniuose nurodytą valstybių teisę gauti asmens, turinčio išlaikymo pareigą, išlaikymo, taikoma prašymą nagrinėjančios institucijos vidaus teisė ir pan.).

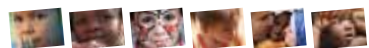
Išlaikymo teisiniams santykiams taikytina arba vaiko pilietybės valstybės teisė, arba jo nuolatinės gyvenamosios vietos valstybės teisė, atsižvelgiant į tai, kurios teisės nuostatos labiau gina vaiko interesus. Nustatant išlaikymo dydį būtina atsižvelgti į vaiko poreikius ir tėvo (motinos) turtines galimybes, nors taikytina teisė ir numatytų kitaip (Konvencijos 11 straipsnio 2 dalis).

Kai išlaikymo prievolės taikytinos teisės klausimai reglamentuoti Lietuvos dvišalėje (daugiašalėje) tarptautinėje sutartyje dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių, teismas turi taikyti dvišalėje (daugiašalėje) tarptautinėje sutartyje nustatytas kolizines normas (Konvencijos 19 straipsnis).

Teismai, taikydami 1973 m. spalio 2 d. Hagos konvenciją dėl išlaikymo prievolės taikytinos teisės, turi atsižvelgti į tai, kad Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Konvencijos dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės ratifikavimo 2 straipsnyje Lietuvos Respublika padarė išlygą, jog Lietuvos Respublikos valdžios institucijos taikys vidaus teisę, jei ir asmuo, turintis teisę į išlaikymą, ir asmuo, turintis išlaikymo pareigą, yra Lietuvos Respublikos piliečiai pagal Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymą ir jei asmens, turinčio išlaikymo pareigą, įprastinė gyvenamoji vieta yra Lietuvos Respublikoje. Įprastinė gyvenamoji vieta laikoma nuolatinė asmens gyvenamoji vieta, kuri nustatoma pagal LR CK Antrosios knygos „Asmenys“ ketvirtojo skirsnio normas, t.y. fizinio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta, reiškianti asmens teisinį santykį su valstybe ar jos teritorijos dalimi, yra toje valstybėje ar jos teritorijos dalyje, kurioje jis nuolat ar daugiausia gyvena, laikydamas tą valstybę ar jos teritorijos dalį savo asmeninių, socialinių ir ekonominių interesų buvimo vieta (LR CK 2.12 straipsnio 1 dalis). Fizinis asmuo pripažįstamas turinčiu nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje, jeigu jis Lietuvos Respublikoje savo valia įkuria ir išlaiko savo vienintelę arba pagrindinę gyvenamąją vietą, ketindamas čia įkurti ir išlaikyti savo asmeninių, socialinių ir ekonominių interesų centrą. Šis ketinimas gali būti išreikštas, be kita ko, asmeniui faktiškai būnant Lietuvos Respublikoje, taip pat nustačius asmeninius ar verslo ryšius tarp jo ir Lietuvos Respublikos asmenų arba remiantis kitais kriterijais (LR CK 2.12 straipsnio 1 dalis).

Jau minėto LAT Senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimo Nr. 54 28 punkte pažymėta, kad *teismas, spręsdamas išlaikymo priteisimo klausimą, turi ištirti užsienio valstybėje esančios bylos*

⁶¹ Valstybės Žinios. 2001, Nr. 38-1291.

šalies (tėvo, motinos) turtinę padėtį, surinkti įrodymus apie jų turimą nekilnojamąjį ir kilnojamąjį turtą, visų rūšių gaunamas pajamas ir kita. Teismas šios kategorijos bylose turi padėti šalims rinkti užsienio valstybėje esančius įrodymus arba juos rinkti savo iniciatyva.

Įrodymai, esantys užsienio valstybėje, renkami tarptautinių dvišalių (daugiašalių) sutarčių (konvencijų) nustatyta tvarka. Jeigu Lietuva su užsienio valstybe, kurioje reikia surinkti įrodymus, nėra sudariusi dvišalės sutarties dėl teisinės pagalbos ir užsienio valstybė nėra Europos Sąjungos narė, tačiau yra 1970 m. Hagos konvencijos dėl įrodymų civilinėse ir komercinėse bylose paėmimo užsienyje dalyvė, tai įrodymai renkami šios Konvencijos nustatyta tvarka. Jeigu su užsienio valstybe Lietuva nėra sudariusi dvišalės sutarties dėl teisinės pagalbos ir ši valstybė nėra Europos Sąjungos narė ir nurodytos Konvencijos dalyvė, prašymai suteikti teisinę pagalbą gali būti teikiami ir vykdomi diplomatiniais kanalais abipusiškumo pagrindu, t. y. kreipiantis į LR Teisingumo ministeriją, o šiai – į LR Užsienio reikalų ministeriją, kuri per Lietuvos diplomatinės ar konsulinės įstaigas atitinkamoje valstybėje, kurioje yra bylos teisingam išnagrinėjimui reikalingi įrodymai, kreipiasi į kompetentingas to užsienio valstybės institucijas.

Tuo atveju, jei teismui nepavyksta gauti įrodymų, patikimai patvirtinančių šalies turtinę padėtį, visos abejonės dėl išlaikymo dydžio nustatymo turi būti vertinamos vaiko interesų naudai (JT Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalis, LR CK 3.3 straipsnio 1 dalis).

Teismų sprendimų įgyvendinimo problemos

Jau pats faktas, kad teismo sprendimas turės būti vykdomas kitoje valstybėje, rodo, kad procedūros įgyvendinimas bus sudėtingesnis. Situacija teismo sprendimą siekiančiam įvykdyti asmeniui tampa dar nepalankesnė, kai tarp valstybės, kurioje yra priimtas teismo sprendimas, ir kitos valstybės, kurioje toks teismo sprendimas turi būti vykdomas, nėra dvišalių sutarčių, viena iš šalių ar dar blogiau – abi šalys nėra prisijungusios prie tarptautinių dokumentų, reglamentuojančių teismų sprendimų tarpusavio pripažinimą ir vykdymą, sprendimas turi būti vykdomas ne kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje, tarp valstybių nėra jokių realiai egzistuojančių diplomatinių ar konsulinių santykių.

Teismų sprendimų pripažinimas ir vykdymas, kai yra sudarytos dvišalės teisinės pagalbos ir teisinių santykių sutartys

Valstybės, pasirašydamos tarptautines sutartis, kartu prisiima ir tam tikrus įsipareigojimus, kurių privalu laikytis. Dvišalių sutarčių pagrindu tarp valstybių yra užmezgami ir palaikomi ne tik politiniai, bet ir teisiniai santykiai, bendradarbiavimui paskiriamos kompetentingos institucijos. Lietuvos Respublika savo ruožtu yra sudariusi 10 tarptautinių dvišalių sutarčių ir vieną trišalę sutartį su Latvija ir Estija dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos sutarčių dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių su Latvija bei Estija ir Lenkija nuostatos, reglamentuojančios savitarpio teismų sprendimų pripažinimą, turi reikšmę tik tų sprendimų, kurie nepatenka į Europos Sąjungos teisės aktų (taip vadinamųjų – Briuselio reglamentų) taikymo sritį, atžvilgiu.

Paanalizuokime kelias esmines Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutarties Dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose 50 straipsnio nuostatas.

Minėtas straipsnis nustato, kad susitariančiosios Šalys tarpusavyje pripažįsta ir vykdo įsisteisėjusius teisingumo įstaigų sprendimus civilinėse ir šeimos bylose, taip pat nuosprendžius dėl nusikaltimų padarytos žalos atlyginimo. Susitariančiųjų Šalių teritorijoje be specialios teisenos pripažįstami pagal savo pobūdį nereikalaujantys vykdymo globos ir rūpybos, civilinės metrikacijos ir kitų įstaigų sprendimai civilinėse ir šeimos bylose. Minėtos Sutarties 51 straipsnis nustato prašymų leisti vykdyti sprendimus nagrinėjimo tvarką: nagrinėti prašymus leisti vykdyti sprendimus yra kompetentingi teismai tos Susitariančiosios Šalies, kurios teritorijoje šie sprendimai turi būti vykdomi. Prašymas leisti vykdyti sprendimą paduodamas teismui, priėmusiam sprendimą byloje pirmąją instancija. Prašymas, paduotas teismui, priėmusiam sprendimą byloje pirmąją instancija, per Susitariančių Šalių teisingumo ministerijas persiunčiamas kompetentingam priimti sprendimą dėl prašymo teismui.

Atkreiptinas dėmesys, kad visais atvejais, kur bebūtų vykdomas teismo sprendimas, jo vykdymo tvarką reglamentuoja šalies, kurios teritorijoje sprendimas vykdomas, įstatymai.

Iš esmės **analogiškos taisyklės yra nustatytos ir Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartyje dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose.**

Šiose dvišalėse sutartyse yra numatytos pozityvios pareigos Susitariančioms Šalims, tačiau nustatytas teisinis reguliavimas nėra pakankamai detalus. Tai bene vienas iš didžiausių šių tarptautinių sutarčių trūkumų. Kaip efektyviai bus užtikrinamas teismo sprendimų pripažinimas ir vykdymas iš esmės priklauso tik nuo susitariančių valstybių institucijų patirties, kompetencijos ir geranoriškumo.

Teismų sprendimų pripažinimas ir vykdymas, nesant tarptautinio teisinio pagrindo (remiantis abipusiško principu)

Antraštėje nurodyti atvejai kur kas sudėtingesni nei prieš tai aptartame poskyryje. Kaip pavyzdį **galime paanalizuoti Lietuvos Respublikos ir Jungtinių Amerikos Valstijų teisinius santykius.**

Tarp šių valstybių nėra sudarytos jokios sutartys ar susitarimai dėl bendradarbiavimo šeimos ar civilinėse bylose. Lietuvos Respublikos ir Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybės yra sudariusios sutartis tik dėl ekstradicijos⁶² ir savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose⁶³. Tai, kad tarp šalių nėra dvišalių susitarimų dėl bendradarbiavimo civilinėse ir/ar šeimos bylose, neabejotinai apsunkina teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo procedūras. Nesant dvišalių sutarčių belieka aiškintis, ar tokios valstybės nėra tarptautinių konvencijų dalyvės.

Paanalizavę esmines tarptautines sutartis matome, kad Lietuvos Respublika yra prisijungusi prie 1973 m. Hagos konvencijos dėl sprendimų, susijusių su išlaikymo pareigomis pri-

⁶² Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Jungtinių Amerikos Valstijų Vyriausybės ekstradicijos sutartis, patvirtinta 2005 m. birželio 15 d. protokolu, integravus ES-JAV ekstradicijos susitarimo nuostatas. // *Valstybės žinios*. 2002-02-13, Nr. 15-559

⁶³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Jungtinių Amerikos Valstijų Vyriausybės sutartis „Dėl savitarpio teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose“, patvirtinta 2005 m. birželio 15 d. protokolu, integravus ES-JAV susitarimo dėl savitarpio teisinės pagalbos nuostatas. *Valstybės žinios*. 1998-07-01, Nr. 59-1660

pažinimo ir vykdymo (toliau – Konvencija), kuri Lietuvai įsigaliojo 2002 m. gegužės 22 d. Ši Konvencija reglamentuoja teismų sprendimų pripažinimą ir vykdymą užsienio valstybėse. Deja, Jungtinės Amerikos Valstijos nėra ratifikavusios šios Konvencijos. Tai iš esmės reiškia, kad Lietuvos Respublikos teismų sprendimų pripažinimas ir vykdymas yra išimtinai reglamentuojamas konkrečios Jungtinių Amerikos Valstijų valstijos teisės aktais, teismų precedentais, teisminiais papročiais ir t.t. Teisinis reguliavimas kiekvienoje valstyjoje turi savo ypatumų, todėl teismų sprendimų pripažinimo ir vykdymo sėkmė tampa neprognozuojama. Be vietinių advokatų pagalbos, manytina, nepavyktų net pradėti teismo sprendimo pripažinimo procedūros, o ką jau kalbėti apie tokio teismo sprendimo sėkmingą įvykdymą.

2002 m. kovo 19 d Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1980 m. Hagos konvenciją dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų, kuri Lietuvai įsigaliojo 2002 m. rugsėjo 1 d. ir galioja tik šalių, pritarusių Lietuvos Respublikos prisijungimui, atžvilgiu. Galime pasidžiaugti, kad šios Konvencijos dalyve yra ir Jungtinės Amerikos Valstijos, kurios, be kita ko, yra pritarusios ir Lietuvos prisijungimui prie Konvencijos⁶⁴ (būtina sąlyga šios Konvencijos tarpusavio taikymui). Kadangi abi valstybės yra nurodytos Konvencijos dalyvės, galima detaliau paanalizuoti šios Konvencijos nuostatų taikymą.

JT Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalyje ir LR CK 3.3 straipsnyje įtvirtintas vienas iš pagrindinių šeimos santykių teisinio reglamentavimo principų – prioritetingas vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas. Be to, pagal JT Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 2 dalį, valstybės – Konvencijos dalyvės įsipareigoja teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgdamos į jo tėvų, globėjų ar kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą, teises ir pareigas, ir tam tikslui imasi atitinkamų teisinių ir administracinių priemonių.

Nagrinėjant klausimą dėl tarptautinio vaikų grobimo, taikytina 1980 m. Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų, kurios preambulėje įtvirtinta, kad *Susitariančiosios Valstybės išreiškė savo troškimą tarptautiniu mastu apsaugoti vaikus nuo žalingų padarinių, kuriuos sukelia jų neteisėtas išvežimas ar laikymas, nustatyti tvarką, kuri užtikrintų greitą jų sugrąžinimą į valstybę, kurioje jie nuolat gyvena, taip pat užtikrinti teisės matytis su vaiku apsaugą.*

Pagal 1980 m. Hagos konvencijos 3 straipsnį, vaiko išvežimas ar laikymas laikomas neteisėtu, jei pažeidžiamos globos teisės, suteiktos asmeniui, institucijai ar organizacijai pagal valstybės, kurioje vaikas nuolat gyveno prieš jį išvežant ar laikant, įstatymus, ir, jei išvežimo ar laikymo metu tomis teisėmis buvo kartu ar atskirai naudojamosi arba būtų buvę naudojamosi, jei vaikas nebūtų išvežtas ar laikomas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1980 m. Hagos konvencija nebetaikoma, kai vaikui sukanka 16 metų.

Vykstant vaiko grąžinimo procesui pagal Hagos konvenciją Susitariančiųjų Valstybių teismo ir administracinės institucijos turi veikti kuo sparčiau, nes laiko veiksnys gali lemti nepataisomus vaiko ir vieno iš tėvų, su kuriuo jis negyvena, santykių padarinius. Jei teismo ar administracinė institucija per šešias savaites nuo proceso pradžios nepriima sprendimo, gali būti reikalaujama nurodyti vėlavimo priežastis (1980 m. Hagos konvencijos 11 straipsnis).

Jei vaikas buvo neteisėtai išvežtas ir laikomas, tai vaiko buvimo vietos valstybės teismas ar administracinė institucija, nagrinėjanti bylą dėl vaiko grąžinimo, nurodo vaiką tuojau pat grąžinti, nebent būtų įrodyta, kad, praėjus ilgesniam nei vienerių metų terminui nuo vaiko išve-

⁶⁴ Pažymėtina, kad Lietuvos prisijungimui prie konvencijos be kitų šalių taip pat yra pritarusi Turkija, tačiau to nėra padarūs Baltarusija, o Lietuvos Respublika iki šiol nėra pritarusi Rusijos Federacijos prisijungimui, manytina dėl to, kad pastaroji konvenciją ratifikavo palyginti neseniai, t.y. 2011 m. liepos 28 d.

žimo, jis jau prisitaikė prie naujos aplinkos (1980 m. Hagos konvencijos 12 straipsnis). 1980 m. Hagos konvencijos 13 straipsnyje detalizuojami atvejai, kai teismas ar administracinė institucija neprivalo įpareigoti grąžinti vaiką, pavyzdžiui, kai įstaiga ar kita organizacija, kuri prieštarauja, kad vaikas būtų grąžintas, įrodo, kad yra didelė rizika, jog vaiką grąžinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala.

Atskirai būtina paminėti tai, kad vykstant ginčui dėl vaiko globos ir gavus pranešimą apie neteisėtą vaiko išvežimą ar laikymą (t.y. atvežimą į tą valstybę, kurioje kreiptasi dėl globos), sprendimas dėl jo globos teisių nepriimamas iš esmės tol, kol nenustatoma, kad vaikas neturi būti grąžintas į valstybę, iš kurios jis yra išvežtas, arba sprendžiama dėl globos teisių iš esmės tik tada, jei per protingą laikotarpį nuo pranešimo, kad vaikas turi būti grąžintas į kitą valstybę, gavimo dienos nepateikiamas prašymas jį grąžinti pagal šią Konvenciją. Priešingu atveju būtų pažeistas 1980 m. Hagos konvencijos tikslas užkirsti kelią sprendimo dėl globos priėmimui valstybėje, kurioje yra vaikas pagrobęs asmuo (1980 m. Hagos konvencijos 16 straipsnis, Konvencijos aiškinamasis raštas).

Valdžios institucijos turi pareigą veikti skubiai spręsdamos vaiko grąžinimo klausimą tarptautinio vaikų grobimo byloje, tačiau kaip rodo tarptautinė praktika, šios pareigos ne visada atliekamos tinkamai. EŽTT byloje *Karadžić prieš Kroatiją*⁶⁵, *H. N. prieš Lenkiją*⁶⁶ ir *Maire prieš Portugaliją*⁶⁷ konstatavo Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio pažeidimus dėl kompetentingų valdžios institucijų ir nacionalinių teismų neveikimo ar nepakankamų ir neefektyvių pastangų dėjimo pagrobto vaiko grąžinimo procese. Byloje *Karadžić prieš Kroatiją* EŽTT pripažino, kad Kroatijos valdžios institucijos nedėjo tinkamų ir efektyvių pastangų sudaryti pareiškėjai galimybę vėl būti kartu su sūnumi. EŽTT nustatė atitinkamus neveikimo laikotarpius kompetentingoms Kroatijos valdžios institucijoms kreipiantis į nacionalinį teismą dėl vaiko grąžinimo, bylą nagrinėjant teismuose bei teismo sprendimo vykdymo stadijoje. Byloje *H. N. prieš Lenkiją* EŽTT, priimdamas sprendimą, atkreipė dėmesį į tai, kad vietiniam teismui prireikė beveik dviejų mėnesių šešių puslapių apimties eksperto išvadai gauti, taip pat nustatė kitus delsimo laikotarpius, nacionaliniams teismams nagrinėjant bylą ir kompetentingoms valdžios institucijoms vykdančioms teismo sprendimą. Šioje byloje priemonių pritaikymo sparumo aspektas buvo esminis, nes pareiškėjas teismams pateikė neatidėliotiną prašymą, kurio pagrindinis tikslas apsaugoti individą nuo žalos, kurią gali sukelti laiko veiksnys. Byloje *Maire prieš Portugaliją* EŽTT pabrėžė, kad nors ir prievartos priemonės prieš vaikus nėra pageidaujamos šioje jautrioje srityje, tačiau sankcijų naudojimas neturėtų būti atmetamas tais atvejais, kai vieno iš tėvų, su kuriuo gyvena vaikas, elgesys yra akivaizdžiai neteisėtas. Netgi jei nacionalinė teisės sistema neleido įvesti efektyvių sankcijų, EŽTT pažymėjo, kad kiekviena Susitariančioji Valstybė turi tinkamai teisiškai užtikrinti atitiktą pozityviosioms pareigoms, įtvirtintoms Konvencijos 8 straipsnyje ir kitose tarptautinėse sutartyse. Šioje byloje Teismas taip pat nustatė atitinkamus kompetentingų Portugalijos valdžios institucijų neveikimo laikotarpius vaiko grąžinimo procese.

Grįžtant prie Jungtinių Amerikos Valstijų, paminėtina, kad Amerikoje 1993 m. buvo priimtas Tarptautinių šeiminių grobimų nusikaltimų aktas (angl. *The International Parental Kidnapping Crime Act*), kuriuo vaikų grobimas iš Jungtinių Amerikos Valstijų tapo federaliniu nusikaltimu. Kaip minėta, Jungtinės Amerikos Valstijos nuo 1988 m. yra prisijungusios prie

⁶⁵ EŽTT 2005 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje Nr. 35030/04 *Karadžić* prieš Kroatiją.

⁶⁶ EŽTT 2005 m. rugsėjo 13 d. sprendimas byloje Nr. 77710/01 *H. N.* prieš Lenkiją.

⁶⁷ EŽTT 2003 m. birželio 26 d. sprendimas byloje Nr. 48206/99 *Maire* prieš Portugaliją.

1980 m. Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. Pažymėtina, kad daugiausia nusikalstamų vaikų grobimų Amerikoje pagal Tarptautinių šeiminių grobimų aktą ir 1980 m. Hagos konvenciją yra atliekama dar iki teismui priimant sprendimą dėl vaiko globos su vienu iš besiskiriančių tėvų nustatymo. Tačiau akcentuojama, kad gerai surašytas vaiko globos dekretas (angl. *custody decree*) yra gera gynybinė priemonė prieš vaikų grobimą. JAV Nacionalinis dingusių ir išnaudojamų vaikų centras parengė rekomendacijas, kaip turėtų būti surašomi globos dekretai, siekiant išvengti vaiko pagrobimo. Patariama, kad vienas iš tėvų, kuriam yra nustatoma vaiko priežiūra, visada turėtų kelias oficialias globos dekreto kopijas. Jos gali būti naudojamos keliais būdais, siekiant išvengti vaikų grobimų⁶⁸:

- 1) atiduoti patvirtintą dekreto kopiją vaiko mokymo įstaigai; tai būtų pagrindas mokyklai atsisakyti išduoti (leisti pasiimti) vaiką priežiūros teisių neturinčiam tėvui, taip pat turėdama tokią informaciją mokymo įstaiga galėtų informuoti policiją ar tėvą, turintį priežiūros teises, jei iškiltų problemos;
- 2) tam, kad vaikui nebūtų išduotas Jungtinių Amerikos Valstijų pasas⁶⁹, dekreto kopija su rašytiniu prašymu neišduoti vaikui paso siunčiama Vaikų reikalų biurui (angl. *Office of Children's Issues*); prie minėto prašymo taip pat gali būti nurodoma, kad Vaikų reikalų biuras informuotų vieną iš tėvų, jei buvo kreiptasi dėl paso vaikui išdavimo.

Tai tik keletas rekomendacijų, parodančių, kaip tarpusavyje turi bendradarbiauti tėvai ir valstybinės institucijos, kad nebūtų pažeistos vaikų teisės.

Kitas svarbus dokumentas, kurį verta paminėti kalbant apie vaikų teisių apsaugą, tai 1961 m. Hagos konvencija dėl valdžios institucijų įgaliojimų ir taikytinos teisės nepilnamečių apsaugos srityje. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Konvenciją 2001 m. rugpjūčio 2 d., o Konvencija įsigaliojo 2002 m. sausio 22 d. ir galioja tik šalių, pritarusių Lietuvos prisijungimui prie Konvencijos, atžvilgiu. Deja, Lietuvos prisijungimui prie Konvencijos pritarė tik 5 valstybės, kurių tarpe Jungtinių Amerikos Valstijų nėra.

Kitos aplinkybės, turinčios įtakos teismų sprendimų įgyvendinimui užsienyje

Galimi atvejai, kai valstybės tarpusavyje yra sudariusios ir sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose, taip pat yra aktyvios narės tarptautinių organizacijų bei prisijungusios prie tarptautinių konvencijų, tačiau vien šių sutarčių egzistavimas neužtikrina efektyvaus teismų sprendimų pripažinimo ir vykdymo proceso. Tai atvejai, kai teisiniams santykiams įtakos turi kitos aplinkybės, pavyzdžiui, religiniai įsitikinimai, tradicijos, dideli atstumai, kalbos barjerai ir pan.

Kaip **pavyzdį galime paanalizuoti Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos teisinius santykius**. Žinia, tarp Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos yra sudaryta sutartis dėl teisinio ir teisminio bendradarbiavimo komercinėse ir civilinėse bylose. Minėta Sutartis turėtų palengvinti teisinį ir teisminį abiejų šalių bendradarbiavimą. Nors sutarties pavadinime nėra daroma atskira nuoroda į šeimos bylas, tačiau savo prigimtimi šeimos teisiniai santykiai pa-

⁶⁸ FLO: Divorce and the Foreign Service. A publication of the Family Liaison Office (FLO). <http://www.state.gov/documents/organization/156843.pdf>

⁶⁹ JAV vaikui pasas reikalingas, išvykstant iš šalies.

kliūva į civilinių teisinių santykių reguliavimą. Minėtos Sutarties 19 straipsnio a punktą nustato, kad susitariančiosios Šalys šios Sutarties nustatyta tvarka pripažįsta ir vykdo kitos Susitariančiosios Šalies teritorijoje priimtus teismo sprendimus civilinėse ir komercinėse bylose. Sutarties 20-23 straipsniai pakankamai detalai reglamentuoja prašymų pripažinti teismo sprendimus pateikimo tvarką, atsisakymo pripažinti pagrindus bei kitas vykdymo nuostatas. Tačiau jų detaliam neanalizuosime.

Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į tai, kad dar iki teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo, nagrinėjant bylas tam tikros aplinkybės gali būti reikšmingos teismui priimant vienokį ar kitokį sprendimą. Pavyzdžiui, teismai nagrinėdami bylas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, turi įvertinti vaiko teisę į individualybę ir jos išsaugojimą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnis, JT Vaiko teisių konvencijos 8, 10, 30 straipsniai, LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 9 straipsnis). Šios teisės turinį sudaro vaiko teisė į tautybę, pilietybę, vardą, pavardę, šeimos ryšių išsaugojimą, todėl būtina įvertinti kiekvieno iš tėvų gyvenamąją vietą, t. y. ji yra užsienio valstybėje ar Lietuvoje, tėvo veiksmus sudarant sąlygas bendrauti su kitu tėvu ir giminėmis. Išvykimas gyventi į užsienio valstybę savaime nereiškia, kad bus pažeista ši vaiko teisė, tačiau nustačius, kad vaikas užsienyje bus auklėjamas tik kitos tautybės, nei yra vaikas, kultūroje, jo saitai su gimtine gali būti visiškai nutraukti, vaikui palaikyti ryšius su likusiu Lietuvoje tėvu ir kitais giminaičiais bus itin sudėtinga, teismas gali pripažinti, kad tėvas negali sudaryti sąlygų realizuoti vaiko teisės į individualybės išsaugojimą⁷⁰.

Tokiose bylose didelę reikšmę turi valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos, teikiančios bylose išvadas, susijusias su vaikų teisių ir interesų apsauga. Institucijos turėtų veikti aktyviai ir objektyviai, pateikti visą įmanomą informaciją, kuri leistų teismui tinkamai nuspręsti, su kuriuo iš tėvų gyvenamosios vietos nustatymas geriausiai užtikrintų vaiko teises ir atitiktų jo interesus. Kita vertus, teismai šeimos bylose taip pat turi veikti aktyviai, nes tiek teorijoje, tiek praktikoje yra pripažįstama, kad šeimos bylos, susijusios su vaikų teisėmis ir interesais, yra priskiriamos prie nedispozityviųjų bylų kategorijos, o tai reiškia, kad šiose bylose vyrauja viešasis interesas.

Taikinamojo tarpininkavimo skatinimas

Civilinių ginčų taikinamasis tarpininkavimas (kitaip – mediacija) (toliau – taikinamasis tarpininkavimas arba mediacija) yra civilinių ginčų sprendimo procedūra, kurios metu vienas ar keli civilinių ginčų taikinimo tarpininkai (mediatoriai) padeda civilinio ginčo šalims taikiai spręsti ginčą. **Civilinių ginčų taikinimo tarpininkas (mediatorius)** (toliau – mediatorius) – tai trečiasis nešališkas fizinis asmuo, kuris dalyvauja sprendžiant kitų asmenų civilinį ginčą, siekdamas padėti jį išspręsti taikiai. Minėtos sąvokos yra pateiktos cituojant Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymą⁷¹ (toliau – TTI), kuris su nedide-

⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrimum“. „Teismų praktika“ Nr. 17.

⁷¹ Valstybės žinios. 2008, Nr. 87-3462.

liais pakeitimais galioja nuo 2008 m. liepos 15 d. Minėtą įstatymą parengė Teisingumo ministro sudaryta darbo grupė, į Lietuvos Respublikos teisinį reguliavimą perkeldama 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2008/52/EB dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų⁷².

Europos Tarybos Ministrų Komitetas dar 1998 m. sausio 21 d., atsižvelgdamas į sparčiai didėjantį teisminių šeimos ginčų skaičių, taip pat į tai, kad sparčiai daugėja tarptautinių šeiminių santykių (skirtingų valstybių piliečių santuokos, bendri vaikai ir kt.) ir su šiuo socialiniu reiškiniumi susijusių specifinių problemų, priėmė rekomendaciją „Dėl šeimos mediacijos“⁷³. Minėta Rekomendacija valstybių narių vyriausybėms buvo pasiūlyta:

- (i) įdiegti arba skatinti šeimos mediaciją, o kur reikia, stiprinti jau egzistuojančią mediaciją;
- (ii) imtis arba stiprinti visas priemones, kurias jos laiko būtinomis, siekiant įgyvendinti Ministrų Komiteto patvirtintus šeiminių tarpininkavimo skatinimo ir naudojimo principus, kurie yra laikomi tinkama priemone spręsti šeimos ginčams.

Minėtoje Rekomendacijoje buvo įtvirtinti pagrindiniai šeiminių taikinamojo tarpininkavimo principai.

2002 m. rugsėjo 18 d. Europos Tarybos Ministrų Komitetas, siekdamas paskatinti bei išplėsti mediacijos procedūros taikymą ne tik šeiminių teisminių santykių atžvilgiu, priėmė bendresnio pobūdžio rekomendaciją „Dėl mediacijos civiliniuose santykiuose“⁷⁴, kurioje jau rekomenduojama mediacijos principus taikyti visų civilinių teisminių santykių (ginčų) atvejais, kai tik įmanoma, be kita ko – skatinti ir plėtoti jau veikiančias mediacijos sistemas.

Priėmus TTĮ bei plėtojant jo įgyvendinimą Lietuvoje, Teisingumo ministro 2010 m. lapkričio 23 d. įsakymu Nr. 1R-256⁷⁵ buvo patvirtintas Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) plėtros ir taikaus ginčų sprendimo skatinimo planas, jame išskirti prioritetingi tikslai, numatytos jų įgyvendinimo priemonės ir vykdytojai. Valstybės pastangos į taikinamojo tarpininkavimo skatinimą ir plėtrą buvo ir yra dedamos, tačiau tiek po įstatymo priėmimo, tiek dabar jo taikymas, deja, dar pakankamai vangus, o iki tokio instituto populiarumo lygio kaip Jungtinėse Amerikos Valstijose, manytina, dar toli.

Minėtame TTĮ numatyta, kad mediacija gali būti taikoma sprendžiant civilinius, įskaitant ir šeimos, ginčus, kurie gali būti nagrinėjami teisme civilinio proceso tvarka. Šalys gali pasinaudoti šiuo ginčo sprendimo būdu tiek tuo atveju, kai ginčas dar nėra nagrinėjamas teisme (neteisminė mediacija), tiek ir tuo atveju, kai bylą jau nagrinėja teismas (teisminė mediacija). Mediacijos savybė, kad ji gali būti taikoma ir vykdoma tiek iki ginčui persikeliant į teismą, tiek jau esant ginčui teisme, yra ypatingai svarbi.

Pirma, jau minėta, kad mediatorius yra apibrėžiamas, suvokiamas kaip trečiasis nešališkas fizinis asmuo, kuris dalyvauja sprendžiant kitų asmenų civilinį ginčą, siekdamas padėti jį išspręsti taikiai. Nors TTĮ numatyta, kad taikinamasis tarpininkavimas yra taikomas ginčo

⁷² [2008]. OL, L 136.

⁷³ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija „Dėl šeimos mediacijos“, http://www.tm.lt/dok/MK_rekomendacija_del_seimos_mediacijos.pdf.

⁷⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija „Dėl mediacijos civiliniuose ginčiuose“, http://www.tm.lt/dok/MK_rekomendacija_del_mediacijos_civiliniuose_gincuose.pdf.

⁷⁵ Valstybės žinios. 2010, Nr. 139-7162.

šalių rašytiniu susitarimu, o tarpininką (mediatorių) pasirenka pačios šalys, tai nereiškia, kad taikinamasis tarpininkavimas yra įmanomas tik TTĮ griežtai nustatyta forma ir tvarka. Į mediacijos procesą reikia žvelgti kiek lanksčiau ir orientuotis į pagrindinį jo tikslą – teisinės ir svarbiausia – socialinės taikos tarp šalių atkūrimą, bendro abiem ginčo šalims priimtino sprendimo radimą. Šiuo atveju, valstybinių įstaigų pareigūnai bei tarnautojai, dirbantys su mišriomis šeimomis, turėtų savo iniciatyva paskatinti ginčo šalis ieškoti problemų sprendimų, padėti juos rasti, o teisminis ginčų sprendimo būdas turi būti suprantamas kaip *ultima ratio*. Šiuo būdu valstybinės institucijos, geriausiai žinodamos visas faktines ginčo aplinkybes, galėtų suteikti *neteisminio* taikinamojo tarpininkavimo paslaugą.

Antra, mediatorius, skirtingai nei arbitras ar teisėjas, nesprendžia tarp šalių kilusio ginčo – jis tik padeda ginčo šalims pačioms rasti problemos sprendimą. Čia esmė yra išjudinti patį konfliktą jo išsprendimo link. Atsižvelgiant į tai, su asmenimis, įsivėlusiais į konfliktines, ginčo situacijas, glaudžiausiai susidurianti ir dirbanti bei bendraujanti valstybinė institucija bei jos specialistai turėtų padėti šalims rasti bendrą sprendimą, tačiau neprimesti savojo. Vis dėlto, jeigu institucija pastebi, kad ginčo šalims nepavyks rasti bendrų problemų sprendimo būdų, jos turėtų paskatinti šias problemas spręsti, pasitelkiant profesionalių mediatorių, o prireikus – ir teisininkų pagalbą.

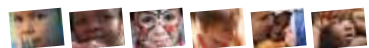
Pažymėtina ir tai, kad taikinamasis tarpininkavimas bei derybos turi būti skatinamos tiek tarp privačių asmenų, tiek ir viešajame sektoriuje, tačiau pastaruoju atveju didžiausia kliūtimi išlieka nelygi pagrindinių subjektų partnerystė – viešųjų paslaugų institucijų ir jų vartotojų (pavienių piliečių ar piliečių grupių). Stipresnė pusė (viešosios įstaigos) vis dar primeta savo valią silpnesnei, todėl natūrali žmogaus prigimtis skatina tam priešintis, kas neišvengiamai priveda santykių šalį prie konflikto. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad vis dar egzistuoja aiškus bendradarbiavimo principų trūkumas. Specialistai signalizuoja apie „poliloginės bendravimo ir bendradarbiavimo kultūros“ stoką, vyraujančią monologinę kultūrą (pastaba: poliloginė kultūra aiškinama kaip asmens sugebėjimas be išankstinės nuostatos įsiklausyti į įvairias, tarp jų ir jo pažiūroms priešingas, mintis)⁷⁶.

Atkreiptinas dėmesys, kad bendradarbiavimo kultūra yra integrali bendrojo kultūros paveldo dalis, išreiškianti visuomenės subjektų pozityvias nuostatas *kitų ir kitokių* atžvilgiu, jų pasirėngimą spręsti problemas, ginčus, konfliktus ne kovos būdu, apgaunant ar kitaip apeinant kitas suinteresuotas šalis, o suvienytomis pastangomis, remiantis įstatymais bei pasinaudojant kitomis legaliomis galimybėmis. Bendradarbiavimas reikšmingas kaip lemiamas individualaus ir grupinio funkcionalumo visuomenėje faktorius. Kaip teigia prof. hab. dr. J. Lakis, „*Pasitikėjimas (psichoemocinė būseną) ir dialogas (kultūrinė praktika) – tai tas slenkstis, kurį mums reikia peržengti keliant bendrų darbų ir konfliktų sprendimo kultūrą*“⁷⁷.

Taigi, vaiko teisių apsaugos srityje su skirtingų tautybių, pilietybių šeimomis dirbantys ir mišrias šeimas konsultuojantys specialistai yra arčiausiai konfliktinių situacijų, geriausiai jas mato ir dažniausiai yra pirmi, į kuriuos kreipiasi savo asmeninių situacijų nebepajėgiantys išspręsti ir taikiai sureguliuoti mišrių šeimų atstovai. Specialistai, tikriausiai dažnai patys to nesu-

⁷⁶ Grigas R. *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*. Vilnius: VPU leidykla, 1998.

⁷⁷ Lakis J. Taikinamojo tarpininkavimo Lietuvos viešajame sektoriuje būtinybė. Viešoji politika ir administravimas. Vilnius. 2010, Nr. 34, P 65.

vokdami ar bent jau sau to garsiai neįvardindami, kasdien atlieka mediatoriaus vaidmenį, siekdami taikiai, nenukreipdami įsiplieskusio ginčo šalių į teismą, išspręsti susidariusias situacijas ir, visų pirma, apsaugoti paties vaiko interesus.

Reziumė

Lietuvos Respublikos valstybinių įstaigų ir institucijų pareigūnai, dirbantys su užsieniečių (imigrantų) bei mišriomis šeimomis, privalo ne tik tinkamai išmanyti šiuos santykius reglamentuojančius teisės aktus, bet ir turi būti susipažinę su jų taikymo praktika bei vengti praktikoje pasitaikančių klaidų.

Nepriklausomai nuo to, ar vaikas yra užsienio pilietis, ar turintis Lietuvos Respublikos pilietybę, abu jo tėvai ar vienas tėvų yra užsieniečiai – jo interesai turi būti ginami taip, kad nebūtų pažeistas prioritetas vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas.

Visoms Lietuvos Respublikos institucijoms, dirbančioms vaikų teisių apsaugos srityje yra ypatingai svarbu keistis disponuojama informacija bei bendradarbiauti. Kai vienoje institucijoje išaiškėja tam tikra informacija, susijusi su vaiku – užsieniečiu, minėta institucija turėtų ne pasyviai laukti, kol jo tėvai ar globėjai imsis įgyvendinti jo teises ir kitose institucijose bus pradėti tyrimai dėl galimo vaiko teisių pažeidimo, tačiau turi veikti aktyviai – bendradarbiauti tarpusavyje ir rūpintis tokių vaikų integracija, teisių užtikrinimu, rinkti, kaupti bei keistis informacija apie vaikus – užsieniečius, kurie gali pakliūti į tam tikrą rizikos grupę. Taip pat būtinas valstybinių įstaigų ir institucijų pareigūnų lankstumas, geranoriškumas, išimčių iš bendrų taisyklių taikymas, vadovavimasis ne vien formaliomis taisyklėmis, bet ir teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principais ir visų svarbiausia – prioritetinio vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principo paisymas.

Vaiko teisių apsaugos srityje su skirtingų tautybių, pilietybių šeimomis dirbantys ir mišrias šeimas konsultuojantys specialistai yra arčiausiai konfliktinių situacijų, geriausiai jas mato ir dažniausiai yra pirmi, į kuriuos kreipiasi savo asmeninių situacijų neapajęgiantys išspręsti ir taikiai sureguliuoti mišrių šeimų atstovai. Specialistai, dažnai patys to nesuvokdami ar bent jau sau to garsiai neįvardindami, kasdien atlieka mediatoriaus vaidmenį, siekdami taikiai, nenukreipdami įsiplieskusio ginčo šalių į teismą, išspręsti susidariusias situacijas ir, visų pirma, apsaugoti paties vaiko interesus.

Turint omenyje socialiai dvigubai jautrią analizuojamą rizikos grupę, t.y. vaikus, ir tai, kad jie yra gimę, auga mišriose šeimose, vienas, o kartais ir abu iš tėvų yra užsieniečiai šalyje, kurioje siekia išspręsti savo problemą, taip pat labai svarbu, kad tiek su jais dirbančių specialistų, tiek teismų požiūris būtų objektyvus – vien tai, kad tėvas (ar mama) yra užsieniečiai, dar nereiškia, kad savaime jis jau yra kaltoji šalis ar, kaip dažnai pasigirsta visuomenėje – „nori pagrobtį vaiką“. Tėvų teisės gyventi su vaiku ir bendrauti su juo yra lygios, nepriklausomai, kur jie gyvena, kokia jų tautybė ar pilietybė, turtinė padėtis, tikėjimas ar pan. Kitas svarbus klausimas, kaip tai realiai įgyvendinama, kiek tėvai bendradarbiauja, siekdami vaiko interesų, o ne savo ambicijų. Jau sudarant santuoką ir kuriant šeimą su kitos tautybės, kultūros žmogumi, būtina prisiimti atsakomybę ir suvokti galimas skirtingų kultūrų, tradicijų, mentaliteto pasekmes bendros šeimos kūrimui ir gyvenimui, kurios ypatingai atsiskleidžia kilus ginčui. Šias aplinkybes irgi vertėtų priminti mišrių šeimų, atsiradusių konfliktinėje situacijoje, nariams, priminti, kad turi būti gerbiama ir kitos kultūros bei tradicijos, o svarbiausia – paisoma tokiose daugiakultūrinėse šeimose augančių vaikų interesų.

LITERATŪROS ŠALTINIAI IR NUORODOS

Tarptautinės konvencijos ir Lietuvos Respublikos dvišalės teisinės pagalbos ir teisinių santykių sutartys:

- Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
- Europos konvencija dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 60-1404.
- Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
- Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 43-779.
- Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 13-296.
- Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos sutartis dėl teisinio ir teismo bendradarbiavimo komercinėse ir civilinėse bylose. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 18-464.
- Lietuvos Respublikos ir Armėnijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės Žinios*. 2005, Nr. 7 -189.
- Lietuvos Respublikos ir Azerbaidžano Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės Žinios*. 2002, Nr. 75 -3217.
- Lietuvos Respublikos ir Uzbekistano Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės Žinios*. 1997, Nr. 101 -2552.
- Lietuvos Respublikos ir Kazachstano Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės Žinios*. 1998, Nr. 51 -1399.
- Lietuvos Respublikos ir Ukrainos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės Žinios*. 1994, Nr. 91 -1767.
- Lietuvos Respublikos ir Moldovos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės Žinios*. 1995, Nr. 19 -440.
- Lietuvos Respublikos ir Kinijos Liaudies Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos civilinėse ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės Žinios*. 2001, Nr. 75 -2642.
- Konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 38-1291.
- Konvencija dėl sprendimų, susijusių su išlaikymo pareigomis, pripažinimo ir vykdymo. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1930.
- Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
- Konvencija dėl išlaikymo prievolėms taikytinos teisės. *Valstybės Žinios*. 2001, Nr. 38-1291.
- Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
- Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3290.
- Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

Europos Sąjungos teisės aktai:

- 2003 m. lapkričio 27 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis abiejų sutuoktinių vaikams pripažinimo ir vykdymo, atšaukiantis reglamentą (EB) Nr. 1347/2000 (taip vadinamasis „Briuselis IIbis“). [2003]. OL, L 338/1
- 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB dėl Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, pakeičianti Reglamentą 1612/68 ir panaikinanti Direktyvas 64/221/EEB, 68/360/EEB, 72/194/EEB, 73/148/EEB, 75/34/EEB, 75/35/EEB, 90/364/EEB, 90/365/EEB ir 93/96/EEB. [2004]. OL, L 158/77.
- Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. [2007]. OL, C 83/391.
- Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai dėl geresnio Direktyvos 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje nuostatų perkėlimo ir taikymo gairių. [2009] KOM 313. Neskelbtas Oficialiajame leidinyje.
- 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje. [2009]. OL, L 007.
- 2010 m. gruodžio 20 d. Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1259/2010, kuriuo įgyvendinamas tvirtesnis bendradarbiavimas santuokos nutraukimui ir gyvenimui skyrium taikytinos teisės srityje. [2010]. OL, L 343/10.
- 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/52/EB dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų. [2008]. OL, L 136.
- 1998 m. sausio 21 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. (98) 1 „Dėl šeimos mediacijos“, http://www.tm.lt/dok/MK_rekomendacija_del_seimos_mediacijos.pdf.
- 2002 m. rugsėjo 18 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. Rec (2002) 10 „Dėl mediacijos civiliniuose ginčiuose“, http://www.tm.lt/dok/MK_rekomendacija_del_mediacijos_civiliniuose_gincuose.pdf.

Lietuvos Respublikos nacionaliniai teisės aktai:

- Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
- Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
- Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.
- Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 73-2539.
- Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 17-589.

- Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 89-1706, 2004, Nr. 88-3208.
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 23-593.
- Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 87-3462.
- Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro 2005 m. spalio 12 d. įsakymas Nr. 1V-329 „Dėl leidimų laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiams išdavimo bei fiktyvios santuokos sudarymo, fiktyvios registruotos partnerystės ir fiktyvaus įvaikinimo įvertinimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 126-4509.
- Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro 2005 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. 1V-445 „Dėl Lietuvos Respublikos ilgalaikio gyventojų leidimo gyventi Europos Bendrijoje užsieniečiams išdavimo ir fiktyvios santuokos sudarymo, fiktyvios registruotos partnerystės bei fiktyvaus įvaikinimo įvertinimo taisyklės“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 5-157.
- Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2004 m. spalio 21 d. įsakymas Nr. A1-238 „Dėl Lietuvos valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijai tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 157-5741.
- Lietuvos policijos generalinio komisaro 2011 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. 5-V-290 „Dėl Duomenų apie užsieniečių, pateikusių prašymą išduoti leidimą laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, Lietuvos Respublikos ilgalaikio gyventojų leidimą gyventi Europos Bendrijoje ar suteikti prieglobstį Lietuvos Respublikoje, tikrinimo ir išvados dėl užsieniečio galimos grėsmės viešajai tvarkai rengimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Įsakymas 2011-04-05 skelbtas Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos interneto svetainėje adresu: <http://www.policija.lt/index.php?id=2796&tid=12552826>.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymas Nr. 1R-160 „Dėl civilinės metrikacijos taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65-2415.
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. vasario 6 d. įsakymas Nr. V-62 „Dėl savivaldybėms skirtų visuomenės sveikatos stebėsenos atlikimo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 18-715.
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. V-1035/ISAK-2680 „Dėl sveikatos priežiūros mokykloje tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 153-5657.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. 1132 „Dėl tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 112-4574.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2010 m. lapkričio 23 d. įsakymas Nr. 1R-256 „Dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) plėtros ir taikaus ginčų sprendimo skatinimo plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 139-7162.

Teismų praktika:

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“. *Teismų praktika*, Nr. 17.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*, Nr. 23.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje Nr. 35030/04 *Karadžic* prieš Kroatiją.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. rugsėjo 13 d. sprendimas byloje Nr. 77710/01 H. N. prieš Lenkiją.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. birželio 26 d. sprendimas byloje Nr. 48206/99 *Maire* prieš Portugaliją.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. birželio. 20 d. sprendimas byloje Nr. 33401 *Opuz* prieš Turkiją.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 lapkričio 13 d. sprendimas byloje Nr. 57325/00 D.H. ir kiti prieš Čekijos Respubliką.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. birželio 5 d. sprendimas byloje Nr. 32526/05 *Sampanis* ir kiti prieš Graikijos Respubliką.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. rugsėjo 15 d. sprendimas byloje Nr.8227/04 E. S. ir kiti prieš Slovakiją.

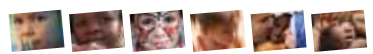
Kiti šaltiniai:

- Tarptautiniai dokumentai 3. Teisinis bendradarbiavimas civilinėse ir nepilnamečių bylose. Vilnius: TIC, 2003.
- L. Gumuliauskienė. Užsienio teismų sprendimų pripažinimas ir vykdymas civiliam procese. Daktaro disertacija. Vilnius: MRU, 2008.
- R. Grigas. Socialinių įtampų Lietuvoje laukai. Vilnius: VPU leidykla, 1998.
- J. Lakis. Taikinamojo tarpininkavimo Lietuvos viešajame sektoriuje būtinybė. Viešojo politika ir administravimas. Vilnius. 2010, Nr. 34.
- Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Asmenys, nukentėję nuo šeimos narių ir artimų giminaičių. <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2218>.
- FLO: Divorce and the Foreign Service. A publication of the Family Liaison Office (FLO). <http://www.state.gov/documents/organization/156843.pdf>.

III skyrius

*Trečiųjų šalių
piliečių šeimų ir
specialistų
tarpusavio sąveikos
integracijos procese
ypatumai*

RITA AUGUTIENĖ

Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuro projektų koordinatorė.

KSENIJA VOROPAJ

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros doktorantė.

Specialistai, teikiantys pagalbą trečiųjų šalių piliečių šeimoms, patiriančioms sunkumų Lietuvoje, turi būti susipažinę su įvairiomis kultūromis ir perpratę tiek šeimų, tiek kultūrų skirtumus, galinčius daryti įtaką migrantų elgesiui. Tam, kad ši pagalba būtų tinkama ir kvalifikuota, svarbu žinoti jų psichologinius ypatumus, taip pat mokėti atpažinti veiksnius, kurie gali kliudyti sėkmingai migranto ir specialisto sąveikai. Trečiųjų šalių piliečių šeimų adaptacijos procese labai svarbus ne tik pavienių specialistų, bet ir tarpinstitucinės komandos vaidmuo.

Socialiniai ir psichologiniai veiksniai, apsunkinantys pagalbos teikimo procesą

Migrantų integracija – tai dvipusis procesas, todėl svarbu, kad už ją būtų atsakingos abi šalys – tiek patys migrantai, apsigyvenę naujoje kultūrinėje aplinkoje, tiek tie, kurie turi tiesioginį kontaktą su atvykstančiais. Lietuvoje dirbančių specialistų ir imigravusių į Lietuvą asmenų kultūriniai skirtumai gali tiesiogiai (neretai neigiamai) paveikti jų tarpusavio sąveiką. Kartu reikia pažymėti, kad integracija į naująją kultūrą nėra įmanoma be sėkmingo psichologinio prisitaikymo proceso. Tam, kad Lietuvos specialistai galėtų teikti tinkamą ir kvalifikuotą pagalbą, jie turi būti ne tik susipažinę su kitos tautos atstovo kultūra, bet ir suprasti jo psichologinius ypatumus, taip pat mokėti atpažinti veiksnius, kurie gali kliudyti bendrauti su migrantu. Galima išskirti keletą psichologinių ir socialinių veiksnių, apsunkinančių psichologinę atvykusiojo adaptaciją Lietuvoje bei turinčių įtakos specialistų ir migrantų tarpusavio bendravimui bei sėkmingam bendradarbiavimui. Šioje dalyje bus trumpai aptarti svarbiausi iš jų.

Migrantų patiriamas psichologinis stresas

Migracija kelia stresą nepriklausomai nuo to, ar asmuo yra priverstinis migrantas (pvz., pabėgėlis), ar jis keliai į kitą šalį savo noru (Dow, 2011). Nors migracija ir skatina naujo gyvenimo viltį, tačiau netektys, susijusios su nuolatinės gyvenamosios vietos keitimu, bei kultūrinis šokas gali kelti didelių prisitaikymo problemų, kurios pasireiškė tiek individualiu, tiek šeimos lygiu. Geriau suprasti padėti, kurioje atsidūrė žmogus, gali padėti žinojimas, ar migracija buvo savanoriška ir kokius sunkumus išgyveno asmuo, atvykęs į Lietuvą. Daugelis tyrimų (Westermeyer, 1989; Tribe, 2002) rodo, kad priverstiniai migrantai atsiduria sudėtingesnėje padėtyje, palyginti su savo noru migravusiais asmenimis. Priversti migruoti asmenys neretai patiria trauminių išgyvenimų savo gimtojoje šalyje, tačiau net ir atvykusius į Lietuvą savo noru gali ištikti įvairūs psichologiniai sunkumai, susiję su adaptacijos procesu. Nauja aplinka verčia žmogų atsisakyti ankstesnio gyvenimo būdo, priimti kitas socialines normas ir elgesio taisykles. Net pačiomis palankiausiomis sąlygomis adaptacija – tai sudėtingas ir stresą keliantis procesas.

Didelis vaidmuo migracijos procese tenka žmonių lūkesčiams, apsigyvenus naujoje šalyje. Jei lūkesčiai neadekvatūs, jie turi neigiamos įtakos adaptacijai. Tai ypač svarbu ne tik tada, kai žmogus, atvykęs gyventi į Lietuvą, tikisi labai daug, bet ir priešingu atveju – kai neįvertina visų galinčių jį ištikti sunkumų. Lūkesčių įvertinimas gali padėti specialistui nustatyti, kodėl kilo psichologinių problemų, ir numatyti darbo su migrantu gaires. Be to, specialistas lengviau galės bendrauti su migrantu ir tuomet, jeigu bus susipažinęs su jo kultūra, šeimos struktūra, vertybių ir įsitikinimų sistema.

Kalbos barjeras

Dauguma migrantų norėtų įsilieti į socialinį gyvenimą naujoje šalyje, tačiau ne visi atvykstantieji į Lietuvą moka lietuviškai. Kalbinių įgūdžių stoka – vienas labiausiai bendravimą su migrantais apsunkinančių veiksnių. Kalba yra svarbus bendravimo instrumentas, todėl jos nemokėjimas gali sudaryti rimtų kliūčių migrantui ir jo šeimai integruotis į naują visuomenę. Kalbos mokėjimas, žinios apie šalies, į kurią atvyko, kultūrą, istoriją, gyvenimo sąlygas ir įstatymus padeda migrantui geriau adaptuotis naujoje aplinkoje. Tuo tarpu kalbos nemokėjimas sukelia **bejėgiškumo** bei **nesaugumo** jausmus, nepalankiai veikia bendravimą su vietos gyventojais. Kalbinių įgūdžių stoka gali sukelti nemažai streso bei nesusipratimų ne tik patiems migrantams, bet ir su jais dirbantiems specialistams. Taip pat tai gali apsunkinti galimybę tiek teikti, tiek gauti tinkamą ir kvalifikuotą pagalbą. Nevienodas šeimos narių kalbos mokėjimo lygis gali būti susijęs su kitu svarbiu psichologiniu veiksniu – vaidmenų migranto šeimoje persiskirstymu.

Migracijos poveikis santykiams šeimoje

Nepakankami kalbiniai įgūdžiai gali pakeisti vaidmenų pasiskirstymą šeimoje. Tais atvejais, kai vienas ar keli šeimos nariai nemoka lietuviškai, jie tampa priklausomi nuo kitų – tų, kurie turi bent menką šios kalbos įgūdžių. Tai itin aktualu vyresnio amžiaus žmonėms, kuriems gali būti sunku išmokti naują kalbą. Tokiais atvejais vyresni žmonės turi pasitikėti savo vaikais arba vaikaičiais, o jaunesnioji migrantų karta privalo rūpintis vyresniąja, sprendžiant elementariausius kasdienes uždavinius, tokius kaip vizitas pas gydytoją, apsipirkimas, susimokėjimas už butą, dalyvavimas tėvų susirinkime, kelionės maršruto paieška, apsilankymai valstybinėse įstaigose.

Kai kurių autorių teigimu (Krupinski, Burrows, 1986; Bylund, 1992), jaunesnio amžiaus migrantai (vaikai ir paaugliai) jau po metų gyvenimo naujoje vietoje gali jaustis gerai, tuo tarpu vyresni migrantai sunkiau susitvarko su adaptacijos procesu. Dėl šios priežasties migranto šeimoje gali įvykti hierarchinių pokyčių, kuriuos tam tikrais atvejais sunku išgyventi (ypač tarp tokių kultūrų, kuriose yra griežta šeimos hierarchija, atstovų). Pokyčiai šeimos hierarchijoje gali būti ir šeimyninių konfliktų priežastimi, taip pat sumažinti vyresnės kartos žmonių pasitikėjimą savimi, apkrauti jaunesnius, geriau pritačiusius migrantus papildomais darbais, sumenkinti jų tėvų autoritetą. Reikia pažymėti, kad migracija neretai gali būti konfliktų tarp sutuoktinių priežastimi, pvz., tokiais atvejais, kai ji buvo inicijuota tik vieno šeimos nario, o kitas nenorėjo keisti gyvenamosios vietos. Sutuoktinių tarpusavio bendravimą gali apsunkinti ir nevienoda adaptacijos trukmė. Kita vertus, sėkmingas jų prisitaikymas naujoje kultūrinėje aplinkoje nebūtinai garantuoja konfliktų nebuvimą – individo pokyčiai gali būti tokie dideli, kad pora neteks savo santykių pagrindo. Itin stresinėmis aplinkybėmis migrantai gali tapti smurto šeimoje aukomis – pvz., tais atvejais, kai migracija buvo priverstinė, vienas iš šeimos narių ilgai neranda darbo arba šeima patiria didelių finansinių sunkumų (Westermeyer, 1986).

Socialinių tinklų nebuvimas

Žmogaus susikurtas socialinis tinklas – tai vienas jo psichologinės sveikatos požymių. Neretai migrantų socialiniai tinklai (dėl gyvenamosios vietos pakeitimo) būna sutrikę. Išvykęs gyventi į kitą šalį, asmuo gali netekti didesnės savo socialinio tinklo dalies (artimiausių draugų, giminaičių ir pan.), o naujam socialiniam tinklui sukurti reikia nemažai laiko bei pastangų. Žmogus, netekęs socialinio tinklo (arba nesusikūręs naujo), gali jaustis itin dezorganizuotas ir praradęs orientaciją. Socialinės psichologijos atstovai teigia, kad didelę dalį informacijos apie save įgyjame bendraudami su kitais žmonėmis, kurių pagalba formuojasi mūsų savęs vertinimas, saugumo jausmas ir kiti savojo „aš“ aspektai (Myers, 2000; Legkauskas, 2008). Socialinės paramos stygius sukelia nerimą, kuris susijęs su neaiškiu žmogaus statusu grupėje ir naujoje bendruomenėje. Taip pat reikia pažymėti, kad socialiniai tinklai atlieka svarbų vaidmenį priimančiam sprendimus (ypač tarp migrantų, kurie atvyksta iš kolektyvistinių kultūrų). Tokiu atveju ką nors sprendžiančiam (pvz., ar sutikti su darbdavio pasiūlymu, į kokią mokyklą atiduoti savo vaiką ir pan.) žmogui didelę įtaką daro jo socialinio tinklo nariai – artimieji, draugai. Todėl dėl migracijos netekęs socialinę paramą teikiančių asmenų, žmogus gali patirti neigiamų padarinių. Socialinės paramos stoka neretai gali sukelti psichologinių sunkumų, tokių kaip izoliacija, vienvė ir frustracija. O tai, savo ruožtu, gali skatinti depresiją (Dow, 2011).

Finansiniai pokyčiai ir socialinis statusas

Finansinės padėties pokyčiai gali tapti vienu papildomų streso šaltinių (ypač pirmuosius kelerius metus, atvykus į Lietuvą). Šie pokyčiai gali turėti lemiamos reikšmės ypač tais atvejais, kai migranto padėtis keičiasi į blogesnę pusę – mažėja jo finansinės pajamos, o socialinis statusas (pvz., kvalifikacija) nėra taip palankiai vertinamas šalyje, į kurią jis atvyko. Skirtingi kvalifikaciniai reikalavimai taip pat gali būti susiję su sunkumais ieškant darbo Lietuvoje. Tai itin aktualu mūsų šalyje, kur darbo migrantai (ypač trečiųjų šalių piliečiai) vertinami gana neigiamai. Kita vertus, imigravus neretai tenka atlikti žemesnės nei turima kvalifikacija darbus. Pasitaiko atvejų, kai migrantai tokios kvalifikacijos darbų atsisako, todėl gali patirti didelių finansinių sunkumų. Tačiau jeigu migrantas atvyko iš neturtingos šalies, kur jo socialinis statusas nebuvo labai aukštas, jis gali būti patenkintas gautu darbu. Kitaip tariant, migranto socialinis statusas gali pagerėti, palyginti su gimtąja šalimi, – tokiu atveju statuso pokyčiai gali būti vertinami teigiamai. Kad ir kaip būtų, tyrimai rodo, jog stabiliai finansinei padėčiai naujoje gyvenamojoje vietoje užsitikrinti kartais prireikia net 10 metų (Beiser, Johnson, Turner, 1999), todėl adaptacijos procesas gali labai užsitęsti. Be to, nepakankami finansiniai išteklių gali apsunkinti ir socialinės pagalbos gavimą, ypač tais atvejais, kai specialistų konsultacijos yra mokamos. Santykiai migrantų šeimose taip pat gali keistis, pvz., jei migrantė moteris greičiau įsidarbina nei jos vyras ar uždirba daugiau už kitus šeimos narius.

Priimančios bendruomenės požiūris: stereotipai ir diskriminacija

Socialinės izoliacijos problemos sprendimas – tai gana sudėtingas uždavinys bet kuriam žmogui. Bendruomenės požiūris į migrantus tiesiogiai susijęs su jų psichologinės adaptacijos sėkme. Tam, kad žmogus galėtų visaverčiai funkcionuoti naujoje bendruomenėje, jam būtinas socialinis tinklas. Tačiau bet koks socialinis ryšys priklauso ne tik nuo paties migranto, bet ir nuo su juo kontaktuojančio asmens (priimančios bendruomenės atstovo). Įsilieti į socialinį bendruomenės gyvenimą gali būti sudėtinga dėl kelių priežasčių. Pirma, vietos gyventojai paprastai jau turi pakankamus socialinius tinklus ir gali neišreikšti noro bendrauti su migrantais. Antra, pasitaiko atvejų, kai migrantai patys linkę bendrauti tik su savo tautiečiais. Parama, gaunama iš tautiečių, yra ne mažiau svarbi negu socialinė vietos gyventojų pagalba – bendra gyvenimo naujoje šalyje patirtis sukuria prielaidas artimam bendravimui, tačiau nepakankamai platūs ryšiai su vietos gyventojais gali apsunkinti integraciją į naują kultūrą ir paskatinti socialinę izoliaciją. Taigi tautiečių ir vietos bendruomenės narių (tarp jų ir specialistų, su kuriais tenka bendrauti migrantams) palaikymas gali būti labai veiksmingas būdas skatinti asmens adaptaciją ir teigiamai paveikti atvykusiojo psichologinę būklę.

Bendraudami su kitais žmonėmis, suvokiame juos ne tik kaip individualius asmenis, bet ir kaip įvairių socialinių grupių (ir kategorijų) narius. Susidūrus su kitais grupės nariais, tarpasmeniniai santykiai tampa tarpgrupiniais santykiais. Stereotipas psichologijoje suprantamas kaip tam tikra kognityvinė schema, apibūdinanti konkrečią socialinę kategoriją arba žmonių grupę (Legkauskas, 2008). Stereotipas paprastai apima ir teigiamus, ir neigiamus grupės bruožus. Tačiau reikia pabrėžti, kad stereotipai patys gali paskatinti tam tikrą elgesį. Kadangi stereotipai lemia tai, kaip suvokiame kitų grupių narius ir kaip interpretuojame jų elgesį, neretai savo veiksmais patys galime išprovokuoti kitų grupių narių elgesį, atitinkantį mūsų taikomą stereotipą.

Imigrantų **stereotipizavimas** bei netolerancija gali labai stipriai paveikti migrantų šeimų ir specialistų bendravimą. Nemažai migrantų Europos Sąjungos šalyse susiduria su neigiamu išankstiniu nusistatymu bei stigmatizacija, pvz., TMO Vilniaus biuro tyrimo duomenimis (2010), darbo migrantai neretai suvokiami kaip terorizmo grėsmę keliantys, lengvo gyvenimo ieškantys asmenys. Taip pat mūsų šalyje paplitusi nuomonė, kad migrantai susiję su nusikalstamumo Lietuvoje didėjimu. Toks stereotipas neigiamai veikia bet kokią migranto ir lietuvių bendravimą. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad stereotipų naudojimo išvengti neįmanoma dėl mūsų psichikos funkcionavimo ypatumų. Įvairių socialinių grupių atstovams stereotipus pritaikome sąmoningai to nesuvokdami, tačiau tai dar nereiškia, kad šis vertinimo procesas negali būti kontroliuojamas. Iš tikrųjų žmogus yra pajėgus sėkmingai pasinaudoti stereotipų neatitinkančia informacija ir remdamasis ja pakoreguoti savo susidarytus stereotipus migrantų atžvilgiu.

Migrantų **diskriminacija** arba pirmenybės teikimas savo šalies piliečiams ir nepalankus elgesys migrantų atžvilgiu gali kilti vien tik sužinojus, kad žmogus yra migrantas, net tada, kai tiesioginio kontakto su juo nebuvo. Remiantis socialinės psichologijos dėsniais, esant tam tikroms sąlygoms, tarpusavio bendravimas gali padėti sumažinti priešiškamą migrantų atžvilgiu (Legkauskas, 2008): pirma, svarbu, kad bendradarbiavimą palaikytų ir skatintų autoritetinės figūros. Antra, bendravimas turi būti pakankamai dažnas ir ilgai trunkantis (kad galėtų susiformuoti santykiai, reikšmingi abiejų grupių nariams). Trečia, tiek migrantų, tiek priimančios bendruo-

menės statusas turi būti lygus. Tokiais atvejais, įgyjant daugiau palankios tarpusavio bendravimo patirties, gali būti keičiami ir neigiami stereotipai, veikianys lietuvių nuostatas dėl migrantų.

Kultūrų skirtumai

Kultūra atspindi pastovių poelgių, idėjų, nuostatų ir tradicijų, būdingų tam tikrai žmonių grupei ir perduodamų iš kartos į kartą, visumą (Brislin, 1988). Tačiau dėl migracijos procesų mus supa vis įvairesnės kultūros. **Psichologinės migrantų akulturacijos problema** – tai vienas sudėtingiausių klausimų, su kuriuo susiduria tarpkultūrinė psichologija. Kiekvienoje kultūroje gausu socialinės aplinkos simbolių, verbalinių ir neverbalinių bendravimo būdų, kurie padeda mums orientuotis kasdieniame gyvenime. Vienas svarbesnių kultūrų įvairovės aspektų – tai pirmenybės teikimas individualiai ar kolektyvinei tapatybei (Myers, 2000). Pvz., Europoje vyrauja individualistinis požiūris į socialinį gyvenimą, pirmenybę teikiantis asmeniniams tikslams ir savo tapatybę apibūdinantis asmeninėmis savybėmis, o ne socialinių grupių sąvokomis. Tačiau kitos kultūros (ypač Azijos, Afrikos, Centrinės ir Pietų Amerikos) puoselėja kolektyvizmą. Šiuo atveju pirmenybę teikiama savų socialinių grupių (ypač šeimos, klanų) tikslams ir atitinkamai apibūdina jų tapatybę. Akivaizdu, kad individualistinės ir kolektyvistinės kultūrų susidūrimas gali kliudyti žmonėms užmegzti tinkamą kontaktą bei suprasti vienas kitą. Kultūra daro įtaką mūsų išankstinei nuomonei apie kitus žmones – individualizmo atstovai linkę viską aiškinti asmens bruožais, o kolektyvistai – priklausomybe tam tikrai grupei. Kultūra taip pat lemia santykius tarp tėvų ir vaikų. Pavyzdžiui, individualistinėje kultūroje vaikai greičiau atsiskiria nuo tėvų, skatinamas jų savarankiškumas, aktyvus sprendimų priėmimas ir pan. Tuo tarpu kolektyvistinėse kultūrose puoselėjama labai stipri vaikų priklausomybė nuo tėvų, jie dažniau gyvena kartu, motinos ilgiau rūpinasi savo mažamečiais vaikais ir pan.

Vis dėlto reikia paminėti, kad migrantų **prisitaikymas prie kultūrų skirtumų priklauso nuo individualių ir grupinių veiksnių**.

Prie individualių veiksnių priskiriamos demografinės (amžius, lytis, išsilavinimo lygis) ir asmeninės charakteristikos (kognityviniai gebėjimai, autoritarizmas, kontrolės lokusas, socialinės kategorizacijos ypatumai bei asmeninių charakteristikų suderinamumas su naujoje kultūroje vyraujančiais asmenybės bruožais). Taip pat sėkmingai adaptacijai didelės reikšmės turi žmogaus pasiruošimo pokyčiams lygis, „ikikontaktinė“ patirtis (istorinės, kultūrinės žinios), adekvatus lūkesčiai ir socialinės paramos tinklas.

Prie grupinių veiksnių, lemiančių migranto adaptacijos ypatumus, priskiriami kultūrų skirtumų ir panašumų lygis (pvz., šeimos struktūra, kalbų skirtumai, išsilavinimo lygis, materialinis komfortas ir kt.). Nemažą reikšmę turi ir istoriniai konfliktai tarp šalies, iš kurios atvyksta migrantas, ir priimančios šalies, taip pat migranto gimtosios šalies ypatumai. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad sėkminga migranto adaptacija priklauso nuo prieš tai išvardytų veiksnių visumos įvertinimo (ir nė vienas veiksnys dažniausiai nėra lemiamas).

Apibendrinant reikia pasakyti, kad migrantų ir jiems pagalbą teikiančių specialistų bendravimo ypatumus lemia daugelis veiksnių, kurie priklauso tiek nuo paties migranto charakteristikų (išgyvenamo streso, socialinių tinklų užmezgimo lygio, kultūrinių jo šalies ypatumų, turimų žinių apie mūsų valstybę ir kt.), tiek nuo lietuvių (jų pasiruošimo priimti kitos tautos pilietį,

stereotipinių vertinimų, kalbos mokėjimo ir pan.). Todėl, siekiant užtikrinti sėkmingą migrantų adaptaciją Lietuvoje, svarbu, kad būtų dedamos abiejų šalių pastangos, o paslaugas bei pagalbą teikiantys specialistai gebėtų nustatyti dažniausiai kylančias problemas, dalytųsi patirtimi bei dirbtų kaip darni komanda.

Tarpinstitucinės komandos veiksmas, teikiant pagalbą: pagalbos sritys, galimi iššūkiai

Visų sričių specialistai, kasdien savo darbe susiduriantys su migrantų problemomis, privalo turėti pakankamai žinių, kad galėtų atrinkti paramos reikalingas šeimas ir suteikti joms savalaikę bei kokybišką pagalbą. Bendros pastangos teikti kompleksinę paramą gali tapti iššūkiu įvairių skirtingų tarnybų darbuotojams, turintiems skirtingą išsilavinimą, o kartais ir nevienodai vertinantiems problemas. Kompleksinės pagalbos teikėjai gali būti:

- Sveikatos priežiūros įstaigos (pirminės sveikatos priežiūros centrai, psichinės sveikatos centrai, reabilitacijos centrai ir kt.);
- Vaiko teisių apsaugos tarnybos;
- Teisėsaugos institucijos;
- Socialinės paramos institucijos (socialinės pagalbos tarnybos ir centrai);
- Švietimo ir švietimo pagalbos įstaigos;
- Kiti juridiniai ar fiziniai asmenys, teikiantys paslaugas vaikams ir jų šeimoms, taip pat ir nevyriausybinės bei privačios organizacijos.

Tarpusavio bendradarbiavimui, supratimui išugdyti reikalingas ir pasiruošimas, pasitikėjimas, aiškus vaidmenų pasiskirstymas, apibrėžiant kiekvieno komandos nario kompetencijos bei atsakomybės ribas.

Psichologinė pagalba vaikui ir jo šeimai

Teikiant šią pagalbą, be abejojimo, pagrindinis vaidmuo tenka *psichologams*, tačiau identifikuojant, nukreipiant asmenis, juos informuojant apie galimą psichologinę pagalbą turėtų bendradarbiauti *socialiniai darbuotojai, vaikų teisių apsaugos specialistai, socialiniai pedagogai, pedagogai, medikai, policijos pareigūnai*. Šie specialistai taip pat galėtų dirbti su psichologinę pagalbą gaunančių asmenų artimaisiais, šeimomis, taip užtikrindami, kad ši pagalba bus visavertė ir kompleksinė.

Psichologinė pagalba migrantų vaikams teikiama įvertinus psichologines problemas, kurios sprendžiamos bendradarbiaujant su vaiko tėvais, juos konsultuojant. Svarbu, kad ši pagalba būtų savalaikė ir prieinama trečiųjų šalių piliečių šeimoms, nes dažnai ji būna apsunkinta dėl šių priežasčių:

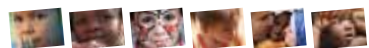
- specialistų ir pačių migrantų kalbų nepakankamo mokėjimo;
- netinkamų vertinimo priemonių ir metodų, kai nepaisoma šeimų kultūrinio identiteto.

Deja, šiuo metu Lietuvoje sunku rasti psichologų, galinčių konsultuoti migrantus jų gimtąja kalba. Nedaugelis specialistų turi ir specifinių žinių apie migracijos keliamus psichologinius iššūkius, tam tikrų kultūrų ypatumus, darančius įtaką migrantų elgsenai, savijautai, savęs vertinimui. Lietuvoje besikuriantys migrantų informacijos centrai, veikiančios migrantų bendruomenės, savitarpio pagalbos grupės galėtų prisidėti, ieškant psichologo išsilavinimą turinčių specialistų, ypač – su migracine patirtimi bei galinčių bendrauti ir suteikti psichologinę pagalbą retesnėmis kalbomis. Sudaryta tokių specialistų duomenų bazė padėtų sprendžiant psichologinės pagalbos klausimus pradiniam integracijos etape, kai dar pakankamai gerai nemokama valstybinės kalbos ir todėl neretai būna apsunkintas šios pagalbos gavimas. Taigi bendravimas ir bendradarbiavimas su migrantų organizacijomis palengvintų psichologinės pagalbos gavimo galimybes bei padėtų šeimoms spręsti problemas.

Pedagoginė pagalba tėvams ir vaikams

Teikiant pedagoginę pagalbą trečiųjų šalių piliečių šeimoms, svarbiausias vaidmuo tenka švietimo sistemos darbuotojams: *pedagogams, psichologams, socialiniams pedagogams, specialiesiems pedagogams*, kitiems *pedagoginių psichologinių tarnybų, švietimo skyrių specialistams*, dirbantiems savivaldybėse.

Pedagoginės pagalbos migrantų tėvams paskirtis – didinti tėvų kompetenciją ir pedagogines žinias vaikui ugdyti. Tėvams turi būti pateikiama išsami informacija apie šalies, kurioje jie apsigyveno, švietimo sistemos struktūrą, naudojamus ugdymo metodus. Prireikus turėtų būti numatyta ir vertėjo pagalba, nes naujai atvykusiems asmenims, auginantiems vaikus, labai svarbu aiškiai suprasti šalies švietimo sistemos specifiką, vaiko gebėjimų vertinimą, auklėjimo ypatumus. Tėvai turi būti tinkamai informuoti apie jų pareigas, užtikrinant vaikų mokyklos lankymą, mokymosi priemonių įsigijimą, dalyvavimą susirinkimuose ar individualiuose susitikimuose su pedagogais. Pokalbiuose naudinga naudoti ir vaizdinę medžiagą, kuri padėtų sklandžiau perteikti norimą informaciją. Svarbu ir tai, jog informacijos srautas nebūtų nukreiptas tik viena kryptimi, pvz., iš mokyklos į šeimas. Migrantų šeimų nariai taip pat turėtų teikti informaciją ugdymo įstaigai, aktyviai įsitraukti į sprendimų, susijusių su savo vaiko ugdymo procesu, priėmimą (Daugiakultūrinė įvairovė, 2009).

Pedagoginė pagalba vaikui. Sėkminga migrantų vaikų integracija į mokyklą ir visuomenę yra tiek ekonominė būtinybė, tiek demokratinio stabilumo ir visuomenės solidarumo sąlyga. Pedagoginė pagalba vaikui, atvykusiam gyventi į Lietuvą, teikiama pirmiausia įvertinus jo ugdymosi poreikius, dirbant su vaiku bei konsultuojant tėvus. Dažniausiai kylančios problemos ir sunkumai, vertinant migrantų šeimų vaikų ugdymosi poreikius bei gebėjimus, jų išsilavinimo lygį, – vaiko kalbiniai įgūdžiai ir skirtingos švietimo sistemos kilmės šalyse. Svarbu žinoti, kad ugdymo metodai, požiūris į mokinius įvairiose valstybėse bei kultūrose ženkliai skiriasi. Kai kuriose šalyse priimta, kad mokiniai mokosi bendraudami su mokytojais. Tačiau esama ir kultūrų, kur nėra toleruojama, kai vaikai tiesiogiai kreipiasi į suaugusiuosius. Todėl mokytojai turėtų aiškinti jų taikomų ugdymo metodų ištakas ir pasakyti, kokio elgesio ugdymo procese tikimasi iš mokinių. Mokytojai turėtų ne paprastinti užduočių, pateikiamų mokiniams migrantams (ypač neįvaldžiusiems kalbos, kuria mokosi mokykloje) turinį, o siekti geriau išaiškinti mokymo tikslus, uždavinius, užduotis ir apibūdinti, kas apskritai vyksta klasėje (Daugiakultūrinė įvairovė, 2009).

Įvairūs mokslininkai skirtingose šalyse, tyrę migrantų vaikų poreikius (Leman, 1991; Henriot, 1996; Lindsay, Pather ir Stand, 2006), pastebėjo, jog, nustatinėję jų ugdymosi reikmes, išryškėja didelis šališkumas, tendencingumas, kurio pasekmė – pernelyg didelis mokinių migrantų, kuriems paskirtas specialusis ugdymas, skaičius. Tarptautiniai tyrimai patvirtina šią tendenciją – daroma išvada, kad „nepagrįstai daug migrantų ir mažumų grupių atstovų nukreipiama į specialiojo ugdymo įstaigas“ (OECD, 2007, p. 156). Tyrimų autoriai rekomenduoja atkreipti dėmesį į pirminį gebėjimų ir poreikių vertinimą – dažniausiai jis nėra specialiai pritaikytas toms kalboms, kurias geriausiai moka migrantų vaikai. Iš tiesų esama būdų pirminį gebėjimų vertinimą atlikti ir nenaudojant kalbos, tačiau tam tikri kultūrų skirtumai (pvz., dėl spalvų ar teksto turinio) gali paveikti neverbalinį vertinimo procesą, jei į juos nebus atsižvelgta (Daugiakultūrinė įvairovė, 2009). Vertinimas taip pat turėtų būti kompleksinis – reikia išnagrinėti bei įvertinti įvairias mokinių gyvenimo aplinkybes, šeimos migracijos priežastis, kalbos, kultūros, padėties bendruomenėje ypatumus ir parengti pagalbos priemonių planą, atskiriant mokymosi sunkumus nuo problemų, kylančių dėl nepakankamo kalbos mokėjimo ar specifinės kultūrinės patirties bei išgyvenamų psichologinių adaptacijos sunkumų.

Socialinė pagalba vaikui ir jo šeimai

Teikiant socialinę pagalbą trečiųjų šalių piliečiams, pagrindinis vaidmuo tenka *socialiniam darbuotojams*. Kiekvienu individualiu atveju tikriausiai bus reikalinga skirtinga socialinė pagalba, tačiau socialinis darbuotojas, įvertinęs kylančius šeimai sunkumus, padeda spręsti problemas, susijusias su vaiko bei jo šeimos pagrindinių reikmių tenkinimu, saugumo ir socialinės adaptacijos užtikrinimu. Norint suteikti kokybišką pagalbą, būtinas bendradarbiavimas, veiklų koordinavimas bei stebėseną kartu su kitų sričių specialistais: *socialiniais pedagogais, me-*

dikais, policijos pareigūnais, vaikų teisių apsaugos specialistais, teisininkais, psichologais, ugdymo įstaigų administracija, nevyriausybinėmis, humanitarinėmis organizacijomis, ypač – migrantų organizacijomis.

Trečiųjų šalių piliečiams integruojantis Lietuvoje neretai gali prireikti ir socialinės pagalbos: socialinės paramos bei įvairių socialinių paslaugų. **Socialinių paslaugų tikslas** – teikti socialinę pagalbą, sudarant sąlygas stiprinti gebėjimus patiems trečiųjų šalių piliečiams spręsti kylančias problemas ir siekti sumažinti ar išvengti socialinės atskirties dėl nepakankamo kalbos mokėjimo, kultūrinių skirtumų, galimos diskriminacijos dėl tautybės ar pan. Vienas pagrindinių **socialinės paramos tikslų** – padėti tenkinti būtiniausius poreikius tiems žmonėms, kurių gaunamos pajamos yra nepakankamos, o gebėjimas pasirūpinti savimi dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių priežasčių yra ribotas.

Kaip pastebi daugelį metų užsienio šalyse teikiantys pagalbą migrantams specialistai bei jų veiklas tyrinėjantys mokslininkai, migrantų šeimose dažniau pasitaiko vaikų, kurių socialiniai įgūdžiai, tokie kaip komunikavimas, motyvacija, yra menki (Werning, Löser ir Urban, 2008). Neretai jiems trūko specialios pagalbos ankstyvame raidos laikotarpyje. Migrantų šeimose taip pat gana dažnas žemas socialinis ekonominis lygis. Atliktuose tyimuose, literatūros šaltiniuose, kuriuose aptariami migrantų šeimų, auginančių vaikus, pagalbos poreikiai, pastebima, kad tokios šeimos dažniausiai nepasinaudoja visa galima tarnybų teikiama pagalba. Dažniausiai minimos priežastys:

- menkas šeimos narių valstybinės kalbos mokėjimas;
- žinių apie galimas socialines paslaugas stoka arba paslaugų sistemos nesupratimas dėl to, kad anksčiau (kilmės šalyje) tokių paslaugų niekuomet nebuvo gavusios;
- baimė kreiptis pagalbos dėl to, jog bus išsiųsti iš šalies kaip keliantys „pernelyg didelius reikalavimus“ (*Daugiakultūrinė įvairovė, 2009*).

Viena pasitaikančių problemų, kurią turi padėti spręsti socialinės tarnybos, – tai skirtingas kitataučių požiūris į vaikų lavinimą, ypač – mergaičių ir berniukų ugdymą, taip pat į vaikų, turinčių negalią, mokymą bei pagalbos jiems priemones. Kitų šalių patirtis rodo, jog tarp migrantų vis dar pasitaiko manančiųjų, kad mergaičių lavinimas nėra toks vertingas kaip berniukų, o vaikai, turintys specialiųjų poreikių, išvis ne tik kad neskatinami mokytis, bet tarsi slepiami nuo visuomenės, nes tėvai gėdijasi fakto, jog jų vaikas turi kokią nors negalią.

Taigi išsamios informacijos tinkamas pateikimas, išaiškinimas migrantų šeimoms, auginančioms vaikus, būtų viena svarbesnių socialinės pagalbos krypčių. Informacija turėtų būti aiški, prieinama ir tiesioginė, o prireikus – pateikiama pasitelkus vertėjus ar darbuotojus, kalbančius ta kalba, kuria bendrauja šeima.

Teisinė pagalba

Konsultacijas teisės klausimais trečiųjų šalių piliečiams, gyvenantiems Lietuvoje, gali teikti savivaldybių, kurių teritorijoje jie įsikūrę, administracijos tarnautojai, darbuotojai, taip pat advokatai ar viešųjų įstaigų specialistai, su kuriais savivaldybė yra pasirašiusi sutartį ir kurie gali teikti valstybės garantuojamą pirminę teisinę pagalbą.

Pirminė teisinė pagalba turi būti suteikta ne vėliau kaip per 5 dienas nuo asmens kreipimosi¹. Teikdami teisinę pagalbą trečiųjų šalių piliečiams specialistai turi užtikrinti, kad informacija, dėl kurios kreipėsi migrantas, bus perteikta jam suprantamu, aiškiu būdu. Deja, dėl kalbos barjero neretai tai padaryti sunku, migrantams lieka ne iki galo išaiškintų dalykų, o Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme numatyta, jog asmuo dėl teisinės pagalbos tuo pačiu klausimu gali kreiptis tik vieną kartą ir konsultacijos trukmė negali būti ilgesnė nei 1 val. Tokios taisyklės apsunkina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumą trečiųjų šalių piliečiams, ypač nemokantiems kalbų. Įstatymų, teisės aktų nežinojimas bei galimybių gauti papildomą informaciją nebuvimas apsunkina migrantų integracijos procesus ir gali tapti pažeidimų, kuriuos padaro trečiųjų šalių piliečiai, priežastimi. Pažymėtina, jog teisinės konsultacijos trukmė gali būti pratęsta, jei yra savivaldybės arba įgalioto asmens sprendimas. Tam tikras specifines teises žinias, susijusias su problemomis šeimoje, gali suteikti savivaldybių vaikų teisių apsaugos skyrių specialistai, betarpiškai bendraujantys su migrantų šeimomis.

Medicinos pagalba

Tam, kad trečiųjų šalių piliečiams teikiama medicinos pagalba būtų kokybiška, komandoje šalia *slaugytojų, gydytojų, visuomenės sveikatos priežiūros specialistų* turėtų aktyviai dalyvauti ir *socialiniai darbuotojai*, kurių žinios, gebėjimai padėtų geriau suprasti migrantų poreikius, išsiaiškinti jų lūkesčius, pareigas vaikų atžvilgiu.

Asmens sveikatos priežiūros paslaugos, medicinos pagalba trečiųjų šalių piliečių šeimoms – svarbi sėkmingos integracijos dalis. Deja, šią pagalbą teikiantys specialistai retai kada įtraukiami į tarpinstitucines komandas, nors jie, atsižvelgiant į pagalbos poreikio analizę, galėtų nemažai prisidėti prie trečiųjų šalių piliečių bei jų vaikų sėkmingesnės integracijos. Kaip atskleidė TMO Vilniaus biuro 2012 m. atliktas tyrimas, kuriame Lietuvoje gyvenantys trečiųjų šalių piliečiai (studijuojantys Lietuvoje) vertino institucijų darbo kokybę bei geranoriškumą, medicinos įstaigų teikiamos paslaugos buvo įvertintos vienu žemiausių balų². Atvykstančioms gyventi į

¹ *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 30-827.*

² <http://www.iom.lt/lt/publikacijos/>

Lietuvą šeimoms svarbu išaiškinti, kokia yra medicinos pagalbos gavimo tvarka, kokie sveikatos patikrinimai privalomi vaikams, ketinantiems lankyti ikimokyklinės įstaigas ar mokyklas, ar asmenims, norintiems įsidarbinti, ir kur jie gali būti atliekami. Dėl tam tikrų religinių ar kultūrinių skirtumų ar dėl menko valstybinės kalbos mokėjimo migrantų šeimos gali atsisakyti atlikti vienokias ar kitokias medicinines procedūras, nepasirašyti sutikimų dėl būsimo gydymo. Šiuo atveju medicinos specialistams galėtų padėti specifinės tarpkultūrinės žinios ir galimybė teikti informaciją ta kalba, kurią geriausiai moka besikreipiantieji trečiųjų šalių piliečiai.

Tarpinstitucinės komandos formavimas

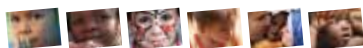
Paslaugos trečiųjų šalių piliečių šeimoms turi būti teikiamos **savivaldybės lygiu**, naudojantis esamais ištekliais ir skatinant naujų paslaugų kūrimą bei plėtrą. Siekiant veiksmingai padėti trečiųjų šalių piliečių ar mišrioms šeimoms, kurioms reikalinga ne mažiau nei dviejų skirtingų sričių specialistų pagalba, būtinas koordinuotas socialinės paramos, švietimo pagalbos, sveikatos priežiūros, kitų paslaugų teikimas, dar vadinamas kompleksine pagalba. Kompleksinę pagalbą teikia tarpinstitucinė komanda. Joje atskiroms institucijoms atstovaujantys skirtingų sričių specialistai veikia pagal savo profesines kompetencijas ir, bendradarbiaudami tarpusavyje, pasiiskirsto funkcijas bei atsakomybę, dalijasi turimomis kompetencijomis komandoje, kuria bendrą kompetenciją, bendradarbiauja įvairių institucijų bei organizacijų tinkle tam, kad konkrečiam vaikui ir jo šeimai būtų suteiktos reikiamos paslaugos.

Savivaldybių lygiu parengtas **kompleksinės pagalbos teikimo trečiųjų šalių piliečių šeimoms veiksmų planas** turėtų būti sudarytas, išanalizavus situaciją savivaldybėje. **Situacijos analizės** tikslas – išsiaiškinti trečiųjų šalių piliečių šeimoms skirtų socialinių, švietimo pagalbos, sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą, jų poreikį, analizuoti kylančias problemas, jų priežastis ir numatyti optimaliausius sprendimus bei modelius esamiems poreikiams tenkinti. Situacija turi būti analizuojama duomenų pagrįstumą ir patikimumą užtikrinančiais metodais (informacijos šaltiniuose pateiktų duomenų analize, kitų neformalizuotų šaltinių informacijos analize, apklausomis, individualiais interviu su šeimomis bei specialistais ir kt.), taip pat prognozavimo, stiprybių, silpnybių, galimybių ir grėsmių (SSGG) nustatymo ir kitais metodais.

Be abejo, ne visose savivaldybėse specifinės paslaugos trečiųjų šalių piliečių šeimoms vienodai reikalingos – Lietuvoje yra ne viena savivaldybė, kurios teritorijoje gyvena pavienės trečiųjų šalių piliečių šeimos. Tačiau didžiuosiuose Lietuvos miestuose vis dažniau susiduriama su specifinėmis, tik trečiųjų šalių piliečiams būdingomis probleminėmis situacijomis, todėl savivaldybės turėtų atsižvelgti pirmiausia į jose gyvenančių trečiųjų šalių piliečių skaičių ir pagal poreikius formuoti bei parengti darbui tarpinstitucines komandas.

Tarpinstitucinė komanda, reikalinga situacijos analizės metu nustatytoms trečiųjų šalių piliečiams kylančioms problemoms spręsti, gali būti sudaroma remiantis tokiais kriterijais:

- **tarpinstitucinio bendradarbiavimo** (komandą sudaro įvairioms valstybės bei savivaldybės institucijoms ir įstaigoms, nevyriausybinėms bei privačioms organizacijoms atstovaujantys specialistai, kurie, bendradarbiaudami tarpusavyje, kompleksiskai teikia paslaugas);

- **pagalbos poreikio ir išteklių analize** (komanda sudaroma remiantis kompleksinės pagalbos poreikio ir išteklių analize savivaldybėje: sveikatos priežiūros paslaugų, švietimo, socialinės paramos ir ugdymo poreikių analize, finansiniais, specialistų, institucijų ir kt. ištekliais);
- **tikslo ir uždavinių identifikavimo** (komanda sudaroma remiantis jai keliamais tikslais situacijai išspręsti);
- **problemos sprendimo ir bendro sprendimo priėmimo** (komanda sudaroma taip, kad būtų išspręsta konkreti problema ir priimtas bendras sprendimas).

Lietuvoje palyginti neseniai pradėta kurti tarpinstitucinio bendradarbiavimo sistema – nuo 2011 m. keliuose savivaldybėse įsteigti **tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatoriaus** etatai³, tačiau ši pagalba kol kas skirta tik ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikams bei jų tėvams (globėjams). Naudojantis šia patirtimi, parengtais pavyzdiniais pagalbos organizavimo veiksmų planais, teikimo bei organizavimo aprašais bei reglamentais, taip pat būtų galima prisidėti ir gerinant kitokių paslaugų trečiųjų šalių piliečių šeimoms teikimą.

Svarbu, kad savivaldybėse dirbantys specialistai žinotų apie jų teritorijose gyvenančias trečiųjų šalių piliečių ar mišrias šeimas, sugebėtų joms reikalingą informaciją pateikti suprantamai, taip pat mokėtų nustatyti dėl migracijos ar etniškumo galinčias kilti problemas ir padėti jas išspręsti.

Šiame leidinyje pavyko apžvelgti tik keletą tam tikrų kultūrinių grupių, atskleisti dažniausiai pasitaikančias teises, psichologines problemas, kylančias trečiųjų šalių piliečių šeimoms. Žinoma, socialinių kultūrinių tradicijų, kalbų, kuriomis bendrauja migrantų šeimos, įvairovės pažinimas ir pagarbus požiūris į jas turi lemiamos reikšmės ne tik kovojant su bet kokiomis diskriminacijos apraiškomis ar nuostatomis, bet ir ženkliai padidina migrantų šeimų savivertę, integracijos motyvaciją. Tačiau specialistams tikrai nebūtina labai daug žinoti apie vaiko ir jo tėvų kultūrinę aplinką, kad užmegztų tinkamą, pagalbą teikiančią ryšį. „Nėra reikalo viską žinoti apie žmogaus kultūrinę aplinką, jei nori jį maloniai pasitikti ir sukurti tinkamus pagalbai, ugdymui santykius. Nebūtina tapti tam tikros kultūros ar skirtingų kalbų ekspertu. Tai, kas tikrai būtina ir ką žymiai sunkiau padaryti, – tai besąlygiškai priimti ir gerbti kito žmogaus kultūros skirtynes“ (SIOS, 2004, p. 64).

³ LR švietimo ir mokslo ministro, LR socialinės apsaugos ir darbo ministro ir LR sveikatos apsaugos ministro 2011 11 04 įsakymas Nr. V-2068/A1-467/V-946.

LITERATŪRA

- Sipavičienė A., Gaidys V., Jeršovas M. Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir darbo imigrantus. Tyrimo ataskaita. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 2010.
- Legkauskas V. Socialinė psichologija. Vilnius: Vaga, 2008.
- Dow H. D. An overview of stressors faced by immigrants and refugees: a guide for mental health practitioner // Home health care management and practice, 2011. Vol. 23(3). P. 210-217.
- Myers D. Psichologija. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000.
- Bylund M. Women in exile and their children // Refugee women and their mental health: Shattered societies, shattered lives / Ed. by Cole E., Espen O., Rothblum E. Bing-hamton, NY: Harrington Park Press, 1992.
- Beiser M., Johnson P. J., Turner R. J. Unemployment, underemployment, and depressive affect among Southeast Asian refugees // Psychological Medicine. No. 23, p. 731-743.
- Krupinski J., Burrows G. The proce of freedom: Young Indochineese refugees in Australia. New York, NY: Pergamon, 1986.
- Westermeyer J. Mental health for refugees and other migrants: Social and preventive approaches. Springfield, IL: Chas. C. Thomas, 1989.
- Brislin R. W. Increasing awareness of class, ethnicity, culture, and race by expanding on students' own experiences // The G. Stanley Hall Lecture Series (Vol. 8) / Ed. by Cohen I. S. Washington DC: APA, 1988.
- Metodinė medžiaga kompleksinės pagalbos teikimui, 2011. *Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/ugdymas/docs/Metodine%20medziaga%2012%2019.pdf>*
- Daugiakultūrinė įvairovė ir specialiųjų poreikių mokinių ugdymas, Europos specialiojo ugdymo plėtos agentūros ataskaita, 2009. *Prieiga per internetą: <http://www.european-agency.org/publications/ereports/multicultural-diversity-and-special-needs-education/Multicultural-Diversity-LT.pdf/view>*
- Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 30-827.
- Leman J. „The Education of immigrant Children in Belgium“ // Antropology and Education Quarterly (Vol. 22, Nr. 2), 1991.
- Henriot (Van Zanten) A. Schooling Immigrants in France in the 1990s: Success or Failure of the Republican Model of Integration? // Anthropology and Education Quarterly (Vol. 28, No 3), 2007.
- Lindsay G., Pather S. and Strand S., 2006. *Special Educational Needs and Ethnicity: Issues of Over- and Under-Representation*, Warwick: University of Warwick Institute of Education, Research Report 757.
- OECD, 2007. „Groups at Risk: The Special Case of Migrants and Minorities“ in *No More Failures: Ten Steps to Equity Education*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) 2007.

-
- LR švietimo ir mokslo ministro, LR socialinės apsaugos ir darbo ministro ir LR sveikatos apsaugos ministro 2011 11 04 įsakymas Nr. V-2068/A1-467/V-946, Kompleksiškai teikiamos švietimo pagalbos, socialinės paramos, sveikatos priežiūros paslaugų ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikams ir jų tėvams (globėjams) tvarkos aprašas, ir kt.
 - Werning R., Löser J. M. and Urban M., 2008. „Cultural and Social Diversity. An Analysis of Minority Groups in German Schools“ in *The Journal of Special Education*, Vol. 42, No. 1: May 2008, p. 47–54.
 - SIOS: Cooperation Group for Ethnical Associations in Sweden, 2004. *We Are All Unique, And Yet More Alike Than We Imagine. A Book About Disability, Ethnicity, Reception and Treatment*, Sweden: SIOS.

**Tarpkultūrinio pažinimo vadovas
dirbantiems su trečiųjų šalių piliečių šeimomis**

Sudarė Tarptautinė migracijos organizacija
Dizainas Artūro Žičkaus

Tiražas 200 egz. Užsakymas Nr. 18 374
Spausdino BĮ UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius
www.kopija.lt

